

सप्, भप्, अल्, हल्, वल्, रल्, जल्, ञल् इत्यष्टत्रिंशत्प्रत्या-
हार्याः ।

तथाचौकम्

एको णट्वाद् ग्राहो द्वौ अशात् कयतस्त्रयः ।

चत्वारश्चमरात् पद् स्युर्ययायोगं पलादनुधैः ॥

तत्राणित्वेतत्प्रत्याहारविधिरुच्यते । अङ्गुणित्वेतस्य णकारस्य

१ अमयोगीत् ॥ १।१।५ ॥ इहोपदिश्यमानो वर्णः समुदायो वा यो
लौकिकशब्दप्रयोगे न दृश्यते स इत्संज्ञो भवति । इतीत्संज्ञायाम्

२ सात्मेतेत् ॥ १।१।१ ॥ इता सहोच्चार्यमाणो वर्णः समुदायो वा
आत्मनः प्रमृत्वा तस्मादितो व्यवस्थिताना वर्णाना संज्ञा भवत्यात्मना सह ।
इत्यणित्यकारेफारोकारा उच्यन्ते एवमेङित्यादयोऽपि नैतव्याः । णकाराद्यनु-
बन्धानामिह कार्यार्थमुपदिष्टत्वात्तत्राणादिप्रत्याहारग्रहणेऽथग्रहणम् । अनु-
च्चारणा ह्यप्रयोगिणः । कथं पुनरिहानुपदिष्टाना दीर्घादीनां ग्रहणमिति चेत्
सामान्याश्रयणात् दीर्घप्लुतानुनासिकग्रहणम् । अ इत्यादयो हि सर्वस्व-
व्यक्तिगतसामान्यदर्शनपरा उपादीयन्ते । तथाहि कचिदेकां कृष्णहस्यत्वादि-
गुणविशिष्टां सर्वस्वव्यक्तिगतगोत्वसामान्यरूपां गामप्रे प्रदर्श्य गौरित्युपदिष्टे
अन्यत्र यथा शुक्लदीर्घत्वादिगुणविशिष्टानामपि गता प्रतिपत्तिस्तथात्राप्येकस्मि-
न्हस्वानुनासिकत्वविशिष्टे सर्वस्वव्यक्तिगतानर्णत्वसामान्यरूपेऽकारे उपदि-
ष्टेऽपि तत्सदृशानां दीर्घप्लुतानुनासिकत्वविशिष्टानामपि वर्णानां ग्रहणं मनति ।
एवं इप्रमृतिष्वपि प्रतिपत्तव्यम् । के पुनः ह्रस्वादयः

ह्रस्वदीर्घप्लुतह्रस्वो ह्येकद्वित्र्यर्धमात्रिकाः ।

नासिकामनुयातश्च वर्णः स्यादनुनासिकः ॥

ऋवर्णग्रहणे लृवर्णस्यापि ग्रहणं भवति । तथा च “दूरादामन्वस्य
गुर्वैकोलनृत्” ॥ २।१।२७ ॥ इत्यत्र ऋकारस्य प्लुते निषिद्धे लृकारस्यापि

प्लुतनिषेधं प्राप्नोति तामाभूदिति मत्वाचार्येण लृप्रहणं कृतम् । तज्ज्ञापयति ऋणर्णग्रहणे कृते लृणर्णस्यापि ग्रहणं भवतीति ऋयर्णलृणर्णयोरेकत्वम् । हकारस्य द्विरुपदेशोऽथादौ बलादौ च ग्रहणार्थः । हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः ।

३ उतास्वः ॥ १।१।२ ॥ उकारेणेता सहोपादीयमानो णर्ण स्वस्य ऋणस्य सज्ञा भवयामना सह । कु चु णु तु पु ।

४ तेयान् ॥ १।१।३ ॥ तकारेणेता सहोपादीयमानो णर्णो यानमात्र उपात्तस्तानमात्र एतासौ वेदितव्यः । अत्, इत्, उत्, ।

५ भाव्योऽण् ॥ १।१।४ ॥ भाव्यो निधेयः (प्रत्ययत्रिकारागम-रूपः) अगकारको णर्णो यानमात्र उपात्तस्तानमात्र एतासौ वेदितव्यः । कस्य पुनः कः स्वः ?

६ स्वस्थानास्यैरन्ये ॥ १।१।६ ॥ स्थानं कण्ठादि स्पष्टतादि-प्रयत्नपञ्चकमास्यम् तयोरभेदे णर्णो वर्णस्य श्रोत्रे नाम वेदितव्यः । कस्य पुनः किं स्थानम् ? अकुहृमिसर्जनीयजिह्वामूलीया कण्ठ्या । कुर्जिह्वामूले । हृमिसर्जनीयावुरस्यौ । जिह्वामूलीयो निष्ठा । सर्जमुखान-मणर्मिल्येके । इण्ऐचुयशास्तालव्या । एण् कण्ठतालव्यानेकेषाम् । उओऔउपूपमानीयान ओष्ठ्या । ओऔ कण्ठोष्ठ्यानेकेषाम् । वो दन्तो-ष्ठ्य । सृक्स्थानमेकेषाम् । (प्रातानोष्ठ्य सुविणी) ऋदुरया मूर्ध-न्या । रेफो दन्तमूल एकेषाम् । लृतुलसा दन्त्या । नासिक्योऽनुस्वारः । कण्ठनासिक्य एकेषाम् । कस्य पुनः किमास्यम् ? स्पष्टं करणं स्पर्शानाम् (करणं प्रयत्नः कोट्यो मानसानां स्पर्शः) । ईषस्पृष्टमन्तस्थानाम् (अन्त-स्था यस्त्वया) । विवृत स्वराणाम् । ए ओ विवृततरौ, ऐ औ, च, ताभ्यामणर्णः । ईषद्विवृतमूष्मणाम् (शपसहानाम्) । सवृतमकाररयेति । तत्रायं स्वरग्रहणनिर्माणः —ह्रस्वसंज्ञं उदात्तोऽनुदात्तं स्वरितश्चेति त्रिविधः ।

उच्चैस्त्रात्तो नीचैः स्यादनुदात्तः स्वरस्तथा ।

व्यामिश्रः स्वरितो ज्ञेयः प्रत्येकं विबुधैरिह ॥

पुनरपि प्रत्येकमनुनासिकोऽननुनासिकश्चेति षट् एव दीर्घप्लुतानपि द्वादश अणभेदा परस्परस्य स्वे भवति । एवमिगर्णादीनामष्टादश भेदा । एषां च ह्रस्वाभावात् द्वादश भेदा । यत्नानामनुनासिकोऽननुनासिकश्चेति द्वौ भेदौ । कर्मा षष्ठं षष्ठं रेफोष्मण्य स्वे न सन्ति ।

कण्ठोष्ठमूर्धनिहादन्तोरस्तालुनासिकावर्णानाम् ।

स्थानान्यास्यं स्पृष्टेपत्स्पृष्टं विवृतसंवृतेपद्विवृतम् ॥

वर्गेष्वध्या द्वितीयाथ शपसा अप्यघोषकाः ।

द्वितीयतुर्यवर्णाः स्युर्महाभावा हसंयुताः ॥

इति सन्नासिद्धिः ॥

अथ अच्संधिः ।

अथ सन्धिसिद्धिरुच्यते । पूर्वोत्तरवर्णानामव्ययवानेन परस्पर संधान संश्लेष संधिः, निरामाभावा इत्यर्थः । ने+अनम्, लो+अनम्, रै+औ, नौ+औ, इति स्थिते (निरामे नेत्यासंधिसमाप्तेर्वर्तते ।

७ एचोऽच्ययवायाव् ॥ १।१।७१ ॥ एच स्थाने अचि परे अय्, अय्, आय्, आय् इयेते ऋमेणादिशा भवन्ति । (निरामे नेत्यधिकारा-स्तन्निकर्षः) । नयनम्, लयनम्, रायौ, नायौ । दधि+अज्ञान, शमी+अत्र, मधु+अपनय, वधू+अलनम् । पितृ+अर्थ, लृ+आकृतिः इति द्वि स्थिते । (यजेरादिक ॥ १।१।७३ ॥) इत्यधिकृत्य ।

८ अस्वे ।१।१।७३ ॥ इकः स्थाने अस्वेऽचि परे यज्ञादेशो भवति । स च

९ आसन्नः ।१।१।७ ॥ इहासन्नानासन्नप्रसंगे स्थानार्थगुणप्रमाणादिभिरासन्न एव निधिरुपात्तो वेदितव्यः इत्यासन्न एव भवति (शरोऽनु द्वे ।१।१।११५ ॥ अचो होऽहचः ।१।१।११७ ॥ इत्यधिकृत्य

१० अदर्घात् ॥ १।१।९ ॥ अदीर्घादचः परस्य हकाराद्रेफादच-दचान्यस्य वर्णस्य स्थाने द्वे रूपे भवतो वा । जरि जरः स्वे वा ।१।१।१३५॥ इत्यधिकृत्य

११ जापि जञ् ।१।१।१३६ ॥ जरः स्थाने जपि परे जश् भवति । स च आसन्न इति पूर्वधकारस्य दकारः सन्निकर्षः । दध्यशान, दध्यशान, शम्यत्र, शम्यत्र, मध्वपनय, मध्यपनय, यद्व्याननम्, वय्याननम् । पितृर्थः, पित्रर्थः, लाकृतिः तिरि+अङ् भू+आदयः इति स्थिते इफो यञिभर्व्यवधानमित्येके तेषामिकः इति पञ्चमी ततः “ अस्वे ” इत्यस्याय-मर्थः इकः परो यञ् भवति अस्वेऽचि परे इति शिचोर्मध्ये यञ् भवति । तिरियङ्, भूवादयः । दधि+अत्र, शमी+अत्र इति द्विः स्थिते

१२ ह्रस्वो वाऽपदे ॥ १।१।७४ ॥ इकः स्थाने अस्वेऽचि परे ह्रस्वो वा भवति नचेत्ताविगच्चावेकत्र पदे भवतः ।

१३ अचि ॥ १।१।१२१ ॥ अदीर्घात्परस्याहचः स्थाने अचि परे द्वे रूपे न भवतः इत्यदीर्घादिति द्वित्वं न भवति । ह्रस्वविधानात् पुनर्यज्ञादेशो न भवति । पक्षे यञ् । दधि अत्र दध्यत्र, शमि अत्र, शम्यत्र । पदे इति किम् ? नद्यौ, वय्यौ ॥ दण्ड+आग्रं, सा+आगता, मुनि+इन्द्रः, नदी+इयम्, मधु+उदकम्, यधू+उदरम् । पितृ+ऋषभः,

पितृ+लृट्कः, पितृ+लृट्करः मन्त्र+लृट्कारः, इति स्थिते (ऋन्यकः ।
१।१।१७ ॥ ऋधोः साचः ॥ १।१।७६ ॥) इत्यप्रिष्टम्

१४ दीर्घः ॥ १।१।७७ ॥ अकः स्थानेऽर्चि परे परेणाच्चा सहि-
त्म्य तदन्तर्लो नित्यं दीर्घो भवति । (अथवाऽरिनिर्मुक्तोऽस्य विषयः, लृट्कर्ण-
स्यानुकरणादन्यत्र दीर्घः न सन्तीति ऋर्णस्य लृट्कर्णे परे क्रकार एव दीर्घः
नयाम्ये इति पन्नादेशोऽप्यस्य ऋनिभू (ऋ) इत्यधिकारात् ऋर्णस्य
लृट्कर्णे परे सन्तो दीर्घो भवतीत्येतदप्यस्य सूत्रस्यार्थमज्ञात्वात् । दण्डाप्रम्,

१९ एजूच्येच् ॥ १।१।८३ ॥ अवर्णस्य स्थाने णचि ऊचि च परे साचः तयोरासन्न ऐजादेशो भवति । तवैया, खड्वैन्दी, तवैदनः, तवौपगवः, धौतः ॥ तव+ओंकारः, उप+एहि, अव+अर्थात् इति स्थिते

२० ओमाङि परः ॥ १।१।८६ ॥ अवर्णस्य स्थाने ओंशब्दे आडादेशोऽचि परे साचः परोऽजादेशो भवति । तयोद्धारः, उपेहि, अव-
र्थात् ॥ विम्ब+ओष्ठी, स्थूल+ओतुः इति द्विः स्थिते

२१ वौष्ठौतौ समासे ॥ १।१।८८ ॥ अवर्णस्य स्थाने ओष्ठशब्दे ओतुशब्दे च परे साचः परोऽजादेशो भवति वा तौ चेन्निमित्तिनात्वेकत्र समासे भवतः । पक्षे ऐच् । विम्बौष्ठी विम्बोष्ठी, स्थूलोतुः स्थूलौतुः, समास इति किम् ? राजपुत्रौष्ठं यस्य, देवदत्तौतुविजृम्भितम् यस्य । सुस+
ऋतः, दुःख+ऋतः इति द्विः स्थिते

२२ आर्तुतीयाया ऋते ॥ १।१।८९ ॥ तृतीयान्तसम्बन्धिनोऽ-
वर्णस्य स्थाने ऋतशब्दे परे साचः आरादेशो भवति समासे । अचो होऽह्वः
इति वा द्वित्वं । सुखार्तः, सुखार्तः, दुःखार्तः, दुःखार्तः । समास इति
किम् ? सुखेनर्तः । प्र+ऋभोति इति स्थिते

२३ ऋत्यारूपसर्गस्य ॥ १।१।९१ ॥ उपसर्गस्य यदवर्णं तस्य
स्थाने ऋकापदै धातौ परे साचः आरादेशो भवति । प्राप्नोति । ते+अत्र,
पटो+अत्र इति स्थिते

२४ पदान्तेऽत्येङः ॥ १।१।९४ ॥ पदान्ते य एङ् तस्य अकारे
परे साचः एङ् भवति । तेऽत्र, पटोऽत्र । पदान्त इति किम् ? नयनम्,
लयनम्, । तकार इति किम् ? तयाङ्, पटवास्व ।

अचां निषिद्धकार्यसन्धिः ।

अथाचाम्ये संधिकार्ये प्राप्ते निषेध उच्यते । देवदत्त ३ अत्रान्वसि,
जिनदत्त ३ इदमनय इति स्थिते (आपानान्वयस्तम्पत्यसूयाकोपेऽश्वन्य-
स्याच. प्लुत इत्यरिष्टत्वं

२५ दूरादामन्यस्य गुर्व्वंकोलनृत् ॥ १।१।२७ ॥ वाक्यस्य
योऽश्वन्योऽचू दूरादामन्यस्य सम्बन्धी अनन्यो वा लुफारः ऋषिर्जितश्च
गुहरेकमादामन्यस्यैव सम्बन्धी स प्लुतो भवति वा ।

२६ न प्लुतम्यानिता ॥ १।१।२९ ॥ प्लुतस्यानितायचि परे
यज्जमेति तत्त भवति । इति दीर्घ्यङ्गदेशौ न भवतः । देवदत्त ३ अत्रा-
न्यमि । जिनदत्त ३ इदमनय । अनितविनि निम् । सुध्येरेति गीत ।

२७ गितः ॥ १।१।२०० ॥ गफातलुरधस्य पदन्तस्याचि परे
तन्निमित्तं यज्जमेति तत्त भवति । इति दीर्घ्यङ्गदेशौ न भवन्ति ।
सुनीभदमौ, अनीभअत्र, अनुभअमने, सधूभएतौ, गदूयेभअत्र, पचंतंभ-
अत्र, पचमहेभअत्र, पचमहेभअत्र ।

२८ चादेरयोऽन्नादः ॥ १।१।२०१ ॥ चरिसरायाची अङ्गनिर्जितो
योऽचू ताम्याचि परे गन्निमित्तं यज्जमेति न भवति । इति दीर्घ्यङ्गदेशौ न भ-
वन्ति । अजोदि, इदं पदय, उ उतिष्ट, ययं आ पयं मयसे, स्मरणे आ पयं
दित तत्त । अनचू इति निम् । ईदुर्ध्वं अभउष्णम्, ओष्णम् । शिषापोमे
या इति । मयं शयं अभउष्णम्, ओष्णम् । अभिरिषी
अ अण्ये अण्ये । अदृष्टं भवति ।

ईदुर्ध्वं शिषापोमे मयं शयं अभिरिषी य यः ।

यत्तवान् इति शिषात्र शयपम्पणपोरश्चि ॥

चादेरित्यनेनापदस्य विशेषणात् अज्मात्रस्य ग्रहणं जानन्तस्येति । प्रदात्, इतीहेत्यादौ न भवति ।

२९ ओतः ॥ १।१।१०२ ॥ चादेरोकारन्तस्याचि परे, यस्यानोति तत्कार्यं न भवति । इत्येङ्घ्रौ न भवतः । अथो, अस्मै, नो इन्द्रियम् ।

इति निपिञ्चकार्यसन्धिः ।

अथ द्वित्वसन्धिः ।

कुङ्+आस्ते, सुगण्+इह, कर्पन्+आस्ते इति स्थिते । (शरोऽनु द्वे इति वर्तमाने)

३० ह्रस्वान्धमः पदान्ते ॥ १।१।१२३ ॥ ह्रस्वात् परस्य पदान्ते वर्तमानस्य डमः स्थाने अचि परे द्वे रूपे भवतः । (अग्निर्द्वे बहिरङ्गमन्तरङ्गे) इति (अभिने) इति णो न भवति । कुङ्+आस्ते, सुगणिह, कर्पन्नास्ते ॥ कन्या+छत्रम्, इति द्विः स्थिते ।

३१ दीर्घाच्छो वा ॥ १।१।१२४ ॥ पदान्ते वर्तमानादीवर्तपरस्य छकारस्य द्वे रूपे भवतो वा (जरि जरः स्वे) इत्यधिकृत्य

३२ चर् ॥ १।१।११७ ॥ जरः स्थाने जरि परे चरादेशो भवति । कन्याच्छत्रम्, कन्याछत्रम् ॥ देव+छत्रम्, म्हे+छति, आङ्+छिनति, आङ्+छिनति माङ्+छिदत् इति स्थिते ङकारानितौ ईषदर्थौ वर्तमानस्याकारस्यान्यस्य च माशब्दस्य परिग्रहणार्थं ।

३३ अजाङ् माङ् ॥ १।१।१२६ ॥ अचः आङो, माङश्चाव्ययादुत्तरस्य छकारस्य द्वे रूपे भवतः । चरिति चैत् । देवच्छत्रम्, म्हेच्छति, आच्छिनति, माच्छिदत् । ङकारौ किम् ! आच्छायायाम् आच्छायायाम् । वाक्ये स्मरणे वायमाकारौ वर्तते । उपमाच्छत्रम्, उपमाच्छत्रम् । उभयत्रापि (दीर्घाच्छो वा) इति वा द्वित्वम् ।

इति द्वित्वसन्धिः ।

अथ व्यञ्जनसन्धिः ।

अच्+मात्रम्, ककुप्+मण्डलम्, वाक्+मधुर, पद्+नयाः, तत्+नय-
नम् इति द्विः स्थिते

३४ जलो जग् ॥ १११७५ ॥ जलः पदान्ते वर्तमानस्य जश्
भवति ।

३५ हलोऽनुनासिकेऽनुनासिकः स्वः ॥ ११११०६ ॥ पदान्ते
वर्तमानस्य हलः स्थाने अनुनासिके परे स्थानिनः स्योऽनुनासिक आदेशो
भवति या । अच्+मात्रम्, अज्+मात्रम्, ककुम्भं+डलम्, ककुम्भं+डलम् वाङ्म-
धुर वाग्मधुर, पण्+नयाः पड्+नयाः, तज्जयनम्, तड्+नयनम् । वाक्+मयम्,
मबुलिद्+मानम् इति स्थिते पूर्वप्रजस्त्यम् ।

३६ प्रत्यये ॥ ११११०७ ॥ पदान्ते वर्तमानस्य हलः स्थाने
अनुनासिकादौ प्रत्यये परे स्थानिनः स्योऽनुनासिक आदेशो नित्यं भवति ।
वाङ्मयम्, गुडलिप्मानम् । अस्जति, मस्जति, तद्+चरति, तद्+छादयति,
तद्+जयति, तद्+ज्ञापयति, तद्+जकारेण इति स्थिते

३७ श्चौ श्चू स्त्वोः ॥ ११११३७ ॥ सकारतन्वर्गयोः शकारे
चवर्गे चोपस्थितयोः शकारचवर्गौ क्रमेणादेशौ भवतः । समप्रचने यथा-
संख्यं शैलीयमाचार्यस्य । जपि जशिति जश्त्वं चर्त्वं च भजति, अजति,
तचरति, तच्छादयति, तज्जयति, तज्ज्ञापयति, तज्जकारेण, तज्जकारेण
॥ हलोऽनुनासिकेऽनुनासिकः स्वः । इति विकल्पेन जकारः १ तत्+टीकते,
तत् ठकारेण, तद्+डीनम्, तत्+ढौकते, तत्+ठकारेण इति स्थिते

३८ छौ प्ठः ॥ ११११३८ ॥ सकारतन्वर्गयोः पकारे टवर्गे चोप-
स्थितयोः पकारटवर्गौ क्रमेणादेशौ भवतः । चरिति चर्त्वं । तट्टीकते,
तट्टकारेण तट्टीनम्, तट्टौकते, तट्टकारेण, तट्टकारेण । पक्षे णत्वम् ।

३९ न शात् ॥ १।१।१३९ ॥ शकारान्तरयोः स्त्रोः श्चुत्वं न भवति ।
अस्नाति, स्निह्नाति ।

४० टोः पदान्तेऽनाम्नगरीनवतेः ॥ १।१।१४० ॥ पदान्तात्
टर्गादुत्तरस्य एत्वं न भवति । नामनगरीनवतिशब्दान् वर्जयित्वा ।
मधुच्छिद् सीदति, अनाम्नगरीनवतेरिति किम् ? पण्णाम् । “प्रत्यये” इति
णत्वम् । पण्णगरी, पङ्णगरी । पण्णवतिः पङ्णवतिः । हल इत्यादिना
पक्षे णत्वम् ।

४१ तोः पि ॥ १।१।१४१ ॥ तर्गस्य पदान्ते वर्तमानस्य
पकारे परे घुत्वं न भवति । अग्निचित् *पडिक । महान् पण्डः ॥
त्वम्+करोमि, त्वम्+चरसि, त्वम्+टीक्ष्से, त्वम्+तप्सि, त्वम्+पठसि,
अभ्रम्+क्षिहः, त्वम्+यासि, त्वम्+यहसि, त्वम्+लोकसे, इति द्वि
स्थिते पदान्तेऽप्येङः इत्यधिकृत्य

४२ मम्मो हलितो ॥ १।१।१४२ ॥ ममागमस्य पदान्ते वर्तमानस्य
च मकारस्य हलि परे निमित्त स्त्रोऽनुनासिकोऽनुस्वारश्च पर्यायेण भवति ।
त्वङ्करोमि, त्वं करोमि, त्वञ्चरामि, त्वं चरसि, त्वर्षाक्ष्से, त्वं टीक्ष्से, त्वन्त-
रसि, त्वं तरसि, त्वम्पठसि त्वं पठसि, अभ्रंक्षिह अभ्रंक्षिह, त्वर्ष्यामि, त्वं
यासि, त्वर्ष्यहसि त्वं यहसि, त्वं लोकसे, त्वं लोकसे । अस्यसंज्ञके हलि
परे अनुस्वार एव भवति । त्वं रमसे, त्वं शोपे इति । वाक्+शोभना, वाक्-
श्छणा, पद्+श्यामा, तत् स्वेतम्, तत् श्लोक इति द्वि. स्थिते जश्त्वम्

४३ शश्छोऽमि ॥ १।१।१४३ ॥ पदान्ते वर्तमानाब्जश उत्तरस्य
शकारस्यामि परे छकारो वा भवति पुनश्चर्चश्चुत्वे । वाक्शोभना, वाक्-
शोभना, वाक्श्छणा, वाक्श्छणा, पद् श्यामा, पद् श्यामा, तद् स्वेतम्,

* पड् अगुलवो यस्य स पडङ्गुति, अनुधमिन् पडङ्गुति इति पडिक ।

तद्देशतम्, तच्छ्लोकः, तच्छ्लोकः । द्बुत्वेन चकारः । कुङ्क्षेते सुगण
क्षेते इति त्रिः स्थिते

४४ इणोः गक् डक् शरि ॥ १।१।१।१४५ ॥ पदान्ते वर्तमा-
नयो डकारणकारयोः शरि परे गक् डक् इत्येतावागमौ वा भवतः ।
तौ च

४५ किदन्तः ॥ १।१।१५४ ॥ किञ्चो यस्य त्रिधीयते स तस्या-
वसानाययवो भवति । गडयोरकारः उच्चारणार्थः ककारः अन्त्यविष्मर्थः ।
शास्त्रोऽमीति पक्षे छत्वं चत्वं च । कुङ्क्षेते, कुङ्क्षेते, कुङ्क्षेते ।
सुगणद् छेते, सुगणदक्षेते, सुगण् शेते ॥ भवान् शूरः इति त्रिः स्थिते—

४६ नः शिजक् ॥ १।१।१४७ ॥ नकारस्य पदान्ते वर्तमानस्य
शकारे परे जगागमो भवति वा । अकारककारौ पूर्ववत् । शास्त्रोऽमीति
श्रुत्यं चत्वं च ।

४७ आं जय्यपदान्ते ॥ १।१।१०९ ॥ अपदान्ते मकारनका-
रयोः जयि परे परस्वोऽनुनासिक आदेशो भवति । अन्यत्र द्बुत्वेन अकारः ।
भवाञ्छूरः । भवाञ्छूरः । भवाञ्छूरः ॥ भवान्+छादयति, भवान्+
ठकारयति, भवान्+श्रुति, भवान्+चरति, भवान्+टिक्ते, भवान्+
तरति इति द्विः स्थिते कांस्कान् सीसक् । १।१।१४९ ॥ इति
प्रस्तुत्य

४८ छव्यम्यप्रशानः ॥ १।१।१५० ॥ प्रशान्त्वर्जितो यो न-
कारस्तस्य पदान्तस्याम्परे छवि परतः सी इत्यदेशः सक्चागमः पर्यायेण
भवति । ईकारककारानितौ, ईकारः रीस्योरिति विशेषणार्थः । ककारोऽ-
न्त्यविष्मर्थः । अकार उच्चारणार्थः ।

४९ रीस्योः ॥ १।१।१०८ ॥ पदान्ते वर्तमाने रेफे सकारे च
ईकारानुबन्धे परे यः पूर्वस्तस्य स्थाने स्वोऽनुनासिको भवति ।

५० शल्पनुस्वारः ॥ १११११० ॥ मकारनकाराणामपदान्ति
वर्तमानानां स्थाने शलि परे अनुस्वारो भवति । श्चुत्वेन सकारस्य शकारः
प्लुत्येन च पकारः । भवौश्छन्दयति, भवांश्छन्दयति, भवौष्कारियति, भवां-
ष्कारियति, भवौस्थुङति, भवांस्थुङति, भवौश्चरति, भवांश्चरति, भवौ-
ष्ठीकते, भवांष्ठीकते, भवौस्तरति, भवांस्तरति । अप्रशान् इति किम्
प्रशान्चिनोति ॥ तत्+लुनाति, भवान्+लुखति इति स्थिते

५१ लिलः ॥ ११११४२ ॥ पदान्ते वर्तमानस्य तवर्गस्य लकारे
पकारे लकारादेशो भवति । अनुनासिकस्यानुनासिकः । तन्लुनाति । भवा-
ल्लिखति ॥ अच्+हलौ, त्रिप्पुप्+हुतम्, वाक्+हसति पद्+हलानि,
तत्+हितम्, इति द्विः स्थिते पूर्ववज्जहवम्

५२ जशो हो झप् वा ॥ ११११४३ ॥ पदान्ते वर्तमानाज्जशः परस्य
हकारस्य स्थाने यथासंख्यं झपादेशो वा भवति । अज्झलौ, अज्झलौ,
त्रिप्पुप्पुतम्, त्रिप्पुप् हुतम्, वाग्घसति, वाग्घसति, पङ्गलानि, पङ्ग-
हलानि, तद्वितम्, तद् हितम् ।

इति व्यञ्जनसन्धिः ।

अथ विसर्जनीयसन्धिः ।

मुनिः+अस्मि, पितः+दयसे इति स्थिते

५३ विसर्जनीयस्य ॥ ११११६१ ॥ विसर्जनीयस्यापि परे रेफा-
देशो भवति । मुनिरस्मि, पितर्दयसे । कः+त्तरति, कः+त्थुङति, तपः+
चरति, यशः+छत्रम् कः+ष्ठीकते, कः+ठकारेण इति स्थिते

५४ सश्छन्न्यशरि ॥ ११११६३ ॥ विसर्जनीयस्य स्थाने अशर्पे
छपि परतः सकारो भवति । श्चुत्वाप्लुत्ये च । कस्तरति, कस्थुङति, तपश्चरति,

यशश्छत्रम्, कर्षकते, कष्टकारेण ॥ तपः शोभते, कः+पण्डे, कः+सरति इति द्विः स्थिते

५५ शरि वा ॥ १।१।१६४ ॥ विसर्जनीयस्य सकारो वा भवति शरि परे । श्चुस्वपुत्वे च ॥ तपश्शोभते, तपः शोभते, कप्यण्डे, कः-पण्डे, कस्सरति, कः सरति ॥ कः करोति, कः खनति, कः पठति, कः फलति इति द्विः स्थिते

५६ कुपौ+कःपम् ॥ १।१।१६६ ॥ विसर्जनीयस्य कवर्गीये पवर्गीये चाशर्परे खयि परे यथासंख्यं+कःप इत्येतावदेशौ वा भवतः । कपावुच्चारणार्थं, कःकरोति कः करोति । कःखनति, कः खनति । कःपठति, कः पठति, कःफलति, कः फलति । सर्पिःकरोति, सर्पिः पिबति, धनुः खण्डयति धनुः फलति इति त्रिः स्थिते

५७ इमुसोऽपेक्षायाम् ॥ १।१।१६७ ॥ इस् उस् प्रत्ययान्तस्य सम्बन्धिनो विसर्जनीयस्य कवर्गीये परर्गीये चाशर्परे खयि परे सिर्वा भवति स्थानिनिमित्तपदे चेत्यपरस्परपेक्षायां भवतः । किञ्चः सः पिः ॥ १।२।६९ ॥ शर्नमः ॥ १।२।६१ ॥ इति परिभाषासूत्रे उपतिष्ठते

५८ शास्वसिद्यस्सिकृतस्यासक्सातोऽबहुपदात् ॥ १।२।६५ ॥ कवर्गादिभः किञ्च पराच्च शर्नमः परस्य शास्वसिद्यस्सिनां सेः कृतस्य च सगागमसत्स्थानिकसाप्रत्ययवर्जितास्य सकारस्य पिरादेशो भवति न चेत्यबहुप्रत्ययपदाच्च परो भवति । इकार उच्चारणार्थः । अन्यत्र+कःपौ । सर्पिःकरोति, सर्पिः+करोति, सर्पिः करोति । सर्पिःपिबति, सर्पिः पिबति, सर्पिः पिबति, धनुःखण्डयति धनुः खण्डयति, धनुःखण्डयति, धनुःफलति, धनुःफलति, धनुः फलति । अपेक्षायामिति किम्? तिष्ठतु सर्पिःपिब तमुदकम्, तिष्ठतु सर्पिः पिब तमुदकम् ।

इति विसर्जनीयसन्धिः ।

अथ स्वादिसन्धिः ।

श्रमण+अस्मि, धार्मिक+दयते, धर्म+जयति इति स्थिते

५९ एकद्विवहौ ॥ १।१।७५ ॥ एकत्वादिसंख्येऽर्थे वर्तमानात्
शब्दाद्यथासंख्यमेकद्विवह्वर्थेषु सु औ जस् भवन्ति । ते च प्रत्ययः
कृतोऽपठ्या इति प्रत्ययसंज्ञकत्वात्-परः ॥ १।१।१४४ ॥ इति प्रकृतेः
परा एव भवन्ति ।

६० सुङ् पदम् ॥ १।१।६२ ॥ सुङिति प्रथमैक्यवचनादारभ्य
आगदिडो व्कारात् प्रत्याहारः सुङन्तं पदसंज्ञं भवति इति पदसंज्ञायाम्-

६१ सजूरहस्सोऽतिप्यक्कस्सन्सुध्वन्सोरिः ॥ १।२।७२ ॥ सजुप्
अहन् इत्येतयोरेत्यस्यालः सकारस्य च पदान्ते वर्तमानस्य रिर्भवति
कसुसन्सुध्वन्सु इत्येतान् वर्जयित्वा न चेत्तिप्परो भवति । इकारो रेः
॥ १।१।१२६ ॥ इति विशेषणार्थः ।

६२ अतोऽद्ध्युः ॥ १।१।५७ ॥ अकारात्परस्य रेः स्थाने
अकारे ह्रि च परे उकार आदेशो भवति । इत्येङ् इत्योकारः । पद-
न्तोऽप्येङः इति एङ् । श्रमणोऽस्मि, धर्मो जयति । धार्मिको दयते ॥
द्वैधार्मिकशब्दाभ्या । एकद्विवहौ (५९) इति जस्, जकार इत्

६३ एदे ॥ १।२।१०६ ॥ अकारान्तस्यापदस्य एकारे अकारे च
परे लुप् भवति । इति लुचि प्रमायाम् तदपवादः

६४ भ्यत्याः ॥ १।२।१६२ ॥ भकारयकारादौ अकारादौ जति
शसि च सुपि परे अकारस्याकारो भवति । पुनर्दीर्घ- इति दीर्घः । देनस्
यन्ति, धार्मिकास् दयन्ते, वृक्षन् हसति, अघनत् हसति, मगवत् देहि,
भनत् देहि इति स्थिते सकारस्य रेः उकारः उगित्कार्थः । वृक्षन्
शब्दात् सुः अघनददिभ्यः

६५ आमन्त्र्ये ॥ ११३१६५ ॥ आमन्त्र्यसूत्रोऽर्थो वर्तमानात् एक-
द्विवद्वयु यथासंख्यं स्यौजसो भवन्ति । इति सुः ॥ २ ॥

६६ उगिदचोऽन्नेधादेः ॥ ११२११४ ॥ उगित् यस्य तस्य
अन्नेधादेः अन्नतेश्च तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिर्वा शौ अनपुंसकनिर्णये च
सुटि परे नृमागमो भवति । स च

६७ मिदचोऽन्त्यात् ॥ १११४५ ॥ मकारानुबन्धकोऽन्त्यादचः
परो भवति । अकार उच्चारणार्थः । मकार आदेशरिप्यर्थः ।

६८ हलव्याड्दीर्घाल्लुक् ॥ ११११२० ॥ हलः ङी आडिति
दीर्घाभ्यां च परस्य इयनप्सुटः सोर्लुग्भवति । सुङ् पदमिति पदसंज्ञायाम्

६९ पदस्य ॥ ११२१९२ ॥ संयोगान्तस्य पदस्य लुग्भवति स च
अस्मात् सूत्रादुत्तरस्मिन् कार्ये कर्तव्ये असन् भवति ।

७० षष्ठ्याः स्थानेन्तेऽलः ॥ १११४७ ॥ षष्ठ्यन्तस्वार्थस्य
निधीयमानो विधिः तस्य योऽन्व्योऽलु तस्य स्थाने भवति इति तकारस्य
भवति ।

७१ ओशनोशनभयोभगोभोःस्वमर्थकामन्त्रणे ॥ ११२१२१ ॥
उशन उशनन् अचोर् भगोर् भोर् इत्येते शब्दा वा निपात्यन्ते एका-
मन्त्रणे इयनप्सुटः परतः स्वमीध लुक् । असिद्धसम्बन्धस्य कार्यान्तरं
प्रत्यभिमुखीकरणमामुखीकरणम् कार्यान्तरव्यापृतस्य स्वाभिमुखीकरणम-
मन्त्र्यम् । इयनशब्दस्योकारः नकारस्य च रिः ।

७२ रेर्यः ॥ ११११५६ ॥ अर्णोदघोभोभोःइत्येतेभ्यश्च परस्य
रेरि परे यकारो भवति ।

७३ व्योऽध्याघो भो भगोः ॥ ११११५३ ॥ अर्णोदघोभो-
भगो इत्येतेभ्यश्च परस्य वकारस्य यकारस्य चापि लुग्भवति । देवा यान्ति,

धार्मिका दयन्ते, वृक्ष हसति, अधो हसति, मो देहि, भगो देहि । पटो
उ, अघवत् अघ्र, भवत् अघ्र, भगवत् अघ्र इति द्विःस्थिते ओकार-
स्यावादेशः अघवत्वादीनामा यकारादेशात् पूर्ववत्प्रक्रिया ।

७४ अच्यस्पृष्टश्च ॥ १।१।१५४ ॥ अवर्णादघो मो भगो इत्ये-
तेभ्यश्च परयोः पदान्तयोः वकारयकारयोश्चि परे ग्लुगस्पृष्टश्रुतिश्च
प्रक्षिपिलस्थानं करणपरिस्पन्दश्चासन्नः वङ्गरो यकारश्चादेशो भवति ।
ग्लुचि गित इति प्रतिषेधात्, “ इक्वेडर् ” पदान्तेऽत्येडः ” इति
चैङ् न भवति । पटउ पटवुं । अघोअघ्र, अघोयँत्र । भोअघ्र, भोयँत्र ।
भगोअघ्र, भगोयँत्र । निपातनाभावे “ ह्रस्वान्दमः पदान्ते ” इति
द्विरवम् । अघवलत्र, भयन्नत्र, भगवलत्र ॥ पटो इह, असौ इन्दुः,
ते आहुः, तस्मै आसनम्, कस् आस्ते, देवास् आसते, इति त्रिः-
स्थिते अवाद्यादेश सजूरहस्स इत्यादिना रिः “ रेयः ” इति
तस्य यः ।

७५ वानुम्यात् ॥ १।१।१५५ ॥ अवर्णात् परस्य पदान्ते
वर्तमानस्य वकारस्य यकारस्य च उज्ज्वर्जितेऽचि परे ग्लुगस्पृष्टश्रुतिश्चा-
सन्न आदेशो वा भवति । ग्लुचि “ गित ” इति प्रतिषेधात् एङ्-
दीर्घो न भवतः । पट इह, पटविहँ, पटविह । असा इन्दुः, असाविन्दुः,
असाविन्दुः । आहुः, तयोहुः, तयाहुः । तस्मा आसनम्, तस्मा-
यासनम्, तस्मायासनम् । कआस्ते, कयोस्ते, कयास्ते । देवा आसते
देवायासते, देवायासते । लिड् ढं, शुड् ढं, पुनर् रात्रौ, अग्निस् रयेन,
पटुस् राजा इति स्थिते—

७६ ॥ अव्ययात्स्वीजस् । १ । ३ । ९७ ॥ अव्ययात् सु
औ जस् इत्येते प्रत्यया भवन्ति ।

७७ ॥ अव्ययस्य ॥ १० । २ । १५४ ॥ अव्ययस्य सम्बन्धि-
नः सुपेः श्लुभभवति । इति श्लुक् । सञ्जूरहस्त इत्योदिनारिः ।
७८ ॥ रंः पदान्ते विसर्जनीयः ॥ १ । १ । ६७ ॥ रेफ-
स्य पदान्ते वर्तमानस्य विसर्जनीयो भवति । तस्य विसर्जनीयस्य इति
पुनः रेफः । ङाजोऽतो लुगितो ॥ १ । १ । १२७ ॥ इ-
त्यधिकृतम्—
७९ ॥ द्वौ द्वि ॥ १ । १ । १३१ ॥ ङकारस्य रेफस्य च यथा-
स्यैव ङकारे रेफे च परे लुभभवति ।

८० ॥ द्रुलुच्यणः ॥ १ । १ । १८० ॥ ङकारस्य रेफस्य
च लुचि सत्यो पूर्वस्याणो दीर्घो भवति । लोढम् । गूढम् । पुनाराधौ ।
आनीरथेन । पट्टराजा ॥ मनस्स्त्रयः, वेधस्त्र राजा इति स्थिते
ताभ्यां सु । तस्य हलो ङघाद्दीर्घास्लुक् इति लुक्, सकारस्य रिः ।
अस्य अतोऽद्वयुरित्युत्वं प्राप्नोति द्वौ द्वि इति लुक् च तत्र—

८१ ॥ स्पर्द्धे ॥ १ । १ । १४६ ॥ द्वयोर्विध्योः अन्यत्र सावका-
शयोस्तुल्यगल्गोरेऽत्रोपनिपातः । स्पर्द्धस्तस्मिन् घ । सूत्रपाठे परः स
विधिर्भवति । इत्युत्वं । इत्येङ् । मनोरथः । वेधोराजा ।
परं स्यात्पूर्वपरयोर्नित्यं स्यात् परानित्ययोः ।

नित्यात्तथान्तरङ्गे स्यात्ततोऽप्यनवकाशकम् ॥

एतद्भक्तरोति, तद्भक्तगच्छति, इति स्थिते ताभ्यां सुः (तो-
ष्टानाम् ॥ १ । २ । २१५ ॥ इत्यधिकृतम्—

८२ ॥ प्तसौ चात् ॥ १ । २ । २१६ ॥ त्यदादीनामष्टानां तत्स-
म्बधिनि सुपि प्तसौ च परे अकारो भवति स च षष्ठ्याः स्था-
नेऽन्तेऽल इति ङकारस्य भवति । " ण्दे " इति पूर्वाकारस्य लुक् ।

८३ ॥ तौष्टानाम् । १।२।२१५ ॥ त्यदादीनामथानां वका-
 रस्य तत्सन्धनि सौ संकारो भवति । सोः रिः ।
 ८४ ॥ हल्यनसमासे लुक्त्तः सात् । १। १। १५८ ॥
 वकारस्थानिकात् । सकारात् परस्य रेः । हलि परे लुग् भवति । न
 चेत्स संकारो नसमासे भवति । येन नाव्यवधानं तेन व्यवहितेऽपि
 वचनेनप्रागेप्याद् भवति । इत्थंकारव्यवधानेऽपि भवति । व्यतिरेकवृत्त्या
 अकारस्य व्यवधानस्य सति रेः लुक् सस्मादनित्यव्यवधानस्य कप्त्यस्य
 तस्मादिति यावत् । शास्वसीत्यादिना कृतस्य सकारस्य पिः ।
 द्रुल्लुच्यणः इति दीर्घो द्वौ द्वि इति लुचि भवतीति इह न भवति
 दीर्घस्य द्रुल्लुच्येव साहचर्यात् । एष ऋरोसि । सं गच्छति । हलीति
 किम् । एवोऽस्मि । सोऽस्मि । अन्तसमासे इति किम् । अनेपो
 गच्छति, षसो गच्छति ।

इति सन्धिसिद्धिः ।

अथ नामसिद्धिरुच्यते ।

द्विविधं नाम, अजन्तं हलन्तं चेति । तदष्टविधमपि भवति
 १ पुल्लिङ्गम् २ स्त्रीलिङ्गम् ३ नपुंसकलिङ्गम् ४ स्त्रीपुल्लिङ्गम् ५ पु-
 ण्पुंसकलिङ्गम् (वृक्षादिशब्दाः) ६ स्त्रीपुण्पुंसकलिङ्गम् ७ स्त्री-
 नपुंसकलिङ्गम् ८ अलिङ्गं चेति (अश्वयम्) । पुनः पञ्चविधमपि
 एकवचनम्, द्विवचनम् बहुवचनम् प्रवचनम् अवचनं चेति ।
 तत्राजन्तेषु पुल्लिङ्गेषु प्रथममकारान्तात् पुल्लिङ्गात् स्वभावादेकत्वादि-
 मर्धवृत्तिकात् वृक्षशब्दात् प्रथमादिसप्तविभक्तयः परा योज्यन्ते ।
 वृक्ष इति त्रिःस्थिते "एकद्विविधौ" इत्येकत्वे एकवचनं सु. द्वित्वे

द्विवचनमौ, बहुव्ये बहुवचने जस् । उजावितौ उकार्यौ । “सुहं पदम्” इति पदसंज्ञायां सकारस्य रिः विसर्जनोपशब्दः । औकारे एजृच्येजिति ऐच् । जसि भ्यत्सा इत्याकारः पुनः दीर्घः । वृक्षः वृक्षौ वृक्षाः । तिष्ठति, तिष्ठतः, तिष्ठन्तीति क्रियामिभ्यन्वयश्च कार्यः । आमन्त्रणे “आमन्त्र्ये” इति स्त्रौजसो भवन्ति इति पष्ठ्यपवादः । १

८५ ॥ द्वस्वोऽभित्याटः । १ । १ । २ । १ । २ । २ । अकारान्तस्य नित्याटश्च एकामन्त्रणे श्यनप्पुटि परे द्वस्वो भवति सोरभश्च लृक् । औजसोः पूर्ववन्तक्रिया । आमन्त्रणाभिज्यवर्यर्षे कैद्वित् हे भो अधो अरे इत्यादयः प्राक् प्रयोज्यन्ते । हे वृक्ष, हे वृक्षौ, हे वृक्षाः । किं तिष्ठसि, किं तिष्ठतः, किं तिष्ठत इत्यादिक्रियामिसंभ्यन्वश्च कार्यः । कर्मणि वृक्ष इति त्रि.स्थिते (अप्रधानेऽमौदशसु । १ । ३ । १०० । इति वर्तमाने)

८६ ॥ कर्मणि । १ । ३ । १०५ ॥ क्रियत इति कर्म तस्मिन्प्रधानेऽर्थे वर्तमानाच्छब्दात् एकस्त्रिबहुषु यथासंख्यं अमौदशसो भवन्ति । परार्थमप्रधानम् । टशानितौ । टकारः चुडिति प्रत्याहारार्थः, शकारः शस्यक इति विशेषार्थः । (तस्मादादेः । १ । १ । ४८ । इति परिभाषोपलिप्यते)

८७ मोऽणोऽमः । १ । २ । ४६ ॥ अणः परस्याम. आदेर्मकारो भवति । इति अकारम्यमकारः । ‘पदस्य’ इति मकारस्य लृक् । औट्यैच् । शसि भ्यत्सा इत्याकारे,

८८ । नन्तः पुंसः । १ । १ । ७९ ॥ अकः पुल्लिङ्गसंबन्धिनि शस्यचि परे परेणाचा सहितस्य यथासंख्यं नकारान्तो दीर्घो भवति । इत्यानादेशः । सकारस्य पदस्येति लृक् । ब्राजो णः ॥ १ । २ । ५० ॥

इति परिमाणोऽतिष्ठते ।

८९ ॥ अभिन्ने । १।२।५६ ॥ आभ्यां परस्य नकारस्य णो भवति नो चेत् स्थानिनिमित्ताद् मिन्ने अन्यस्मिन् पदे वर्तते । स च,

९० इच्छुस्तौ नान्तरे ॥ १।२।५१ ॥ शकारे, चवर्गे, लङ्कारे टवर्गे, सकारे, तवर्गे च स्थानिनिमित्तयोर्मध्ये सति णो न भवति प्रतिषेधसामर्थ्यात् अन्यैर्व्यवधानेऽपि भवतीति णत्वे प्राप्ते,

९१ ॥ अन्तक्षुब्भादीनाम् । १।२।५४ ॥ पदान्तस्य क्षुब्भादीनां च नकारस्य णो न भवति । वृक्षं, वृक्षौ, वृक्षान् पश्यतीति क्रियाभिसंयन्धः । कर्तृकणयो वृक्ष इति त्रिःस्थिते (टाभ्यामिस्तिद्धौ १।३।१२७ ॥) इत्यधिकृत्य,

९२ । हेतुकर्तृकरणेत्यंभूतलक्षणे ॥ १।३।१२८ ॥ फलप्राप्तनयोग्यः पदार्थो हेतुः । यः करोति स कर्ता । येन क्रियते तत्करणम् । इत्थं कथंचिप्रकारमापन्न इत्थंभूतः ॥ लक्ष्यते येन तदित्यंभूतलक्षणम् । एतस्मिन्नप्रधानार्थे वर्तमानादेकद्विवहुषु ययासंख्यं टाभ्यामिसौ भवन्ति । ट इत् । नातः ॥ १।२।१५६ ॥ इत्यधिकृत्य—

९३ ङसास्येस्स्येनाद्यम् ॥ १।२।१६५ ॥ अकारात्तरर्पा ङस्, ञा, असि, ए इत्येतेषां सुषां स्वं, इन, आत् य इत्येते आदेशा ययासंख्यं भवन्ति । इति टाया इनः । “ इक्येङ् ” इत्येङ् । “ अभिन्ने ” इति णत्वम् । ऋमि, “ भ्यत्या ” इत्याकारः । भिसि—

९४ ॥ ऐस्मिसोऽञ्चशः ॥ १ । २ । १६४ ॥ अकारात्परस्य सुपो भिः स्थाने ऐसादेशो भवति, दकारादेशो यो मकारस्तस्मात् इदमादेशाच्चाशः परस्य सु न भवति । स च, शिद-

द्विदल् ॥ १।१।४९ ॥ इति सर्वस्य स्थाने भवति । एञ्-
 च्च्यैच् इत्यैच् रेः विसर्जनीयश्च । वृक्षेण, वृक्षाभ्यां, वृक्षैः । कर्तरि
 स्पीयते इत्यादिक्रियाभिसम्बन्धः, कर्णे हन्तीत्यादिक्रियाभिसम्बन्धः ।
 अपादाने वृक्ष इति त्रिःस्थिते समोशोऽस्मृतौचाप्ये ॥ १।३।१३२ ॥
 दाणाधर्मे तद्ध् च देयैः ॥ १।३।१३३ ॥ इति प्रस्तुत्य-

९५ ॥ डेभ्यामभ्यस् ॥ १।२।१३४ ॥ देयैराप्येऽप्रधानेऽर्थे
 वर्तमानात् एकद्विवहुषु यथासंख्यं डे भ्याम् भ्यसो भवन्ति । डकार
 इत् अत्रोत्तरत्र च डितो याद् इति विशेषणार्थः । डेयैः, भ्यत्याः इत्या-
 कारः । भ्यामि च तथा । भ्यसि-

९६ ॥ षडोसिभ्येव ॥ १।२।१३५ ॥ संकारादौ भकारादौ
 बहुविषये जोसि च सुपि परे अकारस्यभारो भवति रेविस-
 र्जनीयश्च । वृक्षाय, वृक्षाभ्याम्, वृक्षेभ्यः जलं ददाति इत्यादि-
 क्रियाभिसम्बन्धः । अपादाने वृक्ष इति त्रिःस्थिते षडोभ्यामभ्यस्तो,
 कावकतिपयकृच्छ्रादसन्धे ॥ १।३।१३६ ॥ इत्यधिकृत्य-

९७ ॥ अपायेऽवधौ ॥ १।३।१३७ ॥ अपायो विमागो
 विश्लेषः । तस्मिन् विषये प्रतिदिष्टे प्रतीयमाने वा योऽवधिरपदानं
 तस्मिन्प्रधानेऽर्थे वर्तमानात् एकद्विवहुषु यथासंख्यं षडोभ्यामभ्यसो
 भवन्ति । इकार इत् "कसेरागते" इत् विशेषणार्थः । कसेरात् । शेषं
 गतम् । दीर्घः । भ्यामि भ्यसि च पूर्ववत् । वृक्षात्, वृक्षाभ्यां, वृक्षेभ्यः ।
 पततीत्यादिक्रियाभिसम्बन्धः । १। वृक्षाभ्यादिसम्बन्धे, वृक्ष इति
 त्रिःस्थिते,

९८ ॥ ढसोसाम् ॥ १।३।१३८ ॥ अप्रधानेऽर्थे वर्तमा-
 नात् एकद्विवहुषु यथासंख्यं ढसोसामो भवन्ति । अपवादविनिर्मुक्तोऽ-

स्य विषयः । हेतुः स्यः, ओसि "बहोसिस्म्येत" इत्येतन्मयादेशो
रेविसर्जनीयश्च । आमि नामामः १ । २ । ३२ ॥ इति प्रस्तुत्य-

९९ । नमद्वस्वाद्साटः ॥ १ । २ । ३३ ॥ नमन्तात् द्व-
स्वान्तात् संभयदाटश्च शब्दात् परस्यामो नाम् भवति । :

१०० ॥ नाम्यसिद्धचतुष्पः ॥ १ । २ । १४० ॥ ना-
म्यादेशो तिस्रस्तुरूपकारान्तवर्जितस्य पूर्वोऽण् दीर्घो भवति । अभिज्ञे
इति णत्वम् । वृक्षस्य, वृक्षयोः, वृक्षाणाम् । फलमित्यादिसम्बन्धः ।
अधिकरणे वृक्ष इति त्रिःस्थिते केनोच्चोत्सुप् । १ । ३ । १७१ ॥
इत्यधिकृत्य-

१०१ । आधारे । १ । ३ । १७६ ॥ क्रियाप्रयस्य कर्तुः
कर्मणो वा आधारेऽधिकरणं तस्मिन्प्रधानेऽर्थे वर्तमानात् एकद्विर्बहुपु-
यथासंख्ये द्विओत्सुपो भवन्ति । एकार इव सुबिति प्रत्याहार-
प्रद्विगर्हः । इत्येडर् इत्येड् । ओसि पूर्ववत् । सुपि " बहोसि-
स्म्येत" इत्येतन् च शास्त्रेसीत्यादिना कृतस्यावयवस्य सकारस्य
भिः ॥ सिद्धरूपधातोः " इति पदत्वेऽपि सातः पितृनि-
वेधादबहुपदादिति प्रतिषेधो न भवति । वृक्षे, वृक्षयोः, वृक्षेषु कपि-
स्तिष्ठति इत्यादिक्रियायोगः । उक्तरूपसमुच्चयः कर्तव्यः । वृक्षाः वृक्षौ
वृक्षाः । हे वृक्ष हे वृक्षौ हे वृक्षाः । वृक्षम् वृक्षौ वृक्षात् । वृक्षेण
वृक्षाभ्यां वृक्षः । वृक्षाय वृक्षाभ्यां वृक्षेभ्यः । वृक्षात् वृक्षाभ्यां
वृक्षेभ्यः । वृक्षस्य वृक्षयोः वृक्षाणां । वृक्षे वृक्षयोः वृक्षेषु ॥
एवमन्येषामकारान्तानां -पुलिङ्गानां शल्क, -गण्ड, करण्ड, वरण्ड,
वण्ड, मुख, खण्ड, मुण्डादीनां सप्तसु विभक्तिषु रुरसिद्धिः क्रिया-
योगश्च दृष्टव्यः । सर्वादीनां पक्रियाविशेषोऽस्ति के पुनः

स्य विषयः । ऽसः स्यः, ओसि “बहोसिस्म्येत” इत्येतन्मयादेशो
रेविसर्जनीयश्च । आमि नामामः १ । २ । ३२ ॥ इति प्रस्तुत्य-

९९ । नमूह्स्वाट्साटः ॥ १ । २ । ३३ ॥ नमन्तात् ह-
स्वान्तात् संभवदाटश्च शब्दात् परस्यामो नाम् भवति ।:

१०० ॥ नाम्यतिष्ठचतुष्पः ॥ १ । २ । १४० ॥ ना-
म्यादेशे तिसृचतुरूपकारान्तवर्जितस्य पूर्वोऽङ् दीर्घो भवति । अभिने
इति णत्वम् । वृक्षस्य, वृक्षयोः, वृक्षाणाम् । फलमित्यादिसम्बन्धः ।
अधिकरणे वृक्ष इति त्रिःस्थिते केनोच्चोऽसुप् । १ । ३ । १७१ ॥
इत्यधिकृत्य-

१०१ । आधारे । १ । ३ । १७६ ॥ क्रियाप्रयस्य कर्तुः
कर्माणो वा आधारेऽधिकरणं तस्मिन्नप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् एकद्वयं द्वु-
यार्थासंख्यं द्विओऽसुपो भवन्ति । पकार इव सुबिति प्रत्याहार-
ग्रहणार्थः । इत्येक इत्येक । ओसि पूर्ववत् । सुपि “बहोसि-
स्म्येत” इत्येत्वं च सात्स्थसीत्यादिना कृतस्यावयवस्य सकारस्य
विः ॥ सिद्धरूपधातोः ॥ इति षदत्वेऽपि सातः पितृनि-
षेधादबहुपदादिति प्रतिषेधो न भवति । वृक्षे, वृक्षयोः, वृक्षेषु कपि-
स्तिष्ठति इत्यादिक्रियायोगः । उक्तरूपसमुच्चयः वर्तन्यः । वृक्षः वृक्षौ
वृक्षाः । हे वृक्ष हे वृक्षौ हे वृक्षाः । वृक्षम् वृक्षौ वृक्षान् । वृक्षेण
वृक्षाभ्यां वृक्षे । वृक्षाय वृक्षाभ्यां वृक्षेभ्यः । वृक्षात् वृक्षाभ्यां
वृक्षेभ्यः । वृक्षस्य वृक्षयोः वृक्षाणां । वृक्षे वृक्षयोः वृक्षेषु ॥
एवमन्येषामकारान्तानां पुल्लिङ्गानां शल्क, -गण्ड, करण्ड, वरण्ड,
षण्ड; मुख, खण्ड, मुण्डादीनां सप्तसु विभक्तिषु रूपसिद्धिः क्रिया-
योगश्च दृष्टव्यः । सर्वादीनां पक्रियाविशेषोऽस्ति के पुनः

सर्वादयः— सर्व, विश्व, उभ, उभयद्, अन्य, अन्यतर, इतर, इतर, इतम, त्व, त्वद्, नेम, सम, सिम, पूर्व, पर, अघर, दक्षिण, उत्तर, अपर, अवर, स्व, अन्तर, त्यद्, तद्, यद्, अदस्, इदम्, एतद्, एक, द्वि, युष्मद्, अस्मद्, भवत्, किम् इति । एतेषां सर्वादीनां युष्मदस्मद्वर्जितानां आश्रयवशात्- लिङ्ग भवतीति त्रिलिङ्गत्वम् । यदा पुल्लिङ्गस्तदा नीयते । सर्वादीनां जसि ङस्याम्- ङेङिच्चेय विशेषोऽस्ति अन्यत्र वृक्षशब्दवत् । सर्व इति त्रिःस्थिते सतः स्वादय - सर्वः, सर्वौ । सर्व अस् इति स्थिते—

१०२ ॥ जसः शिः । १ । २ । १६७ ॥ अकारान्तानां सर्वादीनां सम्बन्धिनो जसः स्थाने शि इत्ययमादेशो भवति । शकार इत् स च,

१०३ ॥ शिदङ्गिदल् ॥ १ । १ । ४९ ॥ शिचवाङ्गिदने- कारवादेशः पष्ठ्यन्तरूप- सर्वस्य स्थाने भवति । इति सर्वादेश एङ् । सर्वे । हे सर्व हे सर्वा हे सर्वे । सर्वम्, सर्वौ, सर्वान् ।, सर्वेण, सर्वाभ्यां, सर्वैः । ङयि—

१०४ ॥ सर्वादिर्ङ्यस्येः स्मिन् स्मात् स्मै । १ । २ । १६६ । सर्वादिर्गणस्य सम्बन्धिनो ङि ङसि ङे इत्येतेषां सुपां यथासंख्ये स्मिन् स्मात् स्मै इत्येते आदेशा भवन्ति । इति स्मिं । सर्वस्मै, सर्वाभ्याम्, सर्वेभ्यः । ङसेः स्मात् । सर्वस्मात्, सर्वाभ्याम्, सर्वेभ्यः । सर्वस्य, सर्वयोः । आमि—

१०५ ॥ सामामः । १ । २ । १७६ ॥ अवर्णान्तानां सर्वादीनां सम्बन्धिनो आमः स्थाने साम् भवति । पुनः " बद्धोसि- स्म्येत् " इत्येतत् शास्त्रसीत्यादिना एत्व च । सर्वेषाम् । हे स्मिन् ।

सर्वस्मिन् सर्वयोः सर्वेषु । एवं विश्व उभ उभयट् अन्य अन्यतर
इतर शब्दाः । उभशब्दस्य द्विवाचित्वात्ततो द्विवचनमेव । अन्यतर
शब्दः इतरप्रत्ययान्तः । ॥ च इतमप्रत्ययान्त (अन्यतम) निवृत्त्यर्थ-
मुपादीयते । उभयट् टकारः स्त्रियां ड्यर्थः । इतर, इतम प्रत्ययौ
तत्तस्तदन्ता यतरत्तरएकतरयतमततमएकतमप्रभृतयो गृह्यन्ते । ते च,
(अन्तरं बहिर्योगोपसंख्यानयोरपुरि) बहिर्योगे बहिर्भावेन
बाह्येन वा योगे उपसंख्याने उपसंवीयमाने च वर्तमानं अन्त-
रमित्येतत् सर्वादि भवति, बहिर्योगेऽपि न पुरि । पूर्वादीनां
जसडसिद्धिषु विशेषोऽन्यत्र सर्वशब्दवत् ।

१०६ ॥ नवपूर्वावादी ॥ १ । २ । १७२ ॥ पूर्वादयो
नव अकारादौ इकारादौ च सुपि परे सर्वादयो वा भवन्ति । पूर्वे,
पूर्वाः । पूर्वस्मात्, पूर्वात् । पूर्वस्मिन्, पूर्वे । एवं परादयो-
ऽपि नेतव्याः । त्यदादीनां सप्तानां किमशब्दस्य च अनकारान्त-
त्वेऽपि ससौचात् इत्यत्यस्य किमः क इति कावेशस्य च विधाना-
दकारान्तत्वम् । त्यद् इति स्थिते ततः स्वादयः ॥ ससौचात् ॥
इति दकारस्याकारः ॥ एदे ॥ इति पूर्वाकारस्य लुक् ॥ सौ तो-
ष्टानाम् इति सकारस्य सकारः । पुनः सर्वशब्दवत्—स्याः,
त्यौ, त्ये । हे स्य, हे त्यौ, हे त्ये । त्यम्, त्यौ, त्यान् ।
त्येन, त्याभ्यां, त्यैः । त्यस्मै, त्याभ्यां, त्येभ्यः । त्यस्मात्,
स्याभ्यां, त्येभ्यः । त्यस्य, त्ययोः, त्येषाम् । त्यस्मिन्, त्ययोः,
त्येषु । तद् सः, ती, ते इत्यादि । यदः—यः, यौ, ये इत्यादि
सर्वशब्दवत् । अदसुशब्दस्य भेदः । अदम इति स्थिते
ततः रवादयः । सौ—

१०७॥ औस्सुलुक्कादसोऽनोः । १ । २ । २ । १२॥ अनुकारान्त-
स्यादसः सौ परत औकारो भवति तस्य सोर्लुक्च भवति ।
अत्वापवादः ।

१०८॥ दस्साः । १ । २॥ २१४॥ अदसो दकारस्य सौ परे
सकारो भवति । ऐच् असौ । अन्यत्र सर्वत्र " तसौचात् "
इत्यत्वे एदे इति लुक् ।

१०९॥ दो मोऽस्यादसो मादुश्चाबिन्ध्यसन् । १ । २ । ४४॥
अदस इत्येतस्यावर्णान्तस्य दकारस्य मकारो भवति तस्माच्च
मकारात्परस्यालः स्थाने गु इत्यादेशो भवति सच्च गुः पिनाभा-
वाच्चान्यस्मिन् कार्ये कर्तव्ये असन् अलब्धात्मा पूर्वावस्थो भवति ।
इति दकारस्य मकारः । ततोन्तरङ्गत्वात् गुः तस्य ऐजादिकार्ये
कर्तव्ये असत्त्वात् " एजूच्यैच् " इति ऐजि कृते गुः । उत्तर-
त्राप्येव द्रष्टव्यम् । स च आसन्न इति दीर्घ एव भवति ।
गकारो " गित " इति सन्धिप्रतिषेधार्थः । अमू । जमः
शि एच् मत्व व ।

११०॥ गीयहुप्वे । १ । १ । ७ । ४६॥ नहुपु वर्तमानस्य
अदसो मकारात्परस्य एकारस्थाने गी इत्ययमादेशो भवति ।
गौरपवादः । गकारो गित इति सन्धिप्रतिषेधार्थः । अमी ।
आमन्त्रणेऽप्यविशेषः । अमि—" मोऽणोऽमः " इति मत्वे गु-
त्वम् । अमुम् । औटि अमू । शसि—" नन्तः पुस " इति आनादेशो
गुत्वम् । अमून् । टायाम्—अपिनीति वचनात् गुत्वे कृते—

१११॥ षसस्यद्वन्द्वपतीदुत् । १ । १ । ४० । इकारान्त-
मुकारान्त च शब्दरूपं विसंज्ञं भवति सग्विशब्द द्वन्द्वानव-

यवं पतिगच्छं च वर्जयित्वा । इति विसंज्ञायाम्—

११२ ॥ नास्त्रीटः । १ । २ । २७ ॥ घेः परस्य अस्त्री-
विषयस्य टस्तृतीयैकवचनस्य मा इत्यादेशो भवति । अमुना ।
भ्यामि भ्यत्या इत्यात्वं मत्वं शुत्वं च । अमूभ्याम् ।
भिसः अद्याश्च इति प्रतिषेधात् ऐम् न भवति “वठ्होसिभ्येत्”,
इति गत्वे गीत्वम् । अमीभिः । ऊः स्मैभावे अपिनीति वचनात्
असत्त्वाभावात् पत्वं च । अमुष्मै । अन्यत्रात्येवं द्रष्टव्यम् । अ-
मूभ्याम् अमीभ्यः । अमुष्मात्, अमूभ्याम्, अमीभ्यः । अमुष्य ।
ओसि गत्वे अयादेशो च कृते शुत्वम् । अमुयोः, अमीषाम् ।
अमुष्मिन्, अमुयोः, अमीषु इति । इदमृणन्दस्य च भेदः ।
इदम इति त्रिःस्थिते स्यादयः ।

११३ ॥ सौ ॥ १ । २ । १०९ ॥ इदमस्त्यदादिसम्बन्धिनि सौ
परे मकारो भवति । अस्वापवादः ।

११४ ॥ पुंमीदोऽय् ॥ १ । २ । ११० ॥ पुंसि वर्तमानस्य इव-
मस्त्यदादिसम्बन्धिनी परे इद्रूपस्य अय् भवति इयोऽपवादः ।
इल्लयादित्यादिना सोर्लुक् । अयम् । अन्यत्रात्वम्—

११५ ॥ दो मः ॥ १ । २ । १०९ ॥ इदमस्त्यदादिसम्बन्धिनि
पुपि परे दकारस्य मकारो भवति । इमौ । असः शिः । इमे ।
आमन्त्रेणऽप्यविशेषः । इमम् इमौ इमान् । टायाम्—

११६ ॥ टौस्यनः ॥ १ । २ । २०७ ॥ इदमः ककार-
रहितस्य त्यदादिसम्बन्धिनि टायामोसि च सुपि परे अन
इत्यादेशो भवति । ट इनः । अनेन । भकारसकारादौ सुपि,

११७ ॥ अकः ॥ १ । २ । २०६ ॥ इदमः ककाररहितस्य

सकारभकारयकारादिके त्यदादिसम्बन्धिनि मुपि परे अशा-
देशो भवति । शकारः सर्वादेशार्थः । भ्यत्या इत्याकारः । आ-
भ्याम् । भिसः अद्याश् इति प्रतिषेधात् ऐस् न भवति । एत्वम्
एभिः । अस्मै, आभ्याम्, एभ्यः । अस्मात्, आभ्याम्, ए-
भ्यः । अस्थ । ओसि—“ टौस्यन ” इत्यनादेशः । अनयोः,
एषाम् । अस्मिन्, अनयोः, एषु । अन्वादेशे—

११८ ॥ 'इदमः । १ । २ । २०४ ॥ इदम् इत्येतस्य त्य-
दादिसम्बन्धिनि द्वितीयाटौसि परे अन्वादेशविषये एनत् भ-
वति । कथितामुकधनमन्वादेशः । “ तसौचात् ” इत्यत्वम् ।
“ एदे ” इति लुक् । एनम्, एनौ, एनान् । एनेन । एनयोः । ए-
नयोः । एतद्वचनस्य तु एषः, एती, एते इत्यादि नेयम् ।
अन्वादेशे— त्यदाद्वितीयाटौस्येनवेतदः ॥ १ । २ । २०३ ॥
इत्येनदादेशः । एनम्, एनौ, एनान् । एनेन । एनयोः ।
एनयोः । एकशब्दस्य एकः एको एके इत्यादि सर्वशब्दयत् ।
यदा एकशब्द एकत्वसंख्यायां वर्तते तदा एकवचनमेव सर्वत्र
भवति । एकः, एकम्, एकेन इत्यादि । द्विशब्दस्य द्वित्वया-
बित्वाद् द्विवचनमेव, अत्वं च । द्वौ, द्वे द्वौ, द्वौ, द्वाभ्याम्,
द्वाभ्याम् द्वाभ्याम्, द्वयोः, द्वयोः । किम्वचनस्य—

११९ ॥ किमः कः । १ । २ । २१७ ॥ किम त्यदादिसम्बन्धि-
नि मुपि परे क इत्ययमादेशो भवति । इति कादेशः । कः, को,
के इत्यादि नेयम् । त्वद्युष्माद्भवदस्मद्भवद्वाः अत्वाभावा-
दुत्तरत्र निरूप्यन्ते । अमंशायां सर्वादीनि वचनरूपाणि संज्ञायां
सर्वादीनि न भवन्ति । यथा सर्वनामा कश्चित् तस्मै सर्वाय

देहि इति भवति । नेमादीनां तयप्रत्ययान्तस्य च जसि भेदोऽन्यत्र वृक्षशब्दवत् । नेमशब्दस्य तु सर्वादित्वात् सर्वशब्दवत् ।

१२० ॥ नेमाद्धप्रथमचरमाल्पकतिपयतयस्य वा ॥ १ । २ । १६८
नेमादीनां तयप्रत्ययान्तस्य च सम्बन्धिनो जसः शिषा भवति । णङ् च । नेमे नेमाः । अर्द्धे, अर्द्धाः । प्रथमे, प्रथमाः । चरमे, चरमाः । अल्पे, अल्पाः । कतिपये, कतिपयाः । द्वितये, द्वितयाः । तीयप्रत्ययान्तस्य डेडसिङिपु भेदोऽन्यत्र वृक्षशब्दवत् ।

१२१ ॥ तीयं ङिति । १ । २ । १७३ ॥ तीयप्रत्ययान्तं शब्दरूपं ङिति परे सर्वादि वा भवति । इति सर्वादित्वात् स्मयादिः । द्वितीयस्मै, द्वितीयाय । द्वितीयस्मात्, द्वितीयात् । द्वितीयस्मिन्, द्वितीये । एवं तृतीयशब्दः । आकारान्तस्त्रिङिङ्गः सोमपा शब्दः तत्र पुङ्गिङ्गो नीयते । धेद्, पा, पाने इति पा इत्ययं धातुः पानार्थं पठ्यते । पा इति स्थिते तस्य—

१२२ ॥ क्रियार्थो धातुः ॥ १ । २ । २२ ॥ क्रिया प्रवृत्तिः पूर्वापरीभूता साध्यमानरूपा अर्थोऽभिधेयो यस्य स शब्दो धातुसंज्ञो भवति । इति धातुसंज्ञायाम् । सोम इत्युपपदम् ततः द्वितीयैकवचनं अम् । सोमं पिबतीति विग्रहे वदः क्यप् च सुप इति वर्तते तच्च यथासंभवं दृशिग्रहणात् ॥ द्विर्धातुः श्लुच्छिङ्गप्रत्यये प्राक्त्वच्यचः ॥ ४ । १ । ४३ ॥ इत्यतो धातुरिति च वर्तते, स च प्रत्ययसन्निधाने पञ्चम्यन्तं परिणमते ।

१२३ ॥ मन् वन् कनिष् विच् क्क्विप् च प्रत्ययो दृश्यते । त्वराद्वातोः मन् वन् कनिष् विच् क्क्विप् च प्रत्ययो दृश्यते । इति क्क्विप् विच् वा स च—

१२४ ॥ घ्याद्यतिङ् कृत । १।१।४३। घ्यणादि प्रत्ययरूपं तिङ्बर्जितं कृत्संज्ञं भवति । इति कृत्संज्ञत्वान्—

१२५ ॥ कृत्लोऽतुन्त्याम् ॥ ४।३।४५ ॥ तुम् क्त्वा आम् इत्येतद्वर्जिताः कृतो लकाराश्च प्रत्यया कर्तरि भवन्ति । इति कर्तरि भवति । स सर्वोऽप्रयोगी । ककारः अङ्गस्त्वुरघेतौ । ४।२।१७॥ इति ण्वर्निपेधार्थः । इकार उच्चारणार्थः । चकारः भजोविणाऽसमत्वार्थः । पकारः ह्रस्वस्य पिति कृति तगिति विशेषणार्थः । ततः पाशब्दात् सु सोम अम् पा सु इति प्रकृतिसुपां अकृतकार्ये अलौकिकपदद्वये स्थिते सुप्सुपा समासौ बहुलम् । २।१।११ इति वर्तमाने—

१२६ ॥ स्वकृताऽप्युक्तम् । २ । १ । २२ । अत्युक्तं सुबन्तं सुयन्तेन स्वकृदन्तेन नित्यं समस्यते तत्पुरुषसंज्ञकश्च समासो भवति । (संगत्याल्पा समासे । २ । १ । १२२ । इति प्रस्तुत्य)

१२७ ॥ प्रत्ययस्य च सुपः श्लुक् । २ । २ । १ ॥ समासस्य प्रत्ययस्य च निमित्तस्य सुपः श्लुग् भवति । अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गः श्लुग् बाधते इति प्रतिषेद्धकार्यान्तरस्य सुपः श्लुक् ।

१२८ ॥ सूक्तं पूर्वम् । ३ । १ । १०८ ॥ समानस्य विधाने सुना प्रथमान्तेन निर्दिष्टं पद पूर्वं प्रयोक्तव्यम् । इति सोमशब्दस्य पूर्वनिपातः । सोमपा इति स्थिते स्वादयः । मुख्यविशेषः । सोमपाः, सोमपौ, सोमपाः । मोमपाः, सोमपौ । मसादावजादौ—

१२९ ॥ आतोऽनाडः श्लुक् ॥ १ । २ । १५१ ॥ अपद-
स्य आकारस्य गीत्येतस्मिन् सुटाछिण्याद्विर्जिते चान्यास्मिन्
सुपि परे श्लुग्भवति आडं वर्जयित्वा । सोमपः । सोमपा । हला-
वाविशेष । सोमपाभ्यां, सोमपाभिः । सोमपे, सोम-
पाभ्याम्, सोमपाभ्यः । सोमप, सोमपाभ्याम्, सोमपाभ्यः ।
सोमपः, सोमपोः, सोमपाम् । सोमपि, सोमपोः, सोमपासु ।
स्त्रियामप्येवं रूपम् । एवं क्षीरपान्मुपावयः । इकारान्तः पुस्लि-
हो रविशब्दः । रवि इति स्थिते स्वादयः । सोः रेर्विसर्जनीयश्च
रविः । औकारे—

१३० ॥ इदुतो मिर्गोतोऽस्त्रेः । १ । १० । २० । इकारादुकाराच्च
परस्य औकारस्य सुपः स्थाने यथासक्यं मिः गुश्चादेशो
भवतः स्त्रीशब्देकारं धर्जयित्वा । गकारो गित इति सन्धि-
प्रतिषेधार्थः । ततो दीर्घः । रवी । जसि—

१३१ ॥ जस्येह् ॥ १ । १० । २३ ॥ इकारस्य उकारस्य च जसि
परे णङ् भवति । अयादेशः, रेर्विसर्जनीयश्च । रवयः ।
ण्यामन्त्रेण—

१३२ ॥ ह्रस्वतो लुचि चारेह् १ । १२५ ॥ ह्रस्वान्तस्य
एतन्तस्य चैकामन्त्रेण लुचि इत्यनप्सुटि च परे अरेह् चासन्नः
आदेशो भवतः सोश्च लुक् । हे स्वे । औजसोरविशेष । हे रवी,
हे रवय । अमि " मोऽणोऽम " इति मत्वम् । रविम् । औटि
रवी । जसि नन्त पुंस इति ईनादेशः । रवीन् । दायाम् " ना-
स्तीट " इति नादेशः " अभिन्ने " इति णत्वम् । रविणा ।
हलादावाविशेषः । रविभ्याम्, रविभिः । डेडसुडसिडिपु-

१३३ ॥ डघेङ् ॥ १।२।२८ ॥ घिसंज्ञकस्य डकारादौ मुपि परे एङ् भवति । अयादेशः । रवे, रविभ्याम्, रविभ्यः ।

१३४ ॥ एङो लुक् ॥ १।२।२०५ ॥ अपदस्य एङ्परस्य डसिङ्सोरकारस्य लुग्भवति । रोर्विसर्जनीयः । रवेः रविभ्याम् रविभ्यः । रवेः । ओसि “अस्वे” इति यण् । रव्योः । आमः “नमूहस्याद्साटः” इति नाम्यादेशः, नाम्यतिसुचतुष्यः इति दीर्घः णत्वं च । रवीणाम् ।

१३५ ॥ घेङोरनाटि १ । २ । २६ ॥ घिसंज्ञकात्परो यो हिस्नस्यानाटः ङी इति द्विगोकारो भवति । डकारोऽप्रयोगी । जन्त्याजादिलुगर्थः ।

१३६ ॥ हित्यन्त्यानादेः ॥ १।२।२०७ ॥ अयां सन्निवि-
ष्टानां योऽन्त्योऽङ् तदादेः शब्दरूपस्य हिति परे लुग्भवति ।
रव्यो, रव्योः । प्रात्यर्थात्त्यादिना पिः । रविषु । एवं ध्वनि-
शुनिकलिपलिकलिकमिकपिबह्विहृष्णिअप्रिशुषिप्रभृतयः । मरि-
शब्दस्याभयलिंगस्य विशेषः । मरि इति स्थिते स्यादयः ।
हाम्गर्भा इत्यधिकृत्य—

१३७ ॥ अरससीदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसः सोः ॥ १ । २ ।

१।५ ॥ अकारान्तात् इकारान्तमरिशब्दाच्च उशनस्, पुरु-
दंशस्, अनेहम् इत्येतेभ्यश्च परस्य इयनप्सुटः मोटादेशो
भवति । डकारोऽन्त्याजादिलुगर्थः । मर्या । ओटि—

१३८ ॥ सखिन् ऐच् ॥ १ । २ । १३० ॥ इकारान्तस्य
मरिशब्दस्य नामर्थान्धिनि अन्यमर्थान्धिनि वा इयनप्सुटि
परे ऐकारो भवति नपैकामन्त्रे । आयादेशः । मर्यागो, मर्यागः ।
एकारान्तम्—

१३९ ॥ न डान्नुक् ॥ १।२।१२९॥ डा च नलुक्चैकाम-
न्त्रणे न भवतः । इति प्रतिषेधाच्च डादेशः । ऋस्वैत इत्यादिना
एङ् सोश्च लुक् । हे सखे, हे सखायौ, हे सखायः । सखायम्,
सखायौ । ङसि नन्तः पुंस इति ईनादेशः । सखीन् । घिसंज्ञाभावात्
टायां नादेशो न भवति । यनादेशः । सख्या । ह्लादावाविशेषः ।
सखिभ्यां, सखिभिः । घिसंज्ञाभावात् एङ् न भवति । सख्ये,
सखिभ्याम्, सखिभ्यः । ङसिङ्सोर्यनादेशे कृते—

१४० ॥ ख्यत्य उः ॥ १।२।१०४॥ अपदस्य ख्यत्य इत्य-
नङ्काभ्यां परस्य ङसिङ्सोरकारस्य उकारो भवति । रेर्बिस-
र्तनीयश्च । सख्युः, सखिभ्याम्, सखिभ्यः । सख्युः, सख्योः,
सखीनाम् ।

१४१ ॥ ङिरौत् । १।२।२४॥ इकारादुकाराच्च पर-
स्य ङि इत्येतस्य औ इत्ययमादेशो भवति । सख्यौ, सख्योः,
सखिषु । पतिशब्दस्य सुटि रविशब्दवत् अन्यत्र सखिषत् ।
पतिः, पती, पतयः । हे पते, हे पती, हे पतयः । पतिम्,
पती, पतीन् । पत्या, पतिभ्याम्, पतिभिः । पत्ये, पतिभ्याम्,
पतिभ्यः । पत्युः, पतिभ्याम्, पतिभ्यः । पत्युः, पत्योः, पती-
नाम् । पत्यौ, पत्योः, पतिषु । त्रिशब्द आश्रयलिङ्गः । आद्-
क्षभ्यः संख्या बहुविषया इत्यतो बहुवचनमेव । त्रयः, हे त्रयः,
त्रीन्, त्रिभिः, त्रिभ्यः, त्रिभ्यः । आभिः—

१४२ ॥ त्रेस्त्रयः ॥ १।२।३५॥ त्रिशब्दस्यामः संबन्धित-
स्त्रय आदेशो भवति । नम्हस्वाद्साट् इति नामादेशः
नाम्यातिस्तुनतुल्य इति दीर्घः । णत्वाच्च । त्रयाणाम्, त्रिषु । कति-

शब्दस्यालिङ्गस्य विशेषः । किम् इति स्थिते ततः सुः का संख्या मानमेवामिति विग्रहे—

१४३ ॥ किमथ संख्याया इति । ३।३।७१ ॥ संख्याया यन्मानं तद्वृत्ते. तदिति प्रथमान्तात् किमशब्दात् यद्वत्तद्भ्याश्च पञ्चमर्थे संख्येये मेये इतिप्रत्ययो भवति यतुश्च । ङकारोऽन्त्याजाविलुगर्थः । प्रत्ययस्य च सुपः श्लुक् इति सोः श्लुक् स्वभावादेव बहुत्वाद्बहुवचनमेव भवति ।

१४४ ॥ इतिष्णां संख्यानां जश्शसः ॥ १।२।१५२ ॥ इतेः पकारनकारान्तायाश्च संख्यायाः संवन्धिनो जस्शस इत्येतस्य सुपः श्लुग् भवति । कति तिष्ठन्ति । कति पश्य । कतिभिः, कतिभ्यः, कतिभ्यः, कतीनाम्, कतिपु । त्रिषु लिङ्गेषु समानं रूपम् । एवं यत्तद्वोर्यतिततिशब्दौ । ईकारान्त आश्रयलिङ्गो ग्रामणीशब्दः । णीन् प्रापणे । णीन् इति स्थिते व्कारोऽप्रयोगी “ व्रीदिवप-यदानुपसर्गश्च इति तदर्थः । तथैव धातुसंज्ञायाम्—

१४५ ॥ आदेः णोऽप्यक्कष्ट्याष्टीवः स्नम् ॥ ४।२।२६१ ॥ पाठे इति वर्तते, प्यक्कष्ट्याष्टीव्वर्जितस्य धातोः पकारस्य णकारस्य च धातुपाठे आदिभूतस्य यथासंख्यं सकारो नकारश्चादेशो भवतः । ग्रामशब्दादम्, ग्रामं नयति इति विग्रहे । “मन्-घनफनिव्यञ्ज दृश्यते” इति क्प् सच “ घ्याद्यतिङ्कृत् ” इति कृत्संज्ञकत्वात् “ कृहोऽतुम्त्वाम्, ” इति कर्तरि भवति । स गणोऽप्रयोगीत् । प्रयोजनं पूर्ववत् । “ स्वकृताऽप्युक्तम् ” इति रागात् “ प्रत्ययस्य च सुपः श्लुक् ” इति सुपः श्लुक् । सूतं

पूर्वम् इति ग्रामशब्दस्य पूर्वनिपातः ।

१४६ ॥ ग्रामाग्राणीः ॥ २।२।१६६ ॥ ग्रामाग्राभ्यां परस्य नी इत्येतस्य णत्वं निपात्यते ग्रामणी इति स्थिते ततः स्वादयः । सौ पूर्ववत् । ग्रामणीः । अजादौ—

१४७ ॥ प्रत्ययेऽसुधीणः ॥ १ । २ । ४० ॥ तिना कारके ण च समस्तस्य कृतसमासस्य अनेकाचञ्च घातोः सुधी इण् इत्येतद्वर्जितस्य इवर्णस्याजादौ प्रत्यये परे यच्चादेशो भवति न चेत्स इवर्णस्तस्य घातोर्बयवात् संयोगात् परो भवति । ग्रामण्यौ, ग्रामण्यः । आमन्त्रणेऽप्यविशेषः । हे ग्रामणीः, हे ग्रामण्यौ, हे ग्रामण्यः । अमि मोऽणोऽमः ” इति भवन्तं सकारं प्राधित्वा परत्वात् यच् । ग्रामण्यम् ग्रामण्यौ ग्रामण्यः । ग्रामण्या । हलादावविशेषः ग्रामणीभ्याम् ग्रामणीभ्यः । ग्रामण्यः, ग्रामणीभ्याम्, ग्रामणीभ्यः । ग्रामण्यः, ग्रामण्योः, ग्रामण्याम् । ङी—

१४८ ॥ न्यंशादाम् । १ । २ । २५ ॥ नी इत्येतस्मात् अंशादवयवात् घाटः आटश्च परस्य केराम् भवति । ग्रामण्याम्, ग्रामण्योः, ग्रामणीषु । एवमन्येऽप्यग्रणीसेनानीप्रभृतयः । स्त्रीलिङ्गेऽप्येवं रूपम् । उन्नीशब्दस्य भेदः । णीन् प्राप्ते । णीन् इति स्थिते । नकारोऽप्रयोगीत्, नत्वम्,

१४९ ॥ तस्यागतात्त्याधिपर्यर्चास्वत्यतिक्रमात्पुपसर्गः प्राक् च । १ । १ । २५ ॥ तस्य घातोस्त्वेवन्धा तदर्थद्योती प्रादिरुपसर्गसंज्ञको भवति प्राक्च ततो घातोर्भवति यौ गतार्यौ अधिपरी इति अर्चायां स्वती इति यश्चानिक्रमाविषयोऽतिरिति तानेतान् वर्जयित्वा । के पुनः प्रादयः— म, परा, अपु,

सम्, अनु, अव, निर्, दुर, वि, आङ्, नि, अधि, अपि,
अति, सु, उद्, अग्नि, प्रति, परि, उप्, इति प्रादयो विंशतिः ।
इति उत्पूर्वं उन्नयति इति विगृह्य पूर्ववत् क्रियादि कर्तव्यम् ।

१५० ॥ डाञ्चव्युयार्धनुकरणं च ति । १ । १ । २६ ॥

डाजन्तं, ऋजन्तं, ऊरीत्येवमादिकमनुकरणं उपसर्गसंज्ञञ्च
धातोस्संधान्धि तिसंज्ञं भवति । तत्स्वन्डामघणूतस्याङ्-
कत्वान्तुन्तिमुद्भस्वामस्वरादीन्यव्ययम् । १ । १ । २९ ॥ इति
अव्ययसंज्ञकत्वात् उदित्यतः “ अव्ययात् स्यौजस् ” इति सुप्
“ एकद्विबहौ ” इति सुः । उवस् नीस् इति स्थिते—

१५१ ॥ तिदुस्त्वत्याङ्कन्यस्तत्पुरुषः ॥ २ । १ । २०

तिसंज्ञको दुस्, सु, अति, आङ्, कु, इत्येतानि चाव्ययानि
मुबन्तानि सुपा नित्यं समस्यन्ते सच समासोऽन्यो बहुव्री-
ह्यादिलक्षणरहितः तत्पुरुषसंज्ञो भवति । प्रत्ययस्य च सुपःइलुक् ।
“ हलोऽनुनासिकेऽनुनासिकः स्वः ” इति नकारः । उन्नी इति
स्थिते स्वादयः । उन्नीः उन्न्यौ उन्न्यः इत्यादि ग्रामणीश-
ब्दवत् । स्त्रीलिङ्गेऽपि समानं रूपम् । नीशब्दस्य भेदः । नीभ्यः
नत्वे क्रियादिनी इति स्थिते हलादावाविशेषः । नीः । अजादौ—

१५२ ॥ भूहल्हनोश्चेयुवौ । १ । २ । ४१ ॥ भूशब्दस्य हल्

उत्तरस्य अनुप्रत्ययस्य धातोश्चेवर्णोवर्णयोः अजादौ प्रत्यये परे
यथाक्रमम् इय् उव् इत्येतावादेशौ भवतः । नियौ, नियः ।
नियम्, नियौ, नियः । निया, नीभ्याम्, नीभिः । निये नीभ्याम्
नीभ्यः । नियः, नीभ्याम्, नीभ्यः । नियः, नियोः, नियाम् ।
नियाम्, नियोः, नीप् । क्रियामप्येवं रूपम् । सुधीशब्दस्य भेदः ।

ध्वे चिन्तायाम्, डुधान् धारणे च । डुशब्दञ्जकारावप्रयो-
गीतो । डुशब्दः डुद्धितोऽयुक्स्त्री । ४ । ४ । ५७ । इति
विशेषार्थः नकारस्तड्यः प्राक् सुप्रयोगः सुष्ठु ध्यायति दधाति
वा इति विगृह्य क्प्, तिङ्मुखतीत्यादिना समासः सुपः श्लुक् ।
प्रत्ययेऽसुधीणः इत्येतस्मिन् सूत्रे सुधीति निपातादेव ध्यायतेः
साचो यञ् शक् दीर्घश्च । दधातेस्त्वीकारः । सुधी इति स्थिते स्वा-
दयः सुधीः । इयादेशः सुधियौ, सुधियः इत्यादिनीगच्छयत् । एवं
सुश्न्यादयः । उकारान्तः पुल्लिङ्गः कारुशब्दस्तस्यापि रविवत्
प्रक्रिया, इयांस्तु विशेषः औकारयोगः । उकारस्यौकारः अब्
चेति । कारुः, कारू, कारयः । हे कारो, हे कारू, हे कारयः ।
कारुम्, कारू, कारुन् । कारुणा, कारुभ्याम्, कारुभिः ।
कारवे, कारुभ्याम्, कारुभ्यः । कारोः, कारुभ्याम्, कारुभ्यः ।
कारोः, कार्योः, कारुणाम् । कारो, कार्योः, कारुपु । एवं घाहु-
भानुक्रतुपटुप्रभृतयः । क्रोष्टुशब्दस्य भेदः । क्रोष्टु इति स्थिते
स्वादयः ।

१५३ ॥ क्रोष्टोः क्रोष्टृ । १ । २ । १३१ ॥ क्रोष्टुशब्दस्य
तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा श्यनप्सुटि परे क्रोष्टृ इति
तृप्रत्ययान्त आदेशो भवति न चैकामन्त्रणे । ऋत्सरतीत्यादिना
हादेशोऽन्त्याजादिलुक् । क्रोष्टा १ ओटि—

१५४ ॥ ऋयौट्धृतोऽपदस्यार् । १ । २ । १०२ ॥
अपदस्य ऋकारस्यौटि परे अर् भवति । इत्यर् ।

१५५ ॥ त्रप्स्वसृनप्तनेष्टृत्वपृक्षतृहोतृपोतृप्रशास्त्रदीर्घः । १
। २ । १३३ ॥ त्रप्रत्ययान्तस्यावादीनाञ्च तत्सम्बन्धिन्यन्यसं-

बन्धिनि वा इयनप्सुटि परे तदासन्नोऽकारो दीर्घो भवति न
चैकामन्त्रणे । क्रोष्टारौ क्रोष्टारः । हे क्रोष्टा हे क्रोष्टारौ, हे क्रोष्टारः ।
क्रोष्टारम्, क्रोष्टारौ । शसि परे नन्तः पुंस इति ऊनादेशः
क्रोष्टून् । टादावजादौ—

१५६ ॥ धान्यापि । १ । २ । १३२ ॥ क्रोष्टुशब्दस्य
तत्सम्बन्धिनि अन्यसंबन्धिनि वा तृतीयैकवचनादावजादौ
मुपि परे क्रोष्टू इत्यादेशो वा भवति । यसादेशस्तत्र अस्वे
इति यञ्, आदेशाभावे कारुशब्दयत् । क्रोष्ट्वा क्रोष्टुना, क्रो-
ष्टुभ्याम्, क्रोष्टुभिः । क्रोष्टे क्रोष्ट्वे, क्रोष्टुभ्याम्, क्रोष्टुभ्यः ।
डसिङ्सो.—

१५७ ॥ डातो डुः । १ । २ । १०३ ॥ अपवात् ऋकारात्परस्य ऋ-
सिङ्सोरकारस्य डु इति ङिडुकारो भवति । अन्त्याजादिलुङ् ।
क्रोष्टुः क्रोष्टोः, क्रोष्ट्वोः क्रोष्ट्वोः । आभि नित्यत्वात् नामादेशेन
क्रोष्टूभावो बाध्यते । क्रोष्टूनाम् । क्रोष्टुरि क्रोष्टौ, क्रोष्ट्वोः क्रो-
ष्ट्वोः, क्रोष्टुषु । ऊकारान्त आश्रयलिङ्गः खलपूशब्दः । पून्
पवने । ऋकारस्तद्धर्थः । धातुसंज्ञायां खलशब्दादम् खलं
पुनातीति विगृह्य क्रियादि कार्यम्, “स्यकृतास्युक्तम्” इति
समासः । मुपः इलुक् । स्वादयः खलपू । अजादौ मुपि—

१५८ ॥ धातोस्तिकारकममस्तानेकाचोऽन्तसंयोगाद्य-
ष्टयोः १ । २ । ३८ ॥ तिना कारकेण च यो धातुः समस्तः
कृतसमासः यश्चानेकाच् तस्य यौ इवर्णोवर्णौ तयोरजादौ
मुपि परे यञ् भवति न चैतो इवर्णोवर्णौ तस्य धातोरवयवात्
संयोगात्परौ भवतः । खलप्वौ, खलप्वः । हे खलपू, हे ख-

लघ्वी, हे खलप्यः । खलप्यम्, खलप्यौ, खलप्यः । खलप्या । हला-
दावविशेषः । खलपूभ्यां, खलपूभिः । इत्यादि नेयम् । एवं यक्लू
उल्लूशब्दौ । यषपूर्वस्य उत्पूर्वस्य च लृन् छेदने इत्यस्य
सिद्धौ । लृशब्दस्य तु उवादेशः लृः, लृवी, लृवः इत्यादि ।
प्रतिपूर्वात् भू सत्तायामित्यतः क्वादिः, स्वादयः । प्रतिभूः ।
धातोस्तिफारकेत्यादिना यन् न भवति ॥ इन्पुनःकरवर्षाभि-
र्भुवः । १ । २ । ३९ ॥ इन्नादिभिरेव कृतसमासस्य भू इ-
त्येतस्य यञ् भवति नान्यैः । इति नियमात् उवादेशः । प्रति-
भुवौ प्रतिभुवः । इत्यादि । स्त्रियामप्येतेषामेवं रूपम् । एवं
स्वयंभूमिप्रभूप्रभृतयः । ऋकारान्तः पुस्तिङ्गः पितृशब्दः
पितृ इति स्थिते स्वादयः । सो ऋत्सखीत्यादिना डादेशः । पिता
अजादौ “ ड-घोट-धृतोऽपदस्यार् ” इति अरादेशः अतृप्रत्यया-
न्तत्वात् व्रज्यस्यित्यादिना दीर्घो न भवति । पितरौ, पितरः ।
एकामन्त्रणे “ न डान्छुक् ” इति प्रतिषेधान्न डादेशः । ण्स्वैत
इत्यादिना अर् । हे पितः, हे पितरौ, हे पितरः । पितरम्,
पितरौ । शसि “ नन्तःपुंस ” इति ऋनादेशः पितृन् । अजादौ
यष्वादेशः पित्रा, पितृभ्याम् पितृभिः । पित्रे, पितृभ्याम्,
पितृभ्यः । डसिडसोः “ डातो डुः ” इति
डुः । पितुः, पितृभ्याम्, पितृभ्यः । पितुः, पित्रोः ।
आमो नमूहस्वाट्साट् इति नाम् “ नाम्यतिसृच-
गुप्यः ” इति दीर्घः ‘ अभिज्ञे ’ इति णत्वम् । कथमत्र णत्वं
पकाररेफाभावादिति चेन्न ऋवर्णमध्ये रेफस्य प्रतिज्ञानात्
भवति । एतच्च णत्वप्रतिषेधे लृप्नोतिग्रहणाद्विज्ञायने पितुः

णाम् । पितरि, पित्रोः, पितृषु । एवं भ्रातृजामातृप्रभृतयः ।
नृशब्दस्याभि विशेषोऽन्यत्र पितृशब्दवत्—

१५९ ॥ नुर्वा ॥ १ । २ । १४१ ॥ नृ इत्येतस्य नामि
परे पूर्वोऽर्धो भवति वा । नृणाम्, नृणाम् । तृप्रत्ययान्तस्य
मातृशब्दस्य भेदः । माङ् माने । ङकारस्तद्धयः । मा इति स्थिते
धातुसंज्ञायां मिमीते इति विग्रहे—

१६० ॥ ण्वुत्रजिह्वादिभ्यश्च । ४ । ३ । ८५ ॥ धातो-
र्जिह्वादिभ्यश्च ण्वु तृ अच् इत्येते प्रत्यया भवन्ति । इति
तृप्रत्ययः स च कृत्तोऽतुन्त्वाम् इति कर्तारि भवति । स्वादयः
क्रोष्टृशब्दवत्प्रक्रिया । माता, मातारौ, मातारः
हे मातः, हे मातारौ, हे मातारः । मातारं, मातारौ, मातृन् ।
मात्रा, मातृभ्याम्, मातृभिः । मात्रे, मातृभ्याम्, मातृभ्यः ।
मातुः, मातृभ्याम्, मातृभ्यः । मातुः, मात्रोः, मातृणाम् । मातरि
मात्रो, मातृषु । कर्तृशब्दस्य तु भेदः । जुञ्च् करणे जुशब्द-
वत्कारयितो । प्रयोजनं पूर्ववत्, धातुसंज्ञायां करोतीति बि-
गृह्य पूर्ववत् तृप्रत्ययः जुस्पक्वेडर् । ४ । २ । १६ । इत्यधि-
कृत्य—

१६१ ॥ अक्विङ्ङलुग्धेतौ । ४ । २ । १७ ॥ धातोर्विहिते प्रत्यये
परे पूर्वस्येकः एङरो भवन्ति न विङ्गति लुग्धेतौ च । कर्तृ
इति स्थिते स्वादयः । कर्ता, कर्तारौ, कर्तारः इत्यादि । मातृशब्दवत्
एवं मर्तृनेतृप्रभृतयः तृप्रत्ययान्ताः । ऋकारान्त आश्रयलिङ्गः
प्रियगृशब्दः उमाभ्यां सुः प्रियः गृस्त्य इति विग्रहे, सुप्सुपा
समासो बहुलं । २ । १ । १ ॥ बहुमीहिः ॥ २ । १ । २ ।
इति च वर्णमाने—

१६२ ॥ एकार्थं च । २ । १ । ५ । एकः समानोऽर्थो
द्वयमधिकरणं यस्य वाक्यस्य अस्ति तदेकाधिकरणं अव्ययं
च सुबन्तं सुयन्तेन सह द्वितीयाद्यर्थे बहुलं समस्यते स च
समासो बहुव्रीहिः । सुपः इलुक् ।

१६३ ॥ विशेषणसर्वादिसंख्यं बहुव्रीहौ । २ । १ । ११० ॥
विशेषणं सर्वादि संख्यावाचि च शब्दरूपं बहुव्रीहिसमासे
पूर्वं प्रयोक्तव्यम् । इति प्रियशब्दस्य पूर्वनिपातः । स्वादयः ।
ऋत्सखीत्यादिना तकाराद्वादेनो न भवति । प्रियगृः । ङ-याट्चृ-
तोऽपदस्यारू इत्यरादेशोऽपि तकारादेव न भवति । अस्वे
इति यष् । प्रियग्री, प्रियग्र । हे प्रियगृ, हे प्रियग्री, हे प्रियग्रः
इत्यादि लल्लुकारान्तावप्रसिद्धौ । एकारान्त आश्रयालिङ्गोऽ-
तिहेशब्दः अतिशब्दात्सु हे इत्यनुकरणशब्दोऽनुकार्ये हेशब्दे
वर्तते इत्यतिग्रन्मणक्रियाया कर्म भवतीति हेगब्दादम् अति-
क्रान्तो हेशब्दमिति विग्रहे—

१६४ ॥ गतादिषु प्रादयः । २ । १ । २१ । प्र इत्यादि
सुबन्तं गतादावर्थे वर्तमानं सुपा नित्यं समस्यते सच समासो
बहुव्रीह्यादेरन्यस्तत्पुरुषो भवति । सुपः इलुक् । अतिहे इति
स्थिते अतिहेः अतिहयौ अतिहयः । अतिहयस्, अतिहयौ,
अतिहय । अतिहया, अतिहेभ्याम्, अतिहेभिः । अतिहये
अतिहेभ्याम् अतिहेभ्यः । एङो लुक् इति लुक् । अतिहेः
अतिहेभ्याम् अतिहेभ्यः । अतिहेः, अतिहयोः, अतिहयाम् ।
अतिहयि, अतिहयोः, अतिहेषु । एवं सेपरमसेशब्दौ । ओ-
कारान्तः पुङ्गिङ्गो गोशब्दः ततः स्वादयः ।

१६५ ॥ ओत औ ॥ १ । २ । ११७ ॥ इयनप्पुटि परे ओकारस्य औकारो भवति । गौः गावौ गावः । हे गौः, हे गावौ, हे गावः । अमि शसि च—

१६६ ॥ डाम्दासः ॥ १ । २ । ११८ ॥ ओकारात्परस्य इयनप्पुटि अम. शसश्चादेर्डावेर्दो भवति अन्त्याजादिलुक् । गाम्, गावौ, गाः । गवा, गोभ्याम्, गोभिः । गवे, गोभ्याम्, गोभ्यः । गोः, गोभ्याम्, गोभ्यः । गोः, गवो, गवाम् । गवि, गवोः, गोषु । एवं षोडशब्दः । ऐकारान्तः पुल्लिङ्गो रेणब्दः सतः स्थावयः ।

; १६७ ॥ रायः सिभ । १ । २ । २२० । रे इत्येतस्य तत्सम्बन्धिन्धन्यसम्बन्धिनि या सकारादौ भकारादौ च सुपि परे आकारो भवति । अन्यत्रायादेशः । राः, रायौ, रायः । हे राः हे-रायौ हे रायः । रायस् रायौ रायः । राया राभ्याम् राभिः । राये राभ्याम् राभ्यः । रायः राभ्याम् राभ्यः । रायः रायोः रायाम् । रायि रायोः रासु । औकारान्त पुल्लिङ्गो ग्लौशब्दः तस्य हलाग्रायविशेषः । ग्लौः ग्लावौ ग्लाव हे ग्लौः । हे ग्लावौ हे ग्लावः । ग्लावम् ग्लावौ ग्लावः । इत्यादि नेयम् ॥
॥ इत्यजन्ता. पुल्लिङ्गा. ॥

अथ अजन्ताः स्त्रीलिङ्गा उच्यन्ते ।

तत्र अकारान्तोऽप्रसिद्धः । आकारान्त स्त्रीलिङ्गो जाया-
शब्दः । जाय इति स्थिते—त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ ऋच्याह-
इत्यधिकृत्य—

१६८ ॥ अजाद्यताम् ॥ १ । ३ । १३ ॥ अज इत्ये-
वमादीनां अकारान्तानां च शब्दरूपाणां क्रियां वाच्यायां
तत आह् प्रत्ययो भवति । ङकारोऽन्त्याजदिलुगर्थः । म्या-
दयः । सौ हल्ङ्गाङ्दीर्घात्लुक् इति लुक् । जाया । औकारे-
१६९ ॥ आहश्चौतो गीः ॥ १ । २ । १९ ॥ नपः आङन्त-
स्य च सम्बन्धिन औकारस्य सुपः स्थाने गी इत्ययमादेशो-
भवति । गकारो गित इति सम्धिप्रातिपेधार्थः । इक्येङ् इति
एङ् । जाये । जसि दीर्घ इति दीर्घः । जायाः । एकामन्त्रणे-

१७० ॥ एदाङः ॥ १ । २ । १२४ ॥ आङः एकाम-
न्त्रणे एकारो भवति सोऽय लुक् । हे जाये, हे जाये, हे जाया ।
मौऽणोऽम इति मत्वम् । जायाम् जाये ।

१७१ ॥ शस्यक् ॥ १ । १ । ७८ ॥ अकः शस्यवि-
परे परेणाच्चा सहितस्य यथासंख्यं दीर्घो भवति । जायाः । टा-
यामोसि च—

१७२ ॥ टौस्येत् । १ । २ । २१ ॥ आङन्तस्य सम्ब-
न्धिनोः टा ओस् इत्येतयोः परत एकारो भवति अयात्रेणञ्च ।
जायया । हलादावपिशेषः । जायाभ्याम् जायाभिः । ङिङ्चने,

१७३ ॥ ङितो याद् । १ । २ । २० ॥ आङन्तस्य
सम्बन्धिनो ङकारानुबन्धस्य सुपो याडागमो भवति स च—

१७४ ॥ टिदादिः । १ । १ । ५३ ॥ टिङो यस्य
विधीयेत स तस्याद्यवयो भवति । इत्यादी भवति । टकार
आदिष्विध्मर्थः ॥ एजूच्यैच् इत्येच् । जायायै जायाभ्याम्
जायाभ्यः । जायायाः, जायाभ्याम्, जायाभ्यः । जाया-

याः, जाययोः । नमूहस्वादसाट इति नाम् नाम्येत्यादिना दीर्घः । जायानाम् । डेर्याटि न्यंशादाम् इत्याम् । जायायाम्, जाययोः, जायासु । एवं शालाशुक्लामालाखट्टादीनां रूपनयः । जराशब्दस्याचि विशेषोऽन्यत्र जायाशब्दवत् । जरा ।

१७५ ॥ जराया ङसिन्द्रस्याचि । १ । २ । ३७ ॥ जराशब्दस्य तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा अजावौ सुपि परे इन्द्रस्याचार्यस्य मतेन ङसादेशो भवति । अन्येषां न भवति । ङित्वादन्यस्यैव भवति । जरसौ जरे, जरसः जराः । हे जरे, हे जरसौ हे जरे, हे जरसः हे जराः । जरसम्, जरां, जरसौ जरे, जरसः जराः । जरसा जरया, जराभ्याम्, जराभिः । जरसे जराये, जराभ्याम्, जराभ्यः । जरसः जरायाः, जराभ्याम्, जराभ्यः । जरसः जरायाः, जरसोः जरयोः, जरसाम् जराणाम् । जरसि जरायाम्, जरसोः जरयोः, जरासु । सर्वादीनामप्याटि कृते आमङ्गिद्वचनादन्यत्र जायाशब्दयद्रूपनयः । सर्वा, सर्वे, सर्वाः । हे सर्वे, हे सर्वे, हे सर्वाः । सर्वाम्, सर्वे, सर्वाः । सर्वया, सर्वाभ्याम्, सर्वाभिः । ङिनो यादिति याज्ञागमे कृते—

१७६ ॥ ङस्याद्यस्य । १ । २ । १७५ ॥ अवर्णान्तानां मर्यादीनां तत्सम्बन्धिनि याडादौ सुपि परे ङसित्यादेशो भवति । ङित्वादन्यस्यादेशः । सर्वस्यै, सर्वाभ्याम्, सर्वाभ्यः । सर्वस्याः सर्वाभ्याम् सर्वाभ्यः । सर्वस्याः, सर्वयोः । सामाम् इति गाम् । मर्यामाम् । न्यंशादामित्याम् । सर्वस्याम् सर्वयोः सर्वांम् । एवं विशादीनामुभयशब्दवर्जितानामन्तरशब्दपर्यन्तानां

रूपनयः । पूर्वादीनां द्विदादौ सुषि पक्षे इम् अन्यत्र जायागच्छ-
यत् । पूर्वस्याः पूर्वायाः । त्यदादीनां स्यादिषु कृतपु जम् चान्
इत्यत्ये, " एदे " इति लुचि याटि च कृतायां सर्वशब्दयत्
प्रमिया । स्या त्ये त्याः । इत्यादि । सा, ते, ताः इत्यादि । या
ये याः इत्यादि । अदसः सौ पुंवदौत्वादि । असौ । अन्यत्र
त्यदागत्ये लुचि आटि च कृतायां सर्वागच्छयत् । सर्वम्मिन्
कार्ये कृते पश्चान् मत्त्वगुत्त्ये । अम् अम् । हे अम्, हे अम्,
हे अम् । अम्, अम्, अम् । अमुया, अमून्याम्,
अमूभिः । अमुष्ये, अमूभ्याम्, अमूभ्यः । अमुष्याः
अमुयोः अमूपाम् । अमुष्याम् अमुयोः अमृषु । इदमः
स्यादयः । साविति वफारस्य मकारः—

१७७ ॥ इय् । १ । २ । २११ ॥ इदमस्यदादिमस्य-
न्धिनि सौ परे इद्रपस्य इय् भवति । इयम् । अन्यत्रात्यम्
लुच्य " दो मः " इति गत्ये आङ् । इमे, इमाः । हे इयम्, हे
इमे, हे इमाः । इमाम्, इमे, इमाः । " टौस्यनः " इति अनः
तत् आट् टौस्येत् इति एत्यम् अयादेगः । अनया । हलादाय-
शादेशे कृते आङ् । आभ्याम्, आभिः । द्विद्वचने त्यदागत्ये
लुच्याटि " द्वितो याट् " इति याट् च पश्चादशादेशात् ततो
ज्मादेशः । अस्ये, आभ्याम्, आभ्यः । अम्या, आभ्याम्,
आभ्यः । अस्याः अनयोः आमाम् । अस्याम्, अनयोः, आमु ।
एतद् एपा, एते, एताः इत्यादि । एरुम्य एका, एके, एकाः
इत्यादि । द्विद्वचस्य द्वे, हे द्वे, द्वे, द्वाभ्याम्, द्वाभ्याम्, द्वाभ्याम्,
द्वयोः, द्वयोः । किमःकादेशे कृते आट् । का, के, काः इत्यादि नेयम् ।

अर्द्धादीनां जायाशब्दवन्नीतिः । द्वितीयतृतीयशब्दयोश्च तीयं द्वितीतीति विकल्पेन सर्वादित्वविधानात् तत्रैव भेदः द्वितीयस्यै द्वितीयायै, द्वितीयस्याः द्वितीयायाः २, द्वितीयस्याम् द्वितीयायाम्, अन्यत्र जायाशब्दवत् । एवं तृतीयाशब्दः । इकारान्तः स्त्रीलिङ्गो रुचिशब्दः ततः स्यादयः । सुटि रविशब्दवत् । रुचिः रुची रुचयः । हे रुचे, हे रुची, हे रुचयः । रुचिम् रुची । शस्यगिति दीर्घः । रुची । टाया नामाबो न भवति अस्त्री इति प्रतिषेधात् । यष् । रुच्या, रुचिभ्याम्, रुचिभिः । डिट्ठचने इदुतो गिग्योतोऽन्वे. इत्यधिकृत्य—

१७८ ॥ स्त्रिया वाद् । १ । २ । २९ ॥ स्त्रीलिङ्गमर्थमभिदधत इदुदन्तात् शब्दात्परस्य तत्सम्बन्धिनोऽन्यसम्बन्धिनो वा ङितः सुप आडागमो वा भवति । टकार आग्निविध्यर्थेज् यज्ञादेशश्च । यदा त्वाह न भवति तदा रविशब्दवत् । रुच्यै रुचये रुचिभ्यां रुचिभ्यः । रुच्याः रुचे. रुचिभ्याम् रुचिभ्यः । रुच्याः रुचेः रुच्योः रुचीनाम् । रुच्याम् रुची, रुच्योः, रुचिषु । एवं शुचिकृतियुवतिहानिमतिप्रभृतयः । विशत्यादयः । संख्यायामेवोपादङ्गते संख्येयेषु च स्थलिङ्गत्वमुपादायैव वर्तन्ते तस्मादेकवचनान्ताः स्युः । विंशतिः हे विंशते, विंशतिम्, विंशत्या, विंशत्यै विंशतये, विंशत्याः विंशतेः, विंशत्याः विंशतेः । विंशत्यां, विंशतो । द्वित्यत्रह्रस्वामिधाने द्विवचनयदुवचनेऽपि भवतः । द्वे विंशती, यद्वयो विंशतयः । एवं षष्टिमत्तत्पञ्चाशतिनयनिशब्दा अपि । विंश-

१७९ ॥ त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ । १ । २ । २२१ ।
त्रिचतुरोः स्त्रीलिङ्गेऽर्थे वर्तमानयोः तत्सम्बन्धिन्यन्य-
सम्बन्धिति वा सुपि तिसृ चतसृ इत्येतावदेशौ भवतः ।

१८० ॥ रोऽनपोऽच्युः ॥ १ । २ । २२२ ॥ तिसृ च-
तसृ इत्येतयोः ऋकारस्यानपुंसकस्य तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धि-
ति वा अजाबौ सुपि परे रेफो भवति । तिस्राः, हे तिस्राः, तिस्रः,
तिसृभिः तिसृभ्यः तिसृभ्यः । नाम्यतिसृचतुष्पः इति प्रति-
पेधान्न दीर्घो भवति । तिमृणाम्, तिसृषु । ईकारान्तः स्त्रीलि-
ङ्गो लक्ष्मीगण्डः । लक्षि दर्जनाङ्कनयोः । ततः लक्ष्मेर्मुट् चेति
ईप्रत्ययो मुट् चागमः । ततः स्याद्व्य । नायमीकारो द्विविति सां-
लुङ् न भवति । रित्वविसर्जनीयौ । लक्ष्मी, लक्ष्म्यौ, लक्ष्म्यः ।
एकामन्त्रणे द्वस्योऽभित्याट् इति द्वस्वः सोऽथ लुक् । हे लक्ष्मि,
हे लक्ष्म्यौ, हे लक्ष्म्य । मोऽणोऽमः इति मत्वम् पदस्येति
लुक् च । लक्ष्मीम्, लक्ष्म्यौ । शस्पगिति दीर्घः । लक्ष्मी ।
लक्ष्म्या लक्ष्मीभ्याम् लक्ष्मीभिः । द्विवचने—

१८१ ॥ व्योऽपुंसः ॥ १ । २ । ३० ॥ अपुंसि नि-
यामर्धे वर्तमानादीकारान्तादूकारान्ताच्च परस्य तत्सम्बन्धि-
नोऽन्यसम्बन्धिनो वा द्वितस्सुपो नित्यभाट् भवति । टकार
आदिविध्यर्थः । यनेच । लक्ष्म्ये, लक्ष्मीभ्याम्, लक्ष्मीभ्यः ।
लक्ष्म्या लक्ष्मीभ्याम् लक्ष्मीभ्यः । लक्ष्म्याः, लक्ष्म्योः । नम्-
द्वस्नादसाट् इति नाम् णत्वञ्च । लक्ष्मीणाम् । न्यंशादामिति
आम् । लक्ष्म्याम्, लक्ष्म्योः, लक्ष्मीषु । एवं तरी तन्त्री
तन्त्रीदरीप्रभृतयः । उभयदष्टकारो ङवर्थः उभय इति स्थिते

अन् इति वर्तते तच्च यथासंभवं विधेयम् ।

१८२ ॥ टिट्ठण्ढेणण्व्यौरादिभ्यः ॥ १।३।१४ ॥ स्त्रियां
टित्. ठण्ढण्भ्याम् इवितः अणतः अन्ः गौरादिभ्यश्च
स्त्रियां वर्तमानेभ्यो ङी इति प्रत्ययो भवति । ङकारः हल्-
ङ्वाङ्दीर्घांस्तु इति विधेयार्थः ।

१८३ ॥ लुगतः ॥ १।३।७८ ॥ ङीप्रत्यये परे पूर्वस्य अकारस्य
लुग्नयति । उभयी इति स्थिते तत्. स्वादयः । सोर्लुक् । उभयी ।
अस्ये इति यच् । उभय्यौ, उभय्यः । एकामन्त्रणे ह्रस्वः सोर्लुक्,
हे उभयि, हे उभय्यौ, हे उभय्यः । मोऽगोऽभ इति मत्स्यम्
लुक्च । उभयीम्, उभय्यौ । शस्यगिति दीर्घः । उभयीः ।
उभय्या । हलादायविधेयः । उभयीभ्याम्, उभयीभिः ।
ह्योऽपुंम् इत्याद् यच् च । उभय्यै, उभयीभ्याम्, उभयी-
भ्यः । उभय्या, उभयीभ्याम्, उभयीभ्यः । उभय्याः, उभयी-
भ्याम्, उभयीभ्यः । उभय्या, उभय्योः, उभयीनाम् । हेराम् ।
उभय्याम्, उभय्याः, उभयीषु । अनङ्कुशब्दस्य गौरादिपा-
टान् ङी उपागस्य च पाशब्दादेर्ङो भवति विकल्पेन ।
ग्यादयः । अनङ्गाः, अनङ्गाः, अनङ्गाः इत्यादि । अनङ्गी
अनङ्गी, अनङ्ग्यः । इत्यादि उभयीशब्दप्रतीतिः । फरीशब्द-
स्य भेदः । फर्तु इति स्थिते—

१८४ ॥ नृदिगिदन्तोऽम्भमादेर्ङी ॥ १।३।७ ॥

नकागन्तात् न्यग्राधानययपक्रवागन्तादुगिदन्तादञ्चत्य-
म्भाच्च द्विर्गां वर्तमानान् ङीप्रत्ययो भवति । यन्मादेर्ङः । स्वादयः
ङ्यौ, ङ्यौ, ङ्यः । ङ्यापुनर्वर्तमानवर्तमानां । एतं ह्यङ्यौ-

दयः । भवतु इति स्थिते उकार इत् उगित्कार्यार्थः । मृदुगिदि-
त्यादिना डी, स्वादयः । भवती, भवत्यौ, भवत्यः इत्युभयी-
शब्दवत् । शत्रन्तानां डीप्रत्यये रूपभेदः । या प्रापणे, या
इति स्थिते पूर्ववद्धातुसंज्ञायाम्—

१८५ ॥ सति । ४ । ३ । २१७ ॥ वर्तमानेऽर्थे वर्त-
मानाद्धातोर्लट् प्रत्ययो भवति । टकार एटित इति विने-
पणार्थः । अकार उच्चारणार्थः । श्लेले यगिति वर्तमाने—

१८६ ॥ कर्तरि शप् ॥ ४ । ३ । २० ॥ धातोः कर्तरि
वर्तमाने श्लेले परतः मध्ये शप् प्रत्ययो भवति । शकार एचो-
ऽश्या इति विशेषणार्थः । पकारः शस्यच्लाविति विशेषणार्थः ।

१८७ ॥ ह्रदादेः श्लुक्श्लुक् ॥ ४ । ४ । २१ ॥ ह्रादि-
भ्यः अवादिभ्यश्च परस्य कर्तरि श्लेले परे विकरणस्य शपो-
ऽन्यस्य वा यथासंख्यं श्लुक् श्लुक् च भवति ।

१८८ ॥ सल्लइवत्स्यल्लटो वाऽनितौ ॥ १ । ४ । ७८ ॥
सति वर्तमानेऽर्थे यो लट् वत्स्यति भविष्यति च यो लट्
तयो स्थाने अतङ् तङ् वत् शत्रानशौ आदेशौ वा भवतः । न
चेदिति शब्दः प्रयोगे प्रयुज्यते । शकारः शस्यच्लाविति वि-
शेषणार्थः । ऋकार उगित्कार्यार्थः । या अत् इति स्थिते उगि-
त्वात् डी । सुविति वर्तमाने—

१८९ ॥ ङीग्योर्वादिऽङ् ॥ १ । २ । १६ ॥ इनाव-
र्जितादवर्णात्परो यश्शता तदन्तस्य शब्दस्य ङी गी इत्येतयोः
परयोः नम् वा भवति । मकारो देशविध्यर्थः । अकार उच्चार-
णार्थः । दीर्घ इति दीर्घः । म्नां जय्यपदान्ते इति परस्यः । स्वा-

इयः । यान्ती, यान्त्यौ, यान्त्यः । हे यान्ति इत्यादि । नमभावे
याती यात्यौ यात्पः । हे याति इत्यादि । भू सत्तायां सतीति
लट् तस्य शत्रादेशः, कर्तरि श्रविति, शप् “अकिङ्कल्गृहेता”
इत्योकार अथाश्चदेशः । भव अत् इति स्थिते उगित्वात् ङी ।

१९० ॥ शप्श्यात् ॥ १ । २ । १७ ॥ शप्. श्याच्च
परस्य शतु ङीग्यो परत्. नित्यं नम् भवति । अनुबन्धौ
पूर्वयत् । एदे इति लुक् । स्वादयः । भवन्ती, भव-
न्त्यौ, भवन्त्यः । हे भवन्ति इत्यादि । दिवु क्रीडाविजिगीषा-
व्यवहारधुतिस्तुतिगतिपु । उकारः “योदित” इति विशेषणा-
र्थः । धातुसंज्ञायां लट् शत्रादेशः । कर्तरित्यधिकृत्य—

१९१ ॥ दिवादेः इयः ॥ ४ । ३ । २२ ॥ दिवादिभ्यः
कर्तरि श्लेले परतो मध्ये इयप्रत्ययो भवति । ञकारः इत्य-
ञ्छाविति विशेषणार्थः ।

१९२ ॥ धातोर्ग्रीग्दीर्घोऽयहलि चाच्छुर्कुरोः ॥ १ । ६८ ।
छुर्कुर इत्येतद्वर्जितस्य धातोः । इग्दीर्घो भवति पदान्ते यप्र-
त्ययवर्जितहल्परयोः नपरयोश्च वकारेरेफयोः परतः । दीव्य-
अत् इति स्थिते उगित्वात् ङी, शप्श्यादिति नम् । स्वादयः ।
दीव्यन्ती, दीव्यन्त्यौ, दीव्यन्त्यः । हे दीव्यन्ति इत्यादि ने-
यम् । स्त्रीशब्दस्य भेदः । स्त्रीपुंनञ्चनञ्छत्रादयः इति स्मृतेः सूतेः
स्त्यायते स्तृणातेः तनोतेर्वा ऋट् प्रत्ययो भवति धातोश्च
सकारादेशो निपात्यते । टित्वात् टिटृण्डेभित्यादिना ङी । लुग-
तः इत्यकारस्य लुक् । स्त्री इति स्थिते स्वादयः । सोः हल्ङ्था-
ङित्यादिना लुक् । स्त्री ।

१९३ ॥ स्त्रियाः ॥ १ । २ । ४२ ॥ स्त्रीशब्दस्य च इ-
वर्णस्तस्याजादौ प्रत्यये परे इयादेशो भवति । स्त्रियौ, स्त्रियः ।
एकामन्त्रणे ह्रस्वोऽनित्याट इति ह्रस्वः सोऽच लुक् । हे स्त्रि, हे
स्त्रियौ, हे स्त्रियः ।

१९४ ॥ वाम्नासि । १ । २ । ४३ ॥ स्त्रीत्येतस्येवर्ण-
स्यामि शसि च परे इयादेशो वा भवति । स्त्रियम् स्त्रीम्,
स्त्रियौ, स्त्रियः । स्त्रिया स्त्रीभ्याम् स्त्रीभिः । द्विवचने व्योऽ-
पुंसः इत्याटि कृतायामियादेशः । स्त्रियै स्त्रीभ्याम् स्त्रीभ्यः । स्त्रियाः
स्त्रीभ्याम् स्त्रीभ्यः । स्त्रिया, स्त्रियोः । आगो नित्यत्वान्नामादेशो
णत्वञ्च स्त्रीणाम् । स्त्रियाम् स्त्रियोः स्त्रीषु । श्रीशब्दस्य भेदः ।
श्रिन् सेवायां जकारस्तद्धर्थः । किञ्चिच्चिप्रच्छिपरिग्रहायत-
स्तुकडुद्गुर्ध्राणां दीर्घो ङो प्रसारणञ्च । प्रसारणमिति साचो यन्नो
भवत इगादेशस्य पूर्वाचार्याणां संज्ञा । श्री इति स्थिते
स्यादयः । अङ्गन्तत्वात् सोर्लुग् नास्ति । श्रीः । अजादौ “ भू-
हलश्चोश्चेयुर्वा ” इति इयु स्त्रियौ, स्त्रियः । एकामन्त्रणे
विकल्पिताङ्त्वात् ह्रस्वो नास्ति हे श्रिः, हे स्त्रियौ, हे स्त्रियः ।
श्रियम्, श्रियौ, श्रियः । श्रिया श्रीभ्याम् श्रीभिः । द्विवचने ।

१९५ ॥ वेयुवोऽस्त्रियाः । १ । २ । ३१ ॥ इयुवादेश-
भाविनौ याविकारोकारौ तदन्तात् शब्दात् स्त्रीवृत्तेः परस्य
तत्सम्बन्धिनोऽन्यसम्बन्धिनो द्वितः सुप आढागमो भवति
वा स्त्रीशब्दं वर्जयित्वा । तत इयादेशः । श्रियै श्रिये,
श्रीभ्याम्, श्रीभ्यः । श्रिया, श्रियः, श्रीभ्याम्, श्रीभ्यः । श्रियाः
श्रियः, श्रियोः । आभि—

१९६ ॥ नामामः । १ । २ । ३२ ॥ इयुविकारोकारान्तात्
 पुमर्थान् स्त्रीवृत्ते परस्य तत्सम्बन्धिनोऽन्यसम्बन्धिनो वा आम्भो
 नामादेशो भवति या स्त्रीशब्द वर्जयित्वा । श्रीणाम्, श्रियाम् ।
 श्रियाम्, श्रियि, श्रियोः श्रीषु । एव द्वीप्रभृतयः । उकारान्त
 स्त्रीलिंगस्तनुशब्द सच शरीरवाची । अल्पार्थस्तु त्रिलिङ्ग तस्य
 रुचिशाब्दयत् प्रक्रिया । तनु तन् तनय । हेतनो हेतनू हे
 तनय । तनुम्, तन्, तनू । तन्या, तनुभ्या, तनुभि ।
 तन्यै तनये, तनुभ्याम्, तनुभ्य । तन्या. तनो, तनुभ्याम्,
 तनुभ्य । तन्याः तनो, तन्यो, तनूनाम् । तन्याम् तनौ,
 तन्यो, तनुषु । ण्य रज्जुधेनुस्नायुप्रभृतयः । ऊकारान्तः स्त्री-
 लिङ्गो जम्बूशब्दः । तस्य लक्ष्मीशब्दवत् प्रक्रिया । जम्बू
 जम्ब्वी जम्ब्व । हे जम्बु हे जम्ब्वी हे जम्ब्वः । जम्बूम्
 जम्ब्वी जम्ब्वः । जम्ब्या, जम्ब्व्याम्, जम्ब्वभिः । जम्ब्वे,
 जम्ब्व्याम्, जम्ब्व्य । जम्ब्याः जम्ब्व्याम् जम्ब्व्यः ।
 जम्ब्या जम्ब्वो जम्ब्वनाम् । जम्ब्व्याम् जम्ब्वो जम्ब्वषु ।
 ण्वं चमूषधूययागप्रभृतयः । भ्रूशब्दस्य भेदः । भ्रम् चलने
 ऊकारस्तुदित इति विशेषणार्थः । भ्रमेश्च दूरिति इत्यत्ययः ।
 इत्यन्त्याजादेर्लुक् । भ्रू इति स्थिते तत् स्वादयः । श्रीशब्द-
 यत्प्रक्रिया । भ्रूः भ्रुवो भ्रुवः इत्यादि । इन्भूशब्दस्य भेदः ।
 दृन्मपतीति विगृह्य विष्, म्यष्टनास्युत्तमिति गमासः ।
 दृन् इति स्थिते पदस्येति ट्कारम्य लुक् । म्यादयः । दृन्भूः ।
 अत्रादौ तु—

१९७ ॥ दृन्भूतः रूपाभिर्भूतः ॥ १ । २ । ३९ ॥ दृन्

पुनः करवर्षा इत्येतैरेव सह समस्तस्य भू इत्येतस्य किवन्तस्यो-
वर्णस्याचि सुपि परे यच् भवति । दृन्भ्यौ दृन्भवः । हे दृन्भूः
इत्यादि लक्ष्मीशब्दवत्प्रक्रिया । एवं पुनर्भू करभू वर्षाभू
शब्दाः । ऋकारान्तः स्त्रीलिङ्गो मातृशब्दः सोऽपि पितृशब्दवन्ने-
यः । माता, मातरौ, मातरः । हे मातः, हे मातरौ, हे मातरः ।
मातरम्, मातरौ । शस्यागिति धार्यः । मातृः । मात्रा मातृभ्या-
मित्यादि । एवं स्वस्तृदुहितृप्रभृतयः । ऋकारान्तः प्रियगृशब्दः
सोऽपि पुलिङ्गवन्नेयः । लृकारलृकारान्तायप्रसिद्धौ । एका-
रान्तः अतिहे शब्दः सोऽपि पुलिङ्गवन्नेयः । ओकारान्तः
गोशब्दः पूर्ववत् । ऐकारान्तः सुरैशब्दः तस्यापि प्रियगृशब्दवत्
षडुग्रीहिः रैशब्दवन्नीतिश्च । औकारान्तो नौशब्दः तस्यापि
ग्लौशब्दवन्नीतिः । इत्यजन्ता स्त्रीलिङ्गाः ।

अथाजन्तनपुंसकलिङ्गा उच्यन्ते ॥

अकारान्तो नपुंसकलिङ्गो धनशब्दः ततः स्वादयः सोः
इलुचि प्राप्तायाम्—

१९८ ॥ अतोऽम् । १ । २ । ४ । अकारान्तस्य नपुंस-
कस्य सम्बन्धिनोः स्वमोरमित्ययमादेशो भवति । " मोऽणो-
ऽमः " इति मत्वम् पदस्येति मकारस्य लुक् । धनम् । औका-
रयोः " आटश्चौतो गी " इति गी " इक्चेडर् " इत्येड् ।
धने ।

१९९ ॥ जश्शसः शि । १ । २ । १८ ॥ नपः सम्ब-
न्धिनो जस्म् इत्येतयोः सुपोः शि इत्ययमादेशो भवति ।
शकारः सर्वदेगार्थः । नम् सुपीति प्रस्तुत्य—

२०० ॥ शाक्चः ॥ १ । २ । ११ ॥ अजन्तस्य नपः
शौ परे नम् भवति । अनुबन्धलोपः ।

२०१ ॥ न्यक् ॥ १ । २ । १३४ ॥ इयनप्सुटि परे यो
नकारस्तस्मिन् पूर्वोऽङ् दीर्घो भवति न चैकामन्त्रणे । धनानि ।
एकामन्त्रणे सोरभि कृते ह्रस्वोऽभित्याट इति ह्रस्वः इयनप्सुटी-
त्यादि स्वमोदच लुक् मुहणसामर्थ्यात् अमदच लुक् । स च
सर्वस्य भवति । हे धन, हे धने, हे धनानि । पुनरपि धनम्, धने,
धनानि । टादिषु वृक्षवत् । एवं शुक्लवस्त्रवदननयनादयः ।
सर्गादयोऽप्येवं नेतव्याः प्रथमाद्वितीययोः । टादिषु पुल्लिङ्गवत् ।
अन्यादीनां तु पञ्चानां भेदोऽस्ति । अन्य इति स्थिते—

२०२ ॥ पञ्चतोऽनेकतरस्यान्यादेर्दक् स्वमोः । १ । २ ।
२ ॥ नपुंसकाभिधायिनामन्यादीनां पञ्चानां तत्सवन्धिनोः
सु अम् इत्येतयोः परतो दगागमो भवत्येकतरशब्दं वर्जयित्वा ।
ककारोऽन्त्याभिध्यर्थः, अकार उच्चारणार्थः ।

२०३ ॥ श्लुक् । १ । २ । ५ ॥ नप. सम्बन्धिनोः स्वमोः
श्लुक् भवति ।

२०४ ॥ चर्जशः । १ । १ । ६९ ॥ विरामे वर्तमानस्य
ज्ञस. स्थाने तदामन्न. चरादेशो वा भवति । अदीर्घादिति
द्वित्वञ्च । अन्यद् अन्यत् अन्यद् अन्यतत्, अन्ये, अन्यानि ।
हे अन्यत् हे अन्यतत्, हे अन्यद् हे अन्यद् । हे अन्ये, हे
अन्यानि । शेषं पुल्लिङ्गवत् । एवमन्यतरइतरकतरकतमादयः ।
अनेकतरस्येति किम् ? एकतरमित्यादि । त्यदादीनां तु स्वमो-
र्विशेषोऽस्ति, त्यद् इति स्थिते स्वादयः । नित्वत्वात् त्यदा-

शत्यात्मगेय स्वमोः स्वमाश्रे लुक् इति लुक्, श्लुणि संजाना-
याम्—

२०५ ॥ स्थानीवानलाश्रये ॥ १ । १ । ५० ॥ यस्य स्थाने
यो विधीयते स स्थानी इतर आदेश, स्थानीन भयत्यादेशः
स्थानि कार्यं प्रति पद्यते इत्यर्थः । न चेत् तत् कार्यं स्थान्यला-
श्रयं भवति । स्थानिवद्भावेन पुनरपि अत्वं प्राप्तम् ।

२०६ ॥ श्लुचीमेनत् ॥ १ । १ । ५२ ॥ परस्य प्रत्यय-
स्य श्लुचि सत्यां श्लुभूतपरानिमित्तकं पूर्वकार्यमिक् एनत्
इति एतदेव भवति । इति नियमात् न भवति । मत्वं च न
भवति । द्विर्यम् । त्यद् स्यत् त्यद् स्यत्, त्ये, स्थानि इत्यादि ।
तद् तद् तद् तत्, ते, तानि इत्यादि । यद् यत्, यत्
यद् यद्, ये, यानि इत्यादि । अदम् अद्ः । अन्यत्र
ग्यादिसर्वकार्याणि कृत्वा पदयान्मत्यगुत्त्ये । अम्, अग्नि
इत्यादि । इदम्— इदम् इमे इमानि । इत्यादि ।
एतद्—एतत् एतत् एतद्, एतद्, एने, एतानि । इत्यादि ।
द्विशब्दस्य द्वे, द्वे इत्यादि । किम्—किम् किम्, के, कानि
इत्यादि । आकारान्तः सोमपाशब्दः—

२०७ ॥ नपोऽचो न्हस्वः । १ । २ । १ । नपुंसकाभि-
धायिनोऽजन्तस्य शब्दरूपस्य ह्रस्वादेशो भवति । इति द्वि-
देशे कृते धनशब्दवत् नेयम् । सोमपम्, सोमपे, सोमपानि
इत्यादि । केचित् चतुर्थ्येकवचने सोमपाय इत्यय आतोऽनाड,
श्लुगिति श्लुणि सोमपे इति भवितव्यमित्याहुः । अपरे
सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं वद्विधावग्येति न भवतीत्याहुः ।

अवर्णसन्निपाते ह्ययं यादेशो जातः । एवं क्षीरपाम्बुपादयः ।
इकारान्तो वारिशब्दः । स्वादयः । स्वमोः श्लुगिति श्लुक् ।
वारि । औकारयोः आडश्चातो गी इति गी ।

२०८ ॥ नम् सुपि ॥ १ । २ । १० ॥ इगन्तस्य नपोऽजादौ सुपि
परे नमागमो भवति । अनुबन्धलोपः । णत्वम् । वारिणी । जसि
जश्शसः शिरिति शि. नम् । न्यगिति वीर्घः । वारीणि ।
एकामन्वणे सोः श्लुगिति श्लुक् ।

२०९ ॥ इको लुक् । १ । २ । ७ ॥ इगन्तस्य नपः सम्ब-
न्धितोः स्वमोः श्लुग् लुग्वद्वा भवति । यत्र लुग्वद्भावस्तत्र
ह्रस्वतो लुचि चोरेङ् इति एङ् । यत्र लुग्वद्भावो न भवति तत्र
श्लुचीगेनत् इति नियमात् भवति । हे वारे हे वारि, हे वा-
रिणी, हे वारीणि । पुनरपि वारि वारिणी वारीणि । वारिणा
वारिभ्याम् वारिभिः । वारिणे, वारिभ्याम्, वारिभ्यः । वारि-
णः वारिभ्याम् वारिभ्यः । वारिणः वारिणोः आभि नमि
नमून्ह्रस्वाद्साटः इति नाम्भावे च—

२१० ॥ सिद्धल्यघातोः ॥ १ । १ । ६४ ॥ सिति व-
लादौ च प्रत्यये परे पूर्वं पदसंज्ञं भवति । इति पदसंज्ञायाम् ।

२११ ॥ नः । १ । २ । ९५ ॥ नकारस्य पदस्य लुग्
भवति । इति नकारस्य लुक् पुनः दीर्घः । वारीणाम् । वारिणि
वारिणोः वारिणः । एवं दध्यस्थिसक्थ्यक्षिज्जब्दानां प्रथमादि-
तीययोः रूपं नेयम् । टादावजादौ—

२१२ ॥ दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोऽनङ् ॥ १ । २ । ९ ॥
दधिअस्थिसक्थिअक्षिइत्येतेषाम् अनङादेशो भवत्यजादावापि

टादौ सुपि परे । इकारोऽन्त्यादेशार्थः । नकारेऽकार उच्चारणार्थः ।

२१३ ॥ इनोऽनोऽह्रस्वमात् । १ । २ । १४९ ॥ अपद-संज्ञकायवस्यान्नित्येतस्य ग्यसुद्धिण्यादिसुपि प्रत्यये च परे इनादेशो भवति, न चेत्सोऽनृशब्दो ह्रस्वोऽनन्तरात् वकारात् मकाराच्च परः स्यात् । शकारः सर्वादेशार्थः । दध्ना, दधिभ्याम्, दधिभिः । दध्ने, दधिभ्याम्, दधिभ्यः । दध्न्, दधिभ्याम्, दधिभ्यः । दध्न्, दध्नीः, दध्नाम् । डौ—

२१४ ॥ डिग्योर्वा । १ । २ । १५० ॥ अपदसंज्ञकाय-यवस्य अनृ इत्येतस्य डौ ग्यां च परतः इनो वा भवति न चेत् सोऽनृशब्दो ह्रस्वमात् परो भवति । दध्नि दधनि, दध्नीः, दधिषु । एवमस्थिसफुध्यक्ष्णामपि रूपनयः अक्ष्णो णत्वं च । शिश-वस्य नमादि । व्रीणि व्रीणि । अन्यत्र पुंवत् । शुचिश्चवस्य प्रथमाद्वितीययोर्वारिशब्दवत् । टादावजादौ—

२१५ ॥ पुमांश्चान्यतोऽच्यापि १ । २ । ८ ॥ यदिगन्तं शब्दरूपगन्ततो विशेष्यवशात्पुंसकार्थं तदर्थोऽज्ञात्वापि टादौ सुपि परे पुंवद् वा भवति । इति नमृदस्यो न भवत इ-त्यर्थः । पुंवद्भवे रविशब्दवत् अन्यत्र वारिशब्दवत् । शुचिना शुचिभ्यां शुचिभिः । शुचिने शुचये, शुचिभ्याम्, शुचिभ्यः । शुचिनः शुचेः, शुचिभ्याम्, शुचिभ्यः । शुचिन. शुचेः, शुचि-नोः शुच्योः, शुचीनाम् । शुचिनि शुचौ, शुचिनोः शुच्योः, शुचिषु । एवं सारिपत्यादयः । ईकारान्तो ग्रामणीशब्दः । मन्थ नपोऽनो ह्रस्व इति ह्रस्वः । स्वादयः । ग्रामणि, ग्रामणिर्ना,

ग्रामणीनि । हे ग्रामणे हे ग्रामणि, हे ग्रामणिनी, हे ग्रामणी-
 ति । इत्यादि शुचिशब्दवत् । एवं नीडव्रीप्रभृतयः । उकारान्तो
 नपुंसकलिङ्गस्त्वपुशब्दः । त्वपु त्रपुणी त्वपूणि । हे त्रपो हे त्रपु, हे
 त्रपुणी, हे त्रपूणि । इत्यादि वारिशब्दवत् । मृदुपटुलघुशब्दानां
 तु शुचिशब्दवत् प्रक्रिया । ऊकारान्तः खलपृशब्दः, तस्यापि
 ह्रस्वत्वम् । खलपु, खलपुनी, खलपूनि । हे खलपो हे खलपु,
 हे खलपुनी, हे खलपूनि । इति ग्रामणीशब्दवत् । एवं लूटलृप्रभृ-
 तयः । ऋकारान्तः कर्तृशब्दः । कर्तृ, कर्तृणी, कर्तृणि । हे
 कर्तः, हे कर्तृ इत्यादि । एवं यावृप्रभृतयः । ऋका-
 रान्तः प्रियगृशब्दः तस्यापि ह्रस्वत्वम् । प्रियगृ, प्रियगृणी,
 प्रियगृणि । हे प्रियगृ इत्यादि । लृकारलृकारान्तावप्रसिद्धौ । ए-
 कारौकारैकारौकारान्तानां अतिहे उपगो अतिरै अतिनौ
 शब्दानां ह्रस्वत्वे कृते अतिहि, अतिहिनी अतिहीनि इत्यादि ।
 उपगु, उपगुनी, उपगूनि इत्यादि । अतिरि, अतिरिणी, अति-
 रीणि इत्यादि । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् रायः स्मि इत्यात्वं
 भवति । अतिनु, अतिनुनी, अतिनूनि । इत्यादि । कृतह्रस्वस्य
 पुंवद्भावे पुल्लिङ्गवद् अन्यत्र शुचिपदुशब्दवन्नेयम् ।

॥ इत्यजन्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

अथ हलन्ताः पुल्लिङ्गा उच्यन्ते ।

हृकारान्त आश्रयलिङ्गो गोदुहशब्दः । दुही प्रपूरणे ईकारस्त-
 र्थः । गोमञ्जावम गां दोर्ग्याति विगृह्य मन्वन्नित्यादिना क्तिप्
 रा तर्पोऽन्योर्गात् । “ साकृतास्युक्तम् ” इति समासः,

मुपः श्लुक् । गोदुह् इति स्थिते स्वाग्य सोल्लिङ् । इति
द्वये प्राप्ते सवपनादः—

२१६ ॥ दादेरेधादेर्घः ॥ १ । ० । ८४ ॥ वकारादेरे-
धादेर्धातोर्घो धपारादिरवयवस्ताग्यवयवस्य हपारस्य पदान्ते
जलि च प्रत्यये परे घकारो भवति ।

२१७ ॥ यशो भप् झपः स्थोश्चैकाचः प्रत्यये ॥ १।०।
७६ ॥ पदान्ते यो झप् मपारागं ध्यजकृतादी च प्रत्यये
परतः तदन्तस्यैकानोऽवयवस्य यश स्थाने भपादेशो भवति ।
जलो जश् इति जश्, चर्जश् इति पक्षे चत्वम् ।
अदीर्घात् इति द्वित्वम् । गोधुक् गोधुक् गोधुग् गोधुग्,
गोदुहो, गोदुह । हे गोधुक्, हे गोधुक्, हे गोधुग्, हे
गोधुग्, हे गोदुहो, हे गोदुह । गोदुहम्, गोदुहो, गोदुह ।
गोदुहा ।

२१८ ॥ न संयोगे ॥ १ । १ । ११९ ॥ संयोगे परे
अहच स्थाने द्वे रूपे न भवतः । गोधुग्भ्याम् गोधुग्भि । गो-
दुहे गोधुग्भ्याम् गोधुग्भ्य । गोदुहः गोधुग्भ्याम् गोधुग्भ्य ।
गोदुहः गोदुहोः गोदुहाम् । गोदुहि गोदुहोः गोधुभु । शास्त्र-
सीत्यादिना पि । एवं रत्नदुहकामदुहादयः । क्रियाम-
प्येवं रूपम् । श्वलिहश्चन्दस्य भेद । लिही आस्वादाने
ईकारस्तद्धर्थः । श्वनशब्दादम् श्वानं लेडीति त्रिगुणं किप्,
समाप्तः । मुपः श्लुक् । “न” इति नकारस्य लुक् । श्वलिह-
इति स्थिते स्वादयः ।

२१९ ॥ हः ॥ १ । ० । ८३ ॥ हकारस्य पदान्ते जलि

च प्रत्यये परे ढकारो भवति । जश्त्वचत्वे श्वलिङ् श्वलिङ्,
 श्वलिङ्, ज्वलिङ्, श्वलिङ्, श्वलिङ् इत्यादि । एवं मधुलिङ्—
 मधुलिङ् । मित्रद्रुहशब्दस्य भेद । द्रुहे जिघांसायाम् । मित्र-
 शब्दात् मित्रं द्रुहतीति त्रिगुह्य क्षिप । समाम् । सुप् । श्लुक् ।
 स्वादयः—

००० ॥ द्रुहमुहस्तुहस्निहो वा ॥ १ । २ । ८६ ॥

द्रुह जिघांसायाम् मुह वैचित्ये प्युह उद्विरणे णिह प्रीती
 इत्येतेषा ढकारस्य पदान्ते जलि च परे ढकारो वा
 भवति । पक्षे ह इति टत्वम् । यजो भप् इत्यादिना भप्-
 भावश्च । मित्रधुप्, मित्रधुफ्, मित्रधुग्, मित्रधुग्, मित्रधुद्,
 मित्रधुद्, मित्रधुद्, मित्रधुद् । एवं पदान्ते जलि च रूपद्वयम् ।
 अजाती नु मंहितेन । एवं उन्मुह् उत्स्तुह् उत्स्निह् शब्दाः ।
 अनद्रुहशब्दस्य भेदः । स्वादयः ।

००१ । जाः ॥ १ । २ । १२८ ॥ अनद्रुहपतुह् इत्येतयोः

उफारम्य इयनप्सुटि वा इत्यादेशो भवति ।

२२० । अनद्रुहो नम् । १ । २ । ११३ ॥ अनद्रुह इत्येतस्य
 सौ परे नगागमो भवति । गोलुक् । पदस्य इति ढकारस्य
 लुक् । अनद्रुहः, अनद्रुहः, अनद्रुहः । गगामन्त्रणे—

२०३ ॥ योऽनद्रुहपतुहोः । १ । २ । १२७ ॥ अनद्रुह-

पतुह इत्येतयोः । उफारम्य गगामन्त्रणे इयनप्सुटि च इत्यादेशो
 भवति । नगागम “पदस्य” इति लुक् । ते अनद्रुहः, ते अनद्रु-
 हः, ते अनद्रुहः । गगामन्त्रणे—

२२४ ॥ अनद्रुहपुष्पिणिगदरम्पदृक्परिमाद । १ ।

२ । ७० ॥ अनङ्गुह्, दिव्, उष्णिह्, दिग्, दृग्, स्पृग्, दधृप्, परित्राज् इत्येतानि शब्दरूपाणि पदान्ते कृतत्वोत्वगत्वानि निपात्यन्ते । अनङ्गुह्यां, अनङ्गुङ्कि । इत्यादि नेयम् । यकारान्तोऽप्रसिद्धः । यकारान्त आश्रयलिङ्ग सुविद्गच्छ । शोभना द्यौरस्येति विगृह्य बहुव्रीहिः । सुदिव् इति स्वाव्यः—

२०५ ॥ द्यौः । १ । २ । ११२ ॥ दिव् इति अन्युत्पन्नस्य तत्सम्यन्धिन्यन्यसम्बन्धनि वा सकारादौ श्यनप्सुटि परे औकारो निपात्यते । तत्त. अस्वे इति यञ् सो रिः विसर्जनीयश्च । सुद्यौः । अजादौ संहितैव । सुदिवौ, सुदिवः । हे सुद्यौः, हे सुदिवौ हे सुदिव । सुदिवम्, सुदिवौ, सुदिवः । सुदिवा । ह्लादौ सिद्धस्यधातोरिति षष्ठसञ्ज्ञायां अनङ्गुदित्यादिना य इत्यस्य चङ्गाव । तकारो विकारनिष्ठस्यर्थः । अस्वे इति यञ् । सुद्युभ्याम्. सुद्युभिः । इत्यादि नेयम् । रेफान्तश्चतुर्गण्य जासी घाः इत्युकारस्य घा इत्यादेशः । चत्वार हे चत्वार चतुरः । रेफस्य रः पदान्ते विसर्जनीयः इति विसर्जनीय तस्य विसर्जनीयस्य इति रेफ । चतुर्भिः, चतुर्भ्यः, चतुर्भ्यः ।

२२६ ॥ रण्यां संख्यानाम् ॥ १ । २ । ३४ ॥ रेफपकारणकारान्तानां संख्यावाचिनां सम्बन्धिन आत्मो नाम् भवति । चतुर्णाम् ।

२२७ ॥ रः सुप्ति ॥ १ । २ । ७४ ॥ रेफस्य सुप. स. कारे परे रिर्भवति । विसर्जनीयापवाद । चतुर्पु । लकारञ्कारान्तावप्राप्तिद्वौ । मकारान्त प्रशाम् गच्छः । शम् दृग् उपशमने । ऊकारस्तदित इति विशेषणार्थः । धातुसंज्ञायां

प्राक्प्रयोग, किप् ।

०२८ ॥ क्षिजलि विट्यनुनामिके ॥ ४ । १ । १३६ ॥
 कौ किति द्विति च जलादौ प्रत्यये परतो योऽनुनासिकस्तस्मि-
 न् परे योज धातोस्तस्य दीर्घो भवति । २ । १ । २० ।
 तिदुस्वत्यादिना समासः । ततः स्यादय —

०२९ ॥ म्योश्चमो निः । १ । २ । ६९ ॥ मकारान्त-
 स्य धातोः अन्तस्य पदान्ते मकारवकारयोश्च परयोर्नकारो
 भवति । प्रशान्, प्रशामौ, प्रशाम । प्रदामूश्चस्य प्रदान्,
 प्रदामौ, प्रदामः । ऐ प्रदान्, हे प्रदामौ, हे प्रदाम । प्रदामम्,
 प्रदामौ, प्रदाम । प्रदामा, प्रदान्भ्याम्, प्रदान्भि इत्यादि । तसु
 क्रांश्यामित्यस्य प्रतानित्यादि । नकारस्यासत्वात् न इति लुग्
 न भवति । इकारणकारान्तावप्रसिद्धौ । नकारान्तो राजन् शब्द
 ततः स्यादयः “न्यङ्” इति दीर्घ एल्ङ्यादित्यादिना सोर्नुप् ।
 नः इति नकारस्य लुक् । राजा, राजानौ, राजान । एषामन्त्रणे,
 “न ङान्नुङ्” इति प्रतिषेधात् न लुग् भवति । ऐ राजन्, हे
 राजानौ, ऐ राजान । राजानं, राजानौ । शन्नायजादौ
 “ङनोऽनोऽल्यमात्” इति ङनादेशो भवति । ङचुत्येन नकारस्य
 षकार । गम्, गम्मा । एल्ङो न इति नलुक्—

०३० ॥ ननुङ् गुवाश्रये । १ । २ । ४७ । न इति यो
 नकारलोपः स गुवाश्रये सुपि परे यत्पूर्वस्य वार्य यन्त्र सु-
 प्तमिन् वार्ये वार्ये अमन् भवति । इति नलोपस्यामत्त्वा-
 न् । आत्यादि न भवति । गजभ्या, गजभि । गमे, गजभ्यां,
 गजभ्य । गम्, गजभ्या, गजभ्य । गम्, गमोः, गमाम्

हो ह्रियोर्वेति विकल्पेन इनादेशः । राक्षि राजनि, राक्षोः, राजसु । एवं मूर्द्धाक्षतक्षवृषाडयः । दिवन्शब्दस्य सुटि अविशेषः । शसादावजावौ इनावेशे कृते धातोर्नीमित्यादिना दीर्घः दीवन्, दीव्ना इत्यादि । पूषन्शब्दस्य भेदः । स्यादयः ।

२३१ । इन्हन्पूपार्यम्णः शौ । १ । २ । १३६ ॥ इन्हन्पूपन्अर्यमन् इत्येतेषां शायेव परे यो नकारः तस्मिन् पूर्वोऽगु दीर्घो भवति इति नियमादीर्घत्वे सावर्ष्यप्राप्ते—

२३२ । सावतोश्च । १ । २ । १३७ । अत्वित्युकारानुधन्धस्य इन्हन्पूपार्यम्णां च सौ यो नकारस्तस्मिन् पूर्वोऽग्दीर्घो भवति न चैकामन्त्रणे । अन्यत्समानम् । पूषा, पूषणौ, पूषणः । हे पूषन्, हे पूषणौ, हे पूषणः । पूषणं, पूषणौ, पूष्णा । पूष्णा । आदेशे कृते णत्वं शेषं पूर्ववत् । पूषभ्यामित्यादि । एवमर्यमन्शब्दः ब्रह्महन्शब्दस्य भेदः । इन् हितागत्यो । ब्रह्मन् शब्दादम् ब्रह्माणं हतवानिति विग्रहे—

२३३ । ब्रह्मभूणवृत्रात् क्विप् ४ । ३ । १९० । ब्रह्मादिभ्यः कर्मभ्यः परात् हन्तेर्धातोः भूतेऽर्थे क्विबेव भवति नान्यः । स तयोऽप्रयोगात् क्विजलि विहृत्यनुनासिक इति प्रातो दीर्घः इन्हन्पूपार्यम्णः शाविति नियमान्न भवति । स्वकृतास्युक्तमिति समासः सुप. इलुक् ततः स्यादयः सावतोश्चेति दीर्घः न इति नलुक् । ब्रह्महा ।

२३४ ॥ सक्केकाचोः ॥ १ । २ । ५८ ॥ पूर्वपदस्थात् प्रात्परस्य कवर्गवत्येकाचि चोत्तरपदे तदन्तस्य नमः सुववयवस्य च नकारस्य नित्यं णो भवति । ब्रह्महणौ, ब्रह्महणः । हे

ब्रह्महन्, हे ब्रह्महणौ, हे ब्रह्महणः । ब्रह्महणं, ब्रह्महणौ । शसादा-
वचि इनादेशे कृते—

२३५ ॥ नि घ्नः । १ । २ । ८५ ॥ हन्तेर्हकारस्य नकारे
परे घकारो भवति ।

२३६ ॥ घि घ्नः ॥ १ । २ । ५२ ॥ हन्तेर्घिकोर स्था-
निनिमित्तयोरन्तरे सति णो न भवति । ब्रह्मघ्नः, ब्रह्मघ्ना, ब्रह्म-
हभ्याम् इत्यादि । एवं भ्रूणहन् पृत्रहन् शब्दौ । सुपर्वन्सुवर्मन्
शब्दयोस्त्वहत्वमादिति प्रतिषेधान् शसादी इनादेशो न
भवति । अन्यत् समानम् । सुपर्वणा, सुवर्मणा इत्यादि नेयम् ।
एवं सुयज्वन् सुवर्मन् प्रभृतयः । श्वन् शब्दस्य सुट्यविशेषः
श्वो श्वानौ श्वानः । हे श्वन् हे श्वानौ हे श्वानः । श्वानम्
श्वानौ । शसादावजादौ—

२३७ ॥ श्वयुवमघोनां वस्येसुप्युश । १ । २ । १४८ ।
श्वन् युवन् मघवन् इत्येतेभ्यः अपदसंज्ञकावयवेभ्यः न्यसुट्
छिण्यादौ ईप्रत्यये सुपि च परे तदवयवस्य वशब्दस्य उशादेशो
भवति । शकारः सर्वादेशार्थः । शुनः, शुना, श्वभ्याम्, श्वभिः
इत्यादि । तथैव युवन्मघवन्शब्दयोरपि उशि कृते दीर्घचौ भवतः
यूनः, यूना, युवभ्याम्, युवभिरित्यादि । मघोनः मघोना मघव-
भ्यामित्यादि नेयम् । करिन् इत्यस्य सुटि न्यगिति भवन् दीर्घः
इन्हन्पूपायन् । शात्रिति निवर्तते सौ सावतोश्चेति दीर्घः
नलुक् । फरी, करिणौ, करिणः । हे करिन् हे करिणौ हे
करिणः । करिणम्, करिणौ, करिणः इत्यादि । तथैव हस्तिन्
शिबिन् गोमिन्प्रभृतयः । पाथिनशब्दस्य भेदः—

२३८ ॥ इयनप्सुट्यन् ॥ १ । २ । १०९ । पथ्यादीनां नकारान्तानां शौ अनपुंसकविषये च मुटि अन्त्याजादेरभित्य-यमादेशो भवति ।

२३९ ॥ थो नद् । १ । २ । ११० । पथ्यादीनां नकारान्तानां इयनप्सुटि परे धकारस्य नडागमो भवति । टकार आदिविध्यर्थः । अकार उच्चारणार्थः ।

२४० ॥ आस्स्यनः ॥ १ । २ । १११ ॥ पथ्यादीनां सकारादौ इयनप्सुटि परे अनः स्थाने आकारो भवति । सोर्विसर्जनीयश्च । पन्थाः । न्यगिति दीर्घः । पन्थानौ, पन्थानः । हे पन्थाः, हे पन्थानौ, हे पन्थानः । पन्थानम्, पन्थानौ । शसादायजादौ—

२४१ ॥ नः पथिमध्यृभुक्षः ॥ १ । २ । १०८ ॥ पथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् इत्येतेषां नकारान्तानामपठसंज्ञकानामन्त्याजादेर्लुग्भवति । पथः, पथा, पथिभ्याम्, पथिभिरित्यादि । एवं मथिन् ऋभुक्षिन् शब्दौ । अग्रन्तानामलिङ्गानां संख्याशब्दानां भेदोऽस्ति तेषां बहुसंख्येयवाचित्वात् बहुवचनमेव भवति । जश्शसोः " इतिष्णां संख्यानां जश्शसः " इति श्लक् श्लुचीगेनत् इति नियमात् जसि न्यगिति दीर्घो न भवति । न इति लुक् । पञ्च हे पञ्च पञ्च पञ्चभिः पञ्चभ्यः पञ्चभ्यः । आनः रप्णां संख्यानामिति नाम् " नाम्न्यतिसृचतुष्प " इति दीर्घः नामि नकारेण व्यवधानेऽपि प्रतिषेधसामर्थ्यात् भवति नलुक् । पञ्चानां, पञ्चसु । एवं मप्तन्, नयन्, दशन्, द्वादशन् शब्दाः । अष्टन् इत्यतो जम्—

२४१ ॥ वाऽष्ट्ण आः । १ । २ । २१९ ॥ अष्टन् इत्ये-
तस्य सतसम्बन्धिन्यन्यसंबन्धिनि वा सुषि परे आकारो वा
भवति । इति नकारस्याकारः । तत्र—

२४३ ॥ अष्ट औश् । १ । २ । १५३ ॥ अष्टा इति कृता-
कारस्याष्टान्नित्येतस्य सम्बन्धिनोर्जइगसोः औशादेशो भवति
शकार सर्वदेनार्थः । एजूरुयैजित्यैच् । शसि आतोऽनाडः
इलुगिति इलुक् । आमो नित्यत्वान्नामि पुनराकारः । अष्टौ, हे
अष्टौ, अष्टौ अष्टाभिः अष्टाभ्यः अष्टाभ्यः अष्टानाम् अष्टासु
आत्वाभावे पंचन्शब्दवत् अष्ट, हे अष्ट, अष्ट अष्टभिः अ-
ष्टभ्यः अष्टभ्यः अष्टानाम् अष्टसु । जकारान्तो भिपञ्शब्दः
स्यादयः । हल्ङ्घाडिति मोर्लुक्—

२४४ ॥ चोः कुः ॥ १ । २ । ८८ ॥ चवर्गस्य पदान्ते
जलि च परे कयर्गो भवति । चत्वं च । भिपक् भिपग्, भिप-
जौ भिपज् । हे भिपक् हे भिपग् हे भिपजौ हे भिपजः । भि-
पजा, भिपग्भ्यामित्यादि । एवं जन्मभाजादयः । युज्शब्दस्य
भेदः । युज्ज् । योगे । ऋकारः ऋदितोतडिति विद्येपणार्थः
अकारस्तद्धर्तः । ततः पूर्ववत् किप् स्यादयः—

२४५ ॥ युजोऽममामे । १ । २ । ११५ ॥ युजुन् इत्त्व-
स्यानगामे द्यनप्पुटि नम भवति । सोर्लङ्घाडिति लुक्
पदग्येति जकारस्य लुक् ।

२४६ ॥ युज्याभिमुञ्चः । १ । २ । ८९ ॥ युज् अम्बि
मुञ्चि इत्येतेषां पदान्ते जलि च प्रत्यये परे कयर्गो भवति ।
इति नकारस्य ल्यप् । युज् । “भ्नां जग्यपदान्ते” इति परम्बः

युञ्जौ, युञ्ज, हे युङ्, हे युञ्जौ, हे युञ्जः । युञ्जम्, युञ्जौ,
युजः युजा युग्भ्याम् युग्भिः इत्यादि । अश्वं युनक्तीति
विगृह्य क्तिप् समासे, असमासे इति वचनात् नमागमो न
भवति । अश्वयुक् अश्वयुग्, अश्वयुजौ, अश्वयुजः इत्यादि ।
भ्रज्जी पाके ईकारस्तदर्थः । धानाशब्दात् शस् धाना भृज्जतीति
विगृह्य क्तिपि—

२४७ ॥ वक्षिष्यचिष्यधिज्याग्रहिब्रश्चिप्रच्छिभ्रज्जां
विडति । ४ । १ । ११६ ॥ वक्ष्यादीनां धातूनां किति
डिति च प्रत्यये परे साचोऽर्थपरस्य यन् इगादेशो भवति ।
पुनस्तमासः सस्योपदेशसामर्थ्यात् लोप । उच्युत्वजडत्वे न
भवतः । स्वादयः । पठत्वे—

२४८ ॥ मंयोगस्यादिस्कोर्लुक् ॥ १ । २ । ९१ ॥
पशान्ते यस्तंयोगो यश्च जलि च प्रत्यये तस्यादे मकारस्य
ककारस्य च लुग्भवति । जकारस्य,

२४९ ॥ ब्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशः पः ॥
१ । २ । ९० ॥ ब्रश्चादीनां चवर्गस्य छकारस्य शकारस्य च
शदान्ते जलि च पकारो भवति । इति पकार तस्य जश्त्वेन
इकार चर्त्वञ्ज, धानाभृड् धानाभृट् धानाभृज्जौ धानाभृज्जः ।
धानाभृज्जम्, धानाभृज्जौ, धानाभृज्ज । धानाभृज्जा, धाना-
भृज्भ्याम्, धानाभृज्भिः इत्यादि । रज्जुं सृजतीति विगृह्य
क्विपि सामान्यतः स्वादयः । पत्वजश्त्वे रज्जुमृड् रज्जुमृट्,
रज्जुसृजौ, रज्जुसृजः इत्यादि । एवं कंसपरिमृज् शब्दः ।
यजी देवपूजासंगतिकरणदानेषु । ईकारस्तदर्थः । नेनाज

यजतीति विगृह्य किपि—

२५० ॥ इव्यादिस्वप्चः किति ॥ ४ । १ । ११५ ॥

इव्यादीनां स्वप्चच् इत्येतयोश्च किति प्रत्यये च परे परेणाच् सहितस्य अरेफ्यकारपरस्य यच्च स्थाने इगादेशो भवति । इक्पेडरिति एह् स्वादयः देवेद् टेवेह्, देवेजौ, वेवेजः इत्यादि । राजृञ् दीप्ती । ऋकारः “ हेऽशास्वग्नाश्चदितः ” इति पर्युदासार्थः व्यकारस्तडर्थः समः प्राक्प्रयोगः विववादि—

२५१ ॥ सम्राड् । १ । १ । ११३ ॥ समित्येतस्य राजतौ

विववन्ते परेऽनुस्वाराभावो निपात्यते । स्वादयः हल्ङ्घा-
दित्यादिना लुक् ब्रश्चेत्यादिना गकारे जश्त्वे चत्वे च कृते
समाद् समाह्, सम्राजौ, सम्राजः इत्यादि । एवं विभ्राज्शब्दः ।
परिव्राजित्येतस्य अनङ्गुदुदित्यादिना डत्वम् परिभ्राद् परिभ्राह्,
इत्यादि । बगडन्ता अप्रसिद्धा । दकारान्तः तत्त्वविशब्दः । तस्य
भेदः । विद् ज्ञाने तत्त्वं वेत्तीति विगृह्य कित्वादि । तत्त्ववित् तत्त्व-
विद् तत्त्वविदौ तत्त्वविदः इत्यादि । एवं सर्वविद्—वेदाविदादयः ।
द्विपाच्छब्दस्य भेदः । द्वौ पादावस्येति विगृह्य सूरैशब्दवत्
बहुव्रीहिः । द्विपाद इति स्थिते—

२५२ ॥ सुसंख्याच्चाहस्त्यादेः पादस्य लुक् । २ । १ ।

२०७ । ग् इत्यतः संख्यावाचिनो हस्त्यादिवर्जिताच्चोपमा-
नवाचिनः शब्दात्परो यः पादशब्दस्तदन्तस्य बहुव्रीहेर्लुक्
समासान्तो भवति । स्वादयः । द्विपात् द्विपाद्, द्विपादौ,
द्विपादः । हे द्विपात् हे द्विपाद्, हे द्विपादौ, हे द्विपादः ।
द्विपादम्, द्विपादौ । शमादावजादौ टादौ—

२५३ । पादोऽपदस्यग्यसुदृष्टिण्यादौ पद् । १ । २ । १४४

अपदसङ्गकस्य य पाद इत्यवयव तस्य गी इत्येतस्मिन् सुदृष्टि-
ण्यादिवर्जिते चान्यस्मिन् प्रत्यये पदित्यादेशो भवति । द्विपदः,
द्विपदा, द्विपादभ्या, द्विपाद्विः इत्यादि । एव सुपादादय ।
झकारान्तोऽप्रसिद्धः । भकारान्तः गर्दभशब्द भूभाव जश्त्वं
चत्वंञ्च । गर्धप् गर्धय् गर्दभौ गर्दभ इत्यादि । घटान्तावप्रसि-
द्धौ । धकारान्तस्तत्त्वबुधशब्द । बुधि मनि ज्ञाने इकारस्तदर्थः ।
तत्त्व बुध्यते इति विगृह्य क्विवादि वशो भषित्यादिना दकारस्य
भकार जश्त्वचत्वं । तत्त्वभुत्, तत्त्वभुद् तत्त्वबुधौ तत्त्वबुध
तत्त्वबुधम्, तत्त्वबुधौ, तत्त्वबुध । तत्त्वमुधा तत्त्वमुद्भ्याम्
तत्त्वमुद्भिः इत्यादि । एव अर्थबुध-सुबुधादय । खफछठान्ता
अप्रसिद्धाः । थकारान्तोऽग्निमथशब्दः । मथे विलोहने । एकारः
नक्षत्रशसिदिग्गजामदिन्महाश्चेति विशेषणार्थ आग्नि मथ्नातीति
विगृह्य क्विवादि तत् स्वादय जश्त्वचत्वं । अग्निमत् अग्निमद्
अग्निमथौ, अग्निमथ इत्यादि । एव गोमथादयः । चकारान्त
सुनाच् शब्द । शोभना वागस्येति विगृह्य बहुव्रीहि तत् स्वा-
दय चो कुरिति कुत्वम् । सुवाक् सुवाग् सुवाचौ सुवाचः इ-
त्यादि । कुञ्चशब्दस्य भेदः । कुञ्च कौटिल्याल्पीभावयो । अकार
उच्चारणार्थः । तत् क्विवादि । युञ्चकुञ्चेति निपातनात् उकार-
पूर्वो रेफनलोपाभावश्च । स्वादयः पदस्येति रुक् युज्यञ्चिकुञ्च
इति नकारस्य डकार । कुङ् । “म्नां जय्यपदान्त” इति व-
कारः । कुञ्चौ कुञ्चः । आमन्त्रणेऽप्यविशेषः । कुञ्च, कुञ्चौ,
कुञ्च कुञ्चा कुङ्भ्याम्, कुङ्भिः, कुञ्चे, कुङ्भ्याम्, क-

इभ्य । कुञ्च, कुङ्भ्याम्, कुङ्भ्यः । कुञ्चः कुञ्चो । कुञ्चा-
म् । कुञ्चि कुञ्चो । इणोः गकडक् शरीति पक्षे गगागम । चरी-
ति चत्वंम् । कुङ्क्षु, कुङ्पु । मूलवृश्चग्यस्य भेदः ओम्रश्च
छेवने ओकारः “ क्योर्दृश्यादित्मूयत्यादेर्दस्य चामन्म्
छे इति विशेषणार्थः । ऊकारः “ रैघायौदिद्भूम ” इति वि-
शेषणार्थः । मूलं वृश्चतीति विगृह्य कियदि यशिव्यर्चात्यादिना
साधो यञ इक् ततः स्वादयः संयोगस्यादिस्कोर्लुगिति सकारस्य
लुक् प्रश्चभ्रस्तेत्यादिना चकारस्य पकारः जश्चत्वंम् । मूलवृद्,
मूलवृङ् । इचुत्येन सकारस्य षकारः । मूलवृश्चौ मूलवृश्चः । आम-
न्त्रगेऽप्यविशेषः । मूलवृश्चम्, मूलवृश्चौ, मूलवृश्चः । मूलवृश्चा,
मूलवृङ्भ्याम्, मूलवृङ्भिः मूलवृश्चे, मूलवृङ्भ्याम्, मूलवृङ्भ्यः ।
मूलवृश्चः मूलवृश्चोः मूलवृश्चाम् । मूलवृश्चि मूलवृश्चोः । सुपि
पदान्ते—

२५४ । इनंस्तद् सोऽश्चः । १ । १ । १४६ । पदान्ते वर्त-
मानात् ङकारात् नकाराच्च परस्य सकारस्य तडागमो भवति
श्चः संयोगस्य सकारस्य न भवति । अनुबन्धलोपः । मूलवृद्सुः
मूलवृद्सु । प्राङ्चक्षब्दस्य भेदः । अङ्चू गतिपूजनयोः । उकारः,
पूर्ववत् । अपूर्व प्राङ्चतीति विगृह्य क्पि—

२५५ । हलो नौनर्चाञ्च्युदितोः । ४ । १ । २२१ । हलन्तस्य
धातोरुपान्तस्य नकारस्य किरिति प्रत्यये लृग् भवति पूजायां
वर्तमानमन्वतिमुदितश्च वर्जयित्वा । समासादि दीर्घश्च ततः
स्वाद्यः । “ उगिदचोऽनेघादेरिति नम् । सोर्हल्ङ्घादित्यादि
श्लक् पदस्येति लृक्, युज्यञ्चिकुञ्च इति नकारस्य ङकारः

प्राङ् । अन्यत्र आं जय्यपदान्त इति वकारः । प्राञ्चौ, प्राञ्चः ।
आमन्त्रणेऽप्यविशेषः प्राञ्चम्, प्राञ्चौ । शसादावजादौ प्रअच्-
अस् इति स्थिते—

२५६ । ओऽचः । १ । २ । १४६ ॥ अपदसंज्ञकस्याव-
यवो योऽङ्यतिर्लुप्तनकारस्तस्य ग्यसुट्ठिण्यादौ परे इच
इत्यादेशो भवति । शकारस्तर्वादेशार्थः अकार उच्चारणार्थः ।

२५७ । ज्ञे । १ । २ । १३९ ॥ ओऽच इति यश्चका-
रानुबन्धकश्चादेशः । तस्मिन् पूर्वोऽण् दीर्घो भवति । प्राच,
प्राचा । हलादौ कृत्वजश्त्ये । प्राग्भ्याम्, प्राग्भिः । प्राचे,
प्राग्भ्याम्, प्राग्भ्यः । प्राच, प्राग्भ्याम् प्रतग्भ्य । प्राचः
प्राचोः प्राचाम् । प्राचि प्राचोः । शास्त्रसीत्यादिना पत्यम्
प्राक्षु । प्रतिपूर्वत्वे प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यङ् । आमन्त्रणेऽय-
विशेषः । प्रत्यञ्चम् प्रत्यञ्चौ प्रतीचः प्रतीचा प्रत्यग्भ्याम्
प्रत्यग्भिः इत्यादि । उत्पूर्वत्वे उदङ् उदञ्चौ उदङ् ।
आमन्त्रणेऽप्यविशेषः । उदङ्गम्, उदङ्गौ । शसादावजादौ—

२५८ ॥ उद ई । १ । २ । १४७ ॥ उदित्येतस्मात्पर-
स्यापदसंज्ञकस्यावयवस्य लुप्तनकारस्याङ्यतेर्ग्यसुट्ठिण्यादौ
प्रत्यये ई इत्यादेशो भवति । सच तस्मादादेरित्यकारस्य
भवति । उदीच उदीचा उदग्भ्याम् उदग्भिरित्यादि । विप्वक्पूर्-
वत्वे विप्वगङ्यतीति विगृह्य क्त्वादि विप्वक् अच् इति स्थिते—

२५९ ॥ विप्वग्देवसर्वादिर्दृद्रिगञ्चिक्वौ । २ । २ । ६५ ॥
विप्वग्देव इत्येतयोः सर्वादेश्चाञ्चतौ क्विप्रत्ययान्ते उत्तरपदे
उद्रिगागमो भवति । ककारो वेशविध्यर्थः । डकारोऽन्त्याजादि-

लुगर्थः । शेषं पूर्ववत् । विष्वद्रथङ्, विष्वद्रथञ्चौ, विष्वद्रथञ्चः
इत्यादि । एषं देवद्रथङ्, सर्वद्रथङ्, तद्रथङ्, यद्रथङ्, एतद्रथङ्,
इवद्रथङ्, एकद्रथङ् इत्यादयः । अदसि पुनः अदत्रि अङ् इति
स्थिते—

२६० ॥ वाऽद्रेः । १ । २ । ४५ ॥ अद्रथन्तस्यावसो
दकारस्य वा यथासंभवं मकारो भवति मकाराच्च परस्यालः
स्थाने गुर्नित्यं भवति । पक्षे द्वयोरपि दकारयोर्मकाराभ्याञ्च
परयोरकाररेफयोर्गु इत्यादेशः । तत्र अमुमुङ् अच् इति
स्थिते “ अस्वे ” इति इकारे, परे उकारस्य यच्चादेशः प्राप्तः
अस्तस्वान्न भवति । अत्र गित इति प्रतिषेधः कस्मान्न भवतीति
येन पदान्त इत्यधिकारात् पदान्त एव विधानात् यद्यत्रा-
पदान्तेऽप्यसत्त्वं बाधित्वा गित्करणसामर्थ्यात् सत्त्वात्
“ गित ” इति प्रतिषेधः स्यात् एवमन्यत्रापि स्यात् इत्य-
मुया, अमुयोरिति न सिध्येत् । अमूआ इति स्थिते अमूआ
अमूओरिति स्यात् । परस्येकारस्य यच् । अमुमुयङ् अमुमु-
यञ्चौ अमुमुयञ्च । अमुमुयञ्चम् अमुमुयञ्चौ अमुमुईचः । अमुमु-
ईचा, अमुमुयग्न्याम्, अमुमुयग्निम् । अमुमुईचे, अमुमुय-
ग्न्याम्, अमुमुयग्न्यः । अमुमुईच, अमुमुयग्न्याम्, अमुमु-
यग्न्यः । अमुमुईच, अमुमुईचो, अमुमुईचाम् । अमुमुईचि, अ-
मुमुईचोः, अमुमुयक्षु । पक्षे पूर्वदकारस्य मकारस्ततः परस्य च
गु । अमुद्रथङ्, अमुद्रथञ्चौ, अमुद्रथञ्चः । आमन्त्रणेऽप्यवि-
शेषः । अमुद्रथञ्चम्, अमुद्रथञ्चौ, अमुद्रीचः । अमुद्रीचा इत्या-
दि । पक्षे परस्य दकारस्य मकारः ततः परस्य च गुः अद-

मुयद् अदमुयञ्चो अदमुयञ्च इत्यादि । पक्षे न कस्यचिन्मत्वं
गुत्व वा । अदग्रङ् अदग्रञ्चो अदग्रञ्चः इत्यादि । सम्सह-
पूर्वत्वे समञ्चति सहाञ्चतीति विगृह्य क्वादि । सम्अच्, सह-
अच् इति स्थिते—

२६१ ॥ सम्सहस्य समिसधि ॥ २ । २ । ६६ । सम् सह
इत्येतयोञ्चतौ क्विप्रत्ययान्ते उत्तरपदपरे यथासख्य समि,
सधि इत्येतावादेशौ भवत । शेष पूर्ववत् । सम्यङ् सध्न्यङ्,
इत्यादि । तिरसपूर्वत्वे तिरोऽञ्चतीति विगृह्य क्वादि । तिरस्
अच् इति स्थिते—

२६२ ॥ तिरसस्तिर्य ॥ २ । २ । ६७ ॥ तिरस् इत्येत-
स्याञ्चतौ को अकारादौ उत्तरपदे परे तिरसस्तिरि इत्ययमा-
देशो भवति । शेष पूर्ववत् । तिर्यङ्, तिर्यञ्चौ, तिर्यञ्चः । आम-
न्त्रणेऽप्यविशेषः । तिर्यञ्चम्, तिर्यञ्चौ ।

२६३ । श्रौऽचं । १ । २ । १४६ । श्रू स्त्वो । तिरश्चः
तिरश्चा तिर्यग्भ्याम् तिर्यग्भिरित्यादि । पूजाया वर्तमानस्य
अध्वतेर्नलुगभावात् नमागमो न भवति । पूर्ववन्तीतिः प्राङ्
प्राश्चौ प्राश्च । आमन्त्रणेऽप्यविशेषः । प्राश्चम् प्राश्चौ प्राश्च
प्राश्चा प्राङ्भ्याम् प्राङ्भि । प्राश्चे प्राङ्भ्याम् प्राङ्भ्य ।
प्राश्चः प्राङ्भ्याम् प्राङ्भ्यः । प्राश्च प्राश्चोः प्राश्चाम् । प्राश्चि
प्राश्चो । चकारस्य लोपे कृत्वे च कृते ङणोः गक्ङक्शरीति

१-पदान्तस्याच इवादेशो भवति ग्यसुट्छिण्यादौ परे ।
शतप्रिनी । अ सर्वदेशार्थे अदुच्चारणार्थे । इति वृहत्प्राक्रि-
याया मूलार्थ उक्तः ।

पक्षे गृगागमः चर्त्वपत्वे प्राङ्क्षु, प्राङ्क्षु । टकारान्तोऽप्रसिद्धः । तकारान्तो मरुच्छब्दः ततः स्वादयः । मरुत् मरुद्, मरुतौ, मरुतः इत्यादि । एवं त्वत्शब्दः । भवत्शब्दस्य भेदः । भवतु इति स्थिते उकार उगित्कार्यार्थः ततः स्वादयः, नमादिश्च सावतोश्चेति दीर्घः सोर्हल्लङ्याविना लुक् पदस्येति तकारस्य लोपः । भवान् भवन्तौ भवन्तः । एकामन्त्रणे योशनोशनन् इत्यादि । एवमपवत्भगवत्शब्दावुकारानुबन्धौ । गोमत्शब्दस्य गोमान् गोमन्तौ गोमन्तः इत्यादि । शत्रन्तस्य भवच्छब्दस्य भेदः । भवतु इति स्थिते ऋकार उगित्कार्यार्थः ततः स्वादयो नमादिश्च । भवन्, भवन्तौ, भवन्तः । हे भवन् हे भवन्तौ हे भवन्तः । भवन्तम् भवन्तौ भवतः भवता इत्यादि । एवं जरत्पक्षप्रभृतयः । महच्छब्दस्य विशेषः । महत् इति स्थिते ऋकार उगित्कार्यार्थः ततः स्वादयो नमादिश्च—

२६४ ॥ स्महतः १ । २ । १३५ ॥ सकारान्तस्य मह-
च्छब्दस्य च श्यनप्सुटि निमित्ते यो नकारः तस्मिन् पूर्वोऽगू
दीर्घो भवति, न चैकामन्त्रणे । सोश्च लुक् । महान् महान्तौ
महान्तः । हे महन् हे महान्तौ हे महान्तः । महान्तम् म-
हान्तौ महतः इत्यादि । शत्रन्तानां द्विरुक्तधातूनां भेदोऽस्ति ।
हुदाम् दाने । हुञ्कारानुबन्धौ पूर्ववन् । पातुसंज्ञायां सतीति लट्
तस्य शत्रोदेशः । कर्तरि अघिति शप् तस्य ह्रदादेः श्लुल्लुक्
इति श्लुप् ।

२६५ ॥ द्विर्धातुः श्लुल्लिङ्गे प्रत्यये प्राक्त्वच्यचः ॥
४ । १ । ४३ ॥ श्लुपि लिटि डे च प्रत्यये परे धातुर्द्विर्भ-

वति । अजादौ तु तन्निमित्तादच्कार्यात्प्रागेव भवति । दादा-
अवृ इति स्थिते ऋकार उगित्कार्यार्थः । पूर्वस्यास्वेऽयि यु-
न्योरिति प्रस्तुत्य—

२६६ ॥ आप्जश् रज्जपः ॥ ४ । १ । ७७ । द्विर्भावे पूर्वस्य
य ऋवर्णं योऽच् यश्च ऋप्तेपा यथासंभवं अ अण् जशश्च
भवान्ति । इत्याकारस्याकार ।

२६७ ॥ इनाज्जेरातः ॥ ४ । २ । ४७ ॥ इनाप्रत्यय-
स्याज्जेर्द्विरुक्तेर्दरिद्रातेश्च घातोराकारस्यापीति यि चालि
लादेशे परे लुग्भवति । वदत् इति स्थिते तनः स्वादयः
उगिदचोऽनेधादेरिति प्राप्तो नमागमः—

२६८ ॥ न नम् ॥ १ । २ । १५ । अज्जेर्द्विरुक्तात्
जक्षादेश्च परो य शता तदन्तस्य शब्दरूपस्य यो नम् प्रा-
प्नोति स सर्वोपि न भवति । इति प्रतिषेधाज्ज भवति । वदत्,
वदतौ वदतः इत्यादि । एवं दधत्प्रभृतयः । जक्ष भक्षहसनयोः
अकार उच्चारणार्थः । लट् शत्रादेशः । शप् तस्य ऋदादेः श्लुश्च
गिति श्लुक् । ततः स्वादय न नमिति नम्प्रतिषेधः । जक्षत्,
जक्षतौ, जक्षत इत्यादि । एवं जागृ निद्राक्षये, वरिद्रा दुर्गतौ,
चकासृ दीप्तौ, शासू अनुशिष्यौ इत्येतेषा धातूना लटः शत्रादेशे
शपः श्लुचि च कृतायाम् जाग्रत्, दरिद्रत्, चकासत्, शासत्
इति रूपनयः । ककारपकारान्तावप्रसिद्धौ । शकारान्तो विश्-
शब्दः ततः स्वादयः । पदान्ते व्रश्चभ्रस्जादिना पकार जश्च-
वर्त्ते । विट् विड् विशौ विश इत्यादि । तादृशशब्दस्य भेदः ।
दृशू प्रेक्षणे । ऋकार ऋदितोऽतद्विति विशेषणार्थः । स इव
दृश्यत इति निगमे—

२६९ ॥ त्यदाद्यन्यसमानाद् गौणाद् दृशेराप्ये विवकद्
 क्साः ॥ ४ । ३ । १८० ॥ त्यदादेरन्यशब्दात्समानशब्दाच्च
 गौणादुपमेयवृत्ते सुबन्तात् परात् दृशेर्धातोराप्ये कर्मणि क्वि-
 क्दक्सा इत्येते प्रत्यया भवन्ति । इति क्विप्रत्ययः स सर्वोऽ-
 प्रयोगी । ककार अक्किङिति निषेधार्थ इकार उच्चारणार्थः वकार
 विजादीना समत्वार्थः । अन्यथा सोऽपि स्यात् । अस्युक्तमिति
 समासः । तन् दृग् इति स्थिते—

२७० । आ घद्दृग्दृशदृक्षे । २ । २ । १०७ । घतुप्रत्यये
 दृगादिषु चोत्तरपदेषु पूर्वस्याकारो भवति पुनर्वर्धः अनबुद्धुदि-
 त्यादिना गत्वम् चत्वञ्च । तादृक् तादृग् तादृशौ तादृशः । आभ-
 न्त्रणेऽप्यविशेष । तादृशम्, तादृशौ, तादृशः इत्यादि । एवमभू-
 दृश् भवादृश् अन्यादृश् प्रभृतयः । पकारान्तो रत्नमुपशब्दस्ततः
 स्वादयः जश्त्वचत्वे । रत्नमुद् रत्नमुद्, रत्नमुपौ, रत्नमुपः
 इत्यादि । एवं द्विपादय । पधो जज्ञादिषु “इतिष्णां संख्यानाम्
 जश्शसः ” इति श्लोक जश्त्वचत्वे । पद् पद् । हे पद् हे पद् ।
 पद् पद् । पद्भि पद्भ्य पद्भ्यः । रष्णां संख्यानामिति
 नाम्भावः । पदत्वे जश्त्वम् “ प्रत्यये ” इति डकारस्य णकारः
 नकारस्य ण्त्वम् । पण्णाम् पद्सु । सकारान्त सुवचस् शब्दः
 शोभन वचोऽस्येति विगृह्य सुरैशब्दवद् बहुव्रीहिः ततः स्वादयः
 सौ—

२७१ । अमोऽनेधादेः । १ । २ । १३८ ॥ अनेधादेः
 असन्तस्य सौ परे यस्तदासन्नोऽग् दीर्घो भवति न चैकामन्त्र-
 णे । सुवचाः सुवचसौ सुवचसः । हे सुवच, हे सुवचसौ,

हे सुवचसः । सुवचसम्, सुवचसौ, सुवचसः । सुवचसा,
भकारादौ पदत्वे रित्वोत्वे भवतः । सुवचोभ्याम् सुवचोभिः
इत्यादि । एवं सुपयस् सुपयम् मुदितमनम् प्रभृतयः ।
उशनसृशब्दस्य भेदः । ततः स्वादयः ऋत्स्वीत्यादिना
सोडादेशः अन्त्याजदिलुक् । उशना उशनसौ उशनसः ।
एकामन्त्रणे योशनोशनन्नित्यादिना पक्षे उशन, उशनन्
इत्यादेशौ भवतः सोश्च लुक् अन्यथा सकारान्त एव ।
एवं प्रैरूप्यम् । हे उशन हे उशनन् हे उशन, हे उशनसौ,
हे उशनसः । उशनसम्, उशनसौ, उशनसः । उशनसा । भका-
रादौ रित्वोत्वे एङ् च । उशनोभ्याम् उशनेभिरित्यादि । पुंस्-
शब्दस्य भेदः । पुंस्तु इति स्थिते उकार उगित्कार्थः ततः
स्वादयः । सुटि—

२७२ ॥ पुंसो ङस् ॥ १ । २ । १ । ६ ॥ पुंस्तु इत्येतस्य
तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा इयमप्सुटि परे ङसित्यादेशो
भवति । उकारोन्तादेशार्थः उगिदचोऽनेधादेरिति नम्
स्महत् इति दीर्घः हलङ्चाङित्यादिना लुक् पदस्येति सफा-
रस्य लुक् । पुमान् । शल्यनुस्वारः पुमांसौ पुमांसः । हे पुमन्, हे
पुमांसौ, हे पुमांसः । पुमांसम् पुमांसौ पुंसः । पुंसा । हलादौ
पदस्येति लुचि मम्मोहलिताविति मकारस्यानुस्वारोऽनुनासिको
वा । पुंभ्याम् पुंभिः । पुंसे पुंभ्याम् पुंभ्यः । पुंसः, पुंभ्याम्, पुंभ्यः
पुंसः पुंसोः पुंसाम् । पुंसि पुंसोः । क्विञ्चः मण्डिः शर्नम इति
पिर्न भवति नमृग्रहणस्यानुस्वारनियमार्थत्वात् । पुंसु । श्रेयस्-
शब्दस्य भेदः । स चोकारानुबन्धः ततः स्वादयः नगरादि स्महत्

इति दीर्घः । भेयान् भेयासी भेयांस भेयांसम् भेयांसी भेयसः ।
 भेयस्ता भेयोभ्याम् भेयोभिः भेयसे इत्यादि । ण्य गरीयम्,
 पटीयम् प्रभृतयः । विट्मक्षच्छस्य भेदः । विदज्ञाने अकार
 उन्चारणार्थः । धातुभेदाया लट्, अत्रादेशः चिट् अत् इति
 स्थिते पठति शप् इति शप् तस्य च्छदादेः इलुङ्लुगिति
 इलुवि स्थानीयानलाभये इति स्थानियद्भावे सति न्हस्यस्य
 हल् द्रव्येद् प्राप्त इलुचिगेनदिति नियमात् भवति । शत्रुपेक्षया
 ण् प्राप्तः —

७३ ॥ इत्यस्ती ॥ ४ । १ । १४७ ॥ धातोर्विशिष्टे
 प्रत्यये निहितेन च अपिमे परं द्वितीयं पूर्वस्य पूर्वम् भव-
 ति । इति विट्कापाल् विदिति प्रतिषेधात् भवति ।

७४ ॥ अतुः परमुः । १ । ४ । १०३ ॥ विदेत् ।
 अतु परमुगंशो वा भवति । क्वरार परम् उगिति नामान्य-
 द्दत्तार्थः, उरारारद्विधार्थः । अगति सेषानुपन्धमात्
 न इत्तुवन्धव्येत्येव प्राप्तं स्यात् न विदोदग्य परम् ।
 गत आदयः । मुटि उगिद्व्योनेषादेरिति नम् । शेषं पूर्वम् ।
 विदित, विदित्वा, विदितः । ते विदित, ते विदित्वा, ते विदितम् ।
 विदितम्, विदितम् । नम् ।

विदुषः विदुषोः विदुषाम् । विदुषि विदुषो. विद्वत्सु ।
भात्यनन्तवीर्यं । अंअः क॑पान्ता अप्रमिद्धाः ।
इति हलन्ताः पुलिङ्गाः ।

अथ हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ।

हकारान्तस्त्रीलिङ्गः उपानहशब्दः । णही बन्धने ईकारस्त-
इर्थः णो न॑ उपपूर्वः ततः क्विवादि—

२७६ ॥ नहिद्युतिष्टुपिव्यधिसहितानिरुचिकौ तिकारकस्य ।
२ । २ । ९० ॥ नह्यादिषु धातुषु क्विबन्तेषूपस्तरपदेषु अज-
न्तस्य पूर्वपदस्य तिसंज्ञकस्य कारकस्य च दीर्घो भवति । ततः
स्वादयः—

२७७ ॥ नहो' धः । १ । २ । ८७ ॥ नहो हकारस्य
पदान्ते जलि च परे धकारो भवति । जइत्वचत्वे । उपानव्
उपानत् उपानहौ उपानहः इत्यादि नेयम् । उष्णिहः अनुडुह-
धुवित्यादिना गत्यम् । उष्णिक् उष्णिग् उष्णिहौ उष्णिहः
इत्यादि । यकारान्तोऽप्रसिद्धः । यकारान्तो विष्णुशब्दः सोऽपि
सुविष्णुशब्दवत् द्यौः दिवो दिवः इत्यादि । रेफान्तो गिरुशब्दः
गृ निगरणे—

२७८ ॥ सम्पदादिभ्यः क्तिन् क्विप् । ४ । ४ । ७२ ॥
सम्पदादिभ्यः कर्तरि स्त्रियां क्तिन्क्विप् भवतः । इति
क्विप्—

२७९ ॥ अन्त्योपान्त्यर्ताभिर् ॥ । । ॥ धातोर्-
न्त्यस्य उपान्त्यस्य च ऋकारस्य इरादेशो भवति । ततः स्वादयः
पदत्वे धातोर्ध्वगित्यादिना दीर्घो विसर्जनीयश्च । गीः निर्ग-

गिर । आमन्त्रणेऽप्यनिशेषः हे गी , हे गिरौ, हे गिर । गिरम् गिरौ गिर । गिरा । विसर्जनीयस्येति रेफः हलादौ गी-
भ्याम्, गीभिः इत्यादि । सुपि विसर्जनीयस्यापवादः रस्मु-
प्सति रेफः । गीर्षु । धातुग्रहणे तत्प्रत्ययविज्ञानमिति प्रोऽर्चाति
लत्वं न भवति । धुर्वै हिंसायाम् ऐकारोऽनङीयश्च्येदिद्वेदोऽपतः
इति विशेषणार्थः । ततः क्यिप् ।

२८० ॥ राह्लुरु ॥ ४ । १ । १४३ । रेफात्परयोर्धातोः
छकारवकारयोः अनुनासिके कौ जलि च परे लोपो भवति
ततः स्वादयः । धूः धुरौ धुर इत्यादि । एव पुरादयः । चतुर्श-
ब्दस्य भेदः । ततो जमादि । त्रिचतुरःस्त्रियां तिसृचतसृ इति
चतस्रोऽङ्गः । रोऽनपोऽच्युतिरेफः । चतस्रः हे चतस्रः, चतस्रः,
चतस्रभिः, चतस्रभ्यः चतस्रभ्यः । नामि अतिसृचतुष्प इति प्रति-
पेधात् दीर्घो न भवति । चतसृणाम् चतसृषु । लकारणकारान्ता-
वप्रसिद्धौ । मकारान्तः प्रियप्रवाम् शब्दः सोऽपि प्रदाम्शब्द-
वत् । ङकारणकारान्तावप्रसिद्धौ । नकारान्तः सीमन् शब्दः
सोऽपि राजन्शब्दवत् । एव धामन् नङ्गुराजन्प्रभृतयः । जकारा-
न्तः सृज्ब्दः सोऽपि निपक्श्ब्दवत् । षगढान्ता अप्रसिद्धाः
ङकारान्तो टपद्शब्दः तस्याप्यविशेषः । एव शरद्सपद्विपदा-
दयः । ङकारान्तोऽप्रसिद्धः । भकारान्तः ककुम्भशब्दः तस्याप्यवि-
शेषः । ककुप्, ककुम्भौ, ककुम्भ इत्यादि । घढान्तावप्रसिद्धौ । धका-
रान्तः समिष् शब्दः । समित् समिद् समिधौ समिधः इत्यादि
सकलठान्ता अप्रसिद्धा । थकारान्तोऽग्निमथ्शब्दः सोऽपि
पूर्वनत् । अग्निमद् अग्निमत् अग्निमधौ अग्निमथ इत्यादि ।

चकारान्तः त्वच्शब्दः तस्य कुत्वं जश्त्वचत्वे । त्वक् त्वग्
त्वच्चा त्वचः इत्यादि । एवं बाक्प्रभृतयः । टकारान्तोऽप्रसिद्धः ।
तकारान्तो विशुत् शब्दः तस्याप्यविशेषः । एवं त्रिंशत् चत्वारिंशत्
पञ्चाशदित्यादयः । ककारान्तोऽप्रसिद्धः । पकारान्तोऽ-
पशब्दः ततो ध्रुवचनमेव भवति । जसि त्रपूस्वन्नित्यादिना
दीर्घः । आपः हे आपः अपः । भकारादौ—

२८१ । भेऽपोऽद् । १ । २ । २१८ । अपः भकारादौ
सुपि परे अद्भवति । अद्भिः अद्भ्यः अद्भ्यः अपाम् अप्सु ।
शकारान्तो दृशब्दः । दृशू मेक्षणे ऋकार इत् ततः क्षिप्रादि
स्यादयश्च । अनङ्ङुद्धुदित्यादिना गत्वम् । दृक् दृग् दृशौ दृशः
इत्यादि । एवं दिशृघृतस्पृशश्चदौ । पकारान्तः त्रिपूशब्दः सोऽपि
रत्नमुपशब्दधत् । एवं विप्रुपादयः । दधूपोऽनङ्ङुद्धुदित्यादिना
गत्वम् । दधृक् दधृग्, दधूपौ, दधूपः इत्यादि । सकारान्तः सुय-
जम् शब्दः सोऽपि सुवचमशब्दधत् । एवमभिर्मशब्दः । सुपि
शरि वन्ति पक्षे सकार । शास्वमीत्यादिना पिः ततः घुत्वम् ।
अर्चिप्सु, अर्चि पु । अनुस्वाराद्यन्ता अप्रसिद्धाः ।

इति हलन्ताः सीलिङ्गा ।

अथ हलन्ता नपुंसकलिङ्गा उच्यन्ते ।

हकारान्तो गोदुह्शब्दः ततः स्वादयः स्वमोः श्लुगिति
श्लुक् । गोधुक् गोधुग् । आडर्थातो गीरिति गी । गोदुही
जश्शसः क्षिरिति क्षिः ।

२८२ । जलाम् । १ । २ । १२ ॥ अचः परा या जल्-

जाति. तदन्तस्य नप. शौ परे नित्यं नम् भवति । शल्यनुस्वार
इत्यनुस्वार. । गोदृंहि । शेषं पूर्ववत् । एवं श्वलिहादय । यकार-
वकारान्तावप्रसिद्धौ । रेफान्तश्चतुरश्रवद् । जश्शतः शिरिति
शिः, वा इति वादेशः । चत्वारि हे चत्वारि चत्वारि । शेषं पुंवत् ।
वारुणव्यस्य वाः वारी वारि इत्यादि । सुपि रः सुप्सीति रेफः
शर इति द्वित्वप्रतिषेध पिश्य । वार्यु । लकारव्यकारान्ताव-
प्रसिद्धौ । मकारान्त. प्रियप्रदाम्शब्दः । प्रियप्रदान्, प्रियप्रदामी
प्रियप्रदामि इत्यादि । डकारणकारान्तावप्रसिद्धौ । नकारान्तः
चर्मन्शब्द । तत स्वादय. न इति नलुक् । चर्म, चर्मणी,
चर्माणि । ण्मामन्त्रणे—

२८३ । अलुग्या । १ । २ । ३ । यो न डान्लुगिति
लुचोऽभाव प्रतिषेध उक्त म नपुंसकस्य वा भवति । प्रति-
षेधाभावे न इति नलुक् । हे चर्मन् हे चर्म हे चर्मणी हे
चर्माणि । अहल्यमादिति निषेधात् श्रादेशो न भवति । चर्मणा
चर्मभ्याम् चर्माभि. इत्यादि । एवं कर्मन्चर्मन्प्रभृतय । ब्रह्महन्
शब्दस्य ग्यां द्विग्योर्धेति वा श्रादेशः. नित्र इति धत्वं च । ब्रह्मह,
ब्रह्महणी ब्रह्मह्री, ब्रह्महाणि । पुनरपि ब्रह्मह, ब्रह्महणी ब्रह्मह्री
ब्रह्महाणि । शेषं पूर्ववत् । अहनशब्दस्य भेदः । ततः स्वादय.
स्वमो दडुन् । मजूरस्म इत्यादिना नकारस्य रिः विसर्जनीयश्च
अहः, अह्री अहनी, अहानि । आमन्त्रणेऽप्यविशेषः । अहः,
अह्री अहनी, अहानि । अह्ना भवारादौ रित्वे तस्यातोद्धप्युरि-
त्युत्पमेद् च । अहोभ्याम्, अहोभिरित्यादि । जकारान्तः धाना-
भुज्जन्तः नन म्यादय संयोगस्यादिस्कोर्लुगिति लुक् । ब्रह्म-

भ्रस्जेत्यादिना पत्यं जश्त्वचत्वे । धानाभृट् धानाभृड् धाना-
भृजी । जश्शसो अन्तरङ्गत्वान् सकारस्य ऋद्युत्वजश्त्वयोः
कृतयो शौ नमि झां जय्यपदान्त इति अकार ।

२८४ । जरि जरः स्वे वा । १।१ १३३ । हल. परस्य
जरो जरि स्वे परे लुग्या भवति । धानाभृट् धानाभृड्, धा-
नाभृजी, धानाभृजि । आमन्त्रणेऽप्यविशेष । धानाभृट् धाना-
भृड्, धानाभृजी, धानाभृजि इत्यादि । शेषं पूर्ववत् । दगडा-
न्ता अप्रसिद्धा । दकारान्तो द्विपादशब्द । द्विपात् द्विपाद्
न्यां पादो पदस्येत्यादिना पद्भाष द्विपदी, द्विपांदि इत्यादि ।
एवं त्रिपादादयः । शकारान्तोऽप्रसिद्धः । मकारान्तो गर्दभशब्दः
गर्धप्, गर्धष्, गर्दभी, गर्दम्भि । इत्यादि घटान्ताप्रसिद्धो ।
धकारान्तस्तत्त्वबुधशब्द । ततः स्वादयः भप्भाव जश्त्वचत्वे ।
तत्त्वभुत्, तत्त्वभुद्, तत्त्वबुधी, तत्त्वबुन्धि इत्यादि । रफछठान्ता
अप्रसिद्धा । थकारान्तो गोमधूशब्द । गोमध् गोमत् गोमधी
गोमन्थि इत्यादि । चकारान्तो मूलवृश्चशब्द ततः स्वादयः
संयोगस्यादिस्कोलुगिति लृक् ब्रश्चभ्रस्जेत्यादिना पत्यं जश्त्व-
चत्वे । मूलवृट् मूलवृड् मूलवृश्ची मूलवृश्चि इत्यादि । प्राच्-
शब्दात्स्वादयः स्वमाः श्लुक् चोः कुत्वम् । प्राक् प्राग् । ग्यादेशे
श्चोऽच इति श्चादेशश्च इति दीर्घः । प्राची । औ जलामिति
नम् म्नां जय्यपदान्त इति अकार । प्राञ्चि । आमन्त्रणेऽप्यवि-
शेष । प्राक् प्राग् प्राची प्राञ्चि । शेषं पूर्ववत् । एवं प्रत्यङ् उदङ्
अमुमुयङ् तिर्यङ् सम्यङ्प्रभृतयः । टकारान्तोऽप्रसिद्धः । त-
कारान्तः शकृतशब्दः । ततः स्वादयः । शकृत शकृद् शकृती

शक्नुन्ति इत्यादि । एवं जरत् गोमत् प्रभृतयः । ददत् शब्दात्स्वा-
दय । ददत् ददद् ददती । शौ—

२८५ ॥ अज्योश्शतुः ॥ १ । २ । १४ ॥ अद्भवति
ज्ञेयस्मात् ततोऽज्योश्शतत् जक्षावेभ्य पञ्चकात् परो यः शतृ-
प्रत्यय तवन्तस्य नपो शौ परे आर्यवज्रस्य मतेन नम् भवति
अन्येषा न भवति । ददन्ति, ददति । शेषं पुंवत् । एवं द्विरुक्तधातूनां
जक्षादीनाञ्च रूपनयः । यात् इत्यस्मात् स्वादयः । यात् याद् ।
ग्यां द्विग्योर्यादश्न इति पक्षे नम् । यान्ती याती । शौ जलामि-
ति नम् । यान्ति । आमन्त्रणेऽप्यविशेषः । यात् याद् यान्ती याती
यान्ति । शेषं पूर्ववत् । एवं धातुप्रभृतयः । भवत् शब्दात् स्वादयः
भवत् भवद् । ग्यां शप्श्यादिति नम् । भवन्ती, भवन्ति इ-
त्यादि नेयम् । एवं दीव्यदादयः शत्रन्ताः । कपशान्ता अप्रसि-
द्धा । पकारान्तः पप्शब्द पुंवत् नेयः । सकारान्तः पयस्-
शब्दः । पय, पयसी । जलामिति नम् स्मृत इति दीर्घः
शल्यनुस्वार इति अनुस्वार । पयांसि । ३ मन्त्रणेऽप्य-
विशेषः । पय पयमी पयांसि इत्यादि । एवं तेजस्र्ययस्-
यगन्प्रभृतयः । विद्वम्शब्दात्स्वादयः । विद्वत् विद्वद् । “ कस
उम् ” इति उम् । विदुषी, विद्वांसि इत्यादि । अर्चि-
मृशब्दान् स्वादयः । अर्चि अर्चिषी पत्वविधी परे अस-
न्नित्यधिकागत् नमि दीर्घे च वृते पश्चात् पत्वम् । अर्चिषि
इत्यादि । अनुस्वागाद्यन्ता अप्रसिद्धा । ये तु प्रसिद्धास्तेषां
मत्वेऽप्यविशेषः ।

इति ऋन्ता नपुंसकलिङ्गाः ।

अथालिङ्गौ युष्मदस्मदशब्दावुच्यते । तयोश्चालिङ्गत्वात् त्रि
ष्वपि लिङ्गेषु समान रूपम् । त्वं युवा, त्व युवतिः, त्व तीर्थम् ।
अह युवा, अह युवतिः, अह पात्रम् इत्यादि । युष्मद् अस्मद्
इति स्थिते तत स्वादय । युष्मदस्माद्भ्यामाकामित्याधिकृत्य,

२८६ ॥ त्वाहौ सौ । १ । २ । १८७ ॥ युष्मदस्मदोस्तत्स-
म्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा सौ परे यथासख्य त्व अह इत्ये-
तावादेशौ भवतः ।

२८७ । हेसुटोऽम् । १ । २ । १८० ॥ युष्मदस्मद्भ्या पर-
स्य तत्सम्बन्धिनोऽन्यसम्बन्धिनो वा हे इत्येतस्य सुटश्च
सुप स्थाने अमित्यादेशो भवति । सोऽणौम इति मत्वम् । त्वम्,
अहम् ।

२८८ । मन्तस्य युवानौ द्वयो । १ । २ । १८५ । द्वित्य-
विशिष्टेऽर्थे वर्तमानयो युष्मदस्मदो मपर्यन्तस्य तत्सम्बन्धि-
न्यन्यसम्बन्धिनि वा सुपि परे यथासख्य युव आन इत्ये-
तावादेशौ भवतः ।

२८९ । अमौद्रित्याः । १ । २ । १८३ ॥ युष्मदस्मदो-
स्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा अमि द्वितीयैकवचने
औकारयो हलादौ च सुपि परे आकारो भवति । हेसुटोऽम्
इत्यमि दीर्घ । युवाम्, आवाम् ।

२९० ॥ यूयवयौ जसि । १ । २ । १८८ ॥ युष्मदस्म-
दोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा जसि परे यूय वय
इत्येतावादेशौ यथासख्य भवत । हेसुटोऽमित्यम् मत्वञ्च ।
यूयम्, वयम् । आमन्त्रणेऽप्यविशेष । केचिदेवप्रकाराण

सर्वनाम्नामामन्त्रणं नास्तीति मन्यन्ते ।

२९१ ॥ त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् ॥ १ । २ । १८६ ॥
एकत्वविशिष्टेऽर्थे वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्य तत्स-
म्बन्धिन्यन्यसंबन्धिनि वा सुपि प्रत्ययोत्तरपदयोश्च परतो
यथासंख्यं त्व म इत्येतावादेशौ भवतः । अमौद्वयत्वा इत्यात्वं
मत्वं दीर्घश्च । त्वाम्, माम् । अटि पूर्ववत् । युवाम् आधाम् ।
शसि—

२९२ ॥ ङश्शोभ्यसोऽश्नाभ्यम् ॥ १ । २ । १७८ ॥
युष्मदस्मदुत्तरेषां तत्सम्बन्धिनामन्यसंबन्धिनां वा ङस्शस्भ्य-
स् इत्येतेषां सुपां अङ् नकारः अभ्यञ्च यथासंख्यमादेशा
भवन्ति । इति शसो नः सच तस्माददेरित्यकारस्य भवति ।
अमौद्वयत्वा इत्यात्वं दीर्घश्च, पदस्येति लुक् । युष्मान् अस्मान् ।
टयां त्वमौ भवत ।

२९३ ॥ यौसि यः ॥ १ । ३ । १८४ ॥ युष्मदस्मदो-
स्तत्सम्बन्धिष्वन्यसम्बन्धिषु वा इ आ ओस् इत्येतेषु
सुप्सु परतो यक रो भवति । अकार उच्चारणार्थः । त्वया,
मया । भ्यामि युवावो भवतः । अमौद्वयत्वा इत्यात्वं दीर्घश्च
युवाभ्याम् अवाभ्याम् । भिस्यपि आत्वं दीर्घश्च । युष्माभिः
अस्माभिः ।

२९४ । तुभ्यमहौ ङयि । १ । २ । १८९ । युष्मदस्म-
दोस्तत्संबन्धिष्वन्यसम्बन्धिनि वा ङयि सुपि परे यथासंख्यं
तुभ्य मह्य इत्येतावादेशौ भवतः । ङेसुटोऽमित्यम् । तुभ्यम्
मह्यम् । भ्यामि युवाभ्याम् अवाभ्याम् । भ्यसः ङश्शोभ्यस्ते-

इनाभ्यमिति अभ्यम् ।

२९५ ॥ दोर्लुक् । १ । २ । १८१ । दकारान्तयोर्युष्मदस्मदोः
तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा सुपि परे लुग्भवति । इति लुक् ।
युष्मभ्यम्, अस्मभ्यम् । इसौ त्वमौ भवतः ।

२९६ । भ्योऽसौऽद् । १ । २ । १७९ । युष्मदस्मद्भ्या-
मुत्तरस्य तत्सम्बन्धिनोन्यसम्बन्धिनो वा पञ्चमीत्युपचनस्य
पञ्चम्येकवचनस्य च अदित्यादेशो भवति । दोर्लुक्, एदे इति
लुक् । त्वन्, मत् । भ्यामि युवाभ्याम्, आवाभ्याम् । भ्यसौऽद्
दोर्लुक्, एदे इति लुक् । युष्मन्, अस्मन् । इति—

२९७ । त्वममौ इति । १ । २ । १९० । युष्मदस्म-
दोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनि वा इति परे यथासंख्यं तव
मम इत्येतायादेशौ भवतः । इसौऽशादेशः एदे इति लुक् । तव,
मम । ओमि युवावौ भवतः । यौसि य इति यकारः । युवयो,
आवयोः । आमि—

२९८ ॥ युष्मदस्मद्भ्यामाकम् ॥ १ । २ । १७७ ॥
युष्मदस्मदित्येताभ्यां परस्याम् । तत्सम्बन्धिनोऽन्यसम्बन्धिनो
वा स्थाने आकमित्यादेशो भवति । दोर्लुगिति लुक् दीर्घश्च
युष्माकम्, अस्माकम् । इौ त्वमौ भवतः । यौमि य इति यत्वम्
त्वयि, मयि । ओसि युवयोः आवयोः । सुप्यात्वं दीर्घश्च । यु-
ष्मासु, अस्मासु । उक्तरूपसमुच्चयः कर्तव्य — त्वम्, युवाम्,
यूयम् । त्वां युवां युष्मान् । त्वया युवाभ्याम् युष्माभिः । तुभ्यम्,
युवाभ्याम् युष्मभ्यम् । त्वत्, युवाभ्याम्, युष्मत् । तव युवयोः
युष्माकम् । त्वयि युवयोः युष्मासु । अहम्, आवाम्, वयम् ।

माम् आवाम् युष्मान् । मया युवाभ्यां अस्माभिः । मह्यम्, आवाम्भ्याम्, अस्मभ्यम् । मत्, आवाम्भ्याम्, अस्मत् । मम आवयोः अस्माकम् । मयि आवयोः अस्मात् । यदा त्वेतौ युष्मदस्मदौ यद्वाक्यस्यावयवौ तद्वाक्यस्यावयवात् पदात् परौ भवतः तदा द्वितीयाचतुर्थीपष्ठचन्तयोस्तयोर्भेदः ॥ तिङ्ग वाक्यमिति वाक्यसंज्ञा ।

२९९ ॥ पदाद्वाक्यस्य वस्नसौ युग्विभक्तेः ॥ १ । २ । १९१ ॥ वाक्यस्यावयवात्पदात्परयोः तद्वाक्यस्यैवावयवयोः युष्मदस्मदोः युग्विभक्त्यन्तयोः यथासंख्यं वस् नस् इत्येतावादेशौ भवतः । इति युष्मान् युष्मभ्यम् युष्माकम् इति द्वितीयाचतुर्थीपष्ठीपष्ठ्यचनान्तस्य युष्मदो वसित्वादेशः, अस्मान् अस्मभ्यन् अस्माकमिति तदन्तस्य अस्मदो नसित्वादेशः । धर्मो वो रक्षतु । धर्मो नो रक्षतु । दानं वो दीयते । दानं नो दीयते । शीलं यः स्वम्, शीलं न स्वम् ।

३०० ॥ वान्नावौ द्वित्वे ॥ १ । २ । १९२ ॥ वाक्यस्यावयवात्पदात्परयोस्तद्वाक्यस्यावयवयोर्युष्मदस्मदोर्द्वित्वविषये युग्विभक्त्यन्तयोर्यथासंख्यं वाम् नौ इत्यादेशौ भवतः । युवाम्, युवाभ्याम्, युवयोरिति द्वितीयाचतुर्थीपष्ठीद्विचनान्तस्य युष्मदो वामित्वादेशः, आवाम्, आवाम्भ्याम् आवयोः इति तद्द्विवचनान्तस्यास्मदो नो इत्यादेशः । धर्मो वां रक्षतु, धर्मो नो रक्षतु । दानं वां दीयते, दानं नो दीयते । शीलं वां स्वम्, शीलं नो स्वम् ।

३०१ ॥ तेमयानेकत्वे । १ । २ । १९३ । वाक्यस्यावयव-

वात्पदात्परयोः तद्वाक्यस्यावयवयोः युष्मदस्मदोरेकत्व-
विषये युग्विभक्त्यन्तयोर्यथासंख्यं ते मे इत्यादेशो भवतः ।
तुभ्यम् तव इति डेङ्सन्तस्य युष्मद्ः ते इत्यादेशः
मह्यं मम इति डेङ्सन्तस्यास्मदो मे इत्यादेशः । दानं ते
दीयते, दानं मे दीयते । शीलं ते स्वम्, शीलं मे स्वम् ।

३०२ ॥ त्वामौ द्वितीयायाः । १ । २ । १९४ ॥ वाक्यस्या-
वयवात्परयोस्तद्वाक्यस्यावयवयोर्युष्मदस्मदोरमन्तयोर्यथासंख्यं
त्वा मा इत्येतावादेशौ भवतः । इति त्वामित्यमन्तस्य युष्मदस्त्वा
इत्यादेशः । मामित्यमन्तस्यास्मदो मा इत्यादेशः । धर्मस्त्वा
रक्षतु, धर्मो मा रक्षतु । एते वस्नसाद्यादेशा अनन्यादेशे विक-
ल्पतो वेदिष्याः “ नित्यमन्यादेशे ” इति अन्यादेशे नित्य-
त्वेनोक्तत्वात् ।

३०३ ॥ नेवामन्त्र्यं पूर्वम् । १ । २ । १९५ ॥ यदाम-
न्त्र्यते संघोष्यते तत्पदं युष्मादस्मद्भ्यां पूर्वं नेव असदिव
भवति । आमन्त्र्यपदात्परयोः युष्मादस्मदोः वस्नसाद्यो न भव-
न्तीत्यर्थः । देवदत्त युष्मान् रक्षतु धर्मः । देवदत्त अस्मा-
न् रक्षतु धर्मः । देवदत्त युष्मभ्यं दीयते दानम् । देवदत्त
अस्मभ्यं दीयते दानम् । देवदत्त युष्माकं शीलं स्वम् ।
देवदत्त अस्माकं शीलं स्वम् । एवमितरवचनयोरपि योज्यम् ।

३०४ ॥ पादाद्योः । १ । २ । १९८ ॥ पादाद्योस्तयोः
वस्नसादि न भवति ।

त्रिलोकनगराधीशो, युष्मान् पातु जिनेश्वरः ।
तस्यैव शासनं पुण्यमस्माकं मोक्षकारणम् ॥ १ ॥

३०५ ॥ मनसीक्षात्थैः । १ । २ । १९९ ॥ ईक्षा दर्शनं तदर्थार्थातुभिः सह तद्वत् यद्वाक्यं तस्य पदात्परयोः युष्मदस्मदोर्यदुक्तं वक्षसादि तन्न भवति, सा चेदीक्षा मनोधिपया भवति । जनो युष्मान् समीक्ष्यागतः । जनोऽस्मान् समीक्ष्यागतः । जनस्त्यामुपेक्षते । जनो मामुपेक्षते । ज्ञानं तुभ्यं दीयमानमालोक्यागत । ज्ञानं मह्यं दीयमानमालोक्यागत । जनस्तय कार्यमालोचयति । जनो मम कार्यमालोचयति इत्यादि । मनसीति किम् ? जनो व पश्यति, जनो नः पश्यति । चक्षुषा इत्यर्थः ।

३०६ ॥ चवा.हृह्रवयोगे । १ । २ । २०० ॥ च वा अह ह एव इत्येतैर्योगं सन्धन्धे पदात्परयोर्युष्मदस्मदोर्यदुक्तं वस्तसादि तन्न भवति । जनो युष्मांश्च पश्यति । जनोऽस्मांश्च पश्यति । जनो युष्मान् वा पश्यति । जनोऽस्मान् वा पश्यति । जनो युष्मान् ह पश्यति । जनोऽस्मान् ह पश्यति । जनो युष्मानह पश्यति । जनोऽस्मानह पश्यति । जनो युष्मानेव पश्यति । जनोऽस्मानेव पश्यति । एवमन्यत्रापि योज्यम् ।

अथालिङ्गान्यवचनानि अव्ययानि उच्यन्ते तथा चोक्तम्-
सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।

वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् । इति

३०७ ॥ तस्वन्डामधणतस्थाङ्क्त्वान्तुन्तिमुङ्क्त्वाभ-
स्वरादीन्यव्ययम् । १ । १ । ३९ ॥ त वत्डाम् इत्येतद-
न्तानि धण्वर्जितवस्यन्तानि आम्, क्त्वा, अम्, तुम् इत्येतद-
न्तानि निमंश्चानि मुङ्क्त्वाप्रतिरूपाणि स्वरादीनि च शब्दरू-

पाणि अव्ययसंज्ञानि भवन्ति । तस्मिन् “व्याश्रये तम्”
इत्यादिभ्य असेरिकारेण प्रत्याहारः । सुङ् इति सु इति प्रत्यया-
दारभ्य कथमित्थमोरुकारेण प्रत्याहारः । पीलुमूलतस्,
मुनिवत्, उच्चैस्तरान्, रावणतम्, सर्वतम्, वयाम्, कृत्वा,
पूर्वभोजम्, कर्तुम्, अदम्, रात्रौ, बेलायाम्, अस्ति, स्यात्,
यथा, कुतम्, स्वर, अन्तर, इत्येतेषामनेनाव्ययसङ्गत्वात्,
“अव्ययात् स्त्रौजस” इति तेभ्यः सु तस्य च अव्यय-
स्येति इलुक् सत्पठेः पठ्यम् तत्र च पद्याश्रितानि कार्याणि
भवन्ति । पीलुमूलतो विद्योतते विद्युन् । अत्र रित्वम् । मुनिवद्
पुत्रामस्य, जश्त्वम् । रावणत सर्वत अत्र रिधिसर्जनीयौ ।
दयाञ्चके अत्र परस्मै । अद कृत्य रित्वविसर्जनीयौ, कृकामि-
कम्कुशाकर्णिकृम्भपात्रेऽतोऽनव्ययस्येति स्वभावश्च पूर्वे-
णान्तमस्तस्यानव्ययस्याकारात्परस्य विसर्जनीयस्य च लिभ-
वति वरोत्यादौ परे । कुत रित्वविसर्जनीयौ, स्वस्तिष्ठति,
अन्तस्तिष्ठति अत्र विसर्जनीय सङ्गव्यशरीति सत्यञ्च ।
अन्यत्र सोर्लुक् । एवमन्यान्यप्यव्ययसङ्गकानि कार्याणि द्रष्ट-
व्यानि । के पुन स्त्रादयः ? स्वर, अन्तर, प्रातर, पुनर,
उच्चैस्, नीचैस्, शनैस्, पृथक्, ऋते, युगपत्, आरात्, ह्यस्,
इवम्, दिवा, सायम्, विरम्, ईपत्, मनाक्, जोषम्, ज्योषम्,
नृष्णीम्, वहिन्, अवम्, निष्पा, समया, मृषा, स्वयम्,
नत्तम्, इच्छा, सामि, वत्, सम्, सनात्, तिरस्, अन्तरा,
ज्योकम्, कम्, क्षम्, सना, नाना, विना, अन्यत्, क्षमा,
उपाशु, विहायमा, दोषा, मुधा, मिथ्या, पुरा, मिथो, मिथस्,

मिथु, प्रायस्, मुहुस्, प्रथा, वाहु, आर्य, अलम्, अभीक्ष्णम्,
 सार्द्धम्, हिरुक्, प्रशान्, च, वा, ह, अह, एव, एधम्, नूनम्,
 शश्वत्, सूपत्, कूपत्, ह्यवित्, नेत्, चेत्, कश्चित्, यत्र,
 नह, हन्त, माकिस्, नकिस्, माङ्, नष्, वायत्, त्वावत्,
 न्यावत्, त्वै, न्वै, नै, वै, तै, औपद्, औपद्, वपद्, स्वाहा,
 स्वधा, हिम्, सलु, किल, अधम्, अय, स्म, अ, इ, उ, ऋ,
 लृ, ए, ऐ, ओ, औ, ओङ्, अहह, अन्तः, थावत्, किम्, यत्,
 तत्, धिक्, हे, है, पात्, प्यात्, आहो, उताहो, हो, अहो,
 अयो, अंहो, मा, नो, ननु, हे, तु, तु, इति, इव, च, न, घ,
 वत्, आम्, शप्, हिकम्, शुकम्, सुकम्, नुकम्, नहिकम्,
 ऋतम्, सत्यम्, अद्धा, नो, हि, न, चेत्, जातु, अच, अह,
 अद्, आहो, स्थित्, बाह्या, रिष्ट्या, पशु, फद्, सह,
 अनुपक्, अंग, युत्, जातु, अरे, अये, अवे, वत्, वेत्,
 वात्, दुम्, तुम्, सोम्, कित्, मर्या, ईम्, किम्, सिन्,
 प्र, परा, अप, सम्, अनु, अय, निर्, दुर्, वि, आङ्, नि,
 अधि, अपि, अति, सु, उत्, अभि, प्रति, परि, उप— इति
 स्वरादय चतुर्नतरद्विशतम् ।

इति नामसिद्धिः ।

अथ स्त्रीप्रत्ययान्ता उच्यन्ते ।

ऋच्यादिति वर्तते ।

३०८ । मन्त्रन्वहुव्रीहिर्नच । १ । ३ । १२ । मन्त्रन्तात्
 शब्दरूपात् बहुव्रीहिरन्त्रन्ताच्च स्त्रियां वर्तमानादाङ्प्रत्ययो वा

भवति यश्च प्रत्ययः प्राप्नोति स च न भवति । एवं द्वैरूप्यम्,
दित्यन्त्याजादेरिति लृप् । मन्नन्तात्—दामा, दामे, दामाः ।
वामा, वामानौ, वामानः । पामा, पामे, पामाः । पामा,
पामानौ, पामानः । एवं सीमन् अतिगहिमन् इत्यादि ।
अन्नन्तात् बहुव्रीहेः बहवो राजानोऽस्यां नगर्यामिति विगृह्य ।
एकार्थश्चेति बहुव्रीहिः । बहुराजा, बहुराजे, बहुराजाः ।
बहुराजा, बहुराजानौ, बहुराजान । एवं प्रियश्चन् प्रिययुवन्
प्रियमघवन् सुपर्बन् प्रियवर्मन् प्रमृतयः ।

३०९ ॥ अजाघताम् । १ । ३ । १३ ॥ अज इत्येवमा-
दीनामकारान्तानां च शब्दानां स्त्रियां घान्त्यायां द्योत्यायां
त आङिति प्रत्ययो भवति । अजादीनां बाधकघाधनार्थम-
कारान्तार्थञ्चोपादानम् । अजा, अश्वा, एलका, चटका,
गेकिला, मूपिका । अत्र जातिलक्षणस्य ङ्यो बाधा । बाला,
शेष्ठा, पाका, दोला, घत्सा, मन्दा, कन्या, विलाता । अत्र
प्रयोलक्षणस्य ङ्यो बाधा । पूर्वापहाणा, परापहाणा । निपात-
नाण्णत्वम् । अस टिलक्षणस्य ङ्यो बाधा । त्रिफला । अत्र द्वि-
गुलक्षणस्य ङ्यो बाधा । क्रुद्धा, उष्णिहा, देवविद्या । अत्र हल-
न्तत्वावतः इत्यप्राप्तिः तथापाठश्च अन्त्याजादिलोपाभावः ।
अतः—करीपगन्ध्या, क्रोड्या, सट्वा, देवदत्ता, या, सा,
इत्यादि । आङन्तानां जायाशब्दवद् रूपनयः ।

३१० ॥ नृदुगिदञ्चोऽस्वसादेर्ङी । १ । ३ । ७ ॥
नकारान्तात्—राक्षी, तक्ष्णी, दण्डिनी, छलिणी, करिणी,
मदाप्नी, दन्तिनी, वेदवादिनी इत्यादि । ऋतः—कर्त्री, हर्त्री,

धात्री, भर्त्री, भक्त्री, पवित्री, प्रसवित्री, इत्यादि । क्रोष्टुशब्दस्य—

३११ । क्रोष्टोऽर् । १ । ३ । १ । क्रोष्टुशब्दस्य स्त्रियां वर्तमानस्य ऋकारादेशो भवति । इत्यृकारः । केऽर् । उगित — गोमत् गोमती, विद्वत् विद्वती, कस उस् भवत् भवती, क्रतुवत् क्रतुवती, अतिपुंस् अतिपुंसी, महत् महती, ददत् ददती, मुदत् मुदती इत्यादि । अङ्घ्रे. प्रार्थी, प्रार्थी, प्रतीर्षी, उदीर्षी, अमुमुर्ईर्षी, तिरश्ची इत्यादि । अस्त्रसादेरिति किम् ? स्वसा परमस्वना सुस्त्रना अतिस्वसा दुहिता ननान्दा याता माता ।

३१२ । पादो वा । १ । ३ । ९ । पादन्तात् बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीप्रत्ययो वा भवति । पूर्ववत् पद्मारः । द्विपदी, त्रिपदी, चतुष्पदी, द्विपाद्, त्रिपाद्, चतुष्पाद् ।

३१३ । ऋच्याङ् । १ । ३ । १० । ऋचि स्त्रियामाङ् भवति परत्यादन्त्याङ्गिलुचं बाधित्वा पदभावः, सङ्कृत्स्पर्द्धे यद् बाधित तद् बाधितमेवेति पुनर्लुग्न भवति । द्विपदा, त्रिपदा, चतुष्पदा ऋक् इत्यादि ।

३१४ । वयस्यनन्त्ये । १ । ३ । १७ । रात्यादिर्वयसस्मिन् अनन्त्ये अचरमे वर्तमानादकारान्तात् स्त्रियां ङीप्रत्ययो भवति । लुगतः इत्यकारलुक् । कुमारी किशोरी यधूर्ती चिरण्डी तर्णी कलभी । अनन्त्य इति किम् । वृद्धा, मयिषा । अत इत्येव, शिशु ।

१ स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता तथा ।

याता मातेति मर्मेने स्वम्नादय उदाहृता ।

जातिवाचिन. स्त्रियां डी भवति नचेत् स्त्र्यर्थः यान्तः शूद्र-
शब्दो या भवति । कुक्कुटी, सूकरी, व्याघ्री, ब्राह्मणी,
घृपली, नदी, सारसी, घानरी, सिंही, चक्रवाकी, गर्दभी
इत्यादि । अस्त्रीयशूद्रादिति किम् ? यूका, मक्षिका, इभ्या,
क्षत्रिया, शूद्रा ।

३२० । ऊरुतोऽप्राणिनश्चायुरज्ज्वादिभ्यः । १ । ३ । ७१ ।
उकारान्तान्मनुष्यजातिन. अप्राणिजातिवाचिनश्च स्त्रियां ऊ-
प्रत्ययो भवति युशब्दान्तं रज्जादींश्च वर्जयित्वा । दीर्घः । ऊरु,
इक्ष्वाकूः, ब्रह्मवन्धूः, देववन्धूः । अप्राणिजातेः अलाधूः,
कर्कन्धूः । अयुरज्ज्वादिभ्य इति किम् ? अध्वर्युः, रज्जुः, हनुः ।

३२१ । नारीसखीपद्मगूश्चस्त्रुः । १ । ३ । ७५ । नार्या-
दयः स्त्रियां ड्युप्रत्ययान्ताः कृतकार्या निपात्यन्ते । नृनरयोः
नारी । नृशब्दस्य नारादेशः, नरशब्दस्य दीर्घः निपातनात्
डीप्रत्ययश्च । सखिसखयोः सखी । पद्मशब्दादूः पद्मः । श्वसु-
रशब्दादूः अकारोकारलोपश्च श्वशूः । ड्यन्ताः कर्त्रीशब्दवत्
ऊकारान्ता जम्बूशब्दवन्तेतव्याः ।

३२२ । यूनास्तित् । १ । ३ । ७६ । युवन् इत्येतस्मात्
स्त्रियां तित्प्रत्ययो भवति । तकारः प्यदिति प्रत्याहारार्थः ।
पदत्वे “ न ” इति नकारस्य लुक् । युवतिः, युवती, युवतयः
इत्यादि रुचिशब्दवत् ।

इति स्त्रीप्रत्ययान्तसिद्धिः ॥

अथ विभक्त्यर्थाः

संक्षेपेण निरूपयिष्यन्ते ।

३.३ योगे । १ । ३ । ९३ । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामः
तत्सति योगे भवति नासतीत्यधिकृतमाशास्त्रपरिसमाप्तेर्वेदित-
व्यम् । योगः सम्बन्धः एकार्थता व्यपेक्षा वा । एकपद्ये एकार्थता
प्रत्यत्र व्यपेक्षा । कस्मिन्नर्थे प्रथमा ? एकत्वद्वित्वबहुत्वेष्वर्थेषु
“एकद्विबहौ” इति प्रथमा । उज्ज्वितौ । धीरः, धीरौ, धीराः ।
पर्वतः पर्वतौ पर्वता । कुञ्जर, कुञ्जरौ, कुञ्जराः । अश्वः,
अश्वौ, अश्वाः । दया, दये, दयाः । यधूः यध्वौ यध्वः ।
नौः नावौ, नाव । तीर्थम्, तीर्थे, तीर्थानि । वेदवित्, वेद-
विदौ, वेदविद । दन्ती, दन्तिनौ, दन्तिनः । इत्युदाहरणीयम् ।
धातुसुबन्तयाक्येभ्य एकत्वादिसंख्याभावात् विभक्त्यो न
भवन्ति । आमन्त्रणे आमन्त्र्ये इति प्रथमा विभक्तिर्भवति
आमन्त्र्यपदं क्रियाविशेषणं भवति । देवदत्तं ब्रजान्यहमिति ।
तत्र क्रियाप्रधाने “अप्रधाने” इति वर्तमाने हंसोसामिति
पण्ठीप्राप्तौ वचनम् । जिनदत्त एहि, देवदत्त तत्रैव तिष्ठ, अरे
विष्णुभिन्न मागा, तात भुङ्क्ष्व, शिशो व्याकरणमधीप्स्व, नौ-
र्याहि । द्विवचने—हंसो रमेथाम्, स्तनौ वर्येथाम्, कुमारौ स्वैर-
मासाथाम्, कोकूयेथां च कोकिलौ । बहुवचने—आर्याः श्रोतु-
मागच्छत, सूताः संपद्यध्वं द्रुतम्, तपस्विनः क्षमयस्व, महोरुहः
फलत इत्यादि नेयम् । क्व द्वितीया ?—

३२४ ॥ हाधिकसमयानिकपोपर्युपर्यध्यध्यधोऽधोऽत्य-
न्तरान्तरेणतस्पर्यभिसर्वोभयैश्चाप्रधानेऽर्मादयम् । १३।१००।

परार्थमप्रधानम्, प्रधानमुपकार्यम् । यदर्धमन्यदुपाधीयते त-
तोऽन्यत्तस्योपकारकम्, यदर्थं तद्विशेषणं तदप्रधानम् । हाविभि-
स्तसन्तैश्च पर्यादिभिरव्ययैर्योगेऽप्रधानेऽर्थे वर्तमानात्
एकाद्वियदुपु यथासंख्यं अमूर्जौदशसुप्रत्यया भवन्ति । दशा-
वितौ । हा देवदत्तं यत्तेते व्याधिः । धिक् देवदत्तमयशः प्रष्टुद्धम् ।
समया पर्वतं नदी । निकषा पर्वतं घनम् । उपर्युपरि ग्रामं
ग्रामाः । अध्यधि ग्रामं ग्रामाः । अधोऽधो ग्रामं ग्रामाः । अतिष्ट-
द्धं तु कुरुन् महद् यलम् । अन्तरा निपधं नीलं च विदेहाः ।
अन्तरेण निपधं नीलं च विदेहाः । अन्तरेण पुरुषकारं न
किञ्चित् । परितो ग्रामं वनानि । अभितो ग्रामं वनानि, सर्पतः
श्रीगुणग्रामं क्रमुकवनानि । उभय ० ग्रामं वनानि । हा तात,
धिङ्मातरित्पादौ च तातादेरामन्व्यतया विवक्षा, न हावियु-
क्तत्वेनेति द्वितीया न भवति । चकारोऽमुक्तसमुच्चयार्थः । तेन
मुमुक्षितं न प्रतिभाति किञ्चित्, वृणोष्व भद्रे प्रतिभाति
यत्त्वाम् इत्यादि सिद्धम् । क्रियते साध्यते इति कर्म
क्रियासाधनम् तच्च निर्वर्त्य, विकार्यं, प्राप्यञ्चेति
त्रिविधम् । तस्मिन् कर्मणि “कर्मणी”ति द्वितीया । कुम्भं क-
रोति । शरं लुनाति । आदित्यं पश्यतीति । एतत् त्रिविधमपि
कर्म पुनस्त्रिविधं भवति इष्टमनिष्टमिष्टानिष्टञ्चेति गुडं मक्षयति
अहिं लङ्घयति वने व्याघ्रं पश्यति । ग्रामं गच्छन् वृक्षमूला-
न्युपसर्पति । पुनस्तत् कर्म द्विविधं भवति गुणमुख्यभावेन । अ-
जान्नयति ग्रामम् । गां दोग्धि पयः । क्रियते, कटः कृत कटः,
कृत्यः कटः, शत्यः कटः, प्राप्तोदको ग्रामः- इत्यत्र लङ्कृत-

द्वितसमासैरभिहिते अभिधेयाभावात् अप्रधानाधिकाराच्च न भवति । प्रधानं चाभिहितम् ।

३२५ ॥ शीङ्स्थासोऽधेराधारः ॥ १ । ३ । १२२ ॥
अधिपूर्वाणां शीङ्स्थाआसृत्त्येतेषाम् आधारः क्रियाभ्रयस्य
कर्तुः कर्मणो वा अधिकरणं तत् कर्म भवति । इति कर्मवद्भावात्
कर्मणीति द्वितीया । माममधिदोते, ग्राममधितिष्ठति, ग्राम-
मध्यास्ते ।

३२६ ॥ कालाञ्चनोर्ध्वाप्तौ ॥ १ । ३ । १२६ ॥ काले
अप्यनि चोप्रधाने वर्तमानात् शब्दरूपात् ठ्याप्तौ स्वेन सम्य-
न्धिना द्रव्याविनात्यन्तसंयोगे द्योत्ये अमौद्शसो
भवन्ति । मासं गुडापूपा । क्रोशं पर्वतः । अत्र द्रव्येण
व्याप्तिः । मासं कल्याणी । क्रोशं कुटिला नदी । एतयोर्गुणेन
व्याप्तिः । मासमधीते, क्रोशमधीते अत्र क्रियया व्याप्तिः ।
पञ्चयाः सप्तम्या वापवादः ।

क तृतीया ? ' हेतुकर्तृकरणेत्थंभूतलक्षणे ' इति
हेत्वादिष्वर्थेषु तृतीया । हेतौ- धनेन कुलम्, विद्यया
यशः, कन्यया शोकः, सचित्ताचित्ताभ्यां परिग्रहाभ्यां क्लिश्यते
मनः, फलेर्भज्यते वृक्षः । कर्तरि- जिनइत्वेन कृतम्, गुरुदत्तेन
मुक्तम्, जायाभ्यां पीड्यते नि स्वः, कन्याभ्यां कम्यते पुषः,
शत्रुभिः प्रदत्तो मूर्खः । करणे- दात्रेण लुनाति, परशुना छिन-
त्ति, दृष्टिभ्यां बाधते काचित्, शृङ्गैर्हरेते मनः । इत्थंभूत-
लक्षणे- कमण्डलुना छात्रमद्राक्षीत्, अपिभवानवदातेन वर्णेन
कुमारमेक्षिष्ट, शङ्खचक्राभ्यां शार्ङ्गिणम्, शङ्खचामरदेवतच्छत्रै-

राजानम् । छात्रत्वादिप्रकारमापन्नस्य कमण्डल्वादि लक्षणम् ।

३२७ सहार्थेन । १ । ३ । १२९ ॥ सहार्थस्तुल्ययोगो
विद्यमानता च, प्रधानेनाप्रधानस्य क्रियादिना सम्बन्धस्तुल्य-
योगस्तेन युक्तेऽप्रधानेऽर्थे वर्तमानादेकद्विवहुषु यथासंख्यं
टाभ्यांभिसौ भवन्ति । पुत्रेण महागतः । पुत्रेण सह स्थूलः ।
पुत्रेण सह गोमान् । मातापितृभ्यां सह धनवान् । तिलैः
सह माषान वपति । सत्तायाम्-सहैव दशभिः । पुत्रैर्भारं वहति
गर्दभी । अर्थग्रहणात्पर्यायप्रयोगेऽप्रयोगेऽप्यर्थसत्तायां भवति
साकं स्तनाभ्यां जघनं महत्ते, सत्रा भ्रूभ्यामस्या नयने महती,
युगपत्तराभ्यामस्याः केशा दीर्घाः, सार्द्धं जनैर्धनवान् राजा,
पुत्रेणागतः, भार्यया दीक्षितः, बन्धुभिः स्वर्गं गतः ।

३२८ ॥ यद्वेदैस्तददाख्या । १ । ३ । १३० ॥ यस्य
भेदिन प्रकारवतोऽक्ष्यादेरर्थस्य भेदैः काणत्वादिभिः प्रकारै-
र्विशेषैः तद्वत् प्रकारवदर्थकस्य वेवदत्तादेराख्या भवति तत्
एकद्विवहुषु यथासंख्यं टाभ्यांभिसौ भवन्ति । अक्ष्या काणः।
हस्तेन कुणि । पादेन खञ्ज । शिरसा खलति । प्रकृत्या दर्श-
नीय । प्रायेण वैयाकरण काश्यपो गोत्रेण । ब्राह्मणो जात्या ।

अथ चतुर्थी-डेभ्यांभ्यसिति देवैराप्ये चतुर्थी । उपाध्यायाय
गां ददाति, जिनदत्ताय कन्यां प्रयच्छति, राज्ञे दण्डं वितरति ।

३२९ ॥ क्रुद्धदुहेर्पासूयार्थेयं प्रति कोपो न च कर्म । १ । ३ । १३७
अमर्षः क्रोधः, अपचिकीर्षा द्रोहः, अक्षमा ईर्ष्या, गुणेषु दोषावि-
ष्करणम् असूया । एतदर्थैः घातुभिर्योगे यं प्रति कोपो भवति
'तस्मिन्प्रधानेऽर्थे वर्तमानात् एकद्विवहुषु यथासंख्यं डेभ्यां-

भ्यसो भवन्ति न च तत् कर्म भवति । जिनदत्ताय कृष्यति ।
वेधदत्ताय कृष्यति । देवदत्ताय द्रुहति, देवदत्तायेर्ष्यति, देव-
दत्तायेर्क्ष्यति, देवदत्ताय सूक्ष्यति, देवदत्तायामूयति । कर्म-
प्रतिषेधो भाषादौ लाघर्यः ।

३३० ॥ भद्रायुष्यक्षेमसुखार्थदितार्थदितैराशिपि ॥ १ ।
३ । १४१ ॥ भद्राद्यर्थैः दितशब्देन च योगे अप्रधानेऽर्थे वर्त-
मानात् आशीर्विषये एकद्विगुह्यु यथासंख्यं हेभ्यांभ्यसो
भवन्ति वा । भद्रमस्तु जिनशासनाय, पक्षे हसोसामिति पक्षी
भद्रमस्तु जिगशासनस्य । भद्रमस्तु जेनाय, भद्रमस्तु
जैनस्य । कस्याणमस्तु जेनाय, कस्याणमस्तु जैनस्य ।
आयुष्यमस्तु जेनाय, आयुष्यमस्तु जैनस्य । दीर्घायुमस्तु जेनाय,
दीर्घायुमस्तु जैनस्य । चिरंजीवित्वमस्तु जेनाय, चिरंजीवित्वमस्तु
जैनस्य । क्षेमं भूयात् संघाय, क्षेमं भूयात् संघस्य ।
कुशलं भूयात् संघाय, संघस्य वा । निरामयं भूयात्
संघाय, संघस्य वा । सुखं भवतात् प्रजाभ्यः प्रजानां
वा । शर्म भवतात् प्रजाभ्यः प्रजानां वा । अर्थो जायतां दूताय
दूतस्य वा । शं भवतात् प्रजाभ्यः प्रजानां वा । प्रयोजनं
जायतां दूताय दूतस्य वा । कार्यं जायतां दूताय दूतस्य वा ।
दितं भूयात् जेनाय जैनस्य वा । पथ्यं भूयात् जेनाय जैनस्य वा ।
३३१ । शक्तार्थवपणमःस्वस्तिस्वाहास्वधाहितैः । १ ।
३ । १४२ । वपट्स्वाहास्वधाशब्दा दाने वर्तन्ते । शक्तार्थैः वप-
डादिभिश्च योगे अप्रधानेऽर्थे वर्तमानादेकद्विगुह्यु यथासंख्यं
हेभ्यांभ्यसो भवन्ति । शक्तो

जिनदत्तो देवदत्ताय । प्रभवति जिनदत्तो देवदत्ताय । अलं
मल्लो मल्लाय । वपङ्गनये । नमोऽर्हद्भ्यः । स्वस्ति प्रजाभ्यः ।
त्वाहा इन्द्राय । स्वधा पितृभ्यः । आतुराय हितम् ।

३३२ । यदर्थम् । १ । ३ । १५० । यत्प्रयोजनं किञ्चिद्
विवक्ष्यते तस्मिन्प्रधानेऽर्थे वर्तमानादेकद्विवहुषु यथासंख्यं
ह्येभ्योभ्यसो भवन्ति । रथाय दारु । कुण्डलाय हिरण्यम् ।
संयमाय श्रुतं धत्ते, नरो धर्माय संयमम् ।
धर्मं मोक्षाय मेधावी, धनं दानाय भुक्तये ॥ १ ॥
क्व पञ्चमी ? —

३३३ ॥ ह्यसिभ्यांभ्यस्स्तोकाल्पकतिपयकृच्छ्रादसत्त्वे ॥
१ । ३ । १५२ ॥ असत्त्वे अद्रव्ये वर्तमानेभ्यः स्तोकादिभ्यो
ह्यसिभ्यांभ्यसो भवन्ति वा । स्तोकान्मुक्तः । पञ्चे
हेत्वित्यादिना तृतीया । स्तोकेन मुक्तः । अल्पान्मुक्तः, अल्पेन
मुक्तः । कतिपयान्मुक्तः, कतिपयेन मुक्तः । कृच्छ्रान्मुक्तः कृच्छ्रे-
ण मुक्तः । असत्त्व इति किम् ? स्तोकेन विषेण हतः ।

३३४ ॥ आरादर्थैः ॥ १ । ३ । १५३ ॥ आरादिति
दूरान्तिकयोः । तत्रेहोभयग्रहणम् । दूरार्थैरन्तिकार्थैश्च शब्दैर्यु-
क्तादप्रधानेऽर्थे वर्तमानादेकद्विवहुषु यथासंख्यं ह्यसिभ्यांभ्य-
सो वा भवन्ति । दूरं ग्रामात्, ग्रामस्य वा । विप्रकृष्टं ग्रामात्
ग्रामस्य वा । अन्तिकं ग्रामात् ग्रामस्य वा । अभ्यासं ग्रामात्,
ग्रामस्य वा । एवमितरवचनयोगेऽपि योज्यम् । आराच्छब्द-
योगे दिक्छब्देत्यादिना नित्यमेव पञ्चमी । आराद् ग्रामात् ।
३३५ ॥ द्वेत्तौ गुणेऽस्त्रियाम् ॥ १ । ३ । १५४ ॥ अस्त्री-

लिङ्गे गुणे द्रव्याश्रिते पर्याये हेतौ वर्तमानादेकद्विवहुषु यथा-
 संख्यं वसिभ्यांभ्यसो भवन्ति वा । जाड्याद् जाड्येन वा वद्धः ।
 पाण्डित्यात् पाण्डित्येन वा मुक्तः । मोहाद् मोहेन वा
 यद्धः । ज्ञानात् ज्ञानेन वा मुक्तः । अस्त्रियामिति किम् ? जडतया
 वद्धः, बुद्ध्या मुक्तः । अस्त्यग्नाग्निर्धूमात्, नास्तीह पटोऽनुपलब्धे.
 इत्यादौ नाग्न्यादेर्धूमादिर्हेतुः । कस्य तर्हि ? तज्ज्ञानस्य । तत्र
 प्रासादात् प्रेक्षते इत्यादिवद् भवति । अपायेऽवधायिविति
 पञ्चमी । ग्रामादपैति, ग्रामादागच्छति, पर्वतादवरोहति, यवंभ्यो
 गां वारयति, कूपादन्धं प्रतिपेधति निवर्तयतीत्यर्थः, कुशूलात्
 पचति, आगमात् शंसति—तस्मात् गृहीत्वेति प्रतीयते । धला-
 दृकाद्विद्योतते विद्युत्, ततो निस्तृत्य ज्योतिर्विद्योतते विद्योतमानं
 वा ततो निर्धोवतीति प्रतीयते । कुतो भवान् ? पाटलिपुत्रात्—
 कुतो भवानागच्छति, पाटलिपुत्रादागच्छामि इति प्रतीयते ।
 गवेधुमतः सांकाश्यं चतुर्षु योजनेषु—ततो निस्तृत्य गतेषु भव-
 तीति प्रतीयते । कार्तिक्या आग्रहायिणी मासे—ततः प्रभृति
 मासि गते भवतीति प्रतीयते । शृकेभ्यो विभेति, दस्युभ्यस्त-
 स्यति—चित्तासंख्येभ्यो पूर्वकं ततो निवर्तते इति प्रतीयते । विभेतिर्हि
 भयपूर्विकायां निवृत्तौ वर्तते । चोरेभ्यस्त्यायते, दस्युभ्यो रक्ष-
 ति—सदुपघातकप्रतीकारेण ततो निवर्तयतीति प्रतीयते । शूना-
 च्छरो जायते, बीजादङ्कुर उत्पद्यते—तस्मादात्मानं प्रतिलभमानो
 निस्सरतीति प्रतीयते । हिमवतो गङ्गा प्रभवति, महाहिमवतो
 रोदित् प्रभवति—तत्र प्रथममुपलभमाना ततो निस्सरतीति
 प्रतीयते । संततत्वात् नात्यन्तापायकम् । उपाध्यायान्तर्गतम्

उपाध्यायान्निलीयते- ततोऽदृश्यतयापैतीति प्रतीयते । भोज-
मात्पराजयते, अध्ययनात् पराभवति-भावेन ततो न्यूनीभूय
निवर्तते इति प्रतीयते । माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः,
वेबदत्ताद् जिनदत्त. पटुः, अयमस्मादधिकः, अयमस्मादूनः-
पाटलिपुत्रकादिभिः माथुरा आढ्यत्वादिना संस्पृष्टास्ततोऽ-
तिशयादिना धर्मेण विभक्ता. प्रतीयन्ते । विभागश्चापायः ।
अपायेऽवधिविवक्षायामेवं भवन्ति । विवक्षान्तरे तु यथायोगं
विभक्तयो भवन्ति । यवेषु गां वारयति, बलाहको विद्योतते,
बलाहके विद्योतते, चोरेर्भयम्, चोरेषु विभेति, चौराणां विभेति,
शृङ्गं शरो जायते, अधर्मे जुगुप्सते, अधर्मेण जुगुप्सते, मौख-
र्येण प्रमाद्यति, भोजने पराजयते, शत्रून् पराजयते, इत्यादि ।

३३६ ॥ स्थानिप्यकर्माधारे ॥ १ । ३ । १६१ ॥ यस्या-
र्थः प्रतीयते न च प्रयोगः स स्थानी स्थानिप्यावेशान्तेन
शुक्ले कर्मण्याधारे च ऋसिभ्यांभ्यसो भवन्ति । प्रासादात्प्रे-
क्षते, आसनात्प्रेक्षते, अस्त्यग्निर्धूमाद्, नास्त्यत्र घटोऽनुप-
लब्धेः । स्थानिग्रहणं किम् ? प्रासादमारुह्य प्रेक्षते, आसने उप-
विश्य प्रेक्षते, धूममुपलभ्य अग्निरस्तीति प्रतिपत्तव्यम्, पटा-
नुपलब्धमुपलभ्य पटो नास्तीति प्रतिपत्तव्यम् । धूमादेर्हेतोर्हेतौ
वा पञ्चमी चतुष्पञ्चपाद्वर्णात् इति निर्देशात् ।

३३७ ॥ दिक्छब्दान्यार्याराद्वहिरितरैः ॥ १ । ३ ।
१६२ ॥ दिक्शब्दैः अन्यार्थैः आरात् वहिस् इतर इत्येतैश्च
शब्दैर्युक्तेऽग्रधानेऽर्थे वर्तमानाद् एकद्विवहुषु यथासंख्यं ऋसि-
भ्यांभ्यसो भवन्ति । दिशि दृष्टाः शब्दा दिक्छब्दा इति देश-

कालादिवृत्तावपि भवति । एतदर्थमेव शब्दशब्दोपादानम् । अन्यथा हि दिग्गृत्तावेव स्यात् न कालादिवृत्तौ । दिक्शब्दः प्राग्ग्रामात्, प्रत्यग् ग्रामात्, पूर्वो ग्रामात्, अपरो ग्रामात्, पूर्वो वसन्तात्, अपरो वसन्तात् । अन्यार्थः— अन्यो देव-वृत्तात्, भिन्नो देवदत्तात्, अर्थान्तरं देवदत्तात्, हिरुग् देव-दत्तात् । आरात्—आरात् ग्रामात्, आरात् पर्वतात् । बहिस्—रहिः ग्रामात्, वहिः नगरात् । इतरः—इतरो देवदत्तात् । अस्य द्वेतीय इत्यर्थः ।

क पट्टी ? डसोसामित्यप्रधाने पट्टी । अपवादविनिर्मुक्तोऽस्य विषयः । राज्ञः पुरुषः, पशोः पादः, देवदत्तायोः पुत्रः, मापाणां राशिः, वारीणां वीचयः ।

प्रियाणां मधुरं वाक्यं, कवीनां रसवद्वचः,

गुरूणां वचनं पथ्यं, साधूनामुत्तमं वचः ॥ १ ॥

३३८ ॥ कृत्कामुकस्यायुष्मत्तुक्त्वात्स्वार्थान्वयैष्यद्वणेनः कर्मकर्त्रोः ॥ १ । ३ । १६६ ॥ उणादिवर्जितो यः कृत् तदन्तस्य कामुकशब्दस्य च कर्मणि कर्तरि चैकद्विवहुषु यथासंख्यं डसोसामो भवन्ति न युगादेः । द्वितीयातृतीयापवादः । कणि—अपां स्रष्टा, पुरां भेत्ता, वर्षशतस्य पूरकः, पुत्रपौत्राणां शकः । कर्तरि—भवतश्शायिका, भवत आसिका, वास्याः कामुकः ।

क सप्तमी—

३३९ ॥ हेतौ कर्मणा ॥ १ । ३ । १७२ ॥ कर्मणा युक्तेऽप्रधाने हेतौ वर्तमानादेकद्विवहुषु डिओसमुप् इत्येते प्रत्यया भवन्ति ।

चर्मणि द्वीपिनं हन्ति, दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।

केशेषु चमरीं हन्ति, सीम्नि पुष्कलको हतः ॥ १ ॥

आधारे इति सप्तमी । आसने आस्ते, स्यात्स्यां पथति, गङ्गायां घोषः, तिलेषु तैलम्, आकाशे शकुनयः, गुरौ वसति ।

स्तनयोः पतिते नेत्रे, नेत्रयोः पतितं मनः ।

धूमृत्सु पादपाः सन्ति, सन्ति गङ्गासु बालुकाः ॥ १

वार्तासु वर्तते बुद्धिः प्रियधर्मकथासु न ।

अन्यस्त्रीषु मनो याति कुलस्त्रीषु न गच्छति ॥ २ ॥

कृष्णा गोषु सम्पन्नक्षीरतमा, धावन्नध्वगेषु शीघ्रतमः । कथं कृष्णा गवां सम्पन्नक्षीरतमेति पृष्ठी ? समुदायस्यैकदेशं प्रत्याधारविवक्षायां सप्तमी सम्बन्धविवक्षायां पृष्ठी भवति । यथा वृक्षे शाखा, वृक्षस्य शारेति । निर्धारणं तु कृष्णेत्यादेः पदान्तराद् भवति । जातिगुणक्रियादिभिः समुदायादेकदेशस्य पृथक्करणं निर्धारणम् ।

३४० । यद्भावो भावलक्षणम् । १ । ३ । १८० । भावः क्रिया प्रसिद्धं लक्षणमप्रसिद्धं लक्ष्यम् । यस्य सम्बन्धना भावेन क्रियया भावान्तरं लक्ष्यते तस्मिन्नप्रधाने एकद्विबहुषु यथासंख्यं द्वि-ओस्-सुपो भवन्ति । गोषु दुह्यमानासु गतः, नान्दीतूर्येषु धावमानेषु गतः, देवार्चनायां क्रियमाणायामागतः, आग्नेषु कपायमानेषु गतः, पकेष्वागतः । जातेष्विति गम्यते । गम्यमानमपि विभक्तेर्निमित्तं भवत्येव ।

३४१ । पृष्ठी चानादरे । १ । ३ । १८३ । यद्भावो भावलक्षणं तस्मादनादरे अवज्ञाने गम्यमाने पृष्ठीसप्तम्यौ विभक्ती

भवतः । रुदति लोके प्राग्वाजीत्, रुदतो लोकस्य प्राग्वाजीत् ।
क्रोशति बन्धुवर्गे प्राग्वाजीत्, क्रोशतो बन्धुवर्गस्य प्राग्वाजीत् ।
किमपि बहुषु वदत्सु स्वयमार्यो याति साधुमार्गेण, किमपि
बहूनां वदतां स्वयमार्यो याति साधुमार्गेण । तस्मिन्नाक्रोशति
समनादृत्य प्राग्वाजीत् याति चेत्यर्थः ।

३४२ । तुल्यार्थैर्युक्तेऽ-
प्रधाने तृतीया विभक्तिर्भवति । मात्रा तुल्यः, पित्रा समानः,
देवदत्तेन सदृक्, जिनदत्तेन सदृशः, गुरुदत्तेन सदृक्षः ।

३४३ । पृष्ठी । १ । ३ । १८९ । तुल्यार्थैर्युक्तेऽप्रधाने
पृष्ठीविभक्तिर्भवति । मातुस्तुल्यः, पितुः समानः ।

३४४ । पञ्चमी चर्ते । १ । ३ । १९१ ॥ ऋतेशब्देन
युक्तेऽप्रधाने द्वितीयापञ्चम्यौ विभक्ती भवतः । ऋते धर्म
कृतः सुखम्, ऋते धर्मात् कृतस्सुखम् ।

३४५ । पृथग्नाना तृतीया च । १ । ३ । १९२ । पृथ-
क् नाना इत्येताभ्यां युक्तेऽप्रधाने तृतीयापञ्चम्यौ विभक्ती
भवतः । पृथक् देवदत्तेन, पृथक् देवदत्तात् ।

३४६ । विनेमास्तिस्रः । १ । ३ । १९३ । विनाशब्देन
युक्तेऽप्रधाने इमा अनन्तरास्तिस्रस्तृतीयापञ्चमीद्वितीय
विभक्त्यो भवन्ति । विना वातेन, विना वातात्, विना वाताम् ।

३४७ । हेतौ हेत्यर्थैः सर्वाः प्रायः । १ । ३ । १९५ ।
हेतुनिमित्तं कारणमिति पर्यायः । तदर्थैः शब्दैर्योगे हेतावप्रधाने
प्रायेण सर्वा विभक्त्यो भवन्ति । धनेन हेतुना, धनाय हेतवे,
धनात् हेतोः, धनस्य हेतोः, धने हेतौ वसति । एवं निमित्तका

रणप्रयोजनशब्दरपि योगे नेयम् । इत्याद्यनेकविधोऽमृषां
विभक्तीनामर्थविभागो वेदितव्यः ।

इति विभक्त्यर्थसिद्धिः ।

अथ समाससिद्धिः

मुयन्तात् सुयन्ताशितत्याश्च मुयन्ते संक्षेपेणोच्यते ।
पृथगर्थानां परस्परसम्बन्धान्धनां सुयन्तानां शब्दानामेकार्थी-
भाववचनं समासः । सच षोढा भवति बहुव्रीहिरव्ययीभावः
तत्पुरुषः कर्मधारयः द्विगुर्द्वन्द्वश्चेति । तत्र बहुव्रीहिसिद्धिप्रकारः
उत्तरपदार्थप्रधानः, उभयपदार्थप्रधानः, अन्यपदार्थप्रधानश्चेति ।
तत्रोत्तरपदार्थप्रधानो यथा-द्विदशन् इति स्थिते द्विशब्दान्
“ कालाध्वनोर्व्याप्ता ” वित्यौट् । अभ्यावर्तमानया
क्रियया संवध्यमानो हि कालो वार इत्युच्यते । स
कालोऽनेन द्विशब्देन संख्यायते । अत्र भवतिक्रियाभ्यावृत्तिः
दशभावो हि द्विरावर्तते, धात्वर्थस्यायौगपद्येन वा वृषिर्वारः ।
तत्र कर्मेणीत्यौट् भवति, प्रतीयमानकृत्वेतिक्रियापेक्षया कर्म-
त्वात् । दशन् इत्यतो जम् । द्वि औ दशन् अस् इति स्थिते द्वौ
वारौ दश भवन्तीति विग्रहे सुबन्तयोर्योगे सुप्सुषा समासो
बहुलमित्यधिकृत्य—

३४८ ॥ सुज्जार्थे संख्या संख्यया संख्येये बहुव्रीहिः ॥

२ । १ । २ ॥ वारः सुचोऽर्थः धात्वर्थस्यैवायौगपद्येन
वृत्तिरावृत्तिकालो वा । विकल्पः संशयो वा वार्यः । तत्र वर्तमानं
संख्यावाचि सुबन्तं संख्यावाचिना संख्येये वर्तमानेन सुबन्तेन

सह समाससंज्ञं भवति बहुव्रीहिसंज्ञं च । योगे ऐक्यमेक-
विभक्तित्वं चेत्येवमादिकं समासस्य प्रयोजनम् । प्रत्ययस्य
च सुपः श्लुगिति सुपः श्लुक् । बहुव्रीहेः काष्ठेष्टः इति प्रस्तुत्य-

३४९ ॥ प्रमाणीसंख्यादुः ॥ २ । १ । १८९ ॥ प्रमाणी-
शब्दात् संख्यावाचिशब्दान्ताच्च बहुव्रीहेर्द्वेस्समासान्तो
भवति । द्वित्यन्त्याजादेरिति लुक् । सूक्तं पूर्णमिति द्विशब्दस्य
पूर्वनिपातः । बहुव्रीहिसंज्ञकाः शब्दा आश्रयलिङ्गत्वात् त्रिष्य-
पि लिङ्गेषु नेतव्याः । द्विदशाः पुमांसः, द्विदशाः स्त्रियः,
द्विदशानि वस्त्राणि विशतिरित्यर्थः । एवं त्रीन् वारान्
दशं त्रिवक्षाः । चतुरो वारान् दश चतुर्दशाः । पञ्च
वारान् दश पंचदशाः इत्यादि । उभयपदार्थप्रधानो यथा-
द्विशब्दादौ त्रिशब्दाज्जम्, द्वि औ त्रि जस् इति स्थिते द्वौ वा त्रयो
वेति विगृह्य सुञ्चार्थे इत्यादिना समासः । शेषं पूर्ववत् । द्वित्राः
पुमांसः, द्वित्राः स्त्रियः, द्वित्राणि वस्त्राणि । अत्र विकल्प्यमानाः
संशय्यमाना वा पूर्वोत्तरपदार्था वाच्याः । अन्यपदार्थप्रधानो
यथा-सद्धर्म इति स्थिते उभयत्रापि सुः, शोभनो धर्मोऽस्येति
विगृह्य एकार्थश्चेति बहुव्रीहिः समासः । ततः सुपः श्लुक् ।

३५० । धर्मादन् द्विपदात् । २ । १ । १९९ । धर्मशब्दा-
न्तात् द्विपदात् बहुव्रीहेरन् समासान्तो भवति । तस्य—

३५१ । इजाद्यायात्तद्वितः । २ । ३ । ७३ ॥ इज्युद्ध
इत्यारभ्या गुपौधून्विच्छिपन्पणेरायः इत्याद्यप्रत्ययात्प्राक्
यत् प्रत्ययसंज्ञं तत् तद्वितसंज्ञं भवति । इति तद्वितसंज्ञायां,
शिरसोऽप्येतद्विते शीर्षन्नित्यधिकृत्य—

३५२ । एः । २ । ३ । ७४ । अवर्णान्तस्येवर्णान्तस्य चापदस्य तद्धिते परे लुगभवति । विशेषणं सर्वादिसंख्यं बहु-
व्रीहाविति सुशब्दस्य पूर्वनिपातः । सुधर्मा, सुधर्मा-
णी, सुधर्माणः इत्यादि सुचर्मन्शब्दवत् । एवमनन्तधर्मेत्यादयः ।
चित्रा गो इति स्थिते उभयत्रापि जस् । चित्रा गाघोऽस्येति
विगृह्य बहुव्रीहिः ।

३५३ । मानिस्व्येकार्थयोः स्वन्यतोऽनूः । २ । २ । ४१ ।
अन्यतो विशेष्यवशात् यः शब्दः स्त्रीलिङ्गः अनूः, ऊप्रत्य-
यान्तो न भवति स मानिन्नित्येतस्मिन् स्त्रीलिङ्गे चैकार्थे
सामानाधिकरणे उत्तरादेः पुमान् भवति ।

३५४ । न्यगोप्यतोऽनंशीयो बहुव्रीहेर्ह्रस्वः । २ । १ ।
१२३ । न्यङ्ङुपसर्जनं यो गोशब्दः यश्च व्यत्प्रत्याहारगृ-
हीतप्रत्ययान्तः तदन्तस्य समासस्य ह्रस्वादेशो भवति नचेदसा-
वंशिसमासः इयसो य व्यदधिकारः तदन्तश्च बहुव्रीहिर्भवति ।
स चासन्न इति ओष्ठपस्यौकारस्य ओष्ठश्च उकारः । चित्रगु,
चित्रगू, चित्रगवः इत्यादि षट्शब्दवत् । एवं बहुगुः शबल-
गुरित्यादि । रूपवती मार्गा अस्येति विगृह्य समासे पुंवद्भाषो
ह्रस्वत्वन्व्य । रूपवद्भाष्य । एवं प्रियगृष्ट इत्यादि । प्राप्तमुदकं
यम्, उठो रथो येन, उपहतो बलिर्यस्ये, उद्धृत ओदनो यस्या,
असिः द्वितीयो यस्य वीरा, पुरुषः यस्मिन् । द्वितयाद्यः यपदा-
र्थेषु पूर्ववद् बहुव्रीहिः । शेषं पूर्ववत् । प्राप्तोदको ग्रामः, उठरथोऽ-
नङ्गान्, उपहनबलिर्यस्यो, उद्धृतोदना स्थाली । अत्र समासे ष्टे
आह । अमिद्वितीयः पुरुषः । इनः वजित्यधिश्रुत्य—

३५५ ॥ शेषात्सिद्धनन्दिनः ॥ २ । १ । २२९ ॥ यस्य समासान्तः प्रत्यय आदेशो वा न विहितः तस्मात् बहुव्रीहेः कच् समासान्तः सिद्धनन्दिन आचार्यस्य मतेन भवति अन्येषां मतेन न भवति । चकारो न कच्चीति विशेषणार्थः । वीरपुरुषः को ग्रामः । अव्ययम्—उच्चैर्मुखं यस्य, अस्ति क्षीरं यस्या इति विगृह्य बहुव्रीहिः । उच्चैर्मुखः पुरुषः, अस्तिक्षीरा गौः । पश्वादाद् धर्मादन्त्रिपदादिति द्विपदग्रहणात् बहुनामपि सुयन्तानां बहुव्रीहिर्भवति । त्रयः काला गोचरा यस्य, लोहितः तक्षकः प्रियो यस्येति विगृह्य त्रिपदबहुव्रीहिः । त्रिकालगोचरं द्रव्यम्, लोहिततक्षकप्रियः पुरुषः । बहुलाधिकारात् कचिदसमानाधिकरणेऽपि भवति । करे कृतं येनेति विगृह्य बहुव्रीहिः करकृत इत्यादि ।

अव्ययीभावोऽपि त्रिप्रकारः— अन्यपदार्थप्रधानः, पूर्वपदार्थप्रधानः, उत्तरपदार्थप्रधानश्चेति । तत्रान्यपदार्थप्रधानो यथा— केशकेश, दण्डदण्ड इति स्थिते सर्वतोऽपि जस् । केशाश्च केशाश्चान्योन्यस्य ग्रहणं यस्मिन् युद्धे, दण्डाश्च दण्डाश्चान्योन्यस्य प्रहरणं यस्मिन् युद्धे इति विगृह्य—

३५६ । मिथो ग्रहणे प्रहरणे च सरूपं युद्धेऽव्ययीभावः । २ । १ । ६ । मिथोऽन्योन्यं गृह्णन्ति यस्मिन्, येन वा प्रहरन्ति तत्र वर्तमानं समानश्रुतिकं सुबन्तं तत्रैव वर्तमानेन सुबन्तेन सह समस्यते द्वितीयाद्यन्यपदार्थे युद्धे स च समासोऽव्ययीभावसंज्ञो भवति । सूक्तं पूर्वमिति पूर्वनिपातः । समासे, अन्त इति च वर्तमाने—

३५७ । इज्युद्धे । २ । १ । १३५ ॥ युद्धे यः समासो
बिहितः तस्मादिच् समासान्तो भवति । चकारः । इत् एरिति लुक् ।

३५८ । आदिजन्ते । २ । २ । ८७ । इज् युद्धे इति य इच् तदन्त
उत्तरपदे पूर्वस्याचो बहुलमाकारो भवति । ततः स्वादयः—

३५९ । अव्ययीभावस्य । १ । २ । १५५ ॥ अव्ययी-
भावस्य सम्यन्धिनः सुपः श्लुग्भवति । केशाकेशि, परस्परं
केशेषु गृहीत्वा यत् युध्यते तत् केशाकेशीत्यर्थः । एवं कचा-
कचि । दण्डादण्डि, दण्डैः परस्परं प्रहृत्य यत् युध्यते तत्
युद्धं दण्डादण्डीत्यर्थः । मुष्टामुष्टि, अस्यसि । बहुलाधिकारात्
कचिदाकारो न भवति । उन्मत्ता गङ्गा इति स्थिते उभयत्रापि
सुः । उन्मत्ता गङ्गा अस्मिन्निति विग्रहे—

३६० । नदीभिर्नाम्नि । २ । १ । ७ । नदीवाचिभिः
सुवन्तैः सुवन्तं द्वितीयागन्यपदार्थे संज्ञाविषये समस्यते स च
समासोऽव्ययीभावः । सुपः श्लुक् । पूर्यपदस्य मानीत्यादिना
पुंवद्भावः । अव्ययीभाव इति नपुंसकत्वेन नपोऽचो न्हस्व इति
न्हस्वः । ततः स्वादयः । अव्ययीभावस्येति सुपः श्लुचि प्राप्ता-
याम्—

३६१ । नात् । १ । २ । १५६ । अकारान्तस्याव्ययी-
भावस्य सुपः श्लुग्भवति ।

३६२ । अमपञ्चम्याः ॥ १ । २ । १५७ ॥ अकारान्त-
स्याव्ययीभावस्य सम्यन्धिनः सुपोऽमित्ययमादेशो भवति
पञ्चमीं वर्जयित्वा । मोऽणोमः इति मत्वम् पदस्येति लुक् ।
उन्मत्तगङ्गां शोभते, उन्मत्तगङ्गां पश्य ।

३६३ ॥ तृतीयाया वा ॥ १ । ० । १५८ ॥ अकारान्त-
स्याव्ययीभावस्य तृतीयाया अम् वा भवति । उन्मत्तगङ्गम्, उन्म-
त्तगङ्गेन कृतम्, उन्मत्तगङ्गाभ्याम् उन्मत्तगङ्गे । उन्मत्तगङ्गं देहि
“अपञ्चम्या” इति प्रतिषेधात् पञ्चम्या अमादेशो न भवति ।
उन्मत्तगङ्गात् उन्मत्तगङ्गाभ्याम् उन्मत्तगङ्गेभ्य । उन्मत्तगङ्गं
स्वम्—

३६४ ॥ सप्तम्याः ॥ १ । ० । १५९ ॥ अकारान्त-
स्याव्ययीभावस्य अम् वा भवति । इति विकल्पेनामादेशो प्राप्ते-

३६५ ॥ नद्यद्वयस्य ॥ १ । २ । १६० ॥ नद्यन्तस्य
ऋद्धन्तस्य यंस्यस्याकारान्तस्याव्ययीभावस्य सप्तम्या नि-
त्यमम् भवति । उन्मत्तगङ्गं वसति । एव लोहितगङ्ग, तूर्णी-
गङ्गम्, शनैर्गङ्गम् इति । इमानि देशनामानि । पूर्वपदार्थप्र-
धानो यथा— यावत् अमत्र इति स्थिते उभयत्रापि जम् याव-
न्त्यमत्राणि संभवन्तीति विग्रहे—

३६६ ॥ यावद्वधारणे ॥ २ । १ । १० ॥ अवधारणमियत्ताप-
रिच्छेद् तस्मिन् गम्यमाने यावदित्येतत्सुवन्त सुवन्तेन सह
समस्यते पूर्वपदार्थेऽभिधेये स च समासोऽव्ययीभावसङ्गो
भवति । शेषं पूर्ववत् । यावदमत्रम् । एव यावदोदनम्, यावदव-
काशम् अतिथीन् भोजय । यावन्त्यमत्राणि तावत् अतिथी-
निति निहर्तृपरिमाणेनामत्रादिनातिथिपरिमाणमिहावधा-
र्यते । इति शिवार्य, सहस्र, सुमद्र, दुस्यवन, निर्भन्त्रिका,
निशीत, अतिकम्बल, अधिस्त्री, अनुरथ, सहचर, अनुरूप,
प्रति अर्थ, अनुज्येष्ठ, महर्षील, महदेवदत्त, महर्षण, उपजुम्भ,

सहपङ्जीवनिकाय—इति स्थिते इतीत्येवमादिभ्यः पूर्वपदेभ्यो-
ऽव्ययेभ्यः सुः । इतीत्येवमादय शब्दाः शब्दप्रथाद्यर्थानां द्यो-
तका अपि अत्र समासे वाचका भवन्तीति सप्तविभक्तीरु-
त्पादयन्ति इति । शिवार्यक्षत्रशीतकम्बलरथरूपशीलकुम्भश-
ब्देभ्यो ङम्, मद्रयवनमक्षिकाज्येष्ठशब्देभ्य आम्, स्त्रीशब्दात्
सुप् अर्थशब्दात् “ भागिनि च प्रतिपर्यनुभि ” रित्यम् चक्र-
देवदत्ततृणपङ्जीवनिकायशब्देभ्यः टा । नित्यसमासस्य
स्वपदविग्रहो नास्तीत्यस्वपदविग्रहः । शिवार्यस्य
प्रथनम्, क्षत्रस्य सम्पत्, मद्राणां समृद्धिः, यवनानां व्युद्धिः,
मक्षिकाणामभावः, शीतस्यात्ययः, कम्बलस्यायमकालः, स्त्रीषु
अधिकृत्य, रथस्य पदधात्, युगपत् चक्रेण, रूपस्य योग्यम्,
अर्थे अर्थे प्रति, ज्येष्ठानामनतिवृत्तिः, शीलस्य सादृश्यम्,
सदृशो देवदत्तेन, तृणेन सह, कुम्भस्य समीपम्, पङ्जीवनि-
कायमन्तं कृत्वा इति विग्रहे—

३६७ । शब्दप्रथासम्पत्समृद्धिव्यूढ्यर्थभाषात्ययासम्प्र-
तिसुप्पश्चाद्युगपद्यथासदृक्साकल्यान्तेऽव्ययम् । २।१।१८ ॥
शब्दस्य प्रथा प्रकर्षेण ख्यातिः, संपदन्यूनत्वम्, समृद्धिव्यूढेरा-
धिक्यम्, व्युद्धिः ऋद्धेरभावः, धर्मिणोऽसत्त्वमर्थाभावः, अत्य-
योऽतीतत्वम् अतिक्रमः, असम्प्रत्युपभोगादे- वर्तमानकालप्र-
तिषेधः । सुवर्था कर्मादयः, पदधात् पृष्ठे, युगपत् सह एक-
कालं वा, योग्यता वीप्सा पदार्थानतिवृत्तिः सादृश्यं च यथार्थाः,
सदृक् सदृशः, साकल्यमनवक्षेपः, अन्तः समीपमवसानं च ।
एतेऽपर्येषु वर्तमानमव्ययं सुपन्ते सुपन्तेन सह नित्यं समस्यते,

स च समासोऽव्ययीभावः । शेषं पूर्ववत् इति शिवायम् ।

३६८ ॥ सहस्याकालेऽव्ययीभावे ॥ २ । २ । १११ ॥

सह इत्येतस्याकालयाचिन्युत्तरपदेऽव्ययीभावे समासे स इत्यादेशो भवति । सक्षत्रम् । सुमद्रम्, दुर्गचनम्, निर्मेक्षिकम् । नपोऽचो ह्रस्व इति ह्रस्वः । निश्शीतम्, अतिकम्बलम्, अधिषि । ह्रस्वत्वम् । अनुरथम् । सचक्रम् । सहस्य सभावः । अनुरूपम्, प्रत्यर्थम्, अनुज्येष्ठम्, सशीलम्, सदेवदत्तम् । सहस्य सभावः । सतृणम्, उपकुम्भम्, सपह्जीवनिकायम् । उत्तरपदार्थप्रधानो यथा—सूपप्रति इति स्थिते सूपशब्दात् ङम् प्रतिशब्दात् सुः सूपस्य मात्रा इति विग्रहे—

३६९ नित्यं प्रतिनालपे ॥ २ । १ । १६ ॥ अल्पे यत्मानेन प्रतिशब्देन सुपा सुयन्तं नित्यं समस्यते स च समासोऽव्ययीभावः । शेषं पूर्ववत् । सूपप्रति, एवं शाकप्रति । इति अव्ययीभावसमासः ।

तत्पुरुषो द्विप्रकारः— पूर्वपदार्थप्रधानः उत्तरपदार्थप्रधानश्चेति । तत्र पूर्वपदार्थप्रधानो यथा, नब् अश्च इति स्थिते अकार इत् ननब् इति विशेषणार्थः । उभयत्रापि सुः । अश्चावन्य इति विग्रहे—

३७० ॥ नब् । २ । १ । २४ ॥ नञित्येतत्सुयन्तं सुपा वा समस्यते स तत्पुरुषश्च समासो भवति ।

३७१ ॥ नञोऽश् । २ । २ । ६० ॥ नञ उत्तरपदे अशादेशो भवति । शकारः सर्वादेशार्थः ।

३७२ ॥ अक्षोऽचि नद् । २ । २ । ६४ ॥ नवोऽशादे-
शादजादौ उत्तरपदे तस्योत्तरपदस्य महागमो भवति । अकार
उच्चारणार्थः, टकारो देशविष्यर्थः । अनश्वः । एवमनेकः, अगौः
इत्यादि । पूर्वकाय इति स्थिते पूर्वशब्दात् सुः, कायशब्दात्
हस् । पूर्वः कायस्येति विगृह्य—

३७३ ॥ पूर्वापराधरोत्तरमंशिनाऽभिन्नेन । २ । १ । २५ ॥
अंशोऽवयवः एकदेशः तद्वानंशी । पूर्वादीन्त्यंशवाचीनि सुबन्तानि
अंशिवाचिना सुपा वा समस्यन्ते तत्पुरुषश्च समासो भवति
नधेस्त्वांऽशी भिन्नस्तेन । सुप. इलुगादि पूर्ववत् । पूर्वकायः ।
अपरकायः । एवमपरकायः । उत्तरकायः इति । उत्तरपदा-
र्थप्रधानो यथा—धर्मश्रित इति स्थिते धर्मशब्दादम् श्रितशब्दा-
त्सुः । धर्म श्रित इति विग्रहे—

३७४ ॥ श्रितादिभिः ॥ २ । १ । ३३ ॥ द्वितीयान्तं
श्रितादिभिः सुबन्तैर्वा समस्यते तत्पुरुषश्च समासः । शेषं
पूर्ववत् । श्रितशब्दस्य क्रियावाचित्वात् त्रिलिङ्गत्वम् । धर्मश्रितः
धर्मश्रिता धर्मश्रितम् । एवं दुःखातीतः नरकपतितः इत्यादि ।
शंकुलारण्ड इति स्थिते शंकुलाशब्दात् टा रण्डशब्दात्
सुः । शङ्कुलया कृतः रण्डः इति विग्रहे—

३७५ ॥ तृतीया तत्कृतैः ॥ २ । १ । ३६ ॥ तृतीयान्तं
तत्कृतैस्तृतीयान्तार्थकृतैः गुणवचनेः सह समस्यते वा
तत्पुरुषश्च समामः । शेषं पूर्ववत् । शंकुलारण्डः । त्रिलिङ्गेष्वपि
योग्यम् । कृतार्थो वृत्तावन्तर्भूतः । एवं गिरिकाणः क्षारशुक्लः
इत्यादि । आत्मन् कृत, वाग्र हून इति स्थिते आत्मन्दासश-

धाभ्यां टा, कृतलूनशब्दाभ्यां सुः । आत्मना कृतम्, दात्रेण लू-
नमिति विग्रहे—

३७६ ॥ साधनं कृता ॥ २ । १ । ३७ ॥ साधनं कार-
कं, क्रियानिर्घर्तकं तद्वाचि तृतीयान्तं कृतप्रत्ययान्ते-
न सुपा समस्यते तत्पुरुषश्च समासः । शेषं पूर्ववत् । न इति
नलुक् । आत्मकृतम् । दात्रलूनम् । रथदारु, कुण्डलादिरण्य
इति स्थिते रथकुण्डलाभ्यां डे, दारुहिरण्यशब्दाभ्यां सुः । रथाय
रु, कुण्डलाय हिरण्यम् इति विग्रहे—

३७७ ॥ चतुर्थी प्रकृतिस्वार्थार्थादिभिः । २ । १ । ३९ ॥
वार्थेत्यर्थविशेषणं, प्रकृतिः परिणामि द्रव्यम्, तद्वाचिना सुव-
न्तेनार्थात् विकृतिवाचिस्वार्थेन चतुर्थ्यर्थाभिधायिना अर्थ-
गच्छेन तदाविभिश्चान्ये सुवन्तैः सह चतुर्थ्यन्तं वा समस्यते
तत्पुरुषश्च समासः । शेषं पूर्ववत् । रथदारु, कुण्डलादिरण्यम् ।
पितृशब्दात् डे, अर्थशब्दात्सुः । पित्रे इदमिति विग्रहे तेनैव
समासः । शेषं पूर्ववत् । पित्रर्थ, कुवेरयलिरित्यादि । चौरभय इति
स्थिते चौरशब्दात् भ्यस् भयशब्दात् सुः । चौरभयो भयमिति
विग्रहे—

३७८ । पञ्चमी भयादिभिः । २ । १ । ४१ ॥ पञ्चम्यन्तं सुवन्तं
भयादिभिः सुवन्तैः सह वा समस्यते तत्पुरुषश्च समासः ।
शेषं पूर्ववत् । चौरभयम्, वृकभयम्, धर्मापेतमित्यादयः ।
राजन् पुरुष इति स्थिते— राजन्शब्दात् डस् पुरुषशब्दात्सुः ।
राज्ञः पुरुष इति विग्रहे—

३७९ ॥ षष्ठ्ययत्नात् ॥ २ । १ । ४३ ॥ षष्ठ्यन्तं सुव-

न्तं सुवन्तेन सह समस्यते तत्पुरुषश्च समासः न चेत् सा यत्नात् विशेषात् प्रापिता भवति । शेष पूर्ववत् । राजपुरुषः । एवं देवपुत्रः ब्राह्मणकम्बलमित्यादयः । अयत्नात् इति किम् ? शतस्य घृतं सर्पिपो ह्यानमित्यत्र “ न विनिमेयघृतपणमिति कर्मप्रतिषेधेन करणे ज्ञोज्ञाने इत्यनेन च यत्नात् पट्टी विधीयते । अक्षशौण्ड इति स्थिते अक्षशब्दात् सुप् शौण्डशब्दात्तुः । अक्षेषु शौण्ड इति विग्रहे—

३८० ॥ सप्तमी शौण्डादिभिः ॥२॥ १ । ५२ ॥ सप्तम्यन्तं सुवन्तं शौण्डादिभिः सुवन्तैः सह वा समस्यते तत्पुरुषश्च समासः । शौण्डो मद्यपः तत्सदृशो व्यसनी च शौण्ड । शेषं पूर्ववत् । अक्षशौण्डः । एवं युद्धशौण्डः, अक्षधूर्तः, युद्धानिपुणः इत्यादि ।

इति तत्पुरुषसमासः ।

कर्मधारयो द्विप्रकारः उत्तरपदार्थप्रधानः पूर्वपदार्थप्रधानश्चेति । तत्रोत्तरपदार्थप्रधानो यथा—नीलउत्पल इति स्थिते उभयत्रापि सु । नीलञ्च तदुत्पलञ्च तदिति विग्रहे—

३८१ ॥ विशेषणं व्यभिचार्येकार्थं कर्मधारयश्च । २ । १ । ५८ ॥ भेदकं विशेषणम्, भेदं विशेष्यम् । तत्र चान्यत्र च संभवि व्यभिचारि तद्विशेषणवाचि एकार्थसमानाधिकरणं सुवन्तं विशेष्यवाचिना सुवन्तेन सह वा समस्यते स च समासः तत्पुरुषसंज्ञः कर्मधारयसंज्ञश्च भवति । तत्तद्विशेष्यार्थं पृच्छावन्तर्भूतः । ततः स्वादयः । नीलोत्पलम् कृष्णतिला

इति । पुमांश्च स गौश्च स इति विगृह्य तेनैव समासे पदस्ये-
ति सलोपः ।

३८२ ॥ गोस्तत्पुरुषात् । २ । १ । १६८ ॥ गोशब्दा-
न्तात् तत्पुरुषादलुचः अट् समासान्तो भवति । टो ङर्थः ।
“ एचोऽच्ययवायाव ” इति अब् । पुंगवः । कडारश्च स
जैमिनिश्च स इति विगृह्य तेनैव समासे कृते सूक्तं पूर्वमिति
नित्यं पूर्वनिपाते प्राप्ते—

३८३ ॥ कडारादयः कर्मधारये । २ । १ । १२५ ॥
कडारादयः कर्मधारयसमासे वा पूर्वं प्रयोक्तव्याः । कडार-
जैमिनिः, जैमिनिकडारः । पूर्वपदार्थप्रधानो यथा—क्षत्रियभीरु
इति स्थिते उभयत्रापि सुः । क्षत्रियश्च स भीरुश्च स इति
विग्रहे—

३८४ । निन्दोऽपापाणकेन । २ । १ । ६२ । निन्द्यः
कृत्यः निन्द्यवाचि सुयन्तमेकार्थं पाप अणक इत्येतद्वर्जितेन
निन्दनवाचिना सुयन्तेन सह वा समस्यते स च तत्पुरुषः
कर्मधारयश्च । शेषं पूर्ववत् । क्षत्रियभीरुः, भिक्षुविदः इत्यादि ।
अत्र क्षत्रियादेर्विशेष्यत्वात् प्राधान्यम् ।

इति कर्मधारयः ।

द्विगुलिप्रकारः संज्ञायां निषेधात् तद्धितविषयः, उत्तरपद-
परः, समाहारार्थश्चेति । तत्र तद्धितविषयो यथा—पञ्चन् कपाल
इति स्थिते उभयत्रापि सुप् । पञ्चसु कपालेषु संस्कृतमिति विग्रहे
संस्कृतेऽर्थे तद्धित उत्पत्स्यते तदुत्पत्तेः प्रागेव—

३८५ । संख्या समाहारे च द्विगुधानामन्ययम् । २ । १ । ६१

अनेकस्य कथंचिदेकत्वं समाहारः । संख्यावाचिसुबन्तमेकार्थं सुबन्तेन सह वा समस्यते संज्ञायां तद्धिते प्रत्यये विषयभूते उत्तरपदे समाहारे चाभिधेये स च तत्पुरुषः कर्मधारयो द्विगु-
संज्ञकश्च न चेत्समासो नात्रि भवति । सुपः श्लुक् । पुनः पञ्च-
कपालशब्दात् सुप्—

३८६ ॥ संस्कृते भक्षे ॥ २ । ४ । २३७ ॥ तत्रेति सप्त-
न्यन्तात् संस्कृते भक्ष्ये यथाविहितं प्रत्ययो भवति इत्यण्
सुपः श्लुक् । अणः—

३८७ ॥ श्लुग् द्विगोरलुचोऽनपत्येऽज्यादेः ॥ २ । ४ ।
१५ ॥ द्विगोरलुगन्तात् परो यः प्राग्जितीयेऽपत्यप्रत्ययवर्जि-
तेऽर्थे अजादिर्यकारादिश्च प्रत्ययः तस्य श्लुग् भवति । इति
श्लुक् । ततः स्वादयः । पञ्चकपालम् । उत्तरपदपरो यथा—प-
ञ्च गो धन इति स्थिते गोपञ्चनशब्दाभ्यां जम् धनशब्दात्सुः
पञ्च गावो धनमस्येति विगृह्य एकार्थञ्चेति त्रिपदबहुव्रीहिः
धनशब्दे उत्तरपदे पञ्चमशब्दस्य गोशब्देन द्विगुतत्पुरुषः । ततः
गोस्तत्पुरुषादित्यद् समासान्तः, अथविेशः । उत्तरपदे च सर्वे-
षां वृत्तिरिति नित्य एव ममासः । ततः स्वादयः । पञ्चगवधनः
पञ्चगवप्रियः । ममाद्वारार्थे यथा—पञ्चन पूल इति स्थिते उमा-
भ्यामाम् । पञ्चानां पूलानां समाहार इति विगृह्य—

ममाद्वारार्थे द्विगुतत्पुरुषः, तस्य द्विगुः समाद्वारे इति स्त्रीलि-
ङ्गत्वात् द्विगोरिति ङी, लुगत इति लुक्, ततः सुः । पञ्चपूली ।
एवं दशपूली, षण्णगरी, दशमामी इत्यादि ।

इति द्विगमभागः ।

द्वन्द्वो द्विप्रकारः, समाहारप्रधानोऽवयवप्रधानश्चेति । तत्र
समाहारप्रधानस्य द्वन्द्वस्य द्वन्द्वो वेत्यादिनैकत्वे द्वन्द्वैकत्वमिति
पुंसकत्वं, तत्त एकार्थत्वादेकवचनमेव भवति । एकाविंशति-
त्रविंशत्यादयः पुनः समाहार एव तत्रापि स्त्रीलिङ्ग एव । विंश-
त्यादिवचनवयवार्थप्रधानस्य तु द्वन्द्वस्य “परलिङ्गं द्वंद्वतत्पुरुष”
इत्युत्तरपदालिङ्गं भवति । ततो व्यर्थाद् द्विवचनम्, वद्वर्थाद्
बहुवचनं च भवति । प्लक्षन्त्यग्रोध इति स्थिते उभाभ्यां सुः
प्लक्षन्त्य न्यग्रोधश्चेति विग्रहे—

३८८ ॥ द्वन्द्वस्सहोक्तौ । २ । १ । ८० ॥ सुवन्तं सु-
वन्तेन सह सहवचने समस्यते स च द्वन्द्वसंज्ञो भवति । पर-
स्परं संक्रान्तिः सहोक्तिः । सुप इल्लक्—

३८९ ॥ लघुध्यजाद्यदल्पाजन्यमेकम् । २ । १ । ११९ ॥
द्वन्द्वसमासे लघ्वक्षरं विसंज्ञमजाद्यदन्तमल्पाच् अच्यञ्चैकं
पूर्वं प्रयोक्तव्यम् । इति प्लक्षन्त्यस्य पूर्वनिपातः । प्लक्षन्त्यग्रोधौ ।
वधूश्च वरश्चेति विगृह्य तेनैव समासे—

३९० । द्वन्द्वो वा । २ । १ । ९३ । द्वन्द्वसमास एकार्थो
वा भवति । वधूवरम् । समुदयप्रधानाभावे अवयवप्रधान एव ।
वधूवरौ । अश्वाश्च रथाश्च, यूकाश्च लिङ्गाश्चेति विगृह्य द्वन्द्व-
समासः ।

३९१ । सेनाङ्गधुद्रजन्तु । २ । १ । ९८ । सेनायाः
अङ्गान्यवयवाः, धुद्रजन्तवोऽल्पकायाः प्राणिनः । सेनाङ्गावयवः
धुद्रजन्तववयवश्च वद्वर्थाशो द्वन्द्व एकार्थो नित्यं भवत्यभेदे ।
अश्वरथं, यूकालिङ्गम् । वधि पयश्चेति विगृह्य पूर्ववत्समासः—

३९२ । न दधिपयआदिः । २ । १ । १०५ । दधिपय-
आविर्द्वन्द्व एकार्यो न भवति । दधिपयसी । एवं दधिसर्पिषी
इत्यादि ।

इति द्वन्द्वः समासः ।

समाससमूहो यथा—चित्राणि च तानि विविधानि च तानि
चित्रविविधानि इति विशेषणसमासः । पुष्पाणि च फलानि च
पुष्पफलानि इति द्वन्द्व । तरूणां वनानीति तरुवनानि इति पष्ठी-
समासः । चित्रविविधानि पुष्पफलानि येषां तानि चित्रवि-
विधपुष्पफलानीति बहुव्रीहिः । तानि च तानि तरुवनानि च
तानि चित्रविविधपुष्पफलतरुवनानि इति विशेषणसमासः ।
उद्यानस्य भूमिरुद्यानभूमिरिति पष्ठीसमासः । चित्रविविधपुष्पफ-
लंतरुवनैरुपशोभितेति साधनं कृतेति तत्पुरुषः । सा उद्यानभूमि-
र्यस्मिन् नगरेऽस्तीति तन्नगरं चित्रविविधपुष्पफलतरुवनोप-
शोभितोद्यानभूमिरिति बहुव्रीहिः । उपशोभिताशब्दस्य मानि-
त्यादिना पुंवद्भावः, “शेषात्सिद्धनन्दिनः” इति कच् । धन-
शब्दवत् रूपनयः । एवं विविधपुष्पफलालंकृतद्रुमशतावृताशि-
खरः पर्यत इत्यादि ।

इति समाससमूहः ।

अथ द्वन्द्वपवाद् एकशेष आरभ्यते । वक्रश्च कुटिलश्चेति
विग्रहे द्वन्द्वसमासे प्राप्ते तदपवादः—

३९३ ॥ समानामेकः । २।१।८१॥ समानां तुल्यार्थानां
शब्दानां अर्थस्य सहवचने तेषामेक एव प्रयोक्तव्यः विभक्ति-
राकुर्यैव द्वन्द्वपवादेनैकशेषः क्रियते इति नात्रावयवविभक्तीनां

श्लुग्विधीयते । प्रयुज्यमानः शब्दोऽप्यप्रयुज्यमानानां शब्दानाम-
र्थमाचष्टे अन्यथा सहोक्त्यनुपपत्तेरिति द्विवचनप्रबुद्धयने भवतः ।
बक्रौ कुटिलौ वा यक्रकुटिलाविति न भवति यथायाक्यम् ।
अक्षश्च शफटाक्षः अक्षश्च विभीताक्षः अक्षश्च देयनाक्षः,
इति विग्रहे—

३९४ । सुप्यसंख्येयः । २ । १ । ८२ ॥ इति सर्वत्र ये
शब्दाः समाना एकरूपा भवन्ति तेषां सहोक्तौ एक एव
प्रयोक्तव्यः संख्येयवाचिशब्दरूपं वर्जयित्वा । अक्षाः । विंश-
तिश्च विंशतिश्च विंशती । विंशतिश्च, विंशतिश्च, विंशतिश्च
विंशतयः । वृक्षश्च वृक्षश्च वृक्षौ । वृक्षश्च वृक्षश्च वृक्षद्वय वृक्षाः ।
असंख्येय इति किम् ? एकश्च एकश्च, द्वौ च द्वौ च, द्वन्द्वोऽ-
प्यनभिधानात् भवति । न च देवदत्तश्चेति विग्रहः—

३९५ । त्यदादिः । २ । १ । ८३ । त्यदादिना अन्येन
च त्यदादेः सहोक्तौ त्यदादिरेक एव प्रयुज्यते ।
तौ अयं च देवदत्तश्च इमौ । त्यदादीनां मिथो यत् यत् परं
तदेकैकं प्रयुज्यते । न च त्वं च गुवाम् । त्वं च भवांश्च भव-
न्तौ । भवांश्च अहं च आयाम् ।

इति ममाससिद्धिः ।

अथाश्लुग्विधिरुच्यते । कचित्समामे विभाज्यः श्रूयन्ते
स समासोऽसमासो वेति मन्देह उपजायते तन्निवृत्त्यर्थमश्लु-
गधिकारः प्रारभ्यते । स्तोकमुक्त, अल्पमुक्त, कतिपयमुक्त, कृ-
च्छ्रमुक्त, दूर आगत, अन्तिक आगत इति श्रियते स्तोका-
विभ्यो ऋषिभ्यांभ्यसित्यादिना दूरान्तिकाभ्यां मष्टमी चाम-

त्त्वादादर्थानिति च ढसिः, मुक्तागताभ्यां सु.—

३९६ ॥ केनासत्त्वे । २ । १ । ४२ ॥ असत्त्वे वर्तमानाया पञ्चमी तदन्तं कप्रत्ययान्तेन सुपा वा समस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति । प्रत्ययस्य च श्लुचि प्राप्तायाम्—

३९७ ॥ नोत्तरपदेऽसत्त्वे ॥ २ । २ । २ ॥ असत्त्वे यः समास उक्तस्तदवयवस्य सुपः पञ्चम्या उत्तरपदे परतः श्लुग्न भवति । उत्तरपदस्य सुपः श्लुचि समासात् सुप् । स्तोकोऽमुक्तः, अल्पान्मुक्तः, कतिपयान्मुक्तः, कृच्छ्रान्मुक्तः, दूरादागतः, अन्ति-कादागतः । ओजस्कृत, सहस्कृत, अम्भस्कृत, तपस्कृत इति स्थिते ओज आदिभ्यः कर्तरि करणे वा तृतीया, कृतात् सुः । साधनं कृतेति समासः । ततः सुपः श्लुचि प्राप्तायाम्—

३९८ ॥ ओजोऽञ्जस्सहोऽम्भस्तपसष्टः । २ । २ । ४ ॥ ओजआदिभ्यः परस्य तृतीयैकवचनस्य उत्तरपदे परे श्लुग्न भवति । ओजसाकृतम्, अम्भसाकृतम्, तपसाकृतम् । तमस इत्येके तेषां तमसाकृतम् । मनसा ज्ञातुं शीलमस्येति विगृह्य आहपूर्वाद् आ इत्येतस्माद् धातोः शीलेजातेरिति णिन् णका इत् आतो यमिति यम् स्वकृतास्युक्तमिति समासः । ततः श्लुचि प्राप्तायाम्—

३९९ ॥ मनस आज्ञायिनि । २ । २ । ६ ॥ मनःशब्दात्परस्य तृतीयैकवचनस्य आज्ञायिन्नुत्तरपदे श्लुग्न भवति । मनमाज्ञायी । मनसासंगता, मनमाशुप्तेति कर्तरि करणे वा तृतीया साधनं कृतेति समासः । सुपः श्लुचि प्राप्तायाम्—

४०० ॥ नाप्ति । २ । २ । ७ ॥ मनश्शब्दात्परस्य

तृतीयैकवचनस्य उत्तरपदे संज्ञायां विषये श्लुग्न भवति । मन-
सासंगता, मनसागुप्ता । संज्ञासु यथाकथंचित् व्युत्पत्तिर्न
स्यात्, व्युत्पत्तिर्वाक्याभिनिवेशः कर्तव्यः । नाम्नीति किम् ?
मनोदत्ता कन्या । परपद, परभाषा, आत्मन्पद, आत्मन्भाषा
इति स्थिते यदर्थमिति चतुर्थी पदभाषणद्वयोरर्थादित्वात्
चतुर्थी प्रकृतिस्वार्थार्थादिभिरिति समामः । ततः श्लुचि प्रा-
प्तायाम्—

४०१ ॥ डेठ्याकरणे । २ । २ । ८ ॥ चतुर्थैकवचन-
स्योत्तरपदे श्लुग्न भवति व्याकरणविषये नाम्नि । परस्मैप-
दम् परस्मैभाषः, आत्मनेपदम् । आत्मनेभाषः । नाम्नीति
किम् ? परहितम् । त्वचूसार, दृपद्भाषक, अरण्यतिलक,
नहरिद्रक इति स्थिते पूर्वपदेभ्यः सप्तम्येकवचनं ङि उच-
पदेभ्यः स्वादयः—

४०२ । नाम्नि । २ । १ । ५३ । संज्ञायां विषये सप्तम्यन्तं
मुपा समस्यते तत्पुरुषश्च समासः । मुपः श्लुचि प्राप्तायाम्—

४०३ । हलतः सप्तम्याः । २ । २ । ९ । हलन्तादद-
न्ताश्च परस्याः सप्तम्या उत्तरपदे श्लुग्न भवति संज्ञायाम् ।
त्वचिसारः दृपदिभाषक अरण्येतिलकाः वनेहरिद्रकाः ।
दृपद्भाषक, समिद्भाषक, स्तूपशाणक, मुकुटकार्पाण इति
स्थिते पूर्वपदेभ्यो ङिः उत्तरपदेभ्यः मुः । दृपदि घातव्यो भाषक
इति विगृह्य नाम्नि इति समासः । मुपः श्लुचि प्राप्तायाम्—

४०४ । कारे प्राचां हलि २ २ १० रक्षार्थं प्रजानां
राज्ञे धर्म्यं देवं कारः तस्मिन् विषये श्लुग्न भवति । दृपदिभाष-

कः, समिभिमापक, स्तूपेशाणक, मुकुटेकार्पाणः । प्राचामिति
 किम् ? गूयपशुः, यूयवृष । मध्यगुरुः, अन्तगुरुः इति स्थिते
 पूर्वपदाभ्यां णि उत्तरपदाभ्यां सु । सप्तमी शौण्डादिभिरिति
 समासः । मध्ये गुरुरस्येति बहुव्रीहिर्वा । सुपः श्लुचि प्राप्तायाम्—
 ४०५ । मध्यान्ताद् गुरौ ॥ २ । २ । ११ ॥ मध्यान्ता-
 भ्यां परस्या सप्तम्याः गुरुशब्दे उत्तरपदे श्लुग्न भवति ।
 मध्येगुरु, अन्तेगुरु । उरस् लोमन्, शिरस् शिखा, कण्ठ-
 कालः, वह गडु इति स्थिते पूर्वपदेभ्यो ङिः उत्तरपदेभ्यः
 स्वादि । उरसि लोमान्यग्येत्येवमादि विगृह्य बहुव्रीहि । सुपः
 श्लुचि प्राप्तायाम्—

४०६ । अकामेऽमूर्द्धमस्तकात् स्वाङ्गात् । २ । २ । १२ ।
 मूर्द्धमस्तकशब्दवर्जिताम् स्वाङ्गवाचिनो हलदन्तात् शब्दरूपात्
 परस्या सप्तम्याः कामशब्दवर्जिते उत्तरपदे श्लुग्न भवति ।
 उरसिलोमा, शिरसिधिरः, कण्ठेकालः, बहेगडुः । अकाम इति
 किम् ? मुरे कामोऽस्य गुप्तकाग । अमूर्द्धमस्तकादिति किम् ?
 मूर्द्धशिरः, मस्तकशिरः । हस्तबन्धः, चक्रबन्धः इति स्थिते
 पूर्वपदाभ्यां ङि उत्तरपदाभ्यां सुः । सप्तमी शौण्डादिभिरिति
 समासः । हस्ते बन्धोऽस्येति विगृह्य बहुव्रीहिर्वा । सुपः श्लुचि
 प्राप्तायाम्—

४०७ । वन्धे घञि वा । २ । २ । १३ ॥ हलदन्तात्
 सप्तम्याः घञन्ते घञ्नातावुत्तरपदे श्लुग्न भवति ।
 हस्तेबन्धः, हस्तबन्धः, चक्रेबन्धः, चक्रबन्धः, स्तम्भ-
 रम्, पर्जन्य इति स्थिते स्तम्भे रमते, कर्णे जपति इति वि-

गृह स्वकृतास्युक्तमिति समासः । सुपः श्लुचि प्राप्तायाम्—
 ४०८ ॥ तत्पुरुषे कृति बहुलम् । २ । २ । १४ ॥ हलद-
 तात् परस्याः सप्तम्याः कृवन्त उत्तरपदे तत्पुरुषसमासे बहु-
 लं श्लुग्न भवति । क्वचित् प्रवृत्तिः—स्त्वैरमः, कर्णेजपः,
 मत्मानिहुतम् । क्वचिदप्रवृत्ति—मद्रेषु चरतीति मद्रचरः,
 ग्रामे कारक. ग्रामकारक. । सप्तमीसमासः । क्वचित् विभाषा-
 सरसिरुहम्, सरोरुहम् । क्वचिदन्यदेव—हवयं स्पृशतीति ह-
 दिस्पृक् । पद्मोमास्त्रुनिशसन्पुपन्दोपन्यकन्शकन्उदनासं-
 धासुदीति हवयस्य हृदादेश. अनडुधुदित्यादिना शकारस्य
 शकारः । एवं दिवं स्पृशतीति दिविस्पृक् । द्वितीयार्थे सप्तमी
 लुक्च । विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुल्यं
 मदन्ति । से शेते इति लेशय, लशय । विलेशय, विलशयः ।
 वनेवासी वनवासी । ग्रामेवास, ग्रामवास, इत्यत्रापि अस्यु-
 क्तसमासः । सुपः श्लुचि प्राप्तायाम्—

४०९ । शय्यासिवासेऽकालात् । २ । २ । १८ । अका-
 नवाचिनः परस्याः सप्तम्याः शयादिषु उत्तरपदेषु श्लुग्याः न
 भवति । अकालादिति किम् ? पूर्वाह्णशय । हलत इत्येय । गुहा-
 शयः, भूमिशयः । चौरस्यकुलम्, दासस्यभार्या, दास्याः—
 पतिः—अत्रापि पष्ठीसमासे कृते सुपः श्लुचि प्राप्तायाम्—

४१० । पत्न्या आक्रोशे । २ । २ । २२ । आक्रोशे
 गम्यमाने पत्न्या उत्तरपदे श्लुग्न भवति । आक्रोशः श्लेषो,
 निन्दा । अन्यत्र चौरकुलम्, दासभार्या । दास्याःपुत्रः, दासी-
 पुत्रः, वृषत्या पुत्रः वृषलीपुत्रः । अत्रापि पष्ठीसमासे कृते

श्लुचि प्राप्तायाम्—

४११ । पुत्रे वा । २ । २ । २३ । आकोशे गम्यमानं पुत्रशब्द उत्तरपदे पठ्याः श्लुग्वा न भवति । अन्यत्र ग्राहणी-पुत्रः । वाचोयुक्तिः, दिशोवण्ड, पश्यतोहरः अत्रापि षष्ठी-समासे श्लुचि प्राप्तायाम्—

४१२ ॥ वाग्द्विपश्यतो युक्तिदण्डहरे । २ । २ । २४ ॥ वागादिभ्यः परस्याः षष्ठ्या यथाक्रमं युक्त्याविषु उत्तरपदेषु श्लुग्न भवति । होतुः पुत्र, होतुरन्तेवासी, पितुः पुत्रः, पितुरन्तेवासी—अत्रापि षष्ठीसमासे श्लुचि प्राप्तायाम्—

४१३ ॥ ऋतां विद्यायोनिसम्बन्धे । २ । २ । २८ ॥ ऋकारान्तानां योनिश्रुते विद्याश्रुते च सम्बन्धे वर्तमानानां सम्बन्धिन्याः षष्ठ्याः तत्सम्बन्धिनिमित्त एवोत्तरपदे श्लुग्न भवति । अन्यत्र भर्तृगृहं, भर्तृशिष्यः । होतुःस्वसा होतृस्वसा, दुहितुःपतिः दुहितृपतिः—अत्रापि समासे श्लुचि प्राप्तायाम्—

४१४ ॥ स्वसृपत्योर्वा । २ । २ । २९ ॥ विद्यायोनि-सम्बन्धे वर्तमानानामृकारान्तानां षष्ठ्याः स्वसृपति इत्येतयोः तत्सम्बन्धिनिमित्तयोरुत्तरपदयोः श्लुग्वा न भवति । मातुःस्वसा, पितुःस्वसा—इत्यत्रापि श्लुचि प्राप्तायां तेनैव विकल्पेनाश्लुक् । यदा त्वश्लुक् तदा—

४१५ ॥ मातृपितुः स्वसुः पिः । २ । २ । १४१ ॥ मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृ इत्येतस्योत्तरपदस्य चिरादेशो वा भवति । मातुःष्वसा मातुस्वसा, पितुःष्वसा, पितुस्वसा । यदा तु श्लुक् तदा—

४१६ ॥ उः ॥ २ । २ । १४२ ॥ ऋवर्णान्ताभ्याम् मातृ
पितृभ्यां परस्योत्तरपदस्य ह्यसुनित्य पिर्भवति मातृष्वसा । माता
च पिता चेति द्वन्द्वसमासे श्लुचि कृतार्था, मातारपितर ॥ द्वन्द्वे वा
इत्यधिकृत्य—

४१७ ॥ आङ् । ० । २ । ३१ ॥ विद्यायोनिसम्बन्धे नि
मिचे सति वर्तमानानां ऋकारान्तानां यो द्वन्द्वः सत्रोत्तरपदे परे पूर्व
पत्स्याङ्चिदाकारादेशो भवति । मातापितरौ, एव होता च पोता च
होतापोतारौ, नेष्टा चोद्गाता च नेष्टोद्गातारौ, होतापोता च नेष्टोद्गातारौ
च होतापोतानेष्टोद्गातार, होता च पोता च नेष्टोद्गातारौ च होतृ
पोतानेष्टोद्गातार इति भवति अन्यदुत्तरपद यथाविद्वक्षमाकार —

४१८ इन्द्रामामादिषु देवतानाम् । २ । २ । ३३ ॥ इन्द्रा
म इत्यवमादिषु वाचिषु द्वन्द्वेषु उत्तरपदेषु पूर्वस्याकारो भवति ।
द्रश्च सोमश्च इन्द्रासोमौ, सूर्यश्च चन्द्रमाश्च सूर्याचन्द्रमसौ ।
मिश्च इन्द्रश्च अग्नेन्द्रौ एतन्निति किम् सूर्यचन्द्रौ—

४१९ सोमऋणेश्वरी । २ । ० । ३४ ॥ अग्निशत्रुस्य सोम
ऋणयोः उत्तरपदयो दत्ता द्वन्द्वे ईकारो भवति । सोमति निपातनात्
त्वम् । अग्निश्च सोमश्च अग्नीसोमौ । अग्निश्च वरुणश्च अग्नीवरुणौ ।

४२० नाप्यग्निष्विद्रे । २ । २ । ३५ ॥ अग्निशत्रुस्य आद
राकार विषयभूत विष्णु इत्येतद्वर्जित उत्तरपद आकारकारौ न
भवत । आग्निमारुत कर्म आग्निधारणी अनडाहो । विष्ण्वन्द्र इति
किं । आग्निवेष्णवम् । आग्नन्द्रम् । इन्द्रासोमादिषु देवतानामित्या-
त्यम् ।

अथ तद्धितसिद्धिः ।

अथ सुपत्ताश्रितत्वात् सुपत्त तद्धितसिद्धिः सक्षेपेणोच्यते—

तद्धिता द्विप्रकारा प्रकृत्यर्थादर्थान्तरवृत्तयः स्वार्थिकाश्चेति । तत्राद्या द्विप्रकारा अनेकार्थाः प्रत्यर्थनियताश्चेति, अनेकार्था मणादयः, प्रत्यर्थनियता इत्यादयः, एकस्मिन्नेवायं वर्तमाना इत्यर्थः । स्वार्थिकाश्च द्विप्रकारा प्रकृत्यर्थविशेषणोक्तिन तावन्मात्रवृत्तयश्चेति । तत्राद्या द्विप्रकारा प्रातिपदिकार्थप्रधाना, विभक्त्यर्थप्रधानाश्चेति, प्रातिपदिकार्थप्रधाना चरदादयः विभक्त्यर्थप्रधाना ह्यादयः तावन्मात्रवृत्तयोऽपि पूर्ववत् द्विप्रकारा प्रातिपदिकार्थप्रधाना ग्यणादयः विभक्त्यर्थप्रधाना मसादयः । प्रकृत्यर्थे एव ये भवन्ति ते स्वार्थिका उपगुशब्दात् इस् उपगु अस् इति स्थिते उपगोरपत्यमिति विग्रहे प्राग्नितावण् इत्यादयोऽनुवर्तन्ते—

४२१ । असोऽप्येत्ये । २ । ४ । १८ ॥ इमं पद्यन्तादप्येत्येऽर्थे यथाविहितमणादयः प्रत्यया भवन्ति । यो यतोऽधिकृतस्ततो भवतीत्यर्थः । णकार इत् ककयुमित्रयुप्रलयस्येयादन्विर्णिति इति विग्रहणार्थः । प्रत्ययस्य च सुपः श्लुगिति सुपः श्लुकः तस्य " इजाद्यायातद्धित " इति तद्धितसंज्ञायाम् शिरसोऽप्येतद्धितेशीर्षन्, ककयुमित्रयुप्रलयस्येयादेन्विर्णिति अधिकृत्य—

४२२ । आरौचोऽक्षवादे । २ । ३ । ८४ । चिति णिति च तद्धितं परं यः पूर्वं तदासन्नं प्रकृतिविभागः तस्याचा मध्ये य आदिरण् तस्य स्थाने आ, आर, ऐमार ओकारश्चादशा भवन्ति । आसन्न इति उपारस्योकारः ।

४२३ । अवस्यम्भुवः । २ । ३ । ८२ । स्वाम्भुवर्वाजि-
तस्यापदस्योवर्णस्य तद्वितेपरे अवादेशो भवति । ततः स्वादयः औप-
गवः स्त्रियाम्-टिड्ण्डेव्यणित्यादिना स्त्री औपगयी वृद्धविश्वक्षायाम्-

४२४ । पौत्रादि वृद्धम् १ । १ । १३ । परमप्रकृतेरपत्यवतः
यत्पौत्राद्यपत्यम् तत् वृद्धसंज्ञं भवति । उपगोरोपगवस्य वा अपत्यं
वृद्धमित्येवं विश्वक्षायाम् पौत्राद्यपत्यं पूर्वेषामापरमप्रकृतेरपत्यं भवति
तत्सम्बन्धिद्विविश्वक्षायाम् अनन्तरादिभ्योऽपि प्रत्ययः प्राप्नोतीति नियम
आरभ्यते—

४२५ । आद्यात् । २ । ४ । १९ । अपत्ये यः प्रत्ययः स
आद्यान् परमप्रकृतेरेव नानन्तरवृद्धयुवभ्य इति नियमान् परमप्रकृते
रेवोपगुशब्दात् प्रथम एवाण् प्रत्ययो भवति । औपगवः । युयापत्य
विश्वक्षायाम्—

४२६ । प्रपौत्राद्यस्त्रीबन्धज्यायो भ्रात्रोऽस्मति युवा । १ ।
१ । १४ । प्रपौत्रः पौत्रापत्यम् परमप्रकृतेऽश्रुतुर्थः वंशे भयो वंश्यः
पित्रादिगामन कारणम् ज्यायाम् भ्रात्रादि वयोऽधिकः एकपितृक
एक मातृको वा परमप्रकृतेः प्रपौत्रापत्यं स्त्रीवर्जितं वंश्ये सति जीवति
पुत्रादिः ज्यायसि च भ्रातरि कनीयाम् भ्राता युवसंज्ञो भवतीति
चतुर्था दैर्युवसंज्ञायां उपगोरोपगवस्य वा अपत्यं युवेति विग्रहः—

४२७ । वृद्धाद्युनि २ । ४ । २० । अयमपि नियमः यून्यप-
त्ये यः प्रत्ययः स आद्यात् वृद्धात् प्रथमात् यो वृद्धप्रत्ययः तदन्तात्
भवति न परमप्रकृत्यनन्तरयुवभ्य इति औपगवर्ज्ज्वा दकारान्तान्
दमोऽपत्ये इत्यधिकृत्य—

४२८ । अत इञ् । २ । ४ । २१ । अकारान्तात् परो यो-
ङस् पठौ तदन्तादपत्येऽर्थे इञ् प्रत्ययो भवत्यणोऽपवादः । अकार-
आरैजर्थः शेषं पूर्ववत् । एरित्यकारलोपः औपगविर्युवा । दक्षस्यापत्य-
मिति विगृह्य पूर्ववत् इञ् शेषं पूर्ववत् दाक्षिः स्त्रियाम्—

४२९ । नुरितः । १ । ३ । ७० । इकारान्तात् मनुष्यजाति
वाचिनः स्त्रियां ङी भवति दाक्षी, दक्षस्यापत्यं वृद्धमिति वृद्धापत्य
विवक्षायां पूर्ववत् आद्यादिति नियमात् परमप्रकृतेर्दक्षशब्दात् प्रथम
प्रत्यय इञ् भवति दाक्षिः दक्षस्यापत्यं युवेति युन्यपत्ये विवक्षिते
“ वृद्धाशूति ” इति नियमात् नडादिभ्यः फणित्यधिकृत्य—

४३० । यजिजः । २ । ४ । ३३ । यन्तादिनन्ताच्च वृद्धे
वर्तमानान्न्यपत्ये फण्भवति णकार आरैजर्थः ।

४३१ । छघढक्षफप्रत्ययस्येयियेयीनायन् । २ । ३ । ३१ ।
छकारादीनां घर्णानां प्रत्ययावयवानां यथासंख्यमीयावय आदेशा
भवन्ति फण्यायन, एरित्यकारलुक् अभिन्न इति णत्वम् दाक्षायणः ।
गर्गास्यापत्यमिति विगृह्य इञ् प्रत्ययः शेषं पूर्ववत् गार्गीः । गर्गास्या
पत्यं वृद्धमिति वृद्धापत्यविवक्षायाम्—

४३२ । गर्गादेर्यञ् । २ । ४ । ३८ । गर्गादिभ्योऽपत्ये
वृद्धे वञ् भवति शेषं पूर्ववत् गार्ग्यः, गार्ग्यां, बहुषु—

४३३ । यजजोऽगोपवनादिश्यापर्णान्तात् । २ । ४ । ११० ।

४ । न बहुषु गोत्रे वर्तमानस्य य. प्रत्ययः तस्य अस्त्रियां
श्लुभभवति गोपवनादिभ्यः श्यापर्णान्तेभ्यो विहितं वर्जयित्वा । श्लुचि
“ श्लुनिगेनत् ” इति नियमात् स्थानिवद्भावाभावादारैज् न भवति
गर्गाः । स्त्रियाम्—

४३४ । यञोऽपावटात् । १ । ३ । १५ । यञ्प्रत्ययान्तात्
स्त्रियां वर्तमानान् ही भवति न चेत् स यञ् प्रकारादवटशब्दाच्च
परो भवति । लुगत इत्यकारलुक् ।

४३५ । मत्स्यतद्धितस्य हलो यः । १ । ३ । ७९ । मत्स्य
शब्दस्य तद्धितप्रत्ययस्य च यो यकारो हलः परस्तस्य लोपो भवति ।
गार्गी, गार्ग्यो, गार्ग्यः इत्यादि । पक्षे—

४३६ । यञ्यञलोहितादिशकलान्तकौरव्यासुरिमाण्डकाङ्
फट् । १ । ३ । १६ । यञोऽन्तेभ्यः लोहितादिभ्यः शकल-
पर्यन्तेभ्यः कौरव्य आसुरि माण्डक इत्येतेभ्यः स्त्रियां ङ्फट् प्रत्ययो
भवति । टकारो ह्यर्थः, टकार आसुरेर्लुङ्गर्थः, फस्यायञ् टिट्ठण्डेवणि-
त्यादिना ही, अभिन्न इति णत्वम् । गार्ग्यायणी, गार्ग्यायण्यौ, गार्ग्या-
यण्यः इत्यादि । गुवापत्ययिवक्षायां गर्गस्यापत्य युवेति विगृह्य 'यञ्चिञः'
इति गार्ग्य इत्यन्तः ण् शेषं पूर्यवत् । गार्ग्यायण । करीपस्य गन्ध
इयगन्धोऽस्येति विगृह्य बहुव्रीहि वृत्तौ करीपपद करीपगन्धतुल्ये
वर्तते इत्येकार्थमेव—

४३७ । वोपमानात् । २ । १ । २०६ । उपमानात्परो यो
गन्धशब्दस्तदन्तात् बहुव्रीहे वा इत् भवति समासान्तः । यदेत्तदा
करीपगन्धेरपत्यम् इति विगृह्य "इसोऽपत्ये" इत्यण् कारीपगन्धः,
यदानेत्तदा "अत इञ्" इति इञ् कारीपगन्धिः, स्त्रियाम्—

४३८ । गुरुपोत्तमस्यानार्षेऽपत्येऽणिजःप्यट् । १ । ३ । २ ।
अनार्षेऽपत्ये स्त्रियां यो विहितौ तौ अणिजौ प्रत्ययो तदन्तस्य शब्द-
रूपस्य गुरुपोत्तमस्य व्यङ्गादेशो भवति । उत्तमशब्दोऽव्युत्पन्नस्त्रिप्रभृती
नामन्तमाह तस्य समीपमुपोत्तमं गुरु तपोत्तमं यस्य तन् गुरुपोत्तमम्,

पकारोऽनुबन्धः स्यादिति विशेषणार्थः, ङकारोऽन्त्यादेशार्थः ततोऽ
जायतामित्याङ् फारीषगन्त्या एवं कौमुदगन्त्या । भिक्षुणां समूह
इति विप्रदे—

४३९ । भिक्षादेश्व समूहे । २ । ४ । १२८ । पञ्चमन्तात्
भिक्षादेरन्त्यस्माच्च शब्दरूपात् समूहेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवतीत्यण्,
शेषं पूर्ववत् । भैक्षम्, एवं काकानां समूहः काकम्, बृहस्पतीनां समूहः
बार्हस्पत्यम् एवं वानस्पत्यम् * पत्युत्तरपदयमादित्यदित्यदित्येभ्योऽ
णपवादे चास्वे इत्यधिकारात् ज्यः । कवचिनां समूह इति विप्रदे—

४४० । कवचिहस्त्यचित्ताच्च ठण् । २ । ४ । १३२ । कव-
चिन् हस्तिन् इत्येताभ्यां अचित्तवाचिभ्यश्च केवाराच्च समूहे ठण्
भवति णकारः आरैजर्थः —

४४१ । इकूठः । २ । ३ । ३२ । प्रत्ययावयवस्य ठकारस्य
इगादेशो भवति ।

४४२ । सत्रस्रचारिणीठसर्पिकलापिकुधुमितैतलिजाजलिला-
ङ्गलिशिलालिशिखण्डिषूकरसद्यसुपर्वणोऽपदस्य । २ । ३ । ६९ ।
सत्रस्रचारिभित्यादीनां नकारान्तानां चापदसंज्ञानां तद्धिते परेऽन्त्या-
जादेर्लुगभवति । फावचिकम्, हास्तिपम् अचित्तात्—अपूपानां समूहः
आपूपिकम्, शाप्कुलिकम्, कैदारिकम् ।

४४३ । घेनोरनजः । २ । ४ । १३३ । घेनुशब्दात् समूहे
ठण् भवति न चेत् घेनुशब्दो नजः परो भवति ।

* पत्युत्तरपदात् यमादिभ्यश्च प्राग्वितीये स्वेऽर्थे ज्यो भवति ।

४४४ । दोसिसुसुगशश्वदकस्मात्तः कः । २ । ३ । ३३ ।
दोस् शश्वद्विसुस् इत्येवमन्तात् उगन्तात् शश्वदकस्माच्छब्दवर्जिताश्च
तकारान्तात् परस्य प्रत्ययठकारस्य ककारादेशो भवति । शेषं पूर्ववत्
भैनुक्म्, अश्मनो विकार इति विग्रहे ङस् इति वर्तते—

४४५ । विकारे । २ । ४ । १४६ । पष्ठ्यन्तात् विकारे
यथाविहितं प्रत्ययो भवतीत्यण् । द्रव्यस्यावस्थान्तरं विकारः ।

४४६ । विकारापत्येऽश्महितनाम्नो वा । २ । ३ । ७१ ।
अश्मन् हितनाम्न इत्येतयोरपदयोर्यथासंख्यं विकारेऽपत्ये चार्थे
तद्धितेऽन्त्याजादेर्लुग्वा भवति ।

४४७ । अणि । २ । ३ । ६२ । अन्नन्तस्याणि तद्धितेऽ
न्त्याजादेर्लुग्म भवति इति नित्यं प्रतिषेधे प्राप्ते तद्वाधयानेन पक्षे
प्रतिषेधः आश्मः आश्मनो वा, एवं अश्मनो विकारः भास्मनः ।
व्याकरणस्य बोद्धा अध्येता वेति विग्रहे ङस् इति वर्तते ।

४४८ । बोद्धध्येतोः । २ । ४ । १७३ । पष्ठ्यन्तात् बो-
द्धिर् अध्येतरि च यथाविहितं प्रत्ययो भवति, इत्यण्—

४४९ । पदैर्द्यष्टेभ् । २ । ३ । ८७ । ङिति तद्धिते आ-
रेभ् प्राप्तेरिवर्णस्योर्णस्य च स्थाने यौ यकारश्चकारौ तयोः पदे परतः
इजागमो भवति यजादेशात् प्रागेवारैर्चा प्राप्तिः शेषं समानम् । वैया-
करणः एवं छान्दसः, नैमित्तः, मौहूर्तः, ऋजुनाथस्य पुंसो निवास
इति विग्रहे ङस् इति वर्तते ।

४५० । निवासादूरगवाविति देशे नाम्नि । २ । ४ ।
१९२ । पष्ठ्यन्तात् निवासादूरभव इत्येतयोरर्थयोर्यथासं
विहितं प्रत्ययो भवति देशे नाम्नि प्रत्ययान्तं चेत् देशस्य नामधेयं

भवति इति करणो विवक्षार्थः इत्यण् । निवसन्त्यस्मिन्निति निवासः
 शेषं समानम् । आजुनावम् । उषुष्टस्य निवासः औषुष्टम्, शकलायाः
 निवासः शाकलम् । अदूरे भवः अदूरभवः वाराणसाया अदूरभवा
 वाराणसी नगरी टिट्ठण्हेयण् इत्य दिना डी । विदिशाया अदूरभवम्
 वैदिशम् नगरम् । उदुम्बरा अस्मिन् देशे सन्तीति विग्रहः—

४५१ । सोऽग्रास्ति । २ । ४ । १९३ । स इति प्रथमा-
 न्तात् अग्रेति सप्तम्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति यः प्रथमान्तः
 स चेदस्तीति भवति देशेनाम्नि । शेषं पूर्ववत् । औदुम्बरो देशः ।
 एवं वास्वजः । पार्वतः । कुशम्बेन निर्वृत्तेति विग्रहः—

४५२ । तेन निर्वृत्तञ्च । २ । ४ । १९४ । तेनेति वृत्ती-
 यान्तात् निर्वृत्तमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति इत्यण्
 देशे नाम्नि शेषं पूर्ववत् । टिट्ठण्हेअणित्यादिना डी कौशाम्बी नगरी ।
 एवं ककन्देन निर्वृत्ता काकन्दी, सगरैर्निवृत्तः सागरः । अर्हन् देवता-
 स्येति विग्रहे सास्येति वर्तते ।

४५३ । देवता । २ । ४ । २०६ । सेति प्रथमान्तादस्येति
 पद्यपर्यं यथाविहितं प्रत्ययो भवति यत्तत् प्रथमान्तं देवता चेत्सा
 भवति इत्यण् शेषं पूर्ववत् आर्हतः, एवं जैनः, ऐन्द्रं इन्द्रः । अग्निश्च
 विष्णुश्च देवतास्येति विग्रहः द्वन्द्वे आत्वे च कृते देवतेत्यण्—

४५४ । देवतादादौ । २ । ३ । ११० । देवतार्थानां प्रकृति
 भागानामात्वादौ विषये त्रिणति तद्धिते परत आदेः पूर्वपदस्यो-
 स्तरपदस्य च अश्वादेरारैश्च आदेशा भवन्ति । प्रक्रियते विधीयते
 प्रक्रयोऽनः प्रकृतिः आग्रावैष्णवम् एवं आग्निमाकृतम्, आग्नि-
 वारुणम् नात्यविष्णिमन्त्र इत्यात्वेत्ययोर्निषेधः । अग्नीन्द्रौ देव-

तास्येति विग्रहाण्—

४५५ । नेन्द्रवरुणस्यात् । २ । ३ । १११ । अवर्णान्तात्
पूर्वपदात् परस्य इन्द्रशब्दस्य वरुणशब्दस्य चोत्तरपदस्याक्ष्वादे-
शरैच् न भवति । अत्रेन्द्रोपादानात् पूर्वमेङभावादौचः प्राप्तेः
आग्नेन्द्रम्, एयमैन्द्रावरुणम् । त्रिषु लिङ्गेष्वपि योज्यम् । पैगाक्षि-
पुत्रो देवतास्येति विग्रहे—

४५६ । पैङ्गाक्षिपुत्रादिशुक्राच्छम् । २ । ४ । २०७ ।
पैङ्गाक्षिपुत्र इत्येवमादिभ्यः शुक्रशब्दाच्च यथासंख्यं छघौ भवतः ।
छस्य इय्, घस्य इय्, शेषं पूर्ववत् पैङ्गाक्षिपुत्रीयम्, शुक्रियम्
इति । कुसुम्भेन रक्तमिति विग्रहे—

४५७ । टो रागाद्रक्ते । २ । ४ । २२० । रज्यते येन स
रागः कुसुम्भादिः शुद्धस्य वर्णान्तरापादनमिह रज्यर्थः, ट इति तृती-
यान्तात् रागविशेषवाचिनः रक्तेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवतीत्यण् ।
शेषं पूर्ववत्, कौसुम्भः पटः, कौसुम्भी शाटी, कौसुम्भं वस्त्रम्, एवं
कापायम्, हारिद्रम्, लाक्ष्या रक्तमिति विग्रहे—

४५८ । लाक्षारोचनाट्टण् । २ । ४ । २२१ । लाक्षारो-
चनाभ्यां रक्तेऽर्थे ठण् भवति । ठस्येक् शेषं पूर्ववत् । लाक्षिकः, एवं
रौचनिकं वस्त्रम्, त्रिलिङ्गेषु योज्यम् । शकलेन रक्तमिति विग्रहे—

४५९ । शकलकर्दमाद्वा । २ । ४ । २२२ । शकलकर्द-
माभ्यां टान्ताभ्यां रागवाचिभ्यां रक्तेऽर्थे ठण् भवति । पक्षेऽण् शेषं
पूर्ववत् शाकलिकम्, शाकलम्, एवं कार्दमिनम्, कार्दमम्, चक्षुषा
गृह्यते इति विग्रहे—

४६० । कचित् । २ । ४ । २३९ । अपत्यादिभ्योऽन्यत्राप्यर्थे कचित् यथाविहितं प्रत्ययो भवति । इत्यण्, शेषं पूर्ववत् चाक्षुषम् रूपम्, आचणः शब्दः, वाशिनम्, स्पर्शिनञ्च द्रव्यम्, रासनो रसः । समानप्रामे कृतो भवो वेति विग्रहे—

४६१ । समानादिलोकोत्तरपदाध्यात्मादिभ्यष्टण् । ३ । १ । ६४ । समानशब्दाद्ययवेभ्यो लोकोत्तरपदेभ्योऽध्यात्मादिभ्यश्च यथा योऽं कृताद्यर्थे ठण् भवति । शेषं पूर्ववत् । सामानप्रामिकः सामानदेशिकः —

४६२ । अनुशक्तिकादीनाम् । २ । ३ । १०८ । अनुशक्तिक इत्येवमादीनां प्रकृतिभागानां विणति सद्धिते पूर्वपदस्योत्तरपदस्य चाक्ष्वादेरादैचो भवन्तीत्युभयपदस्य आदैच् ऐहलौकिकः पारलौकिकः, सार्वलौकिकः ॥ आत्मनीति विगृह्य सुष्येऽन्यथीभावे अत इत्यकारः समासान्तः । नोपदस्येत्यत्याजादिलुक् अध्यात्मभवमाध्यात्मिकम्, एवमाधिदैविकम्, आधिभौतिकम्, सामानिकम्, ऐहिकम्, आमुत्रिकम् । सुप्तै कृतः लब्धः क्रीतः संभूत इति वेति विग्रहे वाचादित्यादिपादे प्राग्गितादणित्यादयः स्वविशेषेण विशिष्टाः नद्यादिराष्ट्रदूरोत्तगादृण्पित्याह्नित्यादयश्चास्मिन् पादे येऽधिकृतास्तेऽनुवर्तन्ते ।

४६३ । हेः कृतलब्धक्रीतसंभूते । ३ । १ । ८४ । स्वभावनिष्पत्तायपेक्षितपरव्यापारः कर्मभूतो भावः कृत इत्युच्यते, लब्धः प्राप्तः, मूत्येन प्राप्तः क्रीतः, संभूतः समावृत्तिः संभावना आधेयव्यापारप्रमाणानतिरिक्तप्रमाणता या तत्प्रक्रियाकर्ता संभूतः । हेरिनि मत्प्रम्यन्तादेतेष्वर्थेषु यथायोगमणादयो ठणादयश्च प्रत्यया भवन्ति यथायोगमिति ॥ प्रत्ययो यः प्रकृतेः येन विशेषेण प्रकृति

गतेनार्थगतेन वा यथा नित्यो विकल्पितो वाचिकृतः ॥ तथा सभवे
भवतीत्यर्थः । शेष पूर्ववत् । स्त्रीः, एव माथुरः प्राग्जितादण्
इत्यण् । नादेयः, राष्ट्रियः, नद्यादिस्थादिना ढण्चो ढस्य एव घस्य
इय्, सुभ्रैजातः इति विप्रदे—

४६४ । जाते । ३ । १ । ८८ । सप्तम्यन्तात् जातेऽर्थे यथा
विहितमणादयो ढणादयश्च प्रत्यया भवन्ति । जन्मनि कर्तृभूतोऽन-
पक्षित परव्यापारो जात इत्युच्यते शेष पूर्ववत् । सुघ्नः, एव
माथुर, नादेय*, राष्ट्रिय । सुभ्रे भव इति विप्रदे—

४६५ । भवे । ३ । १ । ११२ । सप्तम्यन्तात् जातेऽर्थे
यथाविहित प्रत्ययो भवति । भवतिस्सत्ता विद्यमानता च न अन्यर्थ
कालसामान्ये कर्तर्यप्रत्यये इति भवतीति अस्य विशेष्यलिङ्गता शेष
पूर्ववत् स्त्रीघ्न*, नादेय । वेशे भव इति विप्रदे—

४६६ । दिगाद्यङ्गाद्याः । ३ । १ । ११३ । दिगादिभ्य
शरीरावयववचनाच्च सप्तम्यन्तात् भवेऽर्थे य प्रत्ययो भवति । विद्यय,
परिति लुक् वर्ग्य, मुख्य*, जपन्य, दन्त्य*, कर्ण्य, ओष्ठय*, पाद्य,
अन्तरगारे भव इति विप्रदे—

४६७ । अन्तः पूर्वात् । ३ । १ । १२७ । अन्त शब्द
पूर्वात् अव्ययीभावात् तत्र भवेऽर्थे ढण् भवति । अगारस्यान्तरन्त
रगारम् । पारे मध्येऽन्त पष्ठ्या इति अव्ययीभाव शेष पूर्ववत् ।
आन्तरगारिक, आन्तर्गोहिक*, आन्त.पुरिक, उपगोरिदमिति विप्रदे—

४६८ । ढसःस्वे । ३ । १ । १३७ । ढस इति पष्ठपन्तात्
स्वे इति द्वितीये सम्बन्धिनि यथाविहितमणादयो ढणादयश्च
प्रत्यया भवन्ति । शेष पूर्ववत् औपगवम्, कापटवम्, स्त्रीघ्नम्,

माथुम्, गाङ्गम्, नादेयम्, राष्ट्रियम्, । सुन्नादागंत इति विप्रदे—

४६९ । हसेरागते । ३ । १ । १५८ । हसेरिति पञ्चम्यन्तात् आगतेऽर्थे यथाविहितमणाद्यो ढणादयश्च प्रत्यया भवन्ति । शेषं पूर्ववत् । सौत्रः, नादेयः, राष्ट्रियः । शुल्कशालाया आगतमिति विप्रदे—

४७० । आयस्थानात् । ३ । १ । १६२ । स्वामिप्राप्तौ भाग आयः तस्योत्पत्तिस्थानवाचिनः पञ्चम्यन्तात् आगतेऽर्थे टण् भवति । शेषं पूर्ववत् । शौल्कशालिकम्, आपणिकम्, आकरिकम्, गौलिमकम् । भद्रबाहुणा प्रोक्तानीति विप्रदे—

४७१ । टः प्रोक्ते । ३ । १ । १६९ । प्रकर्षेण उदाख्यातमन्यापितं वा प्रोक्तम्, तस्मिन् ट इति तृतीयान्तात् यथा विहितं प्रत्ययो भवति शेषं पूर्ववत् । माद्रबाहुवाणि उत्तराभ्ययनानि, पाणिनिना प्रोक्तमिति विप्रदे—

४७२ । यस्याक्षरादिरादैच् । १ । १ । १९ । यस्य शब्दस्याच्चा मन्वे आदिस् आकार ऐच् या भवति स दुसंज्ञो भवति ।

४७३ । दोःश्लः । ३ । १ । २६ । दुसंज्ञकात् प्राग्जितीये कृतार्थे छो भवति । अस्य ईय् पाणिनीयम् एवं शाकटायनीयम् पाणिनीयस्य बोद्धा अध्येता वेति विप्रदे बोद्धन्त्येतोरित्यण्—

४७४ । प्रोक्तात् । २ । ४ । १८३ । प्रोक्तप्रत्ययान्तात् विहितस्य बोद्धन्त्येतृप्रत्ययस्य श्लुग्भवति । पाणिनीयश्लोचः । वररुचिना कृतानीति विप्रदे—

४७५ । ग्रन्थे । ३ । १ । १८६ । टान्तात् कृतेऽर्थे ग्रन्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । शेषं पूर्ववत् ।

दायापाली रूपसिद्धिः । सुप्नो निरासोऽस्येति विग्रहे—

४७६ । सोर्निवासादस्य । ३ । १ । १९७ । सोरिति प्रथमान्तात् निरासवाचिनः अस्येति षष्ठ्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति शेषं पूर्ववत् । स्त्रीम्न, नादेयः, राष्ट्रियः । अक्षैर्जितः जयम् दीव्यन् वेति विग्रहः—

४७७ । टोजितजयदीव्यत्पन्नत्सु । ३ । २ । २ । ट इति तृतीयान्तात् जिते जयति दीव्यति स्नतिचार्थे ठण् भवति शेष पूर्ववत् । आक्षिकः, शालाक्षिकः, अभ्या रानम् आभ्रिकः एवं कौदा-
लिकः, रानिन्निक, ट इति करणे तृतीया, नान्यत्राभिधानात् ।
दध्ना संस्कृतमिति विग्रहे—

४७८ । संस्कृते । ३ । २ । ३ । तृतीयान्तात् संस्कृते ठण् भवति । सत उक्तर्षाधानं संस्कारः शेषं पूर्ववत् । दाधिकम्, एव शार्ङ्गवेरिकम्, मारीचिकम्, औपाध्यायिकः शिष्यः, वैद्यिकः, षडुपेन तरन्निति विग्रहे—

४७९ । तरति । ३ । २ । ५ । तृतीयान्तात् तरति ठण् भवति शेषं पूर्ववत् । औडुपिकः एव काण्डप्लपिकः । गोपुच्छिकः ।
दक्षिणा गच्छन्निति विग्रहे—

४८० । चरति । ३ । २ । ७ । चरति गच्छति भक्षयति चार्थे ठण् भवति । हास्तिक, शाकटिकः, दध्ना भक्षयन् दाधिक, शार्ङ्गवेरिकः ।

४८१ । शाब्दिकदार्दुरिकलालाटिककौक्कुटिकाः । ३ ।
२ । ४७ । शाब्दिकादयः शब्दाः यथास्वं प्रसिद्धेऽर्थविशेषे ठण-
न्ता निपात्यन्ते । शब्दं कुर्वन् अविनष्टं शब्दमुच्चारयन् शाब्दिको

द्वैयाकरणः । निपातनं हि रूढ्यर्थम्, दर्दुरं वादित्रं कुर्वन् इति दार्दुरिकः । ललाटं पश्यन् लालाटिकः सेवकः । कुम्कुटं पश्यन् कौवकुटिकः । कुम्कुटिवाल्लेपेन देशेन गच्छन् पुरोयुगमात्रार्पित दृष्टिः संयतो गिष्णुरुच्यते—

४८२ । दैष्टिकास्तिकनास्तिकाः । ३ । २ । ६१ । दैष्टिकादयः शब्दाः । तदिति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे ठणन्ताः निपात्यन्ते । दिष्टा प्रमाणानुपातिरस्य दिष्टं दैवं प्रमाणमिति वा मतिरस्येति दैष्टिकः । अस्ति परलोकः पुण्यपापमिति मतिरस्येति आस्तिकः, नास्ति परलोकः पुण्यपापमिति मतिरस्येति नास्तिकः । अस्ति नास्तीति शब्दौ निपातौ अपूपभक्षणं शीलमस्येति विग्रहे—

४८३ । शीलम् । ३ । २ । ६२ । तदिति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे ठण् भवति, यस्तत् प्रथमान्तं शीलं चेत्तद् भवति । शीलं प्राणिनां स्वभावः, फलनिरपेक्षा प्रवृत्तिः । शेषं पूर्ववत्, आपूपिकः, एव शाण्डुलिक, मौदिक, ताम्बूलिकः । भक्षणार्थः शीलार्थश्च वृत्तावन्तर्भूतः । छत्रं शीलमस्येति विग्रहे—

४८४ । छत्रादेरञ् । ३ । २ । ६३ । छत्रादिभ्यः तदस्य शीलमित्यस्मिन् विषये अञ् भवति । शेषं पूर्ववत्, छत्रः छत्रवत् गुरुछिद्रावरणादि प्रवृत्तिः, शिष्य उच्यते एवं शैश्वः, भैक्षः । शुल्कशालायां नियुक्त इति विग्रहे—

४८५ । तत्त नियुक्ते । ३ । २ । ७२ । तत्रेति सप्तम्यन्तान्नियुक्तेऽर्थे ठण् भवति । नियुक्तोऽधिकृतो व्यापारितः शेषं समानम्—शौल्कशालिकः आपणिकः, दौवारिकः पदेऽवष्टेन् इत्यधिकृत्य—

४८६ । द्वारादेः । २ । ३ । ८८ । द्वारइत्येवमादीनां यो

यकारो यकारश्च तत्प्राप्तेरातोऽप्राप्तिमतोऽन्वादेशसमीपितस्य ङिति तद्धिते ष्टेजागमो भवति । सप्तत्याकीर्तनमिति विग्रहे—

४८७ । मूल्यैःक्रीते । ३ । २ । १४६ । मूल्यवाचिन
द्वितीया तान् क्रीतर्थे यथाविहित प्रत्ययो भवतीति ठण् । शप
समानम् । माप्तिङम्, आशीतिङम्, नैपिकम्, पाणिकम्, रथ
इतीति विग्रह य इति वर्तते—

४८८ । बहति रथप्रामगात् । ३ । २ । १८२ । तदिति
द्वितीयान्तात् रथान् प्रासगाच्च बहत्यर्थे यो भवति । शप समानम् ।
वत्मानां वन्धे प्रासज्यते इति प्रासङ्गोयुग तद्धन् प्रासग्य । घुर
बहमिति विग्रह—

४८९ । घुरो यदण् । ३ । २ । १८३ । घुर् शब्दाद्विती
यान्तात् बहत्यर्थे यदणौ भवत घुर्य, प्य् घौरय, सामनि
साधुरिति विग्रह—

४९० । तत्रमाधौ । ३ । २ । १९६ । तत्रेति सप्तन्यन्तान्
साधारण्ये यो भवति । नोऽन्त्येति लोप प्राप्ते—

४९१ । येऽनाऽष्ट्ये । २ । ३ । ६१ । ण् वजित य
प्रत्यय अनोऽन्त्याजादलुप्त भवति । सामन्य, वेमन्य, कर्मण्य,
सभ्य, साधुर्याग्य प्रणीण उपकारको वा य मुख करोति स
उपकारक । वत्सेभ्यो हितमिति विग्रह—

४९२ । तस्मै हितेऽराजाचार्य ब्राह्मणवृष्ण. । ३ । २ ।
२१३ । चतुर्थ्यन्तात् हित ङ्यो भवति नराणां हितमुपकारकम्
इति छ छस्य इय् वत्सीय, पुनीय ।

४९३ । युगाद्योर्थः । ३ । २ । २१० । युगान्ध्व्य सप्त-

र्णान्तेभ्यश्च य प्रत्ययो भवति । छापावादः युज्यः —

४९४ । रथखलतिलयवमापवृषन्नक्षप्राण्यङ्गायः । ३ । २ ।
 २१४ । रथादिभ्यः प्राण्यङ्गवाचिभ्यश्च तस्मै हिते यो भवति रथाय
 हिता रथ्याभूमिः, खल्यमग्निरक्षणम्, तिल्यं वायुः । यज्यः तुषारः ।
 माप्यो वातः, वृष्यं क्षीरपानम् । नक्षण्यो वेशः । दन्तेभ्यो दितम्
 दन्त्यम्, कर्ण्यम्, नाभ्यम्—

४९५ । सुष इवे । ३ । ३ । २ । सुषन्तात् इवार्थे वत् प्रत्ययो
 भवति इवशब्दः सादृश्यं द्योतयति तथेत् सादृश्यं कृत्ये क्रियाविषयं
 क्रियागतं भवतीत्यर्थः । क्षत्रिय इव क्षत्रियवत् युध्यति, देवमिव
 देववत् पश्यति शुक्रम्, साधुनेव साधुवदाचरितं देवदत्तेन, ब्राह्म-
 णाय इव ब्राह्मणवत् दत्तं देवदत्ताय, पर्वतादिव पर्वतवदवरोहत्या-
 समात् ।

४९६ । तत्र । ३ । ३ । ३ । तत्रेति सप्तम्यन्तादिवार्थे वत्
 भवति । मधुरायामिव मधुरावत् सुप्ते प्राकाराः, पाटलिपुत्रवत् साकेतं
 परिलाः ।

४९७ । तस्य । ३ । ३ । ४ । तस्येति पष्ठम्यन्तात् इवार्थे
 वत् भवति देवदत्तस्येव देवदत्तवत् जिनदत्तस्येव । गोर्भावः इति
 विग्रहे—

४९८ । भावेत्वत् । ३ । ३ । ५ । तस्येति पष्ठम्यन्तात्
 भावेऽभिधेयेत्वत्तलौ भवनम् । भवतोऽस्मादभिधानं प्रत्ययावितिभावः,
 शब्द प्रवृत्तिनिमित्तम्, लकारः स्त्रीलिङ्गार्थः, गोत्वम्, गोता, अत्र-
 सामान्यभावः, शुद्धत्वम्, शुद्धता, पदस्य अत्र शुणसामान्यम्, राजपुरु-
 षत्वम्, राजपुरुषता, पाचकत्वम्, पाचकता, ओषगत्वम्, ओषगवता

अत्र सम्बन्धः द्वित्वत्वम्, द्वित्यता, अत्र शब्दरूपम् संज्ञासंज्ञिसम्बन्धो
षालकुमाराद्यवस्थानुगतं वा वस्तुरूपत्वात् त्वान्तं नपुंसकलिङ्गम्,
न्तं स्त्री । अधिपतेर्भावः कृत्यं वेति विग्रहे—

४९९ । पतिराजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कृत्ये च । ३ । ३ ।
० । पठ्यन्तेभ्यः कृत्ये कर्तव्ये कर्मणि क्रियायाञ्च भावे च ट्यण्
वति प्रोक्तादिति त्वतलो भवतः । टकारो डर्थः, शेषं समानम् ।
॥धिपत्यम्, अधिपतिस्त्वम्, अधिपतिता, अधिको राजा अधिराज-
स्य भावः कृत्यं वा आधिराज्यं, आधिराजत्वम्, अधिराजता,
गुणः अंगं प्रवृत्तिनिमित्तं येषां ते गुणाङ्गाः, गुणद्वारेण गुणिनि
र्तमानास्तेभ्यः मौढ्यम्, मूढत्वम्, मूढता राजादिभ्यः नोऽपदस्ये-
यन्त्याजादि लोपः, राज्यम्, राज्यता राजत्वम्, काव्यम्, कवित्वम्
कविता । ऊरुः प्रमाणमस्येति विग्रहे—

५०० । तदस्य प्रमाणान्मात्रद् । ३ । ३ । ६० । तदिति
प्रयमान्तात् प्रमाणवाचिनः शब्दादस्येति पष्ठर्धे मात्रद् भवति
टकारो डर्थः आयाममानं प्रमाणं तत् द्विविधम्—वर्धमानं शब्द्या-
मानञ्चेति तत्रोर्ध्वमानात् ऊरुमात्रमुदकम्, ऊरुमात्री खाता, शब्द्या-
माने रज्जुमात्री भूमिः । हस्ती प्रमाणमस्येति विग्रहे—

५०१ । हस्तिपुरुषाद्वाण् । ३ । ३ । ६१ । तदिति प्रथ-
मान्तात् प्रमाणवाचिनो हस्तिशब्दात् पुरुषशब्दाच्च अस्येति
पष्ठर्धे अण् प्रत्ययो वा भवति पक्षे यथाप्राप्तम् । नोऽपदस्येति
लोपस्य अनपत्ये इति प्रतिषेधः । हास्तिनम्; हस्तिमात्रमुदकम्, पौरु-
षम्, पुरुषमात्रमुदकम्; ऊरुः प्रमाणमस्येति विग्रहे—

५०२ । वोर्ध्वं दन्तद्वयमट् । ३ । ३ । ६२ । उर्ध्वं यत्प्रमाणं तद्वाचिनं शब्दरूपात् प्रथमान्तादस्येति पष्ठयर्थे टन्तद्वयसत्तौ वा भवत । पक्षे मात्रद् उरुद्वयम्, उरुद्वयसम्, उरुमात्रमुदन्तम् । हस्तिद्वयम्, हस्तिद्वयसम् । पुरुषद्वयम्, पुरुषद्वयसम्, इदं गानमस्यति विग्रहः—

५०३ । घटिद्वयमिन्द्रिवृत्तौ । ३ । ३ । ६८ । तदिति प्रथमान्तात् मानवृत्तेरिदं दत्तं निश्चिन्तायास्येति पष्ठयर्थे घतुर्भवति । उकार उगित्कारार्थः । मानं चतुर्विधम्—वितस्त्वादि प्रमाणम्, प्रस्थादि परिमाणम्, कर्पाद्यु गानम्, एकरादि सख्यामानञ्चेति यस्य इत् ।

५०४ । किमिदमः कीश् । २ । २ । १०८ । किमिदमो घञ्वादिषु गथासरय क्रीडावाङ्मो भवत इति । इदम् ईश्, किम् कि, परिति लुक् उगिदचोऽनधादरिति नम् । सावतोश्चेति दीर्घः सोर्लङ्घ्यादिति लुक्, पदम्यति तकारस्य लोपः इयान् पठ्, इयत् धान्वम्, इयत् सुगर्णम्, इयन्तो गुणिनः, एव किगान्, कियत्—

५०५ । एतदो गो घः । ३ । ३ । ६९ । एतद् परस्य घतोर्विनास्य वकारो भवति ।

५०६ । आ घट्टद्वयमट् । २ । २ । १०७ । घतुप्रत्यये दगादिषु चोत्तरपदेषु ईर्वाकारो भवति, इति दकारस्याकारः, एव ईर्वात् ॥ एतन्मानमस्यति एतावान् दण्डः ।

५०७ । यत्तदः । ३ । ३ । ७० । यद् तदित्यताभ्यां परस्य घतोर्विनास्य वकारो भवति जपः समानम् । यत्परिमाणमस्येति यावन्, नत्परिमाणमस्येति तावान् । अत एवादशवचनात् यत्तदं

तद्वयो घतुर्भवति । चतुरोऽयथा अस्येति विग्रहे—

५०८ । अवयवात्तयट् । ३ । ३ । ७२ । अवयवे घातमाना-
संस्थावाचिनः शब्दात्तदिति प्रथमान्तादायेति पष्ठचयं अवयविनि
तयट् भवति । टकारो ड्व्यर्थः । “सिद्धस्यधातो” रिति पदस्य
“रःपदान्ते विसर्जनीयः” इति विसर्जनीयः तस्य ह्रस्वात्सुपस्तीति
सिः तस्य शास्त्रसित्यादिना पत्व टिट्ठिति च डी । चतुष्टयी रज्जुः एवं
पठ्यतयो यम, दशतयो धर्म ॥ एकादशानां पूरण इति विग्रहे—

५०९ । संख्यापूरणे डट् । ३ । ३ । ७६ । संख्याशब्दात्
त्या येन पूर्यते तस्मिन् संख्यापूरणेऽभिधेये पष्ठवन्तान् डट् प्रत्ययो
भवति । शेषं समानम् । एकादशः, एकादशसंख्यापूरण इत्यर्थः । एव
विशः, त्रयोदशः, चतुर्दश, एकादशी तिथिः । पण्णां पूरण इति विग्रहे—

५१० । पट्कतिकृतिपयात् प्यट् । ३ । ३ । ७९ । पट्टा-
देभ्यः संख्यापूरणार्थं प्यट् भवति । पकारट्वारौ पुनश्चावष्टी
मत्वपाथो । पष्ठी चानादरे इत्यादि निदेशात् यत्नादिलक्षणपदसंज्ञा
भावात् जडत्वं न भवति । पष्ठः, पष्ठी । ष्टौ प्ठ इति ण्डत्वम्, कृतीनां
पूरणः कतिथः कतिथी, कतिपयानां पूरण कतिपयथः । पिति-
तद्धिते इति पुंनद्भावः कतिपयथी ।

५११ । चतुरः । ३ । ३ । ८० । चतुरित्येनस्मात् संस्था-
पूरणे प्यट् भवति । चतुर्णां पूरणः चतुर्थ, चतुर्मृणां पूरणी चतुर्थी
पुंनद्भावः ।

५१२ । यत्नौ चः श्लुक्च । ३ । ३ । ८१ । चतुरित्ये-
नस्मात् ल्यौ प्रत्ययो भवति, चशब्दस्य च श्लुक् । चतुर्णां पूरणः तुर्यः,
तुरीयः, तुर्या, तुरीया ।

५१३ । नो मद् । ३ । ३ । ८५ । नान्तादनादेः संख्या
शब्दान् संख्यापूरणे मद् भवति । ङटोऽपवादः पञ्चानां पूरणः
पञ्चमः, पञ्चमी, सप्तमः, अष्टमः, नवमः, दशमः । अनादिरिति
किम् ? एकादशः ।

५१४ । द्वित्रेस्तीषट्त्रेश्च ऋद् । ३ । ३ । ८६ । द्वित्रिभ्यां
संख्याशब्दाभ्यां पूरणे तीयद् प्रत्ययो भवति, त्रिशब्दस्य च यद्वि
इति रूपं तस्य प्रत्ययसंनियोगे ऋद् इत्ययमादेशो भवति ।
शकारः सर्वादेशार्थः द्वयोः पूरणः द्वितीयः द्वितीया, तृतीयः, तृतीया,
तकारः ङदिति प्रत्याहारार्थः । तारका अस्य संजाता इति विप्रदे—

५१५ । संजातं तारकादिभ्य इतः । ३ । ३ । ११४ ।
तदिति प्रथमान्तेभ्यः संजातोपाधिकेभ्यः तारकादिभ्यः अत्येति
पष्ठयर्थे इत प्रत्ययो भवति शेषं समानम् । तारकाः संजाता सुष्ठु भूता
अत्येति तारकितं नभः । पुष्पितः, मुकुलितः, कुङ्कुमलितः, कुसुमितः
पल्लवितः । शवोऽस्य सन्तीति विप्रदे—

५१६ । अस्त्यस्मिन् वेति मतुः । ३ । ३ । ११६ । तदिति
प्रथमान्तादस्तीत्येवमुपाधिकात् अत्येति पष्ठयर्थे अस्मिन्निति सप्त-
म्यर्थे वा मतुप्रत्ययो भवति । उकारः उगित्कारार्थः शेषं समानम्,
गोमान्, श्रीमान् ।

५१७ । मान्तोपान्तजयो मतोर्मो वः । १ । २ । ९६ । मका-
रान्तात् मकारोपान्तादवर्णान्तादवर्णोपान्ताज्जयन्ताश्च परस्य मतो-
र्मकारस्य वकारो भवति । वृश्वा अस्मिन् सन्तीति वृक्षवान्,
किंवान्, दाडिमीवान्, शालावान्, अह्वान्, विद्युत्त्वान्, इति फरणो
विषयार्थः । श्लोकः —

भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशयने ।

संसर्गेऽस्तिविषक्षायां प्रायो मत्वादयो मताः ॥ १ ॥

५१८ । वागालाटौ । ३ । ३ । १२३ । यागित्येत-
स्मात् प्रथमान्तादस्त्युपाधिकात् अस्यास्मिन् वेत्येतयोरर्थयोः
आलाटौ भवतः क्षेपे गम्यमाने । वागस्यास्त्यस्मिन् वेति
वाचाटः, वाचालः । यो बहु निःसारं भाषते स एवं
क्षिप्यते ।

५१९ । ग्मिन् । ३ । ३ । १२४ । अस्यास्मिन् वेत्य-
र्थयोः वाचो ग्मिन् प्रत्ययो भवति मनुश्च । “चोः कुः”
इति कुत्वं, ‘जलो जश्’ इति जड्यम् । वामी, वाग्मान् ।
गकारः “प्रत्यये” इति अनुनासिकनिवृत्त्यर्थः ।

५२० । दन्त उन्नतः । ३ । ३ । १२६ । दन्तशब्दा-
दुन्नतोपाधिकात् मत्वर्थे दुरो भवति । दन्ता उन्नता अस्य स-
न्तीति दन्तुरः । अन्त्याजादेर्लुक्, तपोऽस्यास्मिन् वास्तीति
विप्रहे—

५२१ । तपःस्रग्मायामेधासी विन् । ३ । ३ । १५० ।
तप आदिभ्यः असन्तेभ्यश्च मत्वर्थे विन् भवति । ‘स्तंमत्वर्थे’
इति पदत्वनिर्णयान्नित्वाभावः, शेषं समानम् । तपस्वी, स्र-
ग्वी । मिद्वल्यधातोरिति पदत्वे “चोः कुः” इति कुत्वं ।
मायावी, मेधावी, यशस्वी, तेजस्वी । मनुः स्रग्वान्, माया-
वान्, मेधावान्, यशस्वान् । ब्रीहयोऽस्यास्मिन् सन्तीति
विप्रहे—

५२२ । ब्रीह्याद्यतोऽनेकाचः । ३ । ३ । १५३ । ब्रीह्यादिभ्यः अकारान्तादनेकाचश्च मत्वर्थे ठेनौ भवतः, मत्तुश्च । ब्रीहिकः, ब्रीही, ब्रीहिमान् । मायिकः, मायी, मायावान् । दण्डिकः, दण्डी, दण्डवान् । छत्रिकः, छत्री, छत्रवान् । करिकः, करी, करवान् । पटुः प्रकारोऽस्येति विग्रहे—

५२३ । प्रकारे जातीयर् । ३ । ३ । १७९ । तदिति प्रथमान्तादस्येति पष्ठ्यर्थे जातीयर् प्रत्ययो भवति यत् तत्प्रथमान्तं स चेत् प्रकारो भवति । सामान्यस्य भिद्यमानस्य यो विशेषो विशेषान्तरानलुप्युक्तः स प्रकारः भेदः । रेको रित् स्वार्थ इति प्रतिषेधार्थः । शेषं समानम् । पटुजातीयः, मृदुजातीयः, तज्जातीयः, यवजातीयः । नानाभूतप्रकारोऽस्य नानाजातीयः । एवंजातीयः, सधाजातीयः, यथाजातीयः, कथंजातीयः । अतः परं प्रायशः स्वार्थिकाः प्रत्ययाः, अनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययाः स्वार्थे भवन्तीति वचनात् । तत्रोपाधिः प्रकृतेर्विज्ञायते न प्रत्ययस्य द्योत्यो भवति ।

५२४ । भूतपूर्वे प्चरट् । ३ । ४ । १ । पूर्व भूतः भूतपूर्वः तस्मिन्नर्थे वर्तमानात्सुबन्तात् शब्दरूपान् प्चरट् प्रत्ययो भवति । पकारटकारवितौ । आद्यो भूतपूर्वः आद्यचरः, दर्शनीयचरः, आद्या भूतपूर्वा आद्यचरी “ पिति तद्धिते ” इति पुंस्त्वभावः ।

५२५ । अदथादिवैपुल्यात्सर्वादिकिञ्चनहोः प्तस् । ३ । ४ । १२ । द्रवादिबर्जितेभ्यः सर्वादिभ्यः किञ्चनहात् अवै-

पुस्यंवाचिनो बहुशब्दाच्च पञ्चम्यन्तात्तस् भवति । पकारः पूर्ववत् । सर्वस्मात् सर्वतः, विश्वतः, यतः । त्तसौ चादिति । कारस्याकारः । एदे इति लुक् । बहुभ्यः बहुतः । अय्ययत्वात् पुपः श्लुक् बह्वीभ्यः बहुतः । पिति तद्धिते इति पुंवद्भाषः ।

५२६ । इतोऽतः कुतः । ३ । ४ । १३ । इतस्, अतस्, कुतस् इत्येते शब्दाः त्तसन्ता निपात्यन्ते । अस्मादिति विगृह्य इतः । इदमः त्तसि इशादेशो निपात्यते । एतस्मादिति विगृह्य अतः एतदः अशादेशः । कस्मात् इति कुतः । किमः कु इत्यादेशः त्तस् च ।

५२७ । भवदायुष्मदीर्घः पुदंभानांप्रियेकार्थात् । ३ । ४ । १४ । एतत्समानाधिकरणादद्यादिवैपुल्यात् सर्वादिक्रिषद्भ्योः सर्वविभक्त्यन्तात् अप् च प्रत्ययो वा भवति, पकारः पूर्ववत् । स भवान् इति तत्रभवान् । तं भवन्तं तत्र भवन्तमित्यागुदाहार्यम् ।

५२८ क कुत्र त्रेह । ३ । ४ । १६ । कादयः त्रयन्ताः शब्दा निपात्यन्ते । कस्मिन् इति क, कुत्र । किमः कादेशः त्रपश्चाशादेशः । किमः कुदच । एतस्मिन्निति अत्र । एतदः अशादेशः । अस्मिन्निति इह । इदम इशादेशः त्रपश्चाशादेशः ।

५२९ । सप्तम्याः ३ । ४ । १७ । सप्तम्यन्तादद्यादिवैपुल्या-

१ 'अप् च' इति सूत्रमग्रे वर्तते तत्त्वमप्यकर्षणीयः ।

तु सर्वादिकिप्रहोः ङप् प्रत्ययो भवति । सर्वस्मिन् सर्वत्र, तत्र,
बहुत्र, बह्विषु बहुत्र । पुबद्भावः ।

५३० । कियत्तत्सर्वैकान्यात्काले दा ३ । ४ । १८ ।
किं यत् तत् सर्वे एक अन्य इत्येतेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यः काले
वर्तमानेभ्यः दाप्रत्ययो भवति । कस्मिन् काले कदा । किम्,
कादेशः । यदा तदा सर्वदा एकदा अन्यदा ।

५३१ । सदैतर्ह्यधुनेदानीं तदानींसद्यः ३ । ४ । १९ ।
सदाद्यः शब्दाः काले निपात्यन्ते । सर्वस्मिन् काले सदा,
सर्वशब्दात् दाप्रत्ययः सर्वस्य सभावश्च । अस्मिन् काले एतर्हि
इदमः हिप्रत्ययो भवति एतादेशश्च । इदमशब्दादेवाधुनेदानीं
प्रत्ययौ भवतः अशादेशौ च । अधुना, इदानीम् । तदो दानीं
प्रत्ययः तदानीम् । समानशब्दात् यत् सभावश्च समाने काले
सद्यः ।

५३२ । अनद्यतने हिः । ३ । ४ । २४ । सप्तम्यन्ता-
वनद्यतने काले वर्तमानाद्यथासम्भवमद्वयादिवैपुल्यात् सर्वादिकि-
प्रहोः हिप्रत्ययो भवति । यस्मिन्ननद्यतने काले यर्हि तर्हि
अन्यर्हि कर्हि ।

५३३ । प्रकारेथा । ३ । ४ । २५ । यथासंभवं विभक्ति
सानान्यस्य भेदो, भेदान्तराननुवृत्तः प्रकारः तस्मिन् वर्तमाना-
दद्वयादिवैपुल्यात् सर्वादिकिप्रहोः था प्रत्ययो भवति । सर्वेण
प्रकारेण सर्वथा, यथा, तथा ।

५३४ । कथमित्यमुः । ३ । ४ । २६ । कथमित्य-

मिति प्रकारे थप्रत्ययान्ते निपात्येते । केन प्रकारेण कथम्, अनेन एतेन प्रकारेण इत्थम् । इदम् एतदश्च इदादेशः । उकारः प्लव्विति पश्याहारार्थः ।

५३५ संख्याया धा । ३ । ४ । २७ । सख्यायाचिनः सुबन्तात् प्रकारे वर्तमानात् धाप्रत्ययो भवति । एकेन प्रकारेण पञ्चधा, द्विधा, त्रिधा, चतुर्धा, पञ्चधा, गणधा, भवति ।

५३६ । तिङ्श्च प्रकृष्टे तमप् । ३ । ४ । ७१ ॥ तिङ्-स्तात् सुबन्ताच्च प्रकृष्टे प्रकर्षवत्यर्थे वर्तमानात् स्वार्थे तमप् प्रत्ययो भवति । पकार इत । सर्व इमे पचन्ति, अयमेपां प्रकृष्टं पचतीति तमप् ।

५३७ । अव्ययेस्किङ्खोऽसन्ने तयोर्द्धाम् । ३ । ४ । ७४ । अव्ययेऽथ एकारान्तात् किञ्चिन्दात् तिङन्ताच्च परयोः तरप्तमपोः ङामादेशो भवति न चेतौ सत्वे द्रव्ये प्रकृष्टे वर्तेते । ङकारोन्त्यादेशार्थः । पचतितमां देवदत्तः । ङामन्तस्याव्ययत्वात् सोः श्लक् । पचतस्तमाम् पचन्तितमाम् । सर्व इमे शुद्धाः अयमेपां प्रकृष्ट इति शुद्धतमः ।

५३८ । द्वयोर्विमज्ये च तरप् । ३ । ४ । ७२ । द्वयोर्मज्ये प्रकृष्टे विमज्ये विकल्प्ये चार्थे वर्तमानात् तिङन्तात् सुबन्ताच्च तरप् भवति । तमपोऽपवादः । द्वाविमौ पचतः अयमनयोः प्रकृष्टं पचति पचतितराम् । अव्ययैदित्यादिना ङाम् । पठतितराम् । द्वाविमौ पठू अयमनयोः प्रकृष्टः पठुः पठुतरः । पाचकतरः । बहव इमे पटवः अयमेपां प्रकृष्टः पटुरिति,

द्वाविमौ पट्ट अयमनयोः प्रकृष्टः पटुरिति च विगृह्य तमप्-
तरपौ भवतः ।

५३९ । गुणाङ्गाद्वेष्टेयसू । ३ । ४ । ७५ । गुणमभिधाय यः
शब्दो द्रव्ये वर्तते तस्माद् गुणाङ्गात्परयोः तमप्तरपोर्यथासंख्यं
इष्ट ईयसु इत्येतावादेशौ भवतो वा । अन्त्याजादेरिति लुक् ।
उकार उगित्कार्यार्थः । पटिष्ठः पटीयान् । लघिष्ठः लघीयान् ।
प्रशस्यशब्दादपि तरपूतमपौ भवतः तयोरिष्टेयसू ।

५४० । प्रशस्पस्य श्रः । २ । ३ । ४७ । प्रशस्यशब्दस्य
णीष्टेयसु परतः श्र इत्यादेशो भवति । श्रेष्ठः श्रेयान् ।

५४१ । प्रशस्ते रूपप् । ३ । ४ । ७६ । सुबन्तात्
तिष्ठन्ताच्च प्रशस्तेऽर्थे रूपप् भवति । पकार इत् । प्रशस्तं पचति
पचतिरूपम् । प्रशस्तो वैयाकरणः वैयाकरणरूपः ।

५४२ । ईपदसमाप्तेऽडादेः कल्पन्देश्यब्देशीयर् । ३ ।
४ । ७७ । तिष्ठन्तात् सुबन्ताच्च दायन्तवर्जितात् ईपदसमा-
प्तेऽर्थे परतमानात् कल्पप्-देश्यप्-देशीयर् प्रत्यया भवन्ति ।
पकार इत् रेफात् स्वार्थ-इति पर्युदासार्थः । ईपदसमाप्तं पचति
पचतिकल्पम्, पचतिदेश्यम्, पचतिदेशीयम् । । ईपदसमाप्तः
पटुः पटुकल्पः, पटुदेश्यः, पटुदेशीयः ।

५४३ । तिङ्मर्वादेरस्वन्त्यात्पूर्वोऽक् । ३ । ४ । ७८ । तिङ्मन्तस्य
सर्वादीनाञ्च अक्षरानामप्ये योन्त्योऽच् तस्मात् पूर्वोऽक्
प्रत्ययो भवति । कुटिमनमत्पमन्नातं वा पचति पचतकिं
पचतकः, पचन्तकि । सर्वकः, सर्वकी, सर्वके । विश्वकः,

विश्वकौ, विश्वके । अदमित्यस्य असुकः, असकौ । वाऽकोऽ-
स्योरिति पक्षे अकारस्य उकारः कः साकोऽपि किमः कः
इति कादेशः । यकः । इत्यादि । यो भवतोः कठादिरिति
विग्रहे—

५४४ यत्तत्किमन्याद् द्वयोर्निर्धार्ये डतरः ३ । ४ ।
१०५ । यदादिभ्यः द्वयोरेकस्मिन् निर्धार्ये वर्तमानेभ्यः
डतरप्रत्ययो भवति । “ समुदायादेरुदेशस्य प्रकृत्या यदधि-
क्या करणभूतया, निष्कृत्य पृथक्कृत्य धारणं प्रतिपत्तिः बहि-
निर्धारणं वा निर्धारणम्, ” तस्य कर्म निर्धार्यम् डकारोऽ-
न्याजादिलुगर्थः यतरो भवतोः कठः पटुर्गन्ता दण्डी देवदत्तो
वा. ततः आगच्छतु, कतरो भवतोः कठः पटुर्वा, अन्यतरो
भवतोरागच्छतु ।

५४५ । वैकात् । ३ । ४ । १०६ । एकशब्दात् द्वयो-
रेकस्मिन् निर्धार्ये डतरो वा भवति । एकतरो भवतोः कठः
दुर्वा । चावचनमगर्थम् । एककः । यो भवतां कठ इति
विग्रहे—

५४६ । यदूनां प्रश्ने डतमश्च । ३ । ४ । १०७ यत्तत्-
किमन्येभ्यो यदूनां मध्ये निर्धार्ये वर्तमानेभ्यः प्रश्ने विषये च
डतमप्रत्ययो भवति डतरश्च वा । प्रश्न इति किमत्र विशेषणम्,
नान्येषामसंभवात् । यतमो यतरो वा भवतां कठः, ततमः
ततरो वा आगच्छतु, कतमः कतरो वा भवतां कठः बहुष्वासीने-
षु कञ्चित् कञ्चित् पृच्छति कतमो देवदत्तः कतरो देवदत्तः

अन्यत्रमो अन्यतरो वा भवतां कठः ।

५४७ । एकात् । ३ । ४ । १०८ । एकशब्दात् बहुना-
मेकस्मिन् निर्धार्ये क्तमो वा भवति । एकतमो भवतां कठः
पदुर्गन्ता वा । वाचयनमगर्थम् ।

५४८ । वर्णात् कारः । ३ । ॥ । १२६ । वर्णवाचिनः
कारप्रत्ययो भवति स्वार्थे । अ एव अकारः ककारः चकारः
बहुलमित्येव तेनाभिनिष्ठान इत्यादौ न भवति । एवकार
इत्यादौ च भवति । रेफ इति रादिफ इति मिद्धम् । रकार
इत्यपीष्यते ।

५४९ । भेषजादिहोत्रादेवेभ्यश्छाणञ्छतल् । ३ । ४ ।
१२७ । भेषजादिभ्यः होत्रा देव इत्येताभ्यां च स्वार्थे यथासं-
ख्यं छ्यञ्छतल् इत्येते प्रत्यया वा भवन्ति । टणला इतः । भेषज-
मेव भैषज्यम्, अनन्तमेव आनन्त्यम्, इतिहेत्येव ऐतिह्यम्,
इतिदेति निपातसमुदाय उपदेशपारंपर्ये वर्तते । चत्वार एव
वर्णाः चातुर्वर्ण्यम्, त्रैलोक्यम्, पाद्गुण्यम्, होत्रैव होत्रीयम्,
देव एव देवता ।

५५० । प्रज्ञादिभ्योऽण् । ३ । ४ । १३२ । प्रज्ञादि-
भ्यः स्वार्थे ञ् वा भवति । प्रज्ञ एव प्राज्ञः, प्राज्ञी, वणिगेव
वाणिजः । इत्यादि सर्वे तद्धितोदधिं समचलोक्य समुन्नेयम् ।

॥ इति वयापालमुनिविरचिते रूपसिद्धित्याकरणे
तद्धितसिद्धिः ॥

अथ कर्तरि तिङन्ता नीयन्ते ।

निपालसिद्ध सदनन्तवीर्यं वीरं सुशान्तिं विजयाकलंकम् ।
 गीस्वर्णसेनं प्रणिपत्य पूतं धात्वष्टकार्यं प्रयदामि किञ्चित् ॥
 तत्र प्रथमं तिङ्प्रत्ययाः क्रियार्येभ्यो धातुभ्यः परस्य लकारस्य
 ाने योज्यन्ते । ते पुनस्तिङ्प्रत्ययाः—तिप्, तस्, सि, सिप्,
 स् थ, निप्, वस्, मस् । त, आताम्, झ, धाम्, आधाम्,
 रम्, इल्, वहिर्, महिर् इति । के च लकाराः—लट्, लिट्,
 इट्, लृट्, लेट्, लङ्, लिङ्, लुङ्, लेङ् इति । धातवः
 निरर्थवशाद् द्विविधा भवन्ति । सकर्मकाकर्मकाश्चेति । तत्र ये
 तर्मापेक्षा क्रियामाहु कट करोति, माम गच्छति इत्यादयः ते
 सकर्मकाः । ये च कर्मनिरपेक्षाः क्रियामाहुः आस्ते शेते इत्याद-
 यस्तेऽकर्मकाः । ते पुनः सर्वे एकादशविधा भवन्ति, शन्वि-
 करणा एधादयः । सुषन्तप्रकृतिकानामेधादिष्यन्तर्भावः शन्वि-
 करणकत्वात् । इलुग्विकरणा अदादयः, इलुग्विकरणा जुहो-
 त्यादयः, इयविकरणा दिवादयः, इनुविकरणाः स्वादयः,
 इनाविकरणाः श्रयादयः, शविकरणास्तुदादयः, उषिकरणाश्च-
 नादयः, नम्विकरणा रुधादयः, निजन्ताश्चुरादयः, विकल्पि-
 तनिजन्ता युजादयोश्चेति । ते पुनस्तिङ्प्रत्ययवशान् त्रिविधा
 भवन्ति अतङ्वन्तस्तङ्वन्त उभयवन्तश्चेति । कदाचिद्वृत्त-
 विशेषादतङ्वन्तस्तङ्वन्तो भवन्ति, तङ्वन्तोऽप्यतङ्वन्तो भ-
 वन्ति । तत्र प्रथमं शन्विकरणेष्वेधादिषु अतङ्वतो भूदत्येत-

अन्यतमो अन्यतरो वा भवतां कठः ।

५४७ । एकात् । ३ । ४ । १०८ । एकशब्दात् बहुना-
मेकस्मिन् निर्धार्ये द्वयमो वा भवति । एकतमो भवतां कठः
पटुर्गन्ता वा । बानचनमगर्थम् ।

५४८ । वर्णात् कारः । ३ । ४ । १२६ । वर्णवाचिनः
कारप्रत्ययो भवति स्वार्थे । अ एव अकारः ककारः चकारः
बहुलमित्येव तेनाभिनिष्ठान इत्यादौ न भवति । एवकार
इत्यादौ च भवति । रेफ इति रादिफ इति सिद्धम् । रकार
इत्यपीष्यते ।

५४९ । भेषजादिहोत्रादेवेभ्यश्चण्डतल् । ३ । ४ ।
१२७ । भेषजादिभ्यः होत्रा देव इत्येताभ्यां च स्वार्थे यथासं-
ख्यं ट्यण्डतल् इत्येते प्रत्यया वा भवन्ति । टणला इतः । भेषज-
मेव भैषज्यम्, अनन्तमेव आनन्द्यम्, इतिहेत्येव ऐतिह्यम्,
इतिदेति निपातसमुदाय उपदेशपारंपर्ये वर्तते । चत्वार एव
वर्णाः चातुर्वर्ण्यम्, त्रैलोक्यम्, पाङ्गुण्यम्, होत्रैव होत्रीयम्,
देव एव देवता ।

५५० । प्रज्ञादिभ्योऽण् । ३ । ४ । १३२ । प्रज्ञादि-
भ्यः स्वार्थे ञ् वा भवति । प्रज्ञ एव प्राज्ञः, प्राज्ञी, वणिगेव
वाणिजः । इत्यादि सर्वं तद्धितोद्दिष्टं समबल्लोक्य समुल्लेख्यम् ।

॥ इति दयापालमुनिविरचिते रूपसिद्धिव्याकरणे
तद्धितसिद्धिः ॥

अथ कर्तरि तिङन्ता नीयन्ते ।

श्रीपालसिद्धं सदनन्तवीर्यं वीरं सुशान्तिं विजयाकलंकम् ।
 श्रीस्वर्णसेनं प्रणिपत्य पूतं घात्विष्टकार्यं प्रवदामि किञ्चित् ॥

तत्र प्रथमं तिङ्प्रत्ययाः क्रियार्येभ्यो धातुभ्यः परस्य लकारस्य
 घाने योज्यन्ते । ते पुनस्तिङ्प्रत्ययाः—तिप्, तस्, शि, सिप्,
 पस् थ, मिप्, वस्, मस् । त, आताग्, झ, याम्, आधाम्,
 भ्वम्, इल्, वहिर्, महिद् इति । के च लकागः—लट्, लिट्,
 लृट्, लृट्, लेट्, लङ्, लिङ्, लुङ्, लृङ्, लेङ् इति । धातवः
 पुनरर्थवशाद् द्विविधा भवन्ति । सकर्मकाकर्मकाश्चेति । तत्र ये
 कर्मपेक्षा क्रियामाहु कट करोति, ग्रामं गच्छति इत्यादयः ते
 सकर्मकाः । ये च कर्मनिरपेक्षाः क्रियामाहुः आस्ते शेते इत्याद-
 यस्तेऽकर्मकाः । ते पुनः सर्वे एकादशविधा भवन्ति, शब्धि-
 करणा एधादयः । सुषन्तप्रकृतिकानामेधादिष्यन्तर्भावः शब्धि-
 करणकरत्वात् । इलुब्धिकरणा अदादयः, इलुब्धिकरणा जुहो-
 त्यादयः, इयविकरणा दिवादयः, इनुविकरणाः भ्वादयः,
 इनाविकरणाः श्रयादयः, शविकरणास्तुदादयः, उविकरणास्त-
 नादयः, नम्बविकरणा रुधादयः, निजन्ताश्चुरादयः, विकल्पि-
 तनिजन्ता युजादयश्चेति । ते पुनस्तिङ्प्रत्ययवशान् त्रिविधा
 भवन्ति अतद्बन्तस्तद्बन्त उभयबन्तश्चेति । कदाचिद्वृत्त-
 विशेषादतद्बन्तस्तद्बन्तो भवन्ति, तद्बन्तोऽप्यतद्बन्तो भ-
 वन्ति । तत्र प्रथमं शब्धिकरणेष्वेधादिषु अतद्बन्तो भूइत्येत-

स्मात् कृल्लोतुंत्वामिति कर्तरि विहितस्य लकारस्य स्थाने तिवा-
दयो योज्यन्ते । भूस्तत्तायामिति सत्तायामर्थे भू इति प्रकृतिः
पठ्यते । भू इति स्थिते क्रियार्थो धातुरिति धातुसंज्ञायां सत्त्वा
सतीति लट् । टकार एटित इति विशेषणार्थः । अकारो विदो
लटो वेति विशेषणार्थः । एकद्विवहाविति वर्तते—

५५१ । लोऽन्ययुष्मदस्मासु तिप्सिप्सिप्सिप्सिप्सिप्सि-
स्मस् । १ । ४ । ६ । ल इति सामान्येनोत्सृष्टानुबंधानां दशा-
नां लकाराणां महणम्, अन्ययुष्मदस्मदर्धेषु प्रत्येकमेकद्विवहुषु
वर्तमानस्य धातोर्विहितस्य लकारस्य यथाक्रमं तिवादयो नवा-
देशा भवन्ति । इति अन्यस्मिन्नेकस्मिन्नर्थे तिप्, अन्ययोर्द्वयो-
स्तस्, अन्येषु बहुषु जि । युष्मद्येकस्मिन्नर्थे सिप्, युष्मदोर्द्व-
योस्तन्, युष्मत्सु बहुषु थ । अस्मद्येकस्मिन्नर्थे मिप्, अस्मदो-
र्द्वयोः वम्, अस्मत्सु बहुषु मस् भवति । तिप्सिप्सिप्सिप्सिप्सिप्सि-
रोऽप्रयोगी इत्यल्लाविति पर्युदासार्थः ।

५५२ । शोऽन्तः । १ । ४ । ८८ । धातोर्लादेशावय-
वस्य सकारस्य अन्त इत्यादेशो भवति । तकारेऽकार उच्चार-
णार्थः । ततः कर्तरि शिविति मध्ये शप् । शकारपकारावितौ, श-
कार एनोऽइया इति विशेषणार्थः, पकारः पूर्ववत् " अक्कि-
ल्लुग्घेतौ " इत्युकारस्यौकारः एनोऽन्ययवायावित्यवादेशः ।
अन्तादेशे एदे इति अकारस्य लुक् । मिव्वस्मस्सु—

५५३ । आश्रज्यतः । ४ । २ । ३४ । मकारादौ वका-
रादौ लिबर्जितलादेशे एदे अकारस्याकारो भवति ततः युक्

इमिति पदसंज्ञायां सञ्जूरहस्तो तिप्यकसंयुध्वंसो रिरिति
 शान्तस्य सकारस्य रिः । तस्य रः पदान्ते विसर्जनीय इति
 [सर्जनीयः । नीतिः—स भवति, तौ भवतः, ते भवन्ति, एवं
 भवति, युवां भवथः, यूयं भवथ, अहं भवामि, आवां भवा-
 ः, वयं भवामः । यत्रैकस्मिन्वाक्ये युष्मच्छब्दः प्रयोक्तुं
 शक्यते तत्र सिवादयो भवन्ति नान्यत्रेति भवान् भवति, भवन्तौ
 भवतः, भवन्तो भवन्ति इति । अत्र युष्मच्छब्दपर्यायस्य भव-
 न्छब्दस्य प्रयोगे युष्मच्छब्दस्य प्रयोक्तुमशक्यत्वात् सिपूथ-
 म्थान भवन्ति । युष्मच्छब्दप्रवृत्तिं प्रति हि योग्यो युष्मच्छ-
 द्धार्यो विज्ञायते । भवति, भवतः, भवन्ति, भवसि, भवथः,
 भवामि, भवावः, भवामः इति अत्रान्ययुष्मदस्मदाम-
 प्रयोगेऽपि तदर्थे एव लार्थः इत्यादेशार्थः । अर्थविशेषाभिव्यक्त्यर्थं
 धातोरुपसर्गेण योगः कथ्यते तत्र च धातुरन्तरङ्गत्वात्
 पूर्वमुपसर्गेण युज्यते पश्चात् साधनेनेति कर्तव्यतिहाराभिव्य-
 क्त्यर्थं विञ्जति इत्येतावुपसर्गो भूइत्येतस्माद् धातोः पूर्वं
 प्रयोक्तव्यौ, पश्चात् सतीति छट्प्रत्ययः तस्य एकद्विवहौ
 छोट्ययुष्मदस्मासु तावाम्पश्चात्सादांभ्वमित्वहिमहिङिति च
 वर्तमाने—

५५४ । व्यतिहृतेऽगतिर्द्विसाशब्देऽह्वहश्चापरस्परान्यो-
 न्येतेतरे १ । ४ । ७६ । परस्परसम्बन्धिहरणं व्यतीहारः, इतर-
 सम्बन्धिन इतरेणेतरसम्बन्धिनश्चेतरेण ग्रहणं तस्य कर्म व्यतिहृ-
 तम् । तस्मिन् गतिर्द्विसाशब्दवर्जितेऽर्थे वर्तमानस्य हरतेः वहते

अन्यस्यच धातोः कर्तृषु अन्ययुष्मदस्मासु प्रत्येकमेकद्विवहुषु
वर्तमानस्य लकारस्य यथासंख्यं त आताम्, झ, थास्, आथाम्,
ध्वम्, इल्, षहि, महिर् इत्येते आदेशा भवन्ति परस्पर
अन्योन्य इतरेतर इत्येतस्मिन्नसति । इति तादयो नवादेशा
भवन्ति । लकारो रज्ञौ हेलोरिति विशेषणार्थः । ङकारः सुङिति
तङिति च प्रत्याहारार्थः तादिषु पूर्ववत् शबोत्वावादेशाः,
झकारस्य झोऽन्त इत्यन्तादेशः ।

५५५ । ए टितः । १ । ४ । ९२ । धातोर्विहितस्य टितो
लकारस्य तट् एकारादेशो भवतीति पञ्चया स्थानेऽन्तेलः इति
अन्तस्य एकारो भवति ।

५५६ । थासः से । १ । ४ । ९५ । टितो लकारस्य
थास, से इत्यादेशो भवतीति थासः सेभावः ।

५५७ । चक्षामो गेष् । १ । ४ । ९३ । टितो लकारस्य तङ्गो
बहेरिकारस्यामञ्च गेष् भवति । इति आतामाथामित्यनयोराभः
बहेरिकारस्य च गेष् भवति । गकारो गित इति प्रतिषेधार्थः
शकारः सर्वादेशार्थः ।

५५८ । आतोऽपः । ४ । २ । ३६ । धातोर्यः पितृवि-
वर्जितः लादेशः तस्य य आकारः तस्य परस्यातः इयादेशो
भवतीति आतामायामोराकारस्येय् भवति ।

५५९ । लुग्व्योर्वल्कौ । २ । ३ । ३५ । प्रत्ययस्याध-
यवे कार्ये वलि कौ च णरे वकारयकारयोर्लुगभवतीति यकारस्य
लुफ । इक्येहरित्येह् शकारस्यान्तादेशाकारे ध्वमि, मकारस्य

ले लकारस्य च एकारे कृते एदे इति पूर्वाकारस्य लृक् । वहि-
होराशब्दतः इत्याकारः । नीतिः— व्यतिभवते, व्यतिभवेते,
गतिभवन्ते, व्यतिभवसे, व्यतिभवेथे, व्यतिभवध्वे,
पतिभवे, व्यतिभवावहे, व्यतिभवामहे । एधि वृद्धौ ।
कारोऽप्रयोगी तदर्थः । सतीति लट् तस्य ।

५६० । तातांशथासाथांश्चमित्वहिमहिहृडिदिच्छीय-
त्रक्ष्वपस्कृनिविशः । १ । ४ । २ । इकारेतः ईदितः शीया-
देशात् संक्षुअपस्कृनिविश् इत्येतेभ्यश्च सोपसर्गभ्यः परस्य लका-
रस्य अन्ययुष्मदस्मदर्थेषु प्रत्येकमेकद्विवहुषु वर्तमानस्य यथासंख्यं
तादयो नवादेशा भवन्ति । शेषं पूर्ववत् । नीतिः— एधते, एवेते.
एधन्ते । एधसे, एधेथे, एधध्वे, एधे, एधावहे, एधामहे ।
कुपचीप् पाके ईकारपकारबुशब्दा इतः । ततः लडादयः । पचति,
पचतः, पचन्ति, पचसि, पचथः, पचथ, पचामि, पचावः,
पचामः । फलेश्विवक्षायां लकारस्य—

५६१ । नीदिदपवदानुपसर्गशः । १ । ४ । ६६ । त्रितः,
ईदितः अपूर्वस्य च वदेरनुपसर्गस्य च जानातेर्भातोः परस्य
लस्य फलेशे कर्तरि वर्तमानस्य तडो भवन्तीति तादयः । शेषं
पूर्ववत् । पचते, पचेते, पचन्ते । पचसे, पचेथे, पचध्वे । पचे,
पचावहे, पचामहे । तेभ्य एव धातुभ्यः व्यभेर्भुवोभूते इति
वर्तमाने—

५६२ । अनद्यतने लङ् । ४ । ३ । २०७ । आन्याद्यादु-
स्थानादान्याप्यात् संवेशनात् एवोऽद्यतनकालः, अहरुभयतो

अर्द्धरात्रं वा । न विद्यतेऽद्यतनो यस्मिन् तस्मिन्भूतेर्धे वर्तमानाद्
धातोर्लृङ् प्रत्ययो भवतीति लृङ् । इकार एङितो लुगिति
विशेषणार्थः । अकारः श्लेलेयगिति विशेषणार्थः । मध्ये
शब्दोत्पादादेशाः ।

५६३ । लङ्लुङ्लृङ्यमाडाद् । ४ । २ । १३१ ।
धातोर्लृङ् लृङ् लृङ् विषये अङ्गागमो भवति न चेन्माडाऽस्य
योगो भवति । टकारः टिदादिरिति विशेषणार्थः । तिदादयः ।

५६४ । एङितो लुक् । १ । ४ । १०५ । हितो लका-
रस्यातल्ल इकारान्तस्य लुग्भवतीति इकारस्य लुक् । अन्तस्य
तकारस्य पदस्येति लुक् ।

५६५ । तस्यस्थवस्मस्मेस्तान्तन्तवर्मा लेटश्च । १ । ४ ।
११४ । हितो लेटश्च लकारस्य तस्यस्थवस्मस्मि इत्येतेषां
यथासंख्यं ताम्, तम्, त, व, म, अम्, इत्येते आदेशा
भवन्तीति तसादीनां तामादयः, वस्मसोराद्यव्यत इत्याकारः ।
नीतिः—अभवत्, अभवताम्, अभवन् । अभव, अभवतम्,
अभवत । अभवम्, अभवाव, अभवाम । तद्भुत्वाभा-
वात् एटित इत्यादि नास्ति । नीतिः—व्यत्यभवत्, व्यत्यभवे-
ताम्, व्यत्यभवन्त । व्यत्यभवथाः, व्यत्यभवेथाम्, व्यत्यभव-
ध्वम् । व्यत्यभवे, व्यत्यभवावहि, व्यत्यभवामहि ।

५६६ आरिजाद्यचः । ४ । २ । १३२ । लङ्लुङ्लृङ्-
विषये धातोरादेरचः आरिचो भवन्त्यमाङ्योगे । शेषं पूर्ववत् ।
प्रेधत्, प्रेधेताम्, प्रेधन्त, प्रेधथाः, प्रेधेथाम्, प्रेधध्वम्, प्रेधे,

ऐधावहि, ऐधामहि । अपचत्, अपचताम्, अपचन् । अपचः,
अपचतम्, अपचत, अपचम्, अपचाव, अपचाम ।
अपचत, अपचेताम्, अपचन्त । अपचथाः, अपचेधाम्,
अपचध्वम् । अपचे, अपचावहि, अपचामहि । तेभ्य एव धा-
तुभ्य इच्छार्थे लेङ् लेङिति अधिकृत्य—

५६७ । विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थने । ४ ।
४ । १२६ । विधिर्नियोगः, अज्ञातज्ञापनमित्येके । निमन्त्रणं
नियोगतः कर्तव्यम्, स्वाभिमुखीकरणमित्येके । स्वेच्छया काम-
चारतः कर्तव्येष्वनुज्ञापनमामन्त्रणमित्येके । अधीष्टं सत्कारपूर्वि-
का व्यापारणा । संप्रश्नः संप्रधारणा । बुभुत्सावेदनं प्रार्थना । एते-
षु अर्थविशेषणेषु धातोः लेङ्लेटौ भवतः ।

५६८ । लिङ्लेटाशिपि । ४ । ४ । १३६ । आशिपि
गन्धमानायां धातोर्लिङ्लेटौ भवतः । टकार ए टित इति विशेष-
णार्थः । एकारः तस्य स्थवस्मस्मेस्तान्तं तवमां लेटश्चेति विशेष-
णार्थः । शब्दोत्वावादेशाः पूर्ववृत्तिवादयः ।

५६९ सीम्पेहर्गुन्याम् । १ । ४ । ११४ । लेटः सिमि
ए इत्येतेषां यथासंख्यं ह्यादयो भवन्ति ।

५७० । तुहोस्ताद्वाशिपि । १ । ४ । १२२ । आशि-
पि तुहोस्तादादेशो भवति वा ।

५७१ । अतो हः । ४ । २ । ३९ । धातोः परो योऽङ्गा-
रान्तप्रत्ययः तस्मात् परस्य हकारादेः लिङ्जितछादेशस्य श्लुग्म-
वति । तसादीनां तामादयः ।

५७२ । म्वेनादेष्टाप् । १ । ४ । ११५ । मकारवकारे-
कारनकारादेर्लेखादेशस्य टाधागमो भवति । टपावितौ । प्रयोजनं
पूर्ववत् । दीर्घ इति दीर्घः । नीतिः—भवतु, भवताद्—भवताम्,
भवन्तु, भव—भवतात्, भवतम्, भवत । भवानि, भवान्,
भवाम । तडः शोऽन्तः, एटितः, चक्षामोगेश्, थासःसे इति
च कार्याणि भवन्ति, तत्र तातांशायाम्मु तदेकारस्य सीम्येर्हर्षु-
न्यामिति आमादेशः सेः ध्वेश्चैकारस्य—

५७३ । स्वी वाम् । १।४।११७ । लेखादेशस्य सकारवका-
राभ्यां परस्य एकारस्य यथाक्रमं व अम् इत्यादेशौ भवतः ।
इति वामौ भवतः । घहेमहे इत्यत्र म्वेनादेष्टाप् इति टाप् ।

५७४ । एतोऽमौप् १।४।११६ । लेखादेशस्य म्वेनादेरेकारस्य
देष्टादेशो भवतीत्यामपवादः अगकारानुबन्धः इत्यादेशैकारस्या-
नेन परत्वादैकारः न टाप् । नीतिः—व्यतिभवताम्, व्यतिभवे-
ताम्, व्यतिभवन्ताम्, व्यतिभवस्व, व्यतिभवेधाम्, व्यतिभ-
वध्वम्, व्यतिभवे, व्यतिभवावहे, व्यतिभवामहे । एधताम्,
एधेताम्, एधन्ताम् । एधस्व, ऐधेधाम्, एधध्वम् ।
एधे, एधावहे, एधामहे । पचतु—पचतात्, पचताम्,
पचन्तु । पच—पचतात्, पचतम्, पचत । पचानि, पचाव,
पचाम । पचताम्, पचेताम्, पचन्ताम् । पचस्व, पचेधाम्, पचध्वम् ।
पचे, पचावहे, पचामहे । तेभ्य एव धातुभ्यः विधिनिमन्त्रणे-
त्यादिना लेङ् । ङकार एङितो लुगिति विशेषणार्थः एकार
लेलेरिति विशेषणार्थः । शबोत्वावादेशाः पूर्ववत्तिभादयः

एङितो लुगित्यादीनि च ङिङादेशकार्याणि ।

५७५ । ङ्याट्क्यासट् । १ । ४ । १०९ । लेङादेशस्य
ङिङादेशस्य चातङां यथासंख्यं ङ्याट्क्यासट् इत्येतावागमौ
भवतः । टीयोऽपवादः । टकारो देशविध्यर्थः । ङकारो
ङित्कार्यार्थः ।

५७६ । लेलेः । १ । ४ । १०८ । ङितो लकारस्य लेङो
ङिङश्च स्तेजुप् भवति । जकारो जुस्यक्येङर् इति विशेषणार्थः ।

५७७ । इट्मः । ४ । २ । १५ । धातोर्यो लिङर्जितङा-
शः तस्य यो याशब्दः तस्यातः परस्य इयादेशो भवति ।
गुणयोर्वल्काविति यकारस्य लृक्, इक्येङरित्येङ् । नीतिः—
भवेत्, भवेताम्, भवेयुः । भवेः, भवेतम्, भवेत् । भवेयम्,
भवेय, भवेम । तद्धृष्टु —

५७८ । रन्नौ स्तेलोः । १ । ४ । ११० । ङितो लकारस्य
लेङेर्ह इल् इत्येतयोर्यथासंख्यं रन् अत् इत्येतावादेशौ भवतः ।

५७९ । टीय् । १ । ४ । १११ । लेङ्ङिङादेशस्य
तङ्गः टीयागमौ भवति । बलि लुग्योर्वल्काविति यकारस्य लृक्
व्यतिभवेत्, व्यतिभवेयाताम्, व्यतिभवेरन् । व्यतिभवेयाः,
व्यतिभवेयाधाम्, व्यतिभवेध्वम् । व्यतिभवेय, व्यतिभवेवहि,
व्यतिभवेगहि । एधेत्, एधेयाताम्, एधेरन् । एधेयाः,
एधेयाधाम्, एधेध्वम्, एधेय, एधेवहि एधेमहि । पचेत्, पचे-
ताम्, पचेयुः, पचेः, पचेतम्, पचेत् । पचेयम्, पचेय, पचेम ।
पचेत्, पचेयाताम्, पचेरन् । पचेयाः, पचेयाधाम्, पचेध्वम् ।

पचेय, पचेयहि, पचेमहि । दुनदु समृद्धौ उकारदुशब्दात्रितौ ।

५८० । उदितः । ४ । २ । १९७ । उदितो धातोर्नमागमो भवति । अकार उच्चारणार्थः । मकारो देशविध्यर्थः पूर्ववत् लङादयः । नन्दति, नन्दतः, नन्दन्ति इत्यादि । ध्वंसुङ् गतौ अवल्लसनेच सकारङ्काराविनौ । ध्वाञ्जड्यपदान्ते शल्यन्तुस्वार इत्यनुस्वारः । क्तिन्वात् तातामित्यादिना सङ् । ध्वंसते, ध्वंसेते, ध्वंसन्ते इत्यादि । ष्येञ् संवरणे । संव्ययति, संव्ययतः, संव्ययन्ति इत्यादि । भित्वात् जीदिदेत्यादिना सङ् । व्ययते, व्ययेते, व्ययन्ते इत्यादि । लटि अनन्दत्, अनन्दताम्, अनन्दन् इत्यादि । नमव्ययत् समव्ययताम् समव्ययन् इत्यादि । अव्ययत, अव्ययेताम्, अव्ययन्त इत्यादि । लेटि नन्दतु नन्दताद्वा नन्दताम्, नन्दन्तु इत्यादि । ध्वंसताम्, ध्वंसेताम् ध्वंसन्ताम्, इत्यादि । संव्ययतु संव्ययताद्वा, संव्ययताम्, संव्ययन्तु इत्यादि । संव्ययताम्, संव्ययेताम्, संव्ययन्ताम् इत्यादि । लेटि—नन्देत्, नन्देताम्, नन्देयुस्तित्यादि । ध्वंसेत्, ध्वंसेयाताम्, ध्वंसेरन् इत्यादि । संव्ययेत्, संव्ययेताम्, संव्ययेयुः इत्यादि । संव्ययेत् । संव्ययेयाताम्, संव्ययेरन् इत्यादि नेयम् ।

इति श्वादयः ।

अथादादयः कथ्यन्ते—

लेटेलङ्क्षु मध्ये कर्तरि श्रिति शप् नस्य ह्रदादेः श्लुब्जुगिति
श्लुक् चरीति चत्वंम् । अत्ति अत्तः अवन्ति । अत्ति अत्थः
अथ । अग्नि अद्भः अद्भः । झकारस्य,

५८१ । तडोऽनतः । १ । ४ । ९० । तडो झकारस्या-
नतः अनकारादुत्तरस्य अतइत्ययमादेशो भवति । इत्यत् । व्य-
त्यत्ते व्यत्यदाते व्यत्यदते । व्यत्यत्से, व्यत्यदाथे, व्यत्यद्व्ये, व्य-
त्यदे, व्यत्यद्वहे, व्यत्यद्वहे । शीब् स्वप्ने पूर्ववत् लडादयः—

५८२ । एइशोडः । ४ । २ । ३ । शीडो धातोरिकः
श्लेलेपरे णकारो भवति । झकारस्य—

५८३ । शीडो रत् । १ । ४ । ९१ । शीडः परस्य तडो
झकारस्य रदित्यादेशो भवति इति रत् । सेः शास्वमीत्यादिना
पिः । शेते, शयाते, शेते । शेपे, शयाथे, शेपे । शये, शेवहे
शेमहे । शूब् व्यक्ताणां वाचि । झकार इत् । पूर्ववत्लडादयः ।

५८४ । श्रुव ईद् । ४ । २ । २५ । श्रुव इगन्तात् पर-
स्याफिष्ठो ह्रदादेः लिबजितलादेशस्य ईडागमो भवति । टकारो
देशविध्यर्थः । अपिति श्रुवबलाविति डिद्वङ्गावादीडेडौ न भवत
भूदल्शनोश्चेषुवित्युव् । अवीति श्रुतः श्रुवन्ति । अवीपि श्रुथः
श्रुथ । अवीमि श्रुवः श्रुमः । श्रुते, श्रुवाते, श्रुवते, श्रुपे,
श्रुवाथे, श्रुध्वे, श्रुवे, श्रुवहे, श्रुमहे ।

५८५ । श्रुवस्तिप्पञ्चतो णशपञ्चतूयवश्चाहः । १ ।
४ । १०४ । श्रुवो लटः तिशादीनां पञ्चानां यथाक्रमं णश्,
अतुम्, उम्, थ, अथुस् इत्यादेशा वा भवन्ति तत्सन्नियो-

गेन च घ्रुव आहोदेशो भवति । अकार उच्चारणार्थः ।

५८६ । ध्याहः । ४ । २ । ८२ । आहो ब्रूमादेशस्य
यादौ तकारो भवति । आह आहनुः आहुः आत्थ आहश्रुति ।
लङि—

५८७ । अदोऽद् । ४ । २ । २८ । अदेशोतोः परस्या-
क्वितो हलादेशलिखजितलादेशस्याल्मात्रस्याद् भवति । टकारो
देशविध्यर्थः । आरेजाद्यच्च इत्याकारः । आदत्, आत्ताम्, आदन्
आदः, आत्तम्, आत्त । आदम्, आद्व, आद्व । व्यत्यात्त,
व्यत्यादाताम्, व्यत्यादत् । व्यत्यात्याः व्यत्यादाथाम्,
व्यत्याद्वम् । व्यत्यादि, व्यत्याद्वहि, व्यत्याद्वहि । अशेत,
अशयाताम्, अशेरत् । अशेथाः, अशयाथाम्, अशेद्वम् ।
अशयि, अशेवहि, अशेमहि । अम्रवीत्, अम्रूताम्,
अम्रुवन् । अम्रवीः, अम्रूतं, अम्रूत । अम्रवम्, अम्रूव,
अम्रूम । अम्रूत, अम्रूयाताम्, अम्रुवत् । अम्रूथाः, अम्रु-
वाथाम्, अम्रूध्वम् । अम्रुवि, अम्रूवहि, अम्रूमहि । लेटि
सेर्हिमावे—

५८८ । जल्होर्हो धिः । ४ । २ । ३२ । जलन्ताञ्जु-
होतेष्व परस्य लिखजितलादेशस्य हकारस्य धि इत्यादेशो
भवति । इकार उच्चारणार्थः । अत्तु, अत्ताद्वा, अत्ताम्,
अदन्तु । अद्धि अत्ताद्वा, अत्तं, अत्त । अदानि, अदाव,
अदाम । व्यत्यत्ताम्, व्यत्यदाताम्, व्यत्यदताम् । व्यत्य-
त्त्व, व्यत्यद्वथाम्, व्यत्यद्वध्वं, व्यत्यदै, व्यत्यदावद्दे, व्यत्यदा

महे । शेताम्, शयाताम्, शेरताम् । शेष्वा, शयाथाम्
शेषम् । शये, शयावहे, शयामहे ।

५८९ । हि चाप् । १ । ४ । १२३ । हि च ताञ्च
पिप्त भवतीति हौ ताति च विस्वामावात इत्यञ्जाविति क्ति-
न्नावात् एङरो न भवन्ति । प्रवीतु, प्रूताद्वा, प्रूताम्, प्रुवन्तु ।
नृदि, प्रूताद्वा, प्रूतम्, प्रूत । प्रवाणि, प्रवाण, प्रवाम ।
प्रूताम्, प्रुवाताम्, प्रुवताम्, प्रूष्व, प्रुवाथाम्, प्रूष्वम् । प्रवै,
प्रवावहे प्रवामहे । लेङि वसि,

५९० । श्लुगुसि । ४ । २ । ३७ । धातोर्ये वस
तस्मिन् परत आकारस्य श्लुगभवतीत्याकारस्य श्लुक् । अघात्,
अघाताम्, अघु । अघाः, अघातम् अघात । अघाम्,
अघाव, अघाम । व्यत्यदीत, व्यत्यदीयाताम्, व्यत्यदीरन् ।
व्यत्यदीथाः, व्यत्यदीयाथाम्, व्यत्यदीष्वम् । व्यत्यदीय,
व्यत्यदीवहि, व्यत्यदीमहि । शयीत, शयीयाताम्, शयीरन् ।
शयीथाः, शयीयाथाम्, शयीष्वम् । शयीय, शयीवहि, शयी-
महि । शूयात्, शूयाताम्, शूयु । शूया, शूयातम्, शूयात ।
शूयाम्, शूयाव, शूयाम । श्रुवीत, श्रुवीयाताम्, श्रुवीरन् ।
श्रुवीथाः, श्रुवीयाथाम्, श्रुवीष्वम्, श्रुवीय, श्रुवीवहि,
श्रुवीमहि ।

इत्यदावयः ।

अथ ह्रादयः

ह्र दानादनयोः । पूर्ववत् लडादयः । तत्र श्लेषु कर्तरि शब्दिति मध्ये शप् । तस्य ह्रदादेः इलुव्श्लुगिति इलुप् । पित्सु द्विर्वचनात् प्रागेव परत्वात् अक्लिङ्श्लुग्येताविति एङ् । तसादावपि इत्यञ्जाविति ङिङ्मावादेङ् न भवति । द्विर्धातुः इलुट्लिङ्ङे प्रत्यये प्राक्त्वच्यच इति द्विर्वचनम् ।

५९१ । कुहोश्चुः । ४ । १ । ८४ । द्विर्भावे पूर्वस्य यौ कवर्गेहकारौ तयोश्चवर्गो भवतीत्यासन्न । इति हकारस्य हकारः । आण्जअङ्गपः इति ओकारस्य उकारः । झकारस्य जकारः ।

५९२ । द्र्युक्तिजक्षपञ्चतोऽन् । १ । ४ । ८९ । डे उक्ती यस्मिन् वा स द्र्युक्तिः द्विरुक्त इत्यर्थः । पञ्चानां वर्गः पञ्चत् । जक्षाणां पञ्चत् जक्षपञ्चत् । जक्षादिपञ्चकमित्यर्थः । द्विरुक्तात् जक्षादिभ्यश्च पञ्चम्यः परस्य लादेशावयपहकारस्य अदित्वादेशो भवतीत्यन्तादेशापवादः ।

५९३ । द्विणोऽचीकः इलेले यम् । ४ । २ । १ । ९३ । इण् इत्येतयोरिकः श्रिति लेटि लेडि लटि लङि च किङ्त्यजादौ प्रत्यये परे यञादेशो भवति । द्र्युवपवादः । जुहोति जुहुतः जुहति । जुहोपि जुहुयः जुहुथ । जुहोमि जुहुवः जुहुमः । व्यतिजुहुते, व्यतिजुहते, व्यतिजुहुते । व्यतिजुहुपे, व्यतिजुहुभे, व्यतिजुहुप्ते । व्यतिजुहे, व्यतिजुहुधे,

व्यतिजुहुमहे । ओहाङ् गतौ । पूर्ववल्लडादयः शपः श्लुब्धि-
वचनादि ।

५९४ । पृमृहाद्याभामित् । ४ । १ । ९५ । पृमृहा-
द्याङ् इत्येतेषां श्लुपि विहिते द्विर्भावे सः पूर्वः तस्य इकारो
भवति ।

५९५ । हल्यघोरीः । ४ । २ । २८ । आप्रत्ययस्या-
प्तेष्वापुसङ्गस्य धातोराकारस्यापिति च च लिङ्गजितला-
ते ईकारो भवति । अजादौ आज्ञेरात् इत्याकारस्य लुभ-
ति । जिहोते, जिहाते, जिहते । जिहीये, जिहाये, जिहीभ्ये ।
तहे, जिहीवहे, जिहीमहे । डधान् धारणे च । अकारलुश-
भावितौ पूर्ववल्लडादयः शपः श्लुप् द्विर्वचनादि आप्रत्ययस्य
एकारो इकारश्च —

५९६ । धावो जलि च । १ । २ । ७७ । सप्तमस्य
धावो धातोरनयस्य यज्ञः स्थाने जलादौ प्रत्यये परे भप्
भवति । दधाति, धत्तः, दधति । दधासि, धत्थः, धत्थ ।
दधामि दध्मः, दध्मः । धत्ते, दधाते, दधते । धत्से, दधाथे
धवुभ्ये । दधे, दध्वहे, दध्महे । लङि शेषः —

५९७ । सिविदज्ज्ञेभ्यः । १ । ४ । १०७ । सिप्रत्य-
यान्ताद्विदः अज्ज्ञे धातो परस्य डिल्लादेशस्य ज्ञेर्नित्यं
जुस् भवति नचेत् स सिः भुवः परो भवतीति जुस् —

५९८ । जुस्यक्येडर् । ४ । २ । १६ । धातोरिकः
जुमि पकि च परे एङो भवन्ति । अजुहोत्, अजुहुताम्, अजु-

दधुः । अजुहोः, अजुहृतम्, अजुहृत । अजुहवम्, अजुहव,
 अजुहुम । व्यत्यजुहृत, व्यत्यजुहृताताम्, व्यत्यजुहृत । व्यत्यजुहृ
 थाः, व्यत्यजुहृतायाम्, व्यत्यजुहृत्वम् । व्यत्यजुहृति, व्यत्यजुहृवहि
 व्यत्यजुहृमहि । अजिहीत, अजिहाताम्, अजिहत । अजि-
 हीथाः, अजिहायाम्, अजिहीभवम् । अजिहि, अजिहीवहि,
 अजिहीमहि । अदधात् अघत्ताम् अदधुः । अदधाः अघत्तम्
 अघत्त । अदधाम् अदध्व अदध्म । अघत्त, अदधाताम्,
 अदधत । अघत्थाः, अदधायाम् अघद्वम् । अदधि, अदध्वहि,
 अदध्महि । लेटि जहोर्होभिरिति धिभावः द्विधाविभक्तित्वात्
 द्विद्वद्भावादेर् न भवति । जुहोतु जुहुताद्वा, जुहुताम्, जुहुतु,
 जुहुधि जुहुताद्वा, जुहुतम् जुहुत । जुह्वानि, जुह्वान्,
 जुह्वाम । व्यतिजुहुताम् व्यतिजुहृताताम् व्यतिजुहुताम् ।
 व्यतिजुहुत्व व्यतिजुहृतायाम् व्यतिजुहुत्वम् । व्यतिजुह्वै,
 व्यतिजुह्वान्वै, व्यतिजुह्वाम्वै । जिहीताम्, जिहाताम्
 जिहताम् । जिहीध्व, जिहायाम्, जिहीभवम् । जिह्वै, जिहाव्वै,
 जिह्वाम्वै । दाधाध्वविति धुसंज्ञायाम् ।

५९९ । घोर्हि । ४ । १ । ६८ । धुपञ्चकस्यधातोः हका-
 रादौ हि इत्येतस्मिन् लेडादेशे प्रत्यये परे अच एकारो भवति
 न च द्विः । दधातु घत्ताद्वा, घत्ताम्, दधतु । घत्त्व, दधा-
 याम्, घद्वम् । दधै, दधाव्वै, दधाम्वै । लेङि जुहुयात्,
 जुहुयाताम्, जुहुयुः । जुहुयाः, जुहुयातम्, जुहुया-
 त । जुहुयाम्, जुहुयाव, जुहुयाम । व्यतिजुह्वीत, व्यतिजु-

हीयाताम्, व्यतिजुहीरन् । व्यतिजुहीयाः, व्यतिजुहीयाथाम्,
व्यतिजुहीषम् । व्यतिजुतीय व्यतिजुदीषहि व्यतिजुहीमहि ।
जिहीत, जिहीयाताम्, जिहीरन् । जिहीयाः, जिहीयाथाम् ;
जिहीषम् । जिहीय, जिहीषहि, जिहीमहि । विपूर्वः विदध्या-
, विदध्याताम्, विदध्युः । विदध्याः, विदध्यातम्, विद-
धात । विदध्याम्, विदध्याव, विदध्याम । विदधीत, विदधी-
ताम्, विदधीरन् । विदधीयाः, विदधीयाथाम्, विदधी-
यम् । विदधीय, विदधीषहि, विदधीमहि ।
इति ह्रादयः ।

अथ दिवादयः ।

दिच् क्रीडाविजिगीषाव्यवहारश्रुतिस्तुतिगतिषु । ऊकार इत्
पूर्ववत् लडादयः । दिवादेः इय इति मध्ये इयः शपोऽपवादः
सकारः इत्यल्लविति डिङ्ङावार्थः । तेन ह्रस्वस्य हल इत्ये-
ङ् न भवति । घातेर्षागित्यादिना दीर्घः । दीठ्यति, दीव्यन्तः,
दीव्यन्ति, दीव्यसि इत्यादि । व्यतिदीव्यते व्यतिदीव्यते
व्यतिदीव्यन्ते व्यतिदीव्यसे इत्यादि । पूर्यै प्राणिमसवे लकारौ-
कारौ इतौ । आदेष्ण इत्यादिना पकारस्य सकारः । सूयते, सूयेते,
सूयन्ते इत्यादि । णही घन्धने ईदित । आदेष्ण इत्यादिना ण-
कारस्य नकारः । नह्यति नह्यतः नह्यन्ति इत्यादि । नह्यते,
नह्येते, नह्यन्ते इत्यादि । लङि घातोः प्राक् सप्तमः प्रयोगः

समदीव्यत्, समदीव्यताम्, समदीव्यन् इत्यादि । व्यत्यदी-
व्यत व्यत्यदीव्येताम् व्यत्यदीव्यन्त इत्यादि । प्रपूर्वः दीर्घः
प्रासूयत् प्रासूयेताम् प्रासूयन्त इत्यादि । समनह्यत्, समनह्य-
ताम्, समनह्यन् इत्यादि । समनह्यत, समनह्येताम्, समनह्यन्त
इत्यादि । लेटि परिपूर्वः परिदीव्यत्, परिदीव्यताम्, परिदी-
व्यन्तु इत्यादि । व्यतिदीव्यताम्, व्यतिदीव्येताम्, व्यतिदी-
व्यन्ताम् इत्यादि । प्रसूयताम् प्रसूयेताम् प्रसूयन्ताम् इत्यादि ।

६०० । हिनुमीनानिणोऽदुरोऽन्तरश्च णः । ४ । २ । २३८
दुर्बर्जितात् उपसर्गादन्तरश्चब्दाच्च परस्य हिनुमीनाभानि इत्ये-
तेषां णादेशस्य च नस्य यो भवति । भवति प्राज्ञेण इति परि-
भाषया व्यवस्था । परिणह्यत्, परिणह्यताम्, परिणह्यन्ताम् परि-
णह्यन्तु इत्यादि । परिणह्यताम्, परिणह्येताम्, परिणह्यन्ताम्
इत्यादि । लेङि — दीव्येत्, दीव्येताम्, दीव्येयुः इत्यादि ।
व्यतिदीव्येत्, व्यतिदीव्येयाताम्, व्यतिदीव्येरन् इत्यादि ।
प्रसूयेत् प्रसूयेयाताम् प्रसूयेरन् इत्यादि । सन्नह्येत्, सन्न-
ह्येताम्, सन्नह्येयुरित्यादि । सन्नह्येत्, सन्नह्येयाताम्, सन्न-
ह्येरन् इत्यादि । इति दिष्टादयः ।

अथ स्वादयः

धुञ् अभिपवे । अभिपवो मञ्जनं (मथनं) पीहनं वा
अकारस्तरुह्यः आदेष्ण इत्यादिना सकारः । पूर्वबल्लादयः ।
अक्षश्चुरिति वर्तमाने—

६०१ । स्वादेः । ४ । ३ । २८ । स्वादिभ्यो धातुभ्यः
कर्त्तरि श्लेले श्लुर्भवति । शकारः इत्यङ्गाविति द्विद्वाकार्यः
अतोऽत्राकिङ्कदिति एङ् न भवति । वस्मसोः —

६०२ । म्बि लुग्व । ४ । २ । ४१ । असंयोगात्परो य
कारस्तदन्तो यः प्रत्ययो धातोस्तस्य मकारादौ वकारादौ
।पिति लिङ्गजितलादेशे परे लुग्व भवतीति पक्षे वकारस्य
ङ् । एवं बह्निमधोरपि । सुनोति सुनुतः सुन्वन्ति । सुनोपि
नुथः सुनुथ । सुनोमि, सुन्वः सुनुवः, सुन्मः सुनुमः ।
सुनुते, सुन्वाते, सुन्वते । सुनुपे, सुन्वापे, सुनुध्वे । सुन्वे,
सुनुवहे सुन्वहे, सुनुमहे सुन्महे । अशौङ् व्याप्तौ औकार-
वकारावितौ । न शादिति इच्छुत्वनिषेधः । अश्नुते, अश्नुवाते,
अश्नुवतः । अश्नुपे, अश्नुवापे, अश्नुध्वे । अश्नुवे, अश्नु-
वहे, अश्नुमहे । चिन् चयने । चिनोति, चिनुतः, चिन्वन्ति ।
चिनोपि, चिनुथः, चिनुथ । चिनोमि, चिन्वः चिनुवः,
चिन्मः चिनुमः । चिनुते, चिन्वाते, चिन्वते । चिनुपे,
चिन्वापे, चिनुध्वे । चिन्वे, चिन्वहे चिनुवहे, चिन्महे
चिनुमहे । लङि — असुनोत, असुनुताम्, असुन्वन् ।
असुनोः, असुनुतम्, असुनुत, असुन्वम्, असुन्व असु-
नुव, असुन्म असुनुम । असुनुत, असुन्वाताम्, असुन्वत ।
असुनुथाः, असुन्वाथाम्, असुनुध्वम् । असुन्वि, असुन्व हे
असुनुवहि, असुन्महि असुनुमहि । आश्नुत, आश्नुवाताम्,
आश्नुवत । आश्नुथाः, आश्नुवाथाम्, आश्नुध्वम्, आश्नुवि,

आश्नुवहि, आश्नुमहि । अचिनोत, अचिनुताम्, अचिन्वन् ।
अचिनोः, अचिनुतम्, अचिनुत । अचिनवम्, अचिन्व
अचिनुव, अचिन्म अचिनुम । अचिनुत, अचिन्वाताम्,
अचिन्वन्त । अचिनुथाः, अचिन्याथाम्, अचिनुध्वम् ।
अचिन्वि, अचिन्वहि अचिनुवहि, अचिन्महि अचिनुमहि ।
लेटि अभिपूर्वः ।

६०३ । सुस्सुसोस्तुस्तुमोऽव्यप्यद्वेः । ४ । २ । २२०
सुस्वादीनामद्विरूपाणा सकारोपसर्गात् परस्य विर्भस्यडाग-
मेऽन्तरे सत्यसत्यपि । हेः—

६०४ । असंयोगादोः । ४ । २ । ४० । असंयोगात्परो
य डकारस्तदन्तो यः प्रत्ययो धातोस्ततः परस्य हकारादेर्लिङ्-
जितलादेशस्य श्लुभक्षतीति श्लुक् । अभिपुणोतु अभिपुणुताद्वा,
अभिपुणुताम्, अभिपुण्वन्तु । अभिपुणु, अभिपुणुताद्वा,
अभिपुणुतं, अभिपुणुत । अभिपुणवानि, अभिपुणवाथ, अभि-
पुण्वाम । अभिपुणुताम्, अभिपुण्वाताम्, अभिपुण्वताम् ।
अभिपुणुव, अभिपुण्वाथाम्, अभिपुणुध्वम् । अभिपुण्वै,
अभिपुण्वावहै, अभिपुण्वामहै । विपूर्वः— व्यश्नुताम्,
व्यश्नुवाताम्, व्यश्नुवताम्, । व्यश्नुव, व्यश्नुवाथाम्,
व्यश्नुध्वम्, । व्यश्नवै, व्यश्नवावहै, व्यश्नवामहै । नित्
पूर्वः— ईचौश्चूस्त्वोरिति श्चुत्वम् । निश्चिनोतु निश्चिनुताद्वा
निश्चिनुताम्, निश्चिन्वन्तु । निश्चिनु, निश्चिनुताद्वा, निश्चि
नुतम्, निश्चिनुत । निश्चिनवानि, निश्चिनवाथ, निश्चि-

नवाग । निश्चिनुताम्, निश्चिन्वाताम्, निश्चिन्वताम् ।
निश्चिनुष्य, निश्चिन्वाथाम्, निश्चिनुध्यम् । निश्चिनये,
निश्चिनवायहै, निश्चिनवामहै । लेङि—सुनुयात् सुनुयाताम्
सुनुयुः । सुनुयाः सुनुयातम् सुनुयात् । सुनुयाम्
सुनुयाव सुनुयाम् । सुन्वीत्, सुन्वीयाताम्, सुन्वीरन् ।
सुन्वीथाः, सुन्वीयाथाम्, सुन्वीध्यम् । सुन्वीय, सुन्वीयहि,
सुन्वीमहि । अश्नुवीत्, अश्नुवीयाताम्, अश्नुवीरन् इत्यादि ।
निश्चिनुयात्, निश्चिनुयाताम्, निश्चिनुयुः । निश्चिनुयाः,
निश्चिनुयातम्, निश्चिनुयात् । निश्चिनुयाव, निश्चिनुयाव,
निश्चिनुयाम् । निश्चिन्वीत्, निश्चिन्वीयाताम्, निश्चिन्वीरन्
इत्यादि ।

इति स्वादयः ।

अथ क्रयादयः ।

हुक्लिष् द्वयविनिमये । हुक्लिष्कारावितौ पूर्ववत्तदादयः
स्तम्भूरुत्तुम्भूरुत्तुम्भूरुकोः इनादयेत्यधिकृत्य —
६०५ । क्रयादेः । ४ । ३ । ३० । हुक्लिषित्यादिभ्यः
कर्तरि इलेले इना भवति । शकारः इत्यन्त्याविति द्विद्वाराचार्यः
अतोऽरिमन् एह न भवति । इत्यधोरीरिति ईकारः । अन्तादेशे
इनादेशेरात् इत्याचारस्य लृक् । क्रीणाति, क्रीणीतः, क्रीणन्ति ।
क्रीणासि, क्रीणीयः, क्रीणीथ । क्रीणामि, क्रीणीयः, क्रीणीमः ।
क्रीणीते, क्रीणाते, क्रीणते । क्रीणीये, क्रीणाये, क्रीणीये । क्रीणे

क्रीणीवहे, क्रीणीमहे । वृह् संभक्तौ । ङकार इत् । वृणीते, वृणाते,
 वृणते । वृणीथे, वृणाथे, वृणीध्वे । वृणे, वृणीवहे, वृणीमहे ।
 प्रही वपादाने । ईकार इत् । वशिष्ठ्यचिठ्यधिठ्याप्रहिप्रहिचप्रहिष्ठ
 ध्वज्जां किञ्चति इति साचो यञ् इप् । गृह्णाति, गृह्णीतः, गृह्णन्ति ।
 गृह्णासि, गृह्णीथः, गृह्णीथ । गृह्णामि, गृह्णीवः, गृह्णीमः । गृह्णीते
 गृह्णाते, गृह्णते । गृह्णीथे, गृह्णाथे, गृह्णीध्वे । गृह्णे,
 गृह्णीवहे, गृह्णीमहे । लङि — अक्रीणात्, अक्रीणीताम्,
 अक्रीणन् । अक्रीणा, अक्रीणीतम्, अक्रीणीत । अक्रीणाम्,
 अक्रीणीव, अक्रीणीम । अक्रीणीत, अक्रीणाताम्, अक्रीणत ।
 अक्रीणीथाः, अक्रीणाथाम् अक्रीणीध्वम् । अक्रीणि, अक्रीणीव-
 हि, अक्रीणीमहि । अवृणीत, अवृणाताम्, अवृणत । अवृणीथाः,
 अवृणाथाम्, अवृणीध्वम् । अवृणि, अवृणीवहि, अवृणीमहि ।
 अगृह्णात्, अगृह्णीताम्, अगृह्णन् । अगृह्णा, अगृह्णीतम्,
 अगृह्णीत । अगृह्णाम् . अगृह्णीव, अगृह्णीम । अगृह्णीत,
 अगृह्णाताम्, अगृह्णत । अगृह्णीथाः, अगृह्णा-
 थाम्, अगृह्णीध्वम् । अगृह्णि, अगृह्णीवहि, अगृह्णीमहि ।
 लेटि — क्रीणातु, क्रीणीताद्वा, क्रीणीताम्, क्रीणन्तु । क्रीणीदि,
 क्रीणीताद्वा, क्रीणीतम्, क्रीणीत । क्रीणानि, क्रीणाव, क्रीणाम् ।
 क्रीणीताम् । क्रीणाताम्, क्रीणताम् । क्रीणीध्व, क्रीणाथाम्,
 क्रीणीध्वम् । क्रीणे, क्रीणावहे, क्रीणामहे । वृणीताम्
 वृणाताम्, वृणताम् । वृणीध्व, वृणाथाम्, वृणीध्वम् ।
 वृणे, वृणावहे, वृणामहे ।

६०६ । हलङ्गनो हावानः । ४ । ३ । ३१ । हलन्ताद्
धातोः परस्य इनाप्रत्ययस्य हौ परे आनादेशो भवति ।
अतोह इति हेर्लुक् । गृह्णतु, गृहीताद्वा, गृहीताम्, गृह्णतु ।
गृहाण, गृहीताद्वा, गृहीतम्, गृहीत । गृह्णानि, गृहाव,
गृह्णाम् । गृहीताम्, गृह्णाताम्, गृह्णताम् । गृहीष्व, गृह्णा-
थाम्, गृह्णीष्वम् । गृह्णे, गृह्णावहे गृह्णामहे । लेङि-
क्रीणीयात्, क्रीणीयाताम्, क्रीणीयुः । क्रीणीयाः, क्रीणीयात्, क्रीणीयात्,
क्रीणीयाताम्, क्रीणीयाम्, क्रीणीयाव, क्रीणीयाम् । क्रीणीत,
क्रीणीयात् । क्रीणीयाम्, क्रीणीयाव, क्रीणीयाम् । क्रीणीत,
क्रीणीयाताम्, क्रीणीरन् । क्रीणीथाः, क्रीणीयाथाम्, क्रीणी-
ष्वम् । क्रीणीय, क्रीणीवहि, क्रीणीमहि । घृणीत, घृणीया-
थाम्, घृणीरन् । घृणीथाः, घृणीयाथाम्, घृणीष्वम् । घृणीय,
घृणीवहि, घृणीमहि । गृह्णीत, गृह्णीयाताम्, गृह्णीरन्
इत्यादि ।

इति क्रयादयः ।

अथ तुदादयः

तुदी व्यथने ईकारस्तद्धर्थः ।

६०७ । तुद्म्यः श्चः । ४ । ३ । ३२ । तुदादिभ्यः
कर्तरि श्लेलेमध्ये शो भवति । शपोऽपवादः शकारः इत्यञ्छा-
विति छिद्रावायः तेन ह्रस्वस्य हल इत्येद् न भवति ।
तुदति, तुदत, तुदन्ति इत्यादि । तुदते, तुदेते, तुदन्ते इत्यादि
य प्राणत्यागे । ऊटि—

६०८ । म्रियतेलुङ्लिङ्ललेः । १ । ४ । १६ । म्रियतेः परेषां लुङ् लिङ् लट् लङ् लेट् लेङ् नलो भवन्ति । यङ्यक्क्यादेशे इत्यधिकृत्य ।

६०९ । रिः । ४ । २ । १५ । घातोः ऋकारस्य यङ् यक् क्यास् ए इत्येतेषु परतः रि शब्द आदेशो भवति । झृहल्हनोश्चेषु चाविति इय् म्रियते, म्रियेते, म्रियन्ते इत्यादि । मुच्लब् मोक्षणे । लकारव्यञ्जनावितौ लडादि ।

६१० । लिपदिट्फट्फणुफोभशुभः श्चै । ४ । २ । १९८ । लिपादीनां टृफ इत्यादीनां च घातूनां शे प्रत्यये परे नमागमो भवति । ऋनाज्यपदान्ते इति परस्वः । मुञ्चति, मुञ्चतः, मुञ्चतीत्यादि । मुञ्चते, मुञ्चेते, मुञ्चन्ते इत्यादि । लङि अतुदत्, अतुदताम्, अतुदन् इत्यादि । तुदतु, तुदताद्वा, तुदताम्, तुदन्तु इत्यादि । तुदताम्, तुदेताम्, तुदन्ताम् इत्यादि । अतुदत, अतुदेताम्, अतुदन्त इत्यादि । अम्रियत, अम्रियेताम्, अम्रियन्त इत्यादि । अमुञ्चत्, अमुञ्चताम्, अमुञ्चन् इत्यादि । अमुञ्चत, अमुञ्चेताम्, अमुञ्चन्त । म्रियताम्, म्रियेताम्, म्रियन्ताम् इत्यादि । मुञ्चतु, मुञ्चताद्वा, मुञ्चताम्, मुञ्चन्तु इत्यादि । मुञ्चताम्, मुञ्चेताम्, मुञ्चन्ताम् इत्यादि । लेङि-तुदेन्, तुदेताम्, तुदेपुरित्यादि । तुदेत, तुदेयाताम्, तुदेरन् इत्यादि । म्रियेते, म्रियेयाताम्, म्रियेरन् इत्यादि । मुञ्चेन्, मुञ्चेताम्, मुञ्चेपुरित्यादि । मुञ्चेत, मुञ्चेयाताम्, मुञ्चेरन् इत्यादि ।

इति तुवादयः ।

अथ तनादयः ।

तनूष् विस्तारे ऊकारञ्कारावितौ पूर्ववह्लादयः ।

६११ । कृज्जनादेः । ४ । २ । ३३ । कृजः तनादि-
श्च श्लेलेमध्ये उप्रत्ययो भवति । शपोऽपवादः । तस्य पित्सु
किङ्वित्येह अपित्सु इत्यठलाविति द्विद्वायाज भवति ।
कारवकारादौ ग्विलुग्वेति पक्षे लुक् । तनोति तनुतः तन्वन्ति ।
तोषि, तनुथः, तनुथ । तनोमि, तनुषः तन्वः, तनुमः
न्म । तनुते, तन्वाते, तन्वते, तनुपे, तन्वाथे, तनु-
वे । तन्वे, तन्वहे तनुवहे, तन्महे तनुमहे । मनुङ् बोधने ।
कारवकारावितौ । मनुते, मन्वाते, मन्वते इत्यादि । लुङ्-
करणे । लुङ्शब्दश्चकारावितौ लडादयः उप्रत्ययेऽरादेशे च
ते—

६१२ । अतः शि चोत् । ४ । २ । ४३ । शित्यपिति
यि च लिङ्जितलादेशे य उकारस्तन्निमित्तकः तस्य कार्यभूतो
षोडशकारः कृज्जवयवः तस्य उदादेशो भवति । तकारकरणा-
इत्य एव न भवति ।

६१३ । कुर्षि च । ४ । २ । ४२ । करोतेः परस्य
कारस्य स्वादावपिति यकारावौच लिङ्जितलादेशे परे नित्यं
लुभयति । करोति कुरुतः कुर्वन्ति । करोषि कुरुथ कुरुथ ।
करोमि, कुर्वेः, कुर्मः । कुरुवे, कुर्वाते, कुर्वते । कुरुपे,
कुर्वाथे, कुरुष्वे । कुर्वे, कुर्वहे, कुर्महे । लङि सम्पूर्वः
समन्तनोत समतनुताम्, समतन्वन् । समतनोः, समतनतम

याताम्, मन्वीरन् इत्यादि । कुर्यात्, कुर्याताम्, कुर्युरित्यादि ।
कूर्वात, कूर्वायाताम्, कूर्वीरन्, इत्यादि । इति तनादयः ।

अथ रुधादयः

६१५ । रुधाक्षमन्तुक्च । ४ । ३ । ३४ । रुधादीनां
।रूनां कर्तरि इलेले नमागमो भवति नकारस्य लृक्
।भिधीयते । शपोऽपवादः । तसादावपिति ।

६१६ । नमस्तपोर्लृक् । ४ । २ । ४६ । नमो विष्-
।णस्यास्तेष्टाकारस्य शित्यपिति यि च लिबर्जितलादेशे परे
लुभभवति ।

६१७ । अघः । १ । २ । ८० । अदधातेर्हपन्तात्पर-
योस्तथयोर्धो भवति । इति तकारथकारयोः घकारः । जपि
जशिति घकारस्य दकारः । यरि चट् । म्नाजद्वयपदान्ते इति
अभिन्न इति णत्वं याधित्वातुनासिकः ।

६१८ । जरि जरः स्वे वा । १ । १ । १३३ । इलः
परस्य जरः स्वे जरि परे लुक्वा भवति । रुणद्धि, रुन्धः,
रुन्धन्ति । रुणत्सि, रुन्धः, रुन्ध । रुणभि, रुन्धः रुन्धमः ।
रुन्धे, रुन्धाते, रुन्धते । रुन्धते, रुन्धाये, रुन्धे । रुन्धे,
रुन्धहे रुन्धहे । भुज्ज पालनाभ्यवहारयो जकारञ्चकारणार्थः ।

६१९ । शपनाथमिष्ठभुजादुपलम्भनाशीर्जिज्ञामात्राणे
१ । ४ । १२ । शपादिभ्यो यथासंख्यं उपलम्भनादिष्वर्थेषु
लस्य तलो भवन्तीति भुजादपालने तड् भवति चोःकुरिति

कृत्वम् । भुङ्क्ते, भुञ्जाते, भुञ्जते । भुङ्क्षे, भुञ्जाथे, भुङ्क्ष्व
 भुञ्जे, भुञ्ज्वहे, भुञ्जमहे । युजन् योगे ऋकारञकारवित्
 युनक्ति, युङ्क्तः, युञ्जन्ति । युनक्ति, युङ्क्थः, युङ्क्थ
 युनक्ति युञ्ज्वः युञ्जमः । प्रयुङ्क्ते, प्रयुञ्जाते, प्रयुञ्जते
 प्रयुङ्क्षे, प्रयुञ्जाथे, प्रयुङ्क्ष्वे, प्रयुञ्जे, प्रयुञ्ज्वहे, प्रयुञ्जमहे ।

६२० । ला । १ । २ । ९४ । लादेशेन सह प्रकृतेर्य
 संयोगस्तदन्तस्य पदस्य लुग्नवति । जलो जशिति जहत्वे कृते
 , ६२१ । सिपि दश्च वा । १ । २ । ७३ । पदान्ते सका
 रस्य ढकारस्य च सिपि परतो रिर्वा भवति । विसर्जनीयश्च
 न्यरुणत्, न्यरुन्धाम्, न्यरुन्धन् । न्यरुणः न्यरुणद्वा, न्यरुन्धं,
 न्यरुन्ध । न्यरुन्धम्, न्यरुन्ध्व, न्यरुन्धम् । अरुन्ध अरुन्धाताम्
 अरुन्धत । अरुन्धाः अरुन्धाथाम् अरुन्ध्वम् । अरुन्धि, अरुन्ध्वहि,
 अरुन्धमहि । अमुङ्क्त, अमुञ्जाताम्, अमुञ्जत । अमुङ्क्थाः,
 अमुञ्जाथाम्, अमुङ्क्ष्वम् । अमुञ्जि, अमुञ्ज्वहि, अमुञ्जमहि ।
 अयुनक्, अयुङ्क्ताम्, अयुञ्जन् । अयुनक्, अयुङ्क्तम्,
 अयुङ्क्त । अयुनजम्, अयुञ्ज्व अयुञ्जम् । न्ययुङ्क्त,
 न्ययुञ्जाताम्, न्ययुञ्जत । न्ययुङ्क्थाः, न्ययुञ्जाथाम् ।
 न्ययुङ्क्ष्वम् । न्ययुञ्जि, न्ययुञ्ज्वहि, न्ययुञ्जमहि । छेदि-
 रुणद् रुन्धाद्वा, रुन्धाम्, रुन्धन्तु । रुन्धि रुन्धाद्वा,
 रुन्धम्, रुन्ध । रुन्धानि, रुन्धाव, रुन्धाम् । रुन्धाम्,
 रुन्धाताम्, रुन्धताम् । रुन्त्स्व, रुन्धाथाम्, रुन्ध्वम्,
 रुन्धे, रुन्धावहे, रुन्धामहे । भुङ्क्ताम्, भुञ्जाताम्,

भुञ्जताम्, भुङ्क्ष्व, भुञ्जायाम्, भुङ्क्ष्वम् । भुनजै,
भुनजावहे, भुनजामहे । भुनक्तु भुङ्क्ताद्वा, भुङ्क्ताम्,
भुञ्जन्तु । भुङ्ग्धि भुङ्क्ताद्वा, भुङ्क्तम्, भुङ्क्त । भुनजानि,
भुनजाव, भुनजाम । विभुङ्क्ताम्, विभुञ्जायाम्, विभुञ्जताम् ।
विभुङ्क्ष्व, विभुञ्जायाम्, विभुङ्क्ष्वम् । विभुनजै, विभुनजावहे,
विभुनजामहे । लेङि-रुन्ध्यात्, रुन्ध्याताम्, रुन्ध्युरित्यादि ।
रुन्धीत, रुन्धीयाताम्, रुन्धीरन् इत्यादि । भुञ्जीत
भुञ्जीयाताम्, भुञ्जीरन् इत्यादि । भुञ्ज्यात्, भुञ्ज्याताम्,
भुञ्ज्युरित्यादि । भुञ्जीत, भुञ्जीयाताम्, भुञ्जीरन् इत्यादि ।
इति रुधादयः ।

अथ चुरादयः ।

चुर छुण्डस्तेये अकार उच्चारणार्थः ।

६२२ । चुरादिभ्यो णिच् । ४।१।५। चुरादिभ्यो धातुभ्यो
णिच् प्रत्ययो भवति स्वार्थे । चकारः णेरिक्रानिष्ठामात्वन्ते-
त्वाप्ये इति सामान्यग्रहणविधितार्थः । णकाः गिरिक्रा-
निष्ठामिति सामान्यग्रहणार्थः—

६२३ । ह्रस्वस्य हलः । ४ । २ । १८ । ह्रस्वस्य
धातोः प्रत्ययं परे पूर्वस्येको ह्रस्वस्य एङो भवन्ति अकिङ-
ल्लुप्येतौ । ततो धातुसंज्ञायां छडादयः । मध्ये सवेडादयश्च ।
चोरयति, चोरयतः, चोरयन्तीत्यादि । छदि संवरणे । इकारः
इत् ।

६२४ । ङित्यस्याः । ४ । १ । २३० । निति
 णिति च प्रत्यये परे धातोरुपान्त्यस्याकारस्याकारो भवति ।
 अवयवे कृतं लिङ्गं समुदायस्य विशेषणं भवतीति णिजन्ता-
 त्त्वः । छादयते, छादयेते, छादयन्ते । इत्यादि । लक्ष्मी द-
 र्शनाङ्गनयोः । ईकार इत् । लक्षयति, लक्षयतः, लक्षयन्ति
 इत्यादि । लक्षयते, लक्षयेते, लक्षयन्ते इत्यादि । लङि—अचो-
 रयत्, अचोरयताम्, अचोरयन् इत्यादि । अञ्छाद-
 यत्, अञ्छादयेताम्, अञ्छादयन्त इत्यादि । अलक्षयत्,
 अलक्षयताम्, अलक्षयन् इत्यादि । अलक्षयत, अल-
 क्षयेताम्, अलक्षयन्त इत्यादि । लेटि—चोरयतु चोरय-
 ताद्वा, चोरयताम्, चोरयन्तु इत्यादि । छादयताम्, छादये-
 ताम्, छादयन्तामित्यादि । लक्षयतु लक्षयताद्वा, लक्षयता-
 म्, लक्षयन्तु । इत्यादि । लक्षयताम्, लक्षयेताम्, लक्षय-
 न्ताम् इत्यादि । लेटि—चोरयेत्, चोरयेताम्, चोरयेयुरि-
 त्यादि । छादयेत्, छादयेयाताम्, छादयेरन् इत्यादि । लक्ष-
 येत्, लक्षयेताम्, लक्षयेयुरित्यादि । लक्षयत, लक्षयेयाताम्,
 लक्षयेरन् इत्यादि । युज पृच संयमने । अकार इत् ।

६२५ । युजादेर्वा । ४ । १ । ८ । युजादिभ्यो धातुभ्यो
 णिञ् प्रत्ययो वा भवति स्वार्थे । णकारचकारावितौ । पूर्ववत्ल-
 ङादयः । योजयति । पक्षे न्यायविकरणः शप् योजति इत्यादि ।
 अर्चि पूजायां इकार इत् । णिजभावपक्षे सावकाश इति णिचि
 तम् न भवति । अर्चयति, अर्चते इत्यादि । घृञ् वरणे । नकार

इत् । लडादयः । वकारानुबन्धो जिजभावपक्षे कृतार्थ इति जिज-
न्तात्तु न भवति । अरादेशे कृते ङिण्यस्या इत्याकारः । प्रवा-
रयति, प्रवारयतः, प्रवारयन्ति । प्रवरति प्रवरते इत्यादि । लडि-
अयोजयत्, अयोजत् इत्यादि । आर्चयत्, आर्चत इत्यादि ।
प्राधारयत्, प्राधरत्, प्राधरत इत्यादि । लेटि—योजयत्,
योजतु इत्यादि । अर्चयत्, अर्चतामित्यादि । धारयत्, धरत्,
धरतामित्यादि । योजयेत्, योजेत् इत्यादि । अर्चयेत्,
अर्चेत् इत्यादि । प्रवारयेत्, प्रवरेत्, प्रवरेत इत्यादि ।
सर्वमुजेयम् ।

इति कर्तरि श्लेषपरिच्छेदः प्रथमः ।

अथ कर्मभावविवक्षायां लकारा उच्यन्ते ।

यदा तु—

६२६ । साप्यानाप्यालुक्तव्यप्यर्थः कर्मभावे । ४ ।
३ । ५५ । सकर्मकादकर्मकाच्च धातोर्लङ्कृत्यप्यर्थः प्र-
त्यया यथासंख्यं कर्मणि भावे च भवन्तीति कर्मभावयो-
र्ला भवन्ति तदा—

६२७ । कर्मभावे । ४ । ३ । १७ । कर्मणि भावे च
यो लङास्तस्य पूर्ववत्तडो भवति नातडः । तत्र च ।

६२८ । श्लेले यक् । ४ । ३ । १९ । धातोः कर्मणि
भावे च वर्तमाने शिदादौ लेटि लेङि लटि लङि च प्रत्यये
परे यक् प्रत्ययो भवति न शयादयः । ककारोऽङ्किरुदिति दि-

शेषणार्थः । प्राग्वदेत्वादयः । कर्मभावयोः समानं रूपम् ,
 किन्तु स एव भावे भवन्ति लकारवाक्यस्य भावस्थैकत्वा-
 दयुष्मदस्मद्विषयत्वाच्च लकारेण कर्त्रनभिधानात् कर्तृवा-
 चिनः प्रातिपदिकात् कर्तरितृतीया । भू इत्येतस्मात् सत्तायाः
 क्रियायाः अकर्मकत्वात् भावे लकारो भवति । भूयते देव-
 दत्तेन विदुषा । भूयते देवदत्तजिनदत्ताभ्यां विद्वद्भ्याम् ।
 भूयते देवदत्तजिनदत्तगुरुदत्तैर्विद्वद्भिः । त्वया भूयते । मया
 भूयते । साधनभेदे यद्यपि क्रियाभेदः न स शब्देनोपाधीयते
 इत्येकवचनमेव भवति । अकर्मका अपि धातवः सोपसर्गाः
 सकर्मकाः भवन्तीति चचनात् यदा त्वयमुपसर्गपूर्वस्तदा
 सकर्मको भवति । अनुपूर्वः अनुभूयते, अनुभूयेते, अनुभूयन्ते ।
 अनुभूयसे, अनुभूयेथे, अनुभूयध्वे । अनुभूये, अनुभूयावहे,
 अनुभूयामहे । अविबक्षितकर्मकः अकर्मक इति अविबक्षित-
 कर्मकात् भावेऽपि भवन्ति । एवं अभिभूयते इत्यादि । एव
 अभूयत, भूयताम्, भूयेत, भव्भूयत, अनुभूयताम्, अनुभू-
 येत । तथा पृथ्यते, पृथ्यत, पृथ्यताम्, पृथ्येत । पृथ्यते, अपृथ्यत,
 पृथ्यताम्, पृथ्येत । नन्द्यते, अनन्द्यत, नन्द्यताम्, नन्द्येत ।
 हलोऽनोऽनर्चाञ्ज्युदितोरिति नलुक् । प्रध्वस्यते, प्राध्वस्यत,
 , प्रध्वस्येत ।

६२९ । ज्योऽर्लिट् । ४ । १ । १८६ । ज्येज्यो धातोरलि-
 ट् विषये आकारो भवति । इत्यादिस्वठ्वचः किति
 एति साचो यञ् इक् ।

६३० । दीर्घोऽचोऽवः । । । । अजन्तस्य वेञ्ज-
जितस्य धातोः साचो यञ् इक्प्रत्यये परे दीर्घो भवति । वीयते,
अवीयत, वीयताम्, वीयेत । अद्यते, आद्यत, अद्यताम्, अद्येत ।
६३१ । य्यय् । ४ । २ । ४ । शीङ् इकः क्किति
यकारादौ प्रत्यये परे अय् भवति । अधिशय्यते, अभ्यशय्यत,
अधिशय्यताम्, अधिशय्येत ।

६३२ । अस्तिष्ठुवोर्भूवचौ । ४ । २ । ९१ अस्नेर्भूवश्च
यङिप्रत्ययविषये यथासक्यं भूवच इत्यादेशौ भवतः ।
इत्यादिस्वन्वचः कितीति साचो यञ् इक् वच्यते, लङि यकि
कने आरेजाद्यच्च इत्यौकारः । औच्यत, उच्यताम्, उच्येत ।
६३३ । यङ्लेङ्कृति चर्दचो रीदीर्घौ । २ । ३ । ४१ ऋकार-
स्याचश्च यङि लेङ्कृद्वर्जिते यकारादौ ऋच प्रत्यये परे रीदीर्घा-
वादेशौ भवतः । हूयते, अहूयत, हूयताम्, हूयेत । हायते,
अहायत, हायताम्, हायेत ।

६३४ । ई हल्यप्ये । ४ । २ । ८७ । घुसंज्ञकानामास्था-
गापाहाक्सा इत्येतेषाञ्च धातूनां प्यवर्जिते इलादौ ह्यञ्प्रत्यये
परे ईकारो भवति । विधीयते, व्यधीयत, विधीयताम्,
विधीयेत । दीव्यते, अदीव्यत, दीव्यताम्, दीव्येत ।
प्रसूयते, प्रासूयत, प्रसूयताम्, प्रसूयेत । सन्नह्यते, ममनह्यत,
सन्नह्यताम्, सन्नह्येत । अभिपूयते, अभ्यपूयत, अभिपूय-
ताम्, अभिपूयेत । अश्यते, आश्यत, अश्यताम्, अश्येत ।
निश्चीयते, निरचीयत, निश्चीयताम्, निश्चीयेत । निश्चीयते,

व्यक्रीयत, विक्रीयताम्, विक्रीयेत । संव्रियते, समव्रियत,
संव्रियताम्, संव्रियेत । गृह्यते, अगृह्यत, गृह्यताम्, गृह्येत ।
तुष्यते, अतुष्यत, तुष्यताम्, तुष्येत । रिरिति रिः । व्रियते, अव्रि-
यत, व्रियताम्, व्रियेत । मुच्यते, अमुच्यत, मुच्यताम्,
मुच्येत ।

६३५ । तनो यकि । ४ । १ । २७० । तनोतेघर्ति-
यैकि आकारो वा भवति । दीर्घः तायते, तन्यते, अतायत,
अतन्यत, तायताम्, तन्यताम्, तायेत, तन्येत । मन्यते,
अमन्यत, मन्यताम्, मन्येत । क्रियते, अक्रियत, क्रियताम्,
क्रियेत । रुध्यते, अरुध्यत, रुध्यताम्, रुध्येत । भुज्यते
अभुज्यत, भुज्यताम्, भुज्येत । युज्यते, अयुज्यत, युज्यताम्,
युज्येत ।

६३६ । णेरिक्तानिडामात्वन्तेस्त्वार्ये । ४ । २ ।
१०१ । घातोऽवयवस्य णेरिडाद्योःक्तयोः इडामात्वन्ते-
स्त्वार्यवर्जिते च ल्यङिप्रत्यये च परे लुङ्भवति । चोर्यते,
अचोर्यत, चोर्यताम्, चोर्येत । छाद्यते, अछाद्यत, छाद्यताम्,
छाद्येत । लक्ष्यते, अलक्ष्यत, लक्ष्यताम्, लक्ष्येत । योज्यते,
अयोज्यत, योज्यताम्, योज्येत । युज्यते, अयुज्यत, युज्यताम्,
युज्येत । अर्च्यते, आर्च्यत, अर्च्यताम्, अर्च्येत । णेजभाव-
पक्षेऽप्यविशेषः । प्रचार्यते, प्राचार्यत, प्रचार्यताम्, प्रचार्येत ।
प्रव्रियते प्राव्रियत, प्रव्रियताम्, प्रव्रियेत । इत्यादि सप्तपञ्च-
मवलोक्योभेयम् ।

अपि च धातोः कस्यचित् कश्चिदर्थभागः कर्मस्थः प्रधानं फलरूपो विषक्षाभेदादिः । कश्चित् कर्तृस्थो गुणः भावः नाह्वोऽधिभ्रयणादिः । तत्र यदा कर्मस्थे स्वत्यार्द्धभागे सुकर-
त वा कर्मण्यध्यारोपितायां भावनायां धातुर्यते तदा
तु कर्म कर्ता भवति तस्मिन् लकारे ।

६१७ । कर्मण्यस्तुवादीनां कर्मवलि । ४ । ३ । ३५ ।
तुवत्यादिबर्जितस्य धातोः कर्मणि कर्तरि लकारे सति
तदन्तस्य कर्मवत् कार्यं भवतीति कर्मणि कार्यं भवति
कर्मणि लकारे सति यथा विविट्यक्तहाना भवन्ति तथात्रा-
पि ते भवन्तीत्यर्थः । कर्मकर्तृभ्यां पदान्येवोदाहरणानि भव-
न्ति । कर्मकर्तृभावाभिध्यक्तवर्थं स्वयमेवेत्यनुप्रयुज्यते । अनुभू-
यते कम्बलः स्वयमेव । अनुभूयते कम्बलौ स्वयमेव । अनुभू-
यस्ते कम्बलाः स्वयमेव । इत्यादि । एवं पश्यते ओदनः स्वय-
मेव विविलयतीत्यर्थः । इत्यादि नेयम् । किञ्च—

६१८ । भूपार्यसन्दुहादीनां च वियक् । । । भूपा-
र्यानां सन्नन्तानां दुहादीनां ण्यन्तानां भि स्तु इत्येतयोः तड् च
कर्मणां च धातूनां कर्मकर्तरि भिः, भिट् यक् च प्रत्ययो
भवतीति ण्यन्तस्य ब्रूयश्च दुहादित्वाच्च यग् न भवति, शयेव
भवति । इति यक्परिच्छेदो द्वितीयः ।

अथ शेषलकाराः कर्तरि नीयन्ते ।
भू इति स्थिते—लिङ्लेडाशिपीति लिङ् लकारः एङितो-

लुगिति विशेषणार्थः । इकारः सदस्थीयां लिङ् इति विशेषणार्थः । पूर्ववत् तिषादयः । एङितो लुगित्यादि पूर्ववत् ङयाद् ऋयासङिति ऋयासङागमः ककारः अङिङिति विशेषणार्थः टकारो देशविध्यर्थः अकार उच्चारणार्थः । लेले-रिति मेर्जेस् । तिप्सिपोः पदस्येति लोपस्यापवादः । संयोग-स्यादिः स्कोलुगिति सकारस्य लुक् । भूयात्, भूयास्ताम्, भूयासुः । भूयाः, भूयास्तम्, भूयास्त । भूयासम्, भूयास्य, भूयास्म । तद्धु—टीय् इति टीय् ।

६३९ । सदस्थीयां लिङ् । १ । ४ । ११२ । लिङ्-देशस्य तकारथकारयोः टीयश्च सङागमो भवति । लुग्योर्वस्काविति यकारस्य लुक् ।

३४० । वलादेरिङग्रवपुणादेः । ४ । २ । १३४ । धातोर्व-लादेः ल्यङ्लप्रत्ययस्य इङागमो भवति न चेदसौ त्रः वपादिः लणादिर्वा भवति । ओत्वावादेशौ शास्वसीत्यादिना पिः । छौ ण् इति तथयोः ण्डत्वम्, रत्रौसेलोरिति रन् अकारश्च ।

६४१ । वेद्वेः । १ । २ । ८२ । इव्यः परस्मात् इटो विटश्च परेषां लिङ्गे लिटो लुङ्श्च धकारस्य ङकारो वा भवति । इति पक्षे भ्वमो ङः । व्यतिभविषीष्ट, व्यतिभविषीयास्ताम्, व्यतिभविषीरन् । व्यतिभविषीष्ठाः, व्यतिभविषीयास्थाम्, व्यतिभविषीष्वम् व्यतिभविषीद्वम् । व्यतिभविषीय, व्यतिभविषीवद्, व्यतिभविषीमद् । एधिषीष्ट, एधिषीया-स्ताम्, एधिषीरन् । एधिषीष्ठाः, एधिषीयास्थाम्, एधिषीष्वम् ।

एधिपीय, एधिपीयहि, एधिपीमहि । पच्यात्, पच्यास्ताम्,
पच्यासुः । पच्याः, पच्यास्तं, पच्यास्त । पच्यासम्,
पच्यास्व, पच्यास्म ।

६४२ । मुरिसिबिपवाञ्चः । ४ । २ । १७७ । मुरि-
सिबिपव इत्येतेभ्यः परो यश्चकारस्तदन्तादेकाचो धातोर्विहि-
तस्येङ् न भवति । इति प्रतिषेधात् इट् न भवति । पक्षीष्ट,
पक्षीयास्ताम्, पक्षीरन् । पक्षीष्ठाः, पक्षीयास्ताम्, पक्षीष्टम् ।
पक्षीयास्ताम्, पक्षीरन् । पक्षीष्ठाः, पक्षीयास्ताम्, पक्षीष्टम् ।
पीय, पक्षीयहि, पक्षीमहि । नन्धात्, नन्धास्ताम्,
नन्धासुः । नन्धाः, नन्धास्तम्, नन्धास्त । नन्धासम्,
नन्धास्व, नन्धास्म । ध्वंसिपीष्ट, ध्वंसिपीयास्ताम्, ध्वंसि-
पीरन् । इत्यादि । पीयात्, पीयास्ताम्, पीयासुरित्यादि ।

६४३ । शकप्रच्छिन्नविद्धिहन्वसिपस्यचोऽद्विषिभिशी-
ङ्हीड् रूपट्कोट् वृद्धत् । ४ । २ । १७६ । शकादिभ्यः
अजन्तेभ्यश्च एकाञ्च्यो धातुभ्यो विहितस्य बलादिप्रत्ययस्य
इड् न भवति द्विषिभिशीङ्हीड् इत्येतान् रूपट्कमूकारान्तं
पृथ्वी शककरान्तमकारान्तं च वर्जयित्वा । इति प्रतिषेधात्
विड् न भवति । व्यासीष्ट, व्यासीयास्ताम्, व्यासीरन् इत्यादि ।
अयात्, अयास्ताम्, अयासुरित्यादि ।

६४४ । अक्षुनुतुस्कन्भिच्छिस्विशपसहादः । ४ । २ ।
१८० । अ इत्यादिभ्यः परो यो ढकारस्तदन्तादेकाचो विहित-
स्येङ् न भवति । व्यत्यत्मीष्ट, व्यत्यत्मीयास्ताम्, व्यत्यत्सीरन्
इत्यादि । वेङ्जेरिति पक्षे ढत्वम् । शयिपीष्ट, शयिपीयास्ताम्,

शयिपीरन् । शयिपीष्ठा, शयिपीयास्थाम्, शयिपीष्वम्,
 शयिपीद्वम् । शयिपीय, शयिपीवहि, शयिपीमहि । उच्यताम्,
 उच्यतासुरित्यादि । मुरिसिबिपवाञ्च इति इडभावः ।
 वक्षीष्ट, वक्षीयास्ताम्, वक्षीरन् इत्यादि । यङ् लङित्यादिना
 दीर्घः । हूयात्, हूयास्ताम्, हूयासुरित्यादि ।

६४५ । इङो लिलुङां घो ढः । १ । २ । ८१ । इङः परे-
 षां लिङो लिटो लुङश्च धकारस्य ढकारो भवति । इति घो ढः ।
 व्यतिहोपीष्ट, व्यतिहोपीयास्ताम्, व्यतिहोपीरन् । व्यतिहो-
 पीष्ठाः, व्यतिहोपीयास्थाम्, व्यतिहोपीद्वम् । व्यतिहोपीय,
 व्यतिहोपीवहि, व्यतिहोपीमहि । हासीष्ट, हासीयास्ताम्,
 हासीरन् इत्यादि ।

६४६ । घुमास्थागापाहावसः । ४ । २ । ८६ । आ-
 दीनां किरति लिङि प्रत्यये नित्यमेकारो भवति । विधेयात्
 विधेयास्तां विधेयासुरित्यादि । अतपूर्वः अद्धासीष्ट, अद्धासी-
 यास्ताम्, अद्धासीरन् इत्यादि । दीव्यान्, दीव्यास्ताम्,
 दीव्यासुरित्यादि । व्यतिदेविपीष्ट, व्यतिदेविपीयास्ताम्,
 व्यतिदेविपीरन् इत्यादि ।

६४७ । रघाघीदिद्भूजः । ४ । २ । १३९ । रधादेरी-
 दितः भूमदन् भातोः परस्य षलादेः स्यङ्लः प्रत्ययस्य इङ् वा
 भवतीति षष्ठे इट् । इट्पक्षे वेह्वेरिति या ढत्वम् । प्रसविपीष्ट,
 प्रसविपीयास्ताम् प्रसविपीरन् । प्रसविपीष्ठाः प्रसविपीयास्थाम्
 प्रसविपीष्वम्, प्रसविपीद्वम् । प्रसविपीय, प्रसविपीवहि

प्रसविपीमहि । इडभावे इचोलि लुङां घो ढ इति ढः । प्रसोपीष्ट,
प्रसोपीयास्ताम्, प्रसोपीरन् । प्रसोपीष्ठाः, प्रसोपीयास्ताम्,
प्रसोपीद्वम् । प्रसोपीय, प्रसोपीबहि, प्रसोपीमहि । सप्तह्यात्,
सप्तह्यास्ताम्, सप्तह्यासुरित्यादि ।

६४८ । नहो घः । १ । २ । ८७ । नहो हकारस्य
रदान्ते जलि च परे धकारो भवति । जश्चत्वे—

६४९ । यनमिदुरुदिलिदाद्दुहः । ४ । २ । १८७ ।
य इत्यादिभ्यः परो यो हकारः तदन्तादेकाच्चो विहितस्य नेङ्
भवति । इति इट्प्रतिषेधः । नत्सीष्ट, नत्सीयास्ताम्, नत्सीरन्
इत्यादि । अभिपूयात्, अभिपूयास्ताम्, अभिपूयासुरित्यादि ।
सोपीष्ट सोपीयास्ताम्, सोपीरन् इत्यादि । रघायौदिद्वन्
इति पक्षे इट् । अशिपीष्ट, अशिपीयास्ताम्, अशिपीरन् इत्यादि
इडभावे प्रश्नभ्रजेत्यादिना घः ।

६५० । षट् कस्ति । १ । २ । ६६ । पकारढकारयोः
सकारे परे ककारो भवति । अक्षीष्ट, अक्षीयास्ताम्, अक्षीरन्
इत्यादि । निश्चीयात्, निश्चीयास्ताम्, निश्चीयासुरित्यादि ।
वेपीष्ट वेपीयास्ताम्, वेपीरन् इत्यादि । क्रीतात्, क्रीपीष्ट ।

६५१ । हल्भ्यां चोस्सदतद्वसेः । ४ । २ । १३८ ॥
धातोर्हल्भ्यां हल्व्यात् परो य ऋकारः तदन्तात् ऋकारा-
न्तात् वृद्धुंभ्यां च परस्य सट् तद्वपरस्य च सेरिट् वा
भवति । वरिपीष्ट ।

६५२ । — . ४ । १ । १६३ । ऋवर्णान्तस्य धातो-

६६२ । भ्रूव्यथोऽदित् । ४ । १ । १०७ । भ्रूव्यथो-
 लिटि द्विर्भावे पूर्वस्योत् अत् अत् इत् इत्येतावादेशौ भवतः ।
 इत्यूकारस्याकारः पित्सु अक्लिहदिति ओकारोऽवादेशश्च
 णित्याकारः अपित्सु भ्रूहलित्यादिना ख्व् अकारोकारा-
 काराणाम् ।

६६३ । लुङ्लिटि भ्रुवः । ४ । १ । २१८ । भ्रू इत्यस्यो-
 पान्त्यस्याचः लुङि लिटि च परे ऊकारो भवति । यभ्रूव,
 यभ्रूवतुः, यभ्रूवुः । यभ्रूविथ, यभ्रूवथुः, यभ्रूव । यभ्रूव,
 यभ्रूविथ, यभ्रूविम । तद्धलु—

६६४ । लिटस्तद्धस्येशिरे । १ । ४ । ९८ । लिङ्गा-
 देशयोस्तद्ध इत्येतयोः यथासंख्यं एक्ष्, इरे इत्येतावादेशौ
 भवतः । शकारः सर्वादेशार्थः । शेषाणां यदितः धातः
 तेषह्यागो गेष् इत्येवमादि पूर्ववत्, पूर्ववत्च इट् । यभ्रूवश्च
 ध्वमो धकारस्य वेङ्ने इति ङः । व्यतिथभ्रूवे, व्यतिथभ्रूवाते,
 व्यतिथभ्रूविरे, व्यतिथभ्रूविपे, व्यतिथभ्रूवाये, व्यतिथभ्रूविध्वे,
 व्यतिथभ्रूविङ्वे । व्यतिथभ्रूवे व्यतिथभ्रूविबहे व्यतिथभ्रू-
 विमहे ।

६६५ । दयायास्कासुर्विजाघनेकाचोऽनृच्छूर्णोराप्-
 कृभ्वसालिदचानु । १ । ४ । ८३ । दयादिभ्यः गुरुरिजादि-
 र्येषां लेभ्यः अनेकाज्भ्यश्च पातुभ्यः ऋच्छ्र्यूर्णोतिवर्जितेभ्यः
 परस्य लिट आमादेशो भवति तस्य चामो लिङन्ताः कृभ्व-
 स्तयोऽनुपश्चादनन्तरं प्रयुज्यन्ते । इत्यामादेशः ।

तिङन्ताः

६६६ । आमः कृजः १।४।४७। आम्पगात् कृजः परस्य
 लकारस्य आमः प्राचः प्रकृतेः लस्येव तडो भवन्ति । इति लिटः
 वङः शेषं पूर्वचत्, लिटस्तप्तस्येशिरे इत्यादिकार्यम्, इजो लि-
 छ्वां चो ढ इति ढः किङ्क्षुलितित्यादिना किङ्क्ष्वावादेष्टु न भवति ।
 द्विर्धातुरित्यादिना कृकृ इति द्विर्वचनम् आण् जभ्रस्य इत्या-
 ना पूर्वस्य ऋकारस्याकारः कुहोश्चुरिति चकार अस्वे इति
 आम् विदात् किदित्याम्ः किङ्क्ष्वाचनानां स्थानिवद्भावा-
 । भवतीति द्विर्वचनं न भवति आमः तत्स्वन्तामधण् तस्याङ्-
 ज्वेत्यादिना न्ययस्वादन्ययास्त्वौजस् इति सुः तस्य अन्यय-
 त्येः इलुक् ततः स्थानिवद्भावेन पदस्यात् मम्मोहलि ताविति
 अनुस्वारः परस्थानुनासिको वा । एधांचक्रे, एधांचक्राते, एधा-
 चक्रिरे । एधांचकृषे, एधांचक्राथे, एधांचकृद्वे । एधांचक्रे,
 एधांचकृवहे, एधांचकृमहे । एधाम्बभूय, एधांवभूवतु,
 एधावभूयुः । एधांवभूविथ, एधांवभूवथुः, एधांवभूव ।
 एधांवभूव, एधांवभूविथ, एधांवभूविम । अम्जस् इति-
 द्विर्वचने कृते—

६६७ । हलोऽनादेः । ४ । १ । ८२ । द्विर्भावे पूर्वस्य
 योऽनादिर्हल् तस्य लुगभवतीति सकारस्य लुक् ।
 ६६८ । लिट्यादादेस्तः । ४ । १ । १०५ । लिटि
 गतोर्द्विर्भावे पूर्वस्यादेरकारस्याकारो भवति । पुनर्दीर्घः । एधा-
 नास एधामासतुः एधामासुः । एधामासिथ एधामासथुः
 एधामास । एधामास एधामासिथ एधामासिथ । द्विजस्यस्या
 इति दीर्घः ।

६६९ । अण्फलिभजत्रज्ञदक्षज्ञहादिददिशसिकृत स्या
तोऽन्तर्हलोः । ४ । १ । ३३ ॥ अण् फलि भज् तृ इत्येतेष
योऽकारः झट्कयर्गाच्च्कारवकारादिददिशमिक्त्वावर्जितानां
द्वयोरसहाययोर्हलोरन्तर्मध्ये वर्तते तस्य इडादौ अपिति च छिति
परे एकारो भवति न च द्विः । आद्यपण्व लिट्यनिटस्ततोऽ
न्येभ्यो छिट इह् भवत्येवेति नियमात् नित्यमिति प्राप्ते ये ।

६७० । नित्यानिद्तासोऽस्त्वदच्सृजदृशस्थे वावृज्यात्ते
४ । २ । १९० । नित्यानिट् तास् यस्यास्ति स नित्यानिट्ताम्
तस्मादकारवत्तः अजन्तान्सृज्दृशिभ्यां च विहिते यप्रत्यये इह
वा न भवति । पृष्ठव्याजति इत्येतान् यजेयित्वा । एतेभ्यो
भवत्येवेत्यर्थः । चोः फुरिति कृत्वम् ।

६७१ । मिपोऽश् । १ । ४ । १०० । घातोर्लिटो मिपः
अश् वा भवति णशोऽपवादः वावचनात् सोऽपि भवति । शेषं
पूर्ववत् । पपाच, पेचतुः, पेचुः । पेचिथ, पपक्थ, पेचयुः, पेच
पपच, पपाच, पेचिव, पेचिम । पेचे, पेचाते, पेचिरे
पेचिये, पेचाथे, पेचिध्वे । पेचे, पेचियहे, पेचिमहे । ननन्द-
ननन्दतुः, ननन्दुः, ननन्दिथ इत्यादि । दध्वंसे, दध्वंसाते,
दध्वंसिरे इत्यादि ।

६७२ । इम्यञः साचोऽर्थाज्यम् । ४ । १ । १०८ ।
आज्या इत्यतो यो निर्दिश्यते धातुः तस्य छिति द्विर्भावे पूर्वस्य
साचः परेणाद्या सहितस्य अरेफ्यकारपरस्य यञः स्थाने
इगादेशो भवति । एचोऽच्ययवायाव् इत्यच् छिण्यस्या इत्या-

रः । अपिति किञ्चिदिति इत्यादिना किञ्चिद्भावः । इत्यादि-
यादिना यज इप् घातोस्तिकारकेत्यादिना यच्चादेशः । विन्याय
वेन्यतुः विन्युः । विन्ययिथ विन्येथ, विन्यथुः, विन्य ।
विन्यय, विन्याय, विन्यय, विन्यम । विन्ये, विन्याते,
विन्यरे इत्यादि ।

६७३ । लिटि वा । ४ । २ । १२० । अदेश्छिटि
प्रत्यये घस्लादेशो वा भवति । लकार इत् द्विर्वचनम् हलो-
नादेरिति लृक् जडत्वं च तस्य कुहोश्चुरिति जकारः । किति
द्विर्भावे कृते—

६७४ । गम्हन्जन्खनघसोऽनङ्यचि लृक् किञ्च ।
४ । १ । २२० । गमादीनामुपान्त्यस्याचः किति ङिति
चाह्वर्जिते अजादौ प्रत्यये परे लुभभवति । शास्व-
सित्यादिना पिः चरिति चत्वंम् । जघास, जक्षतुः,
जक्षुः । जघसिथ, जक्षथुः, जक्ष । जघस, जघास,
जक्षिथ, जक्षिम । तद्ध्रु व्यतिजक्षे, व्यतिजक्षाते, व्यतिजक्षिरे ।
व्यतिजक्षिथे, व्यतिजक्षिथे, व्यतिजक्षिथे इत्यादि । घस्ला-
देशाभावे लिङ्यादादेरत इत्याकारः । आद, आदतुः आदुः ।
आदिथ, आदथुः, आद । आद, आदिथ, आदिम । व्यत्यादे,
व्यत्यादाते, व्यत्यादिरे । व्यत्यादिये इत्यादि । अतिशिशये,
अतिशिश्याते, अतिशिशियरे । अतिशिशियथे, अतिशिशियथे,
अतिशिशियथे, अतिशिशियथे । अतिशिशियथे, अतिशिशियथे
अतिशिशियमहे । पूर्ववत् द्रुषो यचिः साचो यज इक् अन्ति

इकि कृते दीर्घः । उवाच, ऊचतुः, ऊचुः । उवचिथ, उवक्थ,
 ऊचथु, ऊच । उवच, उवाच, ऊचिव, ऊचिम । उचे,
 ऊचाते, ऊचिरे । ऊचिये, ऊचाये, ऊचिध्वे । ऊचे, ऊचिवहे,
 ऊचिमहे । गशादिषु आदेशेषु कृतेषु पूर्वमेव द्विर्यचनम्
 पित्येऽद्यादेशौ आकारश्च किञ्चित् उवादेशः । थे पक्षे
 इडागमः । वस्मसोः आदिनिगमादिद् । जुहाय, जुहुयतुः
 जुहुयुः । जुह्विथ, जुह्वीथ, जुहुयथुः, जुहुव । जुहाव, जुह्व,
 जुहुविथ, जुहुविम । तदि व्यतिजुहुवे, व्यतिजुहुवाते, व्यति-
 जुहुबिरे । व्यतिजुहुविये, व्यतिजुहुवाथे, व्यतिजुहुविध्वे,
 व्यतिजुहुविद्वे । व्यतिजुहुवे, व्यतिजुहुविहे, व्यतिजुहुविमहे ।
 पक्षे—

६७५ । मीन्हीभृहोः श्लुब्बत् । ४ । ८५ । भीही-
 भृहु इत्येतेभ्यः परस्य लिट् आमादेशो भवति स च श्लुब्बत्
 ततश्चानन्तर कृष्णस्लिट् चानुप्रयुज्यन्ते । श्लुपीवामि द्विर्यचन
 सुत्थजश्त्वयोः एङ्वादेशौ कृष्णः फलेषे प्राप्तस्य तङ्कः—

६७६ । न । १ । ४ । ४८ । आगः परात् कृब्बो ल-
 स्तङ्को न भवन्ति । इति प्रतिषेधः शेषं पूर्ववत् । जुह्वाञ्चकार,
 जुह्वाञ्चक्रतुः, जुह्वाञ्चक्रुरित्यादि । व्यतिजुह्वान्चके,
 व्यतिजुह्वान्चकाते, व्यतिजुह्वान्चकिरे इत्यादि ।

६७७ । इटि चातो लुक् । ४ । २ । ८४ । आकारान्त-
 स्य चातोरित्यजादौ किञ्चित् स्यश्चिप्रत्यये लुगभवति । इति
 लुक् । जहे, जहाते, जहिरे इत्यादि ।

६७८ । णमेरौशातः । १ । ४ । ९९ । आकारान्ता-
 द्वातोः लिटो णश्मिपोरौशादेशो भवति । दधौ, दधत्तुः,
 दधुः । दधिय, दधाथ, दधथुः, दध । दधौ, दधिव, दधिम ।
 दधे, दधाते, दधिरे । दधिपे इत्यादि । द्विर्वचनादौ कृते एङ् ।
 दिदेव, दिदिषत्तुः, दिदिवुः । दिदेविथ, दिदिवथुः, दिदिष ।
 दिदेव, दिदिषिव, दिदिषिम । व्यतिविदिवे, व्यतिदिदि-
 वाते, व्यतिदिदिविरे इत्यादि । सुपुवे, सुपुवाते, सुपुविरे ।
 सुपुविपे, सुपुवाथे, सुपुविध्वे, सुपुविद्वे । सुपुवे, सुपुविषहे,
 सुपुविमहे । ननाह, नेहत्तुः, नेहुः । नेहिथ, ननथ, नेहथुः,
 नेह । ननह, ननाह, नेहिव, नेहिम । नेहे, नेहान्, नेहिरे
 इत्यादि । णशादिपु कृतेषु द्विर्वचनादि पूर्ववत् शास्वसित्यादिना
 पत्यम् । सुपाव, सुपुवत्तुः, सुपुवुः । सुपविथ, सुपोथ,
 सुपुवथुः, सुपुव । सुपव, सुपाव, सुपुविव, सुपुविम । तद्धि
 सुपुवे, सुपुवाते, सुपुविरे । सुपुविपे, सुपुवाथे, सुपुविध्वे,
 सुपुविद्वे । सुपुवे, सुपुविषहे, सुपुविमहे ।

६७९ । नक्चाश्चदाघनेकहलः । ४ । १ । २०६ ।
 अशौकित्यस्य ऋकारादेरनेकहलश्च धातोर्लिटि द्विर्भावे पूर्व-
 स्यादेः अकारस्याकारो भवति नक् चागमः । व्यानशे,
 व्यानशाते, व्यानशिरे इत्यादि ।

६८० । चैर्वा । ४ । १ । ७३ । विनोतेर्धातोर्लिट्सनोः
 परतः द्विर्भावे पूर्वात् परस्य कुर्वा भवति । चिकाय, चि-
 क्यत्तुः, चिक्युः । चिकयिथ, चिकेथ, चिक्यथुः, चिक्य ।

चिक्रय, चिक्राय, चिक्रियव, चिक्रियम । कुत्वाभावे, चिचाय,
चिच्यतुः, चिच्युः । चिचयिथ, चिचेथ, चिच्यथुः
चिच्य । चिचय, चिचाय, चिचियव, चिचियम । चिक्रये,
चिक्रयाते, चिक्रियरे इत्यादि । चिच्ये, चिच्याते, चि-
च्यरे इत्यादि । ये नित्यानिर्वासा इत्यादिना पक्षे इद् ।
वस्मसोः स्मादिनियमात् नित्यमिद् । चिक्राय, चिक्रि-
यतुः, चिक्रियुः । चिक्रेथ, चिक्रयिथ, चिक्रियथुः, चि-
क्रिय । चिक्रय, चिक्राय, चिक्रियव, चिक्रियम । चिक्रिये
चिक्रियाते, चिक्रियरे । चिक्रियिषे, चिक्रियाथे, चिक्रियिद्वे,
चिक्रियिध्वे । चिक्रिये, चिक्रियिवहे चिक्रियिमहे । वस्त्रे,
वस्त्राते, वस्त्रिरे । वस्त्रिषे, वस्त्राथे, वस्त्रिद्वे । वस्त्रे, वस्त्रिवहे,
वस्त्रिमहे । वशिष्यचिष्यधिष्येत्यादिना इक् । अनुजमाह, अ-
नुजगृह्यतुः, अनुजगृह्युः । अनुजग्रहिथ इत्यादि । अनुजगृहे,
अनुजगृहाते, अनुजगृहिरे इत्यादि । तुतोद, तुतुदतुः, तुतुदुः
तुतोदिथ इत्यादि । तुतुदे, तुतुदाते, तुतुदिरे । तुतुदिषे
इत्यादि ।

६८१ । ऋतः । ४ । २ । १९१ । ऋकारान्तात् एका-
चो विहितस्य यस्येह न भवति । ममार, मम्रतुः, मम्रुः । मम-
र्थ इत्यादि । मुमोच, मुमुचतुः, मुमुचुरित्यादि । मुमुचे, मुमु-
च्यते, मुमुचिरे इत्यादि । ततान, तेनतुः, तेनुरित्यादि । तेने,
तेनाते, तेनिरे । मेने, मेनाते, मेनिरे इत्यादि ।

६८२ । कुजोऽसः । १ । २ । १९२ । अमकारात्

कृञो विहितस्य यस्येङ् न भवति । स्नादिनियमाच्च इडभावः
चकार, चक्रतुः, चक्रुः । चकर्थे, चक्रयुः, चक्र । चकार, चकर
चक्रन्, चक्रम । चक्रे, चक्राते, चक्रिरे । चकृपे, चक्रापे,
चक्रुध्वे । चक्रे, चक्रपहे, चक्रमहे । तस्यैव संपूर्वस्य कृमः
' सङ्भूपासमपाये ' इति सट् ।

६८३ । स्कृञ्छ्रुतः । ४ । २ । १२ । स्कृञ्छ्रुतोः
श्रृङ्कारान्तानाञ्च घातूनामिकः लिटि अट् भवति ।

६८४ । लुक् खयि । ४ । १ । १८१ । द्विर्भावे पूर्वस्य
खयि परतो लुग्भवति । सचस्कार, सचस्करतुः, संचस्करुः ।
सचस्करिथ, संचस्करधुः, संचस्कर । संचस्कर, सचस्कार,
संचस्करिन्, सचस्करिमः । सचस्करे, संचस्कराते, संचस्क-
रिरे । संचस्करिपे, संचस्करापे, संचस्करिध्वे, सचस्करिष्वे ।
संचस्करे, संचस्करिबहे, संचस्करिमहे । स्नादिनियमादिङ् ।
रुरोध, रुरुधतुः, रुरुधुः इत्यादि । रुरुधे, रुरुधाते, रुरुधिरे ।
रुरुधिष्वे इत्यादि । युगुजे, युगुजाते, युगुजिरे इत्यादि ।
युयोज युयुजतुः युयुजुः इत्यादि । युयुजे युयुजाते, युयुजिरे
इत्यादि । चोरयाञ्चकार, चोरयाञ्चक्रतुः, चोरयाञ्चक्रुः इत्या-
दि । छादयाञ्चक्रे, छादयाञ्चक्राते, छादयाञ्चक्रिरे इत्यादि ।
लक्षयाञ्चक्रे, लक्षयाञ्चक्राते, लक्षयाञ्चक्रिरे इत्यादि । योज-
याञ्चकार, युयोज । अर्चयाञ्चकार, आनर्चे । वारयाञ्चकार,
वधार वने इत्यादि । सम्पञ्चमुन्नेयम् ।

अथ लुङ् दर्शते ।

भूते इति वर्तमाने—

६८५ । लुङ् । ४ । ३ । २०५ । भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धा-
तोर्लुङ् प्रत्ययो भवति । ङकार एङितो लुगिति विशेषणार्थः
उकारः इषो लिलुङ् धो ढ इति विशेषणार्थः । तत्र

६८६ । तास्स्यौ लुलोः । ४ । ३ । १ । लुल इत्येत-
योः परतः यथासंख्यं मध्ये तास् स्य इत्येवौ प्रत्ययौ भवतः
इति भवतस्तासोऽपवादः ।

६८७ । सिलुङि । ४ । ३ । २ । धातोर्लुङि परे मध्ये
सिप्रत्ययो भवति । इकारः साधारैच इति विशेषणार्थः ।

६८८ । घुपाभूर्स्थतेः श्लुक् । ४ । १ । ७३ । घुभ्यः पा-
भूर्धाभ्यः, एतिभ्यां च परस्य सेरतङाने परे श्लुक् भवति ।
सि निमित्तीकृत्य स्थानिवद्भावात् साधारैच इत्यैच प्रप्तः
श्लुचीनेनदिति नियमान्न भवति । लङ्लुङ्लङ्घमाळाद्
इत्यादि । पूर्ववत् तिबादयः । एङितो लुगित्यादीनि
ह्रस्वकारकाणि तत्र पित्सु अङ्गित्येह प्राप्तः—

६८९ । भूस्वोऽङ्गेः । ४ । २ । २० । भू सुइत्येतयोर-
द्विरुक्तयोः इङ् लिवर्जितलादेशे परे एङ् न भवतीति
प्रतिषेधात् न भवति । उवादशे “लुङ्लिटिभुव” इत्युपान्त्य-
स्य ऊकारः । अभून्, अभुताम्, अभूवन् । अभूः, अभूतम्,
अभूत । अभूवन्, अभूव, अभुम । तङ्गु सेः श्लुक् नास्ति
तत्र सेरिह् ओत्वावादेशौ तङ्गोऽन्त इति ङकारस्य अन् ।

व्यत्यमविष्ट, व्यत्यमविपाताम्, व्यतिमविपत । व्यत्य-
मविष्ठाः व्यत्यमविपाधाम् व्यत्यमविद्वम् व्यत्यमविष्त्रम् ।
व्यत्यमविपि, व्यत्यमविष्वदि, व्यत्यमविप्मदि ।

६९० । घि घा । ४ । २ । ७८ । घातोर्धकारादौ प्रत्यये
सकारस्य लुगभा भवति । लुगभावे जश्चं दकारः । ऐपिष्ट,
ऐधिपाताम्, ऐधिपत, ऐधिष्ठाः ऐधिपाधाम् ऐधिद्वम्,
ऐधिद्वम् । ऐधिपि, ऐधिष्वदि, ऐधिप्मदि ।

६९१ । हलाम् । ४ । २ । ६७ । हलन्तस्य घातो-
र्योऽक् तस्य अतकाने सौ आरेचो भवन्ति ।

६९२ । स्यस्नेस्सोऽस्त्रः । ४ । २ । २७ । सिप्रत्यया-
दस्तेऽघ घातोः सकारान्तात् परस्याक्कितो हलादेरहमात्रस्य
ईडागमो भवति ।

६९३ । जल्हस्त्राल्लुरूपस्तौ । ४ । २ । ७६ । जल्ह-
न्तात् ह्रस्वान्ताघ घातोः परस्य सेः सकारस्य तदर्गादौ
प्रत्यये लुगभवति । सिविद्वज्जेरभ्व इति जुम् । अपाक्षीत, अपा-
क्षाम्, अपाक्षुः । अपाक्षीः, अपाक्षम्, अपाक्ष । अपाक्षम्,
अपाक्ष्व, अपाक्षम् । अपक्ष, अपक्षाताम्, अपक्षत ।
अपक्षथाः, अपक्षाधाम्, अपक्ष्वम् । अपक्षि, अपक्ष्वदि,
अपक्ष्मदि ।

६९४ । न क्षण्णसिद्धिजोग्रदिन्मह्यश्च । ४ । २ । ७० ।
क्षणादीनामेदितो मह्यान्तस्य च घातोर्दिडादावतकानपरे सौ
आरेचो न भवन्ति ।

६९५ । ईदीटः । ४ । २ । ७७ । इट उत्तरस्य से सका-
रस्य ईडादौ प्रत्यये परे लुग्भवति । दीर्घः । अनन्दीव, अन-
न्दिष्टाम्, अनन्दिपुरित्यादि । अर्ध्वंसिष्ट, अर्ध्वसिपाताम्,
अर्ध्वंसिपत इत्यादि ।

६९६ । यमूरमूनमातां सकृ च । ४ । २ । ७२ । यम्-रम्-
नम्भ्य आकारान्तेभ्यश्च धातुभ्यः परस्य सेरतङ्गाने परे
इडागमो भवति सकृचागमश्चैषाम् । अव्यासीत्, अव्यासि-
ष्टाम्, अव्यासिपुरित्यादि । अन्यास्त, अन्यासाताम्, अन्यासत
इत्यादि ।

६९७ । घस्लङ्घञलुङ्सनि । ४ । २ । ११९ ॥ अदे-
र्धातोः अङ्घ्रम्लुङ्सन् इत्येतेषु प्रत्ययेषु घस्ल इत्ययमादेशो
भवति । लृकारइत् ऋदितोऽतङि इत्यधिकृत्य—

६९८ । सतिंशास्तिलिद्युत्पुष्पादेः । ४ । ३ । ११ ।
सतिंशास्तिभ्यां लुदितः घुतादिभ्यः पुष्पादेश्च कर्तरि अतङि
लुङिमध्ये अङ् नित्यं भवति । अघसत्, अघसताम्, अघसन्
इत्यादि । तङि सिरेव ।

६९९ । तस्सिल्यदिउ । ४ । २ । ८१ । घातोल्या-
देशे इलवर्जिते च सकारादौ प्रत्यये सकारस्य तकारो भवति ।
तत्तस्सिलोपः । व्यत्यपत्त, व्यत्यपत्साताम्, व्यत्यपत्सत
इत्यादि । अशयिष्ट, अशयिषाताम्, अशयिषत इत्यादि ।

७०० । वक्तयवृख्यातेः । ४ । ३ । १२ । वक्तीति
वचपरिभाषणे नृमादेशश्च असूक्ष्मेषु ख्यातीति ख्याप्रकथने

चक्षारेणश्च एतेभ्यो धातुभ्यः कर्तरि लुङि मध्ये अङ् भवति ।
ङकारोऽङिङिति विशेषणार्थः ।

७०१ । इवयत्यप्चत्पनोऽङ्गयथगुम्पम् । ४ । १२ । ७ ।
इवयतेः अस्यादीनां चाङि परे यथासंख्यं अन् धृ, उम्,
पम् इत्यादेशा भवन्तीति उमागमः । अवोचत्, अवोचताम्,
अवोचन् इत्यादि । अवोचत, अवोचेताम्, अवोचन्त
इत्यादि ।

७०२ । साधारैश्च । ४ । २ । ६६ । धातोरकः
अतञानपरे सौ परतः आरैचो भवन्ति । शेषं पूर्ववत् । अहौपीत्,
अहौष्टाम्, अहौपु इत्यादि । व्यत्यहोष्ठ, व्यत्यहोपाताम्,
व्यत्यहोपत । व्यत्यहोष्ठाः, व्यत्यहोपाथाम्, व्यत्यहोष्ठम् ।
धि येनि यदा सकारस्य न लुक् तदा सकारस्य पकारः तस्य
जपि जशिति ङकारः । व्यत्यहोद्ध्यम् । व्यत्यहोपि, व्यत्यहो-
ष्वहि, व्यत्यहोऽमहि । अहास्त, अहासाताम्, अहासत ।
इत्यादि । घुपेत्यादिना सेः श्लुक् ।

७०३ । आद्द्विषो शेर्जुंस्वा । १ । ४ । १०६ । आका-
रान्तात् द्विषश्च धातोः परस्य ङित्छादेशस्य शेर्जुनादेशो वा
भवति । अघात्, अघाताम्, अघुः अघान् । अघाः अघा-
तम्, अघात । अघाम्, अघाव, अघाम ।

७०४ । घुस्योरिच । ४ । १ । १६८ । घुस्योरात्
इद् भवति तडि सकारादौ प्रत्यये परे फिट्च । जल्हस्वादि-
त्यादिना सेर्लुक् । अधिव, अधिपाताम्, अधिपत, अधियाः,

अधिषाथाम्, अधिष्वम् । अधिपि, अधिष्वहि, अधिष्महि ।
 त्विपि त्विपि च सेरिट् स्पस्तेस्मो छ इति ईट् च ईटीट् इति छुक्
 ततो दीर्घः इति द्वयोर्दीर्घः । हलामित्येच् सेल्लुचः स्थानिषद्भावेन
 प्राप्तः न क्षर्णशसित्यादिना प्रतिषेधात् न भवति । इत्यस्य हल
 इत्येङ् । अदेवीत्, अदेविष्टाम्, अदेविपुरित्यादि । व्यस्यदेविष्ट,
 व्यस्यदेविषाताम्, व्यस्यदेविषत्, व्यस्यदेविष्ठाः इत्यादि ।
 असविष्ट, असोष्ट इत्यादि । अनात्सीत्, अनात्साम्, अना-
 त्सुरित्यादि । अनद्ध, अनत्साताम्, अनत्सत् इत्यादि ।

७०५ । धूस्सुस्तुभ्य इट् । ४ । २ । ७१ । धूस्सु-
 स्तुभ्यः परस्य सेरतजाने णे इडागमो भवति । असावीत्,
 असाविष्टाम्, असाविपुरित्यादि । तङि असोष्ट, असोषाताम्,
 असोषत् इत्यादि । आशिष्ट, आशिषाताम्, आशिरत्
 इत्यादि । इडभावे व्रश्चेत्यादिना परत्वम् । पठः कस्सीति ककारः
 जडत्वच्छ्रुत्वे । आष्ट आक्षाताम्, आक्षत् । आष्टाः, आक्षाथाम्,
 आबूध्वम् । आक्षि, आक्ष्वहि, आक्ष्महि । निरचैवीत्,
 निरचैष्टाम्, निरचैषुः इत्यादि । समचेष्ट, समचेषाताम्,
 समचेपत् इत्यादि । अक्रेषीत्, अक्रेषाताम्, अक्रेषुरित्यादि ।
 अक्रेष्ट, अक्रेषाताम्, अक्रेषत् इत्यादि । इलभ्यामित्यादिना
 इडविकल्पः ।

७०६ ऋद्वुर्बालितदत्तेः । ४ । २ । १३७ । ऋका-
 रान्तात् घृह्यन्भ्याञ्च परस्य इट् ईड् वा भवति न चैरस
 लिङि लिटि अतस्परं सौ च भवति । अवरीष्ट, अवरी-

पाताम् इत्यादि । इट ईडभावे अवरिष्ट, अवरिपाताम् इत्यादि
 इडभावे एडरभावः सेच् लुक् । अयुत, अयुपाताम्, अयुप
 इत्यादि । मड इत्यादिना इट ईट् न क्षणित्यादिना आरैः
 भावः । अमहीत्, अमहीष्टाम्, अमहीपुरित्यादि । अमहीष्ट
 अमहीपाताम्, अमहीपतेत्यादि । अतङि हलामित्युकारस्यौकार
 तिप्सिपोः स्यस्तेस्सोल इति ईटि ततोडागमः दकारस्य चरि
 चर् ते जल्ह्रस्वात् लुरुसस्ताविति सकारस्य लुरु सेः स्थानिष
 शावात् ऐच् । अतौत्सीत्, अतौत्ताम् अतौत्सुः । अतौत्सीः
 अतौत्तम्, अतौत्त । अतौत्सम्, अतौत्स्व, अतौत्सम् । त
 ह्रस्वस्य हल इत्येङ् सिलौ तङिति किद्वद्भावात् न भवति ते जल
 ष्वात् लुरुसस्ताविति लुरु भ्वमि धि वेति पक्षे लुक् अलुप्ति
 सकारस्य जपि जसिति दकारः तस्य जरि जरः स्वे वेति लुक्
 अतुत्त, अतुत्ताताम्, अतुत्तत । अतुत्थाः, अतुत्ताधाम्, अ
 तुद्भ्वम्, अतुद्दुभ्वम् । अतुत्सि, अतुत्स्यदि, अतुत्समदि
 अमृत, अमृपाताम्, अमृपत इत्यादि । सर्त्तादिनाङ् । अमु
 चत्, अमुचताम् इत्यादि । अमुक्त, अमुक्ताताम् इत्यादि ।
 ७०७ । वोर्णुञ्जहलादलेर्धोरिटि । ४ । २ । ६९
 वोर्णुञ्जः हलादेर्हलन्तस्य च धातोः लघोरकारस्य इडादावतडा
 सौ आरैषो वा भवन्ति । अतानीत्, अतानिष्टामित्यादि
 आकाराभावे अतनीत्, अतनिष्टामित्यादि । तङि तथासो
 परतः सेः ।

परस्य सेः ते धामि च प्रत्यये परे इलुग्वा भवतीति इलुक
इलुचि कित्वात्—

५७०, ९ । हन्मन्यंरङ्गमन्वनतितनादलुग्जलि । ५ । १ ।
२६१ । हनादीनां वनतेस्तनादीनां च धातूनां जलादौ ङिति
प्रत्यये परे लुग्भवतीति नकारस्य लुक् । अतत अत-
निष्ट, अतनिपाताम्, अतनिपत् । अतथाः, अतनिष्ठाः
अतनिपाथाम्, अतनिष्पम् । अतनिपि, अतनि-
ष्पहि, अतनिष्महि । सेर्लुगादि पूर्ववत् । अमत,
अमनिष्ट, अमनिपाताम्, अमनिपत् । अमथाः, अमनिष्ठाः,
अमनिपाथाम्, अमनिष्पम् इत्यादि । अकार्पात्, अकार्पाम्,
अकार्पुर्गित्यादि । अकृत, अकृतातामित्यादि ।

७१० । ऋदितोऽतीडि । ४ । ३ । १० । ऋदितो
धातोः कर्तव्यतडि लुङि मध्ये अह् वा भवति । पश्चे सिः
तडि सिरेष । अतडि इलामित्येच् तडि सिलौ तडीति किङ्करा-
वात् एङ् न भवति । सर्वत्र सर्वर्गे जल् ह्रस्वात् लुक् सस्वा-
विति सेर्लुक् । अरुधत्, अरुधताम्, अरुधन् । अरुधः,
अरुधतम्, अरुधत् । अरुधम्, अरुधाव, अरुधाम् । अरौ-
त्सीन्, अरौद्धाम्, अरौत्सुः । अरौत्सीः, अरौद्धम्, अरौद्ध ।
अरौत्सम्, अरौत्स्व, अरौत्सम् । अरुद्ध, अरुत्साताम्,
अरुत्सत् । अरुद्धाः, अरुत्साथाम्, अरुद्ध्यम् । अरुत्सि,
अरुत्सवहि, अरुत्समहि । अमुक्त, अमुक्षानाम्, अमुक्षत्
इत्यादि । अयुजत्, अयुजतामित्यादि । अहभावे अयौक्षीत्

अयोक्तमित्यादि । प्रायुक्त, प्रायुक्षावामित्यादि । लुङि सेर-
पवादः ।

७११ । कंश्चिद्रुश्रुणेर्ङः कर्तरि । ४ । ३ । ७ । कमा-
देर्ण्यन्ताच्च कर्तरि लुङि परे मध्ये ङो भवति । ङकारः
द्विधांतुः ङ्लुङ्लिङ्ङे इति विशेषणार्थः ।

७१२ । ङेऽशास्वगनाश्वृदितः । ४ । १ । २११ । शास्त्र-
अको नाशो निवृत्तिर्यस्यास्ति सोऽनाशी, ऋकार इयस्य स-
ऋदित् एतद्वर्जितस्य धातोर्घोऽच् तस्य द्विपरे णौ परतः पूर्वभा-
गोपान्त्यस्य ह्रस्वो भवति । ततो द्विधांतुरित्यादिना द्विर्बचनम् ।

७१३ । आघेकाच् । ४ । १ । ४४ । योऽनेकाच्
धातुस्तस्यादिरेकाच्कोऽवयवः लिङ्ङे द्विर्भवति हलोऽनावेदि-
ति लुक् ।

७१४ । लघोर्दीर्घोऽनजादेः । ४ । १ । १०१ । उपरे-
ऽनग्लुचि णाबनजादेर्धातोः द्विर्भावे पूर्वस्य लघोर्लघौ धात्वक्षरे
परे दीर्घो भवति । गेरिकेत्यादिना णिलुक् अडागमः । अचूचु-
रत्, अचूचुरताम्, अचूचुरन् । अचूचुरः, अचूचुरतम्, अचू-
चुरत । अचूचुरम्, अचूचुराव, अचूचुराम ।

७१५ । सन्वल्लघौ ङेऽनग्लुचि । ४ । १ । १०० ।
न विद्यते अकोलुग्यस्मिन् तस्मिन् णौ उपरे द्विर्भावे पूर्वस्य लघौ
धात्वक्षरे सनि द्विर्भावे पूर्वस्य यथा तथा कार्यं भवति । इति ।

७१६ । सन्पतः । ४ । १ । ९६ । धातोः सनि परे
द्विर्भावे पूर्वस्याकारस्य इकारो भवतीति इत्वम् । लघोर्दीर्घोऽ

नजादेरिति दीर्घोदन्तरङ्गत्वात् अजाङ्माङ इति छकारस्य द्वित्वम् । पुनर्लघुत्वाभावात् दीर्घो न भवति ।

७१७ । खरश्चर् । ४ । १ । ७९ । द्विर्भावे पूर्वस्य यः खर् तस्य चरादेशो भवति । अचिच्छत्, अचिच्छताम् इत्यादि । अलक्षत्, अलक्षतामित्यादि । अलक्षत्, अलक्षतामित्यादि । अयूयुजत्, अयूयुजतामित्यादि । अयौक्षीत्, अयौक्षताम् अपौक्षुरित्यादि ।

७१८ । ततः । ४ । १ । ४८ । अनेकाचो धातोः अजावेः सन्यङन्तस्य लिङ्ङेः पूर्वस्य चादेरचः पर एकाच् द्विर्भवति । आदेः द्विर्वचनापवादः ।

७१९ । न वृन्द्रा वन्ति । ४ । १ । ४९ । आदेरचः परे यमदरेकाः वल्पराः सन्यङन्तस्य लिङ्ङे परतः पूर्वस्य च न द्विर्भवन्ति । आर्चिचत्, आर्चिचताम् इत्यादि । आर्चिष्ठ, आर्चिष्ठामित्यादि । प्रावीवरत्, प्रावीवरतामित्यादि । प्रावारीत्, प्रावारिष्ठाम्, प्रावारिपुरित्यादि । प्रावृत, प्रावरिष्ठ, प्रावरीष्ठ इत्यादि सप्तपञ्चमालक्ष्यम् ।

अथ लुङुदाह्रियते ।

गम्यादिर्वत्स्यतीति प्रस्तुत्य—

७२० । परिदेवनानघतने लुङ् । ४ । २ । २८३ । परिदेवने अनघतनेच भविष्यदर्थे वर्तमानाद्धातोर्लुङ् भवति । लोटोऽपवादः । परिदेवनमनुशोचनम् पञ्चाक्षर इत्यर्थः ।

टकार एटित इति विशेषणार्थः । उकारः लोराक्षाद्धारौरस्
इति विशेषणार्थः तास्यौल्लूरोरिति मध्ये तास् तस्य घलादेरि-
त्यादिनेट् तत्तस्मिन्नादयः—

७२१ । द्वेः । १ । ४ । ९७ । टितो लकारस्य लुटः
तिप् तस् अि इत्येतेषां यथाक्रमं डारौरस् इत्येते आदेशा
भवन्ति । पष्ठ्याः स्थानेऽन्तेऽल इति तिप् इकारस्य आदेशो
द्वित्यम्याजादेरिति आस्त इत्यस्य रूपस्य लोपः ।

७२२ । तासस्त्योः सि । ४ । २ । ७९ । तास् इत्ये-
तस्य प्रत्ययस्य अस्तेऽच धातोः सकारस्य सकारादौ रेफादौ च
प्रत्यये लुग्भवति ओत्वावादेशौ च । भविता, भवितारौ,
भवितारः । भवितासि, भवितास्थः, भवितास्थ । भविता-
स्मि, भवितास्वः भवितास्मः । तङि—

७२३ । लोराक्षाद्धारौरस् । १ । ४ । ९६ । लुट
आदेशानां ॥ आताम् झ इत्येतेषां यथाक्रमं डारौ रस् इत्येते
आदेशा भवन्ति । एटितः बहामो गेष् थास से पूर्ववत्
ओत्वादि । डारौरसां स्थानिवद्भावात् एत्वं न भवति । थासःसे
इत्येकारोच्चारणात् धि वेति पक्षे सकारस्य लुक् पक्षे जश्त्वम् ।

७२४ । एति हः । ४ । २ । ८० । तासस्त्योः सका-
रस्य एकारादौ प्रत्यये इकारादेशो भवति । व्यतिभविता
व्यतिभवितारौ व्यतिभवितासे, व्यति-
भवितारः । व्यतिभवितास्मि, व्यतिभविता-
स्वहे, व्यतिभवितास्महे । एधिता, एधितारौ, एधितारः । एधिता-

से इत्यादि । पक्ता । प्रनन्दिता । मध्वंसिता, संख्याता, अत्ता
अतिशयिता, वक्ता, होता, हाता, प्रनिपूर्वत्वम् ।

७२५ । नेर्घुमानद्रत्पत्पादिस्पतियातिषातिद्रातिप्ता-
तिहन्तिवपिवहिशमृचिज्जदेर्घौ । ४ । २ । २४० । अदुरः
उपसर्गादन्तरश्च परस्य नेः घुसंज्ञे मादिषु च परतो णो भवति ।
प्रणिधाता, देविता, सविता, सोता । हिनुमीनेत्यादिना णत्वम्
परिणद्धा, अभिपोता, अशिता, अष्टा, चेता, क्रेता, वरिता,
वरीता, प्रहीता, तोत्ता, मर्ता, मोक्ता, तनिता, मनिता,
अधिकर्ता, रोद्धा, मोक्ता, योक्ता, चोरयिता, छादयिता,
लक्षयिता, योजयिता, योक्ता, अर्चयिता, अर्चिता, धारयिता,
वरिता, वरीता इत्यादि सर्वमुन्नेयम् ।

अथ लृङ्मुच्यते ।

७२६ । लेङ्निमित्तेऽवृत्तौ भूते च लृङ् । ४ । ४ । १०८ ।
लेङ्को निमित्तं कारणं सामग्री लेङ्निमित्तं, नास्य वृत्तिः निष्प-
त्तिरस्तीत्यवृत्तिरतिपत्तिमान् लेङ्निमित्ते, अवृत्तौ भूते
वर्त्त्येति चार्थे वर्तमानादातोः लृङ् प्रत्ययो भवति । ङकारः
पर्कितो लुगित्येवमर्थः । ङकारः तास्यौ लृङ् रोरितिसामान्य-
प्रहणार्थः मध्ये स्यप्रत्ययः इडोत्वावादेशाः अडागमः पूर्व
वृत्तिबाधयः पर्कितो लुगित्यादीनि च छिन्नादेशकार्याणि
अभविष्यत्, अभविष्यताम्, अभविष्यन् । अभविष्यः,
अभविष्यतम्, अभविष्यत्, अभविष्यम्, अभविष्याव,

अभविष्याम । पूर्ववत् तद्भु व्यत्यभविष्यत, व्यत्यभवि-
ष्येताम्, व्यत्यभविष्यन्त । व्यत्यभविष्यथाः, व्यत्यभविष्ये-
थाम्, व्यत्यभविष्यध्यम् । व्यत्यभविष्ये, व्यत्यभविष्यावहि
व्यत्यभविष्यामहि । ऐधिष्यत, ऐधिष्येताम्, ऐधिष्यन्त
इत्यादि । सर्वमुन्नेयम् ।

अथ लृटुदाहियते ।

गम्यादिर्वत्सर्वेतीति प्रस्तुत्य—

७२७ । लृट् । ४ । ३ । २८२ । वत्सर्वेति भविष्यत्यर्थे
वर्तमानाद्धातोः लृट् प्रत्ययो भवति । टकार एटित इत्येवमर्थः
ऋकारस्तास्यौ लुलोरिति सामान्यग्रहणार्थः मध्ये स्यप्रत्ययः
इडोत्वाच्चादेशाः पूर्ववत् लस्य तिषादयः । भविष्यति, भविष्यतः
भविष्यन्ति, भविष्यसि, भविष्यथः, भविष्यथ । भविष्यामि,
भविष्यावः, भविष्यामः । व्यतिभविष्यते, व्यतिभविष्येते,
व्यतिभविष्यन्ते । व्यतिभविष्यसे, व्यतिभविष्येथे, व्यति-
भविष्यध्वे । व्यतिभविष्ये, व्यतिभविष्यावहे, व्यतिभविष्या-
महे । एधिष्यते, एधिष्येते, एधिष्यन्ते, एधिष्यसे, एधिष्येथे,
एधिष्यध्वे । एधिष्ये, एधिष्यावहे, एधिष्यामहे । पक्ष्यति,
पक्ष्यते । नन्दिष्यति, ध्वंसिष्यते, व्यास्यति, व्यास्यते ।
अत्स्यति, व्यत्यत्स्यते, शयिष्यते, वक्ष्यति, वक्ष्यते । होष्यति,
व्यतिहोष्यते । हास्यते, श्रद्धास्यति, श्रद्धास्यते । देविष्यति,
व्यतिदेविष्यते, प्रमविष्यते, प्रसोष्यते । नत्स्यति, नत्स्यते,

अभिपोष्यति, अभिपोष्यते, अशिष्यते, अक्षयने । निश्चे-
ष्यति, निश्चेष्यते । क्रेष्यति, क्रेष्यते । वरिष्यति, वरिष्यते ।
प्रहीष्यति, प्रहीष्यते । परितोदस्यति, परितोत्स्यते ।

७२८ । ऋद्धम्ः स्ये । ४ । २ । १६६ । ऋकारान्तात्
हन्तेश्च परस्य ल्यङ्लप्रत्ययस्य इडागमो स्ये परतः । मरिष्यति,
मोक्ष्यति, मोक्ष्यते, तनिष्यति, तनिष्यते, मनिष्यते, करिष्यति,
करिष्यते । रोत्स्यति, भोक्ष्यते, योक्ष्यति, योक्ष्यते, चोरयि-
ष्यति, छादयिष्यते, लक्षयिष्यति, लक्षयिष्यते, योजयिष्यति,
योक्ष्यति, अर्चयिष्यति, अर्चिष्यते, प्रचारयिष्यति, प्रचरि-
ष्यति इत्यादि सर्वं सविस्तरमुन्नेयम् ।

इति प्रक्रियापरिच्छेदस्तृतीयः ।

अथ भावकर्मकर्मकर्तृषु लिङादयः प्रयुज्यन्ते—

७२९ । हन्दिशिग्रहज्भ्यःसितासस्यसटां जिह् वा ।
४ । ३ । १८ । ह्नादिभ्यः अजन्तेभ्यश्च विहितानां कर्म-
भावविषयाणां सितासस्यसटां जिडागमो वा भवति । पक्षे इट्
ब्रिटि ङिण्यस्या इत्याकारः । भावे भाविषीष्ट, भविषीष्ट, देव-
दत्तेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च अनुभाविषीष्ट, अनुभाविषीया-
स्ताम्, अनुभाविषीरन् इत्यादि । अनुभाविषीष्ट अनुभाविषी-
यास्ताम् । अनुभाविषीरन् स्वयमेव इति सर्वं कर्तृतुल्यमुन्नेयम् ।
पृथिषीष्ट, पक्षीष्ट, नन्दिषीष्ट, ध्वंसिषीष्ट । ब्रिटि—

७१० । आतो यम् । ४ । १ । २३७ । आकारान्तस्य
घातोः कृति ङिति चोच परे यमागमो भवति । संख्यायिपीष्ट
जिडभावे संख्यासीष्ट, अत्सीष्ट, गायिपीष्ट, शायिपीष्ट, वक्षीष्ट,
हायिपीष्ट, होपीष्ट, हायिपीष्ट, हासीष्ट, घायिपीष्ट, घासीष्ट,
देविपीष्ट, प्रसायिपीष्ट, प्रसयिपीष्ट, प्रसोपीष्ट, नत्सीष्ट,
अभिपायिपीष्ट, अभिपोपीष्ट, अशिपीष्ट, अक्षीष्ट, निश्चा-
यिपीष्ट, निश्चेपीष्ट, कायिपीष्ट, केपीष्ट, चारिपीष्ट,
वरिपीष्ट, वृपीष्ट, प्राहिपीष्ट, प्रहीपीष्ट, तुत्सीष्ट, मारिपीष्ट
मृपीष्ट, मुक्षीष्ट, तनिपीष्ट, मनिपीष्ट, कारिपीष्ट,
कृपीष्ट, कत्सीष्ट, युक्षीष्ट, चोरयिपीष्ट चोरिपीष्ट छादयिपीष्ट,
छादिपीष्ट, लक्षयिपीष्ट, लक्षिपीष्ट, योजयिपीष्ट योजिपीष्ट,
युक्षीष्ट, अर्चयिपीष्ट, अर्चिपीष्ट, प्रयारयिपीष्ट प्रवारिपीष्ट,
प्रवरिपीष्ट, प्रवृपीष्ट, इत्यादि सर्वं प्रतिपत्तव्यम् ।

ल्लिटि भावे यभूवे देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च अनुव-
भूवे, अनुवभूवाते, अनुवभूविरे, इत्यादि । एधाश्चक्रे, पेचे,
ननन्दे, दध्वंसे, सेविन्ये, आदे, जक्षे, शिश्ये, ऊचे, जुहवा-
श्चक्रे जुहुवे, जहे, व्यवदधे, दिदिवं, प्रमुपुवे, नेहे, अभि-
पुपुवे । आनशे, समुच्छिष्ये, समुच्छिच्ये, चिक्रिये, धमे,
जगृहे, पुपुवे, ममे, मुमुचे, सेने, मेने, चक्रे, रुधे, वुमुजे,
युयुजे, चोरयाश्चक्रे, छादयाश्चक्रे, लक्षयाश्चक्रे, योजया-
श्चक्रे, मुयुजे, अर्चयाश्चक्रे, आनर्चे, प्रवारयाश्चक्रे, प्रवने,
इत्यादि ।

पुरावत् लुङि भावे कर्मणि च तद्धि ते—

७३१ । कर्मभावे । ४ । ३ । १७ । घातोः कर्मणि भावेच लुङि लेपरे मध्ये निर्भवति । अकारो ञेरिति विशेषणार्थः ।

७३२ । अंः । ४ । २ । ३८ । घातोर्यो जिस्ततः परस्य लिङ्गजित्तादेशस्य श्लुग् भवति । एङ्गदेशयोः कृतयोः ङित्यस्या इत्याकारः अङ्गागमश्च । अभावि देवेन । कर्मणि—
अन्वभावि कम्बलो देवेन । कर्मकर्तरि— “कर्मण्यश्रुवादीनां कर्मबल्लि” इत्यतिदेशात् प्राप्तस्य अंः—

७३३ । अजन्तदुहः । ४ । ३ । ४० । अजन्तात् दुहेश्च घातोः कर्मकर्तरि जिप्रत्ययो वा न भवतीति पक्षे निः पक्षे प्रतिषेधः । प्रतिषेधे सिः तस्य विकल्पेन निच निङ्भावे इट् । अन्वभावि, अन्वभाविष्ट, अन्वभविष्ट कम्बलः स्वयमेवेत्य-
जन्तात् घातोस्ते कर्मकर्तरि त्रैक्यं द्रष्टव्यम् । आतामादौ कर्म-
णि कर्मकर्तरिच निङ्भावाभावाभ्यां द्वेधा नीतिः अन्वभाविपा-
ताम्, अन्वभाविपत । अन्वभाविष्ठाः अन्वभाविपाथाम्, अन्व-
भाविद्वम् अन्वभाविष्वम् । अन्वभाविपि, अन्वभाविष्वहि,
अन्वभाविष्महि । निङ्भावे सेरिट् अन्वभाविपाताम्, अन्व-
भविपत अन्वभविष्ठाः, अन्वभविपाथाम्, अन्वभविद्वम्,
अन्वभविष्वम् । अन्वभविपि, अन्वभविष्वहि, अन्वभवि-
ष्महि । ऐधि, अपाधि, अपश्चाताम्, अनन्दि
अध्वंसि, अध्वंसिपाताम् । अव्याधि, अव्याधिष्ट, अव्यास्त ।

अव्यायिपाताम्, अव्यासाताम् । अघासि, तस्मिन्त्यश्लीति
तकारः । अघरसाताम्, अघरसत । अघत्थाः । अशायि, अवाचि,
अघक्षाताम्, अहाचि, अहाविष्ट, अहोष्ट, अहाविपाताम्,
अहोपाताम् । अहायि, अहायिष्ट, अहास्त, अहायिपाताम्,
अहासाताम् । अधायि, अधायिष्ट अधित । अधायिपाताम्,
अधिपाताम्, अदेचि, अदेविपाताम् । असावि, असाविष्ट,
असविष्ट, असोष्ट । असाविपाताम्, असविपाताम्, असोपा-
ताम् । अनादि, अनत्साताम् । असावि, असाविष्ट, असोष्ट ।
असोपाताम्, असाविपाताम् । आशि, आशिपाताम्, आ-
क्षाताम् । निरचायि, निरचायिष्ट, निरचेष्ट, निरचायिपाताम्,
निरचेपाताम् । अक्रायि, अक्रायिष्ट, अक्रेष्ट । अक्रायिपाताम्,
अक्रेपाताम् । अवारि, अवारिष्ट, अवरिष्ट, अवरीष्ट अवृत ।
अवारिपाताम्, अवरिपाताम्, अवरीपाताम्, अवृपाताम् ।
अप्रादि, अप्रादिपाताम्, अप्रहीपाताम् । अतोदि, अतुत्सा-
ताम् । अमारि, अमोचि, अमुक्षाताम् । अतानि, अतनिपा-
ताम् । अमानि, अमनिपाताम् । अकारि, अकारिष्ट, अकृत ।
अकारिपाताम्, अकृपाताम् ।

७३४ । रुधः । ४ । ३ । ४१ । रुधेर्घातोः कर्मकर्तरि
विनिर्दिष्टं न भवति । इति कर्मकर्तरि निप्रतिषेधः । अरोधि
अरुत्साताम् अरुद्ध गौः स्वयमेव । अमोजि, अमुक्षाताम् ।
अयोजि, अयुक्षाताम् । निश्चिस्तुतङ्कर्मणः इति कर्मकर्तरि
षेः प्रतिषेधः जिद् वु भवत्येव । भूपार्यसनदुहादीनां च निय-

क्' इत्यनेन विटः प्रतियेषो न भवति योगविभागात् ,
 अचोरि, अचोरयिष्ट, अचोरयिषाताम् विटि अचोरिषाताम् ।
 अच्छादि, अच्छादयिषाताम्, अच्छादिषाताम् । अलक्षि,
 अलक्षयिषाताम्, अलक्षिषाताम्, अयोजि, अयोजयिषाताम्
 अयोजिषाताम् अयुक्षाताम् । आर्चि, आर्चयिषाताम् आर्चिषा-
 ताम् । प्रावारि, प्रावारयिषाताम्, प्रावारिषाताम् प्रावरिषाताम्
 प्रावरीषाताम्, प्रावृषाताम्, इत्यादि सर्वमालक्ष्यम् । लुटि—
 तासः पक्षे भिट्, पक्षे इट् पञ्चादोत्वावावेशौ भिट्याकारः
 भाविता, भविता । कर्मणि कर्मकर्तरि च भिट् भावाभावाभ्या
 द्वैरूप्यम् । अनुभविता, अनुभाविता, पथिता, पक्ता, नन्दिता,
 भवसिता, संव्यायिता, संव्याता, अस्ता, शायिता, शयिता,
 वक्ता, हाविता, होता हायिता, हाता, परिधायिता, परि-
 धाता, देविता, साविता सविता, सोता, परिणद्धा, स्वाविता,
 सोता, अक्षिता अष्टा, चायिता, चेता, कायिता, केता, वारिता
 वरिता, वरीता, प्राहिता, प्रहीता, वोत्ता, मारिता, मर्ता, मोक्ता,
 वनिता, मनिता, कारिता, कर्त्ता, रोद्धा, भोक्ता, योक्ता,
 चोरयिता, चोरिता, छादयिता, छादिता, लक्षयिता, लक्षिता
 योजयिता, योजिता, योक्ता, अर्चयिता, अर्चिता, प्रवारयिता,
 प्रवारिता, प्रवरीता, प्रवरिता इत्यादि समालोच्यम् । लृटि—
 भिङ्भावाभावाभ्या द्विधा नीतिः अभाविष्यत्, अमविष्यत्
 देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरिच अन्वभाविष्यत्, अन्वमविष्यत् ।
 पोषिष्यत्, अपश्यत् इत्यादि लृटूतुत्यम् लृटि तु—भाविष्यत्,

भविष्यते देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च अनुभाविष्यते, अनुभ-
विष्यते, एधिष्यते, पक्ष्यते, नन्दिष्यते, ध्वंसिष्यते, व्याधिष्यते,
व्यास्यते, अस्स्यते, अतिशायिष्यते, अतिशयिष्यते, वक्ष्यते,
हाविष्यते, होष्यते, हायिष्यते, हास्यते, विधायिष्यते,
विधास्यते, देविष्यते, साविष्यते, सविष्यते, सोष्यते, नस्स्यते,
अभिषाविष्यते, अभिपोष्यते, अशिष्यते, अक्ष्यते, निश्चायि-
ष्यते, निश्चेष्यते, कायिष्यते, क्रेष्यते, वारिष्यते, वरिष्यते,
वरीष्यते, प्राहिष्यते, महीष्यते, तोत्स्यते, मारिष्यते, मरिष्य-
ते, मोक्ष्यते, तनिष्यते, मनिष्यते, कारिष्यते, करिष्यते,
रोत्स्यते, भोक्ष्यते, योक्ष्यते, चोरयिष्यते, चोरिष्यते, छादि-
ष्यते, छादिष्यते, लक्षयिष्यते, लक्षिष्यते, योजयिष्यते, योजि-
ष्यते, योक्ष्यते, अर्धयिष्यते, अर्चिष्यते, प्रवारयिष्यते, प्रवा-
रिष्यते, प्रवरिष्यते प्रवरीष्यते इत्यादि सर्वं सप्रपञ्चमालोच-
नीयम् । इति व्वादिपरिच्छेदश्चतुर्थः ।

‘ एवं परमप्रकृतेर्लकारा उदाहृताः प्रत्ययान्तादुदाह्रियन्ते ।
ऋशमभीक्ष्णं वा भवतीति विग्रहे—

७३५ । अट्याद्येकाज्जह्लादिभ्योऽरुचिशुभिभ्यां भृश्या-
भीक्ष्ण्ये यङ् । ४ । १ । ४५ । अप्रधानक्रियाणां साकल्येन
संप्राप्तिः कलातिरेको वा मृशत्वम् । प्रधानक्रियायाः पौनः-
पुन्यमाभीक्ष्ण्यम् । अट्यादिभ्यः एकाज् यो ह्लादिधातुः
तस्माच्च रुचिशुचिधर्जितात् भृशे आभीक्ष्ण्ये वा अर्थे यङ्
प्रत्ययो वा भवति । ऋकारो द्वित्यर्थः ।

७३६ । सन्यङ्गश्च । ४ । १ । ४५ । सनन्तस्य यङ-
न्तस्य च धातोः अवयव आद्येकाच् द्विर्भवतीति भूय् इत्यस्य
द्विरुक्तिः । हलोऽनादेरिति यकारस्य लृक् आपञ्चश्रृङ्गपः इति
भकारस्य बकारः ऊकारस्य चोकारः ।

७३७ । ऐङ्मिदाहाकोः । ४ । १ । ८६ । यङन्तस्य
द्विर्भावे पूर्वस्यामितः अमिद्भाविनः आकारान्तस्य हाग्वर्जि-
तस्य च आकारः एङादेशश्च भवति । ततः पूर्ववत्
छडादयः तातांक्षेत्यादिना वङ् पूर्ववदेत्वादि । बोभू-
यते, बोभूयेते, बोभूयन्ते । भाषादौ यकि—

७३८ । अतः । ४ । २ । १०० । अदन्तस्य धातोः
ह्यङिप्रत्यये लुगभवति । इति अकारस्य लृक् । भावे बोभू-
यते । कर्मणि कर्मकर्तरि च अनुबोभूयते, अनुबोभूयेते ।
लङि—अबोभूयत अबोभूयेतामित्यादि । भावे अबोभूयत
देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च अन्वबोभूयत, अन्वबोभूयेता-
मित्यादि । लेटि—बोभूयताम्, बोभूयेताम् इति । भावे
बोभूयतां देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च अनुबोभूयताम्,
अनुबोभूयेताम् इति । लेङि—बोभूयेत, बोभूयेताम् इति
भावे—बोभूयेत देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च अनुबोभूयेत,
अनुबोभूयेताम् । लिङि बोभूयिषीष्ट, बोभूयिषीयास्ताम्
इति । भावे—बोभूयिषीष्ट देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च अनु-
बोभूयिषीष्ट, अनुबोभूयिषीयास्ताम् इति । लिङि—दयायासि-
त्यादिना लिट् आमादेशः तस्यानन्तरं लिट्पराः कृभ्यस्त-

यश्च प्रयुज्यन्ते । शेषं पूर्ववत् । बोभूयाञ्चक्रे, बोभूयाञ्चक्राते
इति । बोभूयाञ्चभूव, बोभूयाञ्चभूवतुरिति । बोभूयामास,
बोभूयामासतुरिति । भावे बोभूयाञ्चभूवे देवेन अनुबोभूयाञ्चभूवे,
अनुबोभूयाञ्चभूवाते इति । लुङि—अबोभूयिष्ट, अबोभूयि-
पाताम् । भावे अबोभूयि देवेन कर्मणि कर्मकर्तरि च अन्वबोभूयि,
अन्वबोभूयिष्ट वा अन्वबोभूयिपाताम् इति । लुटि—बोभूयिता,
बोभूयितारौ इति । भावे—बोभूयिता देवेन कर्मणिकर्मकर्तरि च
अनुबोभूयिता, अनुबोभूयिताराविति । अत्र निङ्भावाभावकृतो
विशेषो नास्ति स्यङि लकारादेशप्रत्यये विषयभूते अत इति लुच्चा
भवितव्यम् । अग्राजन्तता नास्तीति ङिट् न भवतीति इद् ।
भावेऽप्यतो लुच्चा भवितव्यम् तत्र ङिटिटोः नास्ति विशेषः ।
लुङि—अबोभूयिष्यत, अबोभूयिष्येतामिति । भावे अबोभूयि-
ष्यत । कर्मणि कर्मकर्तरि च अन्वबोभूयिष्यत अन्वबोभूयिष्येता-
मिति । लुटि बोभूयिष्यते इति । भावे बोभूयिष्यते । कर्मणि
कर्मकर्तरि च अनुबोभूयिष्यते इति । एवं पापच्यते यकि अत
इति अलुक् ।

७३९ । हलो यः । ४ । २ । ९८ । हलन्ताद्धातोः
परस्य यकारस्य स्यङि लप्रत्यये विषये नित्यं लुग्भवति पाप-
च्यते देवेन । अपापच्यत, पापच्यताम्, पापच्येत, पापचि-
षीष्ट, पापचाञ्चक्रे, अपापचिष्ट, अपापचि देवेन, पापचिता,
अपापचिष्यत, पापचिष्यते । नानन्त्ये इति हलो नोऽन-
त्येत्यादिना लुक् ।

७४० । वन्चस्वन्सध्वन्सभ्रन्सकस्पत्पदिस्यन्दाश्रीम् ।
४ । १ । ८७ । वन्चादीनां यङन्तानां द्विर्भावे पूर्वस्य नीमागमो
भवति । इनीध्वस्यते ।

७४१ । स्वव्यास्यमः । ४ । १ । ११९ । स्वप्-
व्यास्यन् इत्येतेषां यङि प्रत्यये साचोऽर्यपरस्य व्यङ्क्
भवति संवेधीयते । व्ययित्य्य शाशय्यते यङः छे इत्यादिना
दीर्घः ।

७४२ । यङोऽकवतेः । ४ । १ । ८५ । यङन्तस्य
द्विर्भावे पूर्वस्य कुहयोश्चुर्भवति न कवतेः । ओहूयते ।

७४३ । गृहृप्सद्दृजब्मचर्दशगत्यर्थाभ्यां गर्हृकुटि-
लयोः । ४ । १ । ११ । गृहृत्येवमादिभ्यः गत्यर्थेभ्यश्च
धातुभ्यो यथासंख्यं गर्हो कुटिले चार्थे यङ् प्रत्ययो भवति ।
जाहायते । ईहृत्यये इतीकारः अभिदेधीयते, देधीव्यते, देधी-
व्येते इत्यादि । भावे यकि तस्मिन् “अत” इति “हलो य”
इति च लुक् । देधीव्यते वेवेन । लिट्यामादेशे धातोर्ध्रीगित्यादिना
दीर्घस्य परस्मिन् असस्वात् देद्वि य आम् इत्यवस्थिते “अतः”
इति “हलो यः” इति च लुक्, अत इति लुजादेशस्य परेऽ-
न्तः प्राच इति स्यानिबद्धावात् एङ् न भवति देदिवाश्रके,
सोपूयते, नानछाते, चेचीयते, चेक्रीयते यङ्लेडित्यादिना री
इत्यादेशः । वेक्रीयते । वशिष्यचीत्यादिना इक् —

७४४ । रीमृत्वताम् । ४ । १ । ९३ । ऋकारवतो
धातोर्गृहन्तस्य द्विर्भावे पूर्वस्य रीमागमो भवति । जरीगृह्यते,

तोतुयते, अतोतुयत, तोतुयताम्, तोतुयेत, तोतुदिपीष्ट, तोतु-
दाञ्चक्रे, अतोतुदिष्ट, तोतुदिता, अतोतुदिप्यत, तोतुदिप्यते
यङ्लेङित्यादिना री इत्यादेशः भेदीयते भोमुच्यते ।

७४५ । अतोऽनुनासिकस्य मम् । ४ । १ । ८८ ।
अकारात् परो योऽनुनासिकस्तदन्तस्य धातोर्यङन्तस्य द्विभाये
पूर्वस्य ममागमो भवति । तस्य मम्मोदलित्वावित्यनुस्वारः
परस्वो वा तन्तन्यते, मम्मन्यते, चेकीयते, रोरुध्यते, बोमुच्यते,
योयुच्यते इत्यादि सर्वे प्राग्वि नेतव्यम् । अपि च ।

७४६ । इलुगबहुलम् । ४ । १ । १२ । यङ्गः इलुग-
बहुलं भवति पुनः स्थानिवद्भावेन द्विवचनादि ततो लडादयः ।
चर्करीतञ्चेत्यदादिषु पाठात् यङ्गइलुगन्तस्यादादिस्वम् तेन
शपः इलुगभवति । द्विष्नीदित इति च तिपा शपानुबन्धेन
निर्दिष्टं यद्वगेन च । यङ्गवैकाग्र्यं किञ्चित् पञ्चैतानि न
यङ्गइलुचि ॥ १ ॥ इति च यदो ह्रस्वेन स्थानिवद्भावेन तङ् न
भवति । लोऽन्येत्यादिना तिषादयः पिप्सु ब्रुव ईडित्यधिकृत्य-

७४७ । यङ्गुरुस्तोर्बहुलम् । ४ । २ । २६ । यङ्ग-
न्तात् तुरुस्तुभ्यश्च धातुभ्यः परस्याकिङ्तो हलादेर्लिवर्जितलादे-
शस्य बहुलमीडागमो भवति । अकिङ्दित्येङ् अपिनि इत्य-
ल्लापिति द्विद्वावात् एङ् न भवति । इत्युक्तिजक्षपञ्चतोऽत्
इति शकारस्य अत । बोमवीति, बोभोति, बोभूतः, बोभुव-
ति । बोमवीपि, बोभोपि, बोभूयः, बोभूय । बोमवीमि, बो-
भोमि, बोभूवः, बोभूगः । अबोमवीत, अबोभोत . एतोऽत्

ताम् । सिविदञ्क्षेरञ्च इति हेर्जुस्, जुस्यक्येडरित्योत्वमवादेशः
 अबोभयुः । अबोभवीः, अबोभूः, अबोभूतम्, अबोभूत,
 अबोभवम्, अबोभूय, अबोभूम । बोभोतु, बोभूतात् तादादेशे
 च द्विचामिरयपित्वादेडिटौ न स्तः बोभवीतु वा, बोभूताम्,
 बोभुवतु । बोभूहि, बोभूताद्वा, बोभूतम्, बोभूत । बोभवानि,
 बोभवाव, बोभवाम । बोभूयात्, बोभूयाताम्, बोभूयुः इति ।
 बोभूयते देवेनेत्यादि । बोभूयात्, बोभूयास्ताम्, बोभूयासुः इति ।

लिटः प्रकृतेरतङ्भावात् करोतेरप्यतङ् एव बोभवाञ्चकार,
 बोभवाञ्चक्रतुः, बोभवाञ्चक्रुः इति । सेरिट् स्यस्तेस्सोल इति
 ईट् ईटीटः इति सेर्लुक् साधारैच इति औकारः आवादेशो
 अडागमश्च, 'सिविदञ्क्षेरञ्च इति हेर्जुस्, अबोभावीत्,
 अबोभाविष्टाम्, अबोभाविषुः अबोभावीरिति प्रकृतिग्रहणे
 यङ्श्लुगन्तस्यापि ग्रहणं भवतीति कचिन्न सर्वत्र विज्ञायते इति
 घुषामूस्थैतेः श्लुगिति श्लुक् न भवति—

“घातोः प्रतिपदोक्तानि सानुबन्धकृतानि च ।

यङ्श्लुगन्तस्य नेष्टानि संख्यागणकृतानि च ॥ १ ॥”

इतीह केचित् पठन्ति अपरे पुनरत्र भवत्येव श्लुक् अबो-
 भूत्, अबोभूताम्, अबोभवुरित्याहुः । बोभविता, बोभवितारौ
 इति । अबोभविष्यत्, अबोभविष्यताम्, अबोभविष्यन् इति ।
 बोभविष्यति, बोभविष्यतः, बोभविष्यन्ति । ईटादि च पाप-
 चीति पापक्ति वा, पापञ्चतः, पापचति । पापचीषि पापक्षि वा
 पापक्ष्यः, पापक्ष्य । पापचीमि, पापक्षिमि, पापक्ष्वः,

पापञ्चमः । इति यथासंभवमुज्ज्वलम् । तथा नानन्दीति, नानन्ति
वा, नानन्तः इति । दनीध्वसीति, जोहोति, जोह्वीति
वा । जोहुतः । केचित् प्रकृतिग्रहणे यद्भ्रूलुगन्तस्यापि प्रहणमिति
द्विणोऽचीरुः इलेले यष् इति यञ्जमाहुः । जोहति । केचित्
धातोः प्रतिपदोक्तानि सानुबन्धकृतानि च यद्भ्रूलुगन्तस्य
नेष्टानि इति यजादेशो न भवत्युवादेश एव भवतीत्याहुः ।
जोहुवति । एवं लेटि सिपि जल्होर्होधि रिति धित्वम् दर्शन-
भेदेन जोहुधि जोहुहि इति च भवति ।

७४८ । द्युक्तेर्नाचिल्लपलौ । ४ । १ । १९ । द्विरुक्तस्य
हलन्तस्य, धातोरिकः अजादौ लिबर्जितलादेशे परे एङरौ
न भवतः । देदिषीति । ईडभावे ऋत्वस्य हल इत्येङि सति
लुग्वयोर्वल्काविति वकारस्य लुक् । देदेति । शूळ्वोऽनुनासिके
चेत्यत्र किञ्जलिक्विडत्यनुनासिक इत्यतः क्विजलि इत्येवा-
नुवर्तयन्ति न किञ्चिदिति ततोऽत्राप्येङि यञिच कृते दपोतीति
भवतीत्याहुः । देदेयाञ्चकार । विदात किङ्चनादामि किङ्कार्यं
नेत्यलाधिति च वचनात् द्युक्तेर्नाचीति प्रतिषेधात् नेत्येङ्
भवत्येव सोपोति, सोपवीति, चेक्रेति, चेक्रीति, चेक्रीतः,
चेक्रियति इति ।

७४९ । रमुरिम् च झुचि । ४ । १ । ९३ । ऋत्वतो
धातोर्यङ् झुचि सत्यां द्विर्भावे पूर्वस्य रमुरिम् रीम् च आगमा
भवन्ति । जर्गहीति, जरिगृहीति, जरीगृहीति । ईडभावे "हः"
इति ङकारः अघ इति घकारः ण्डत्वम् डैट् इति लुक् । जर्गहि,

जरिगर्दि, जरीगर्दि इति । तोतोत्ति, तोतुदीति ईटि ह्रस्वस्य हल
इत्वेडः द्व्युक्तेर्नाचित्यलाविति प्रतिषेधः । तोतुत्तः, तोतुदति,
अतोतोत् । तिपः ला इति लृक् । अतोतुदीत्, अतोतुत्ताम्,
अतोतुदुः इति सिविदञ्ज्ञेरभ्य इति जुस् । सिपि अतोतोत्
अतोतोः ला इति सिपो लुचि सिपि दञ्च वेति पक्षे रिः विसर्ज-
नीयश्च अतोतुदीरिति । तोतोत्तु, तोतुदीत्तु इति । तोतुद्यात्
तोतुदद्याताम्, तोतुद्युः इति । तोतुद्यात्, तोतुद्यास्ताम्,
तोतुद्यासुः इति । तोतोदाञ्चकार अतोतोदीत् अतोतोदिष्टाम्
अतोतोदिपुरिति । तोतोदिता, अतोतोदिष्यत्, तोतोदिष्यति,
मर्मर्ति, मरीमर्ति, मरिमर्ति, मर्मरीति, मरिमरीति, मरीम-
रीति । तन्तनीति, तन्तन्ति, तन्तान्तः क्विजलिक्विडरय-
नुनासिके इति दीर्घः हन्मन्यरंगन्म्वनतितनादेर्लृक् जलीति
लृक् यङ्श्लुचि न भवति—तिपा शपानुबन्धेनेत्यादीह पठन्ति ।
तथा, धातोः प्रतिपदोक्तानि सामुयन्धकृतानिच । यङ्श्लुगन्तस्य
नेष्टानि संख्यागणकृतानि चेति । तन्तनति, तन्तनीपि,
तन्तान्धः, तन्तान्ध, तन्तनीमि, तन्तन्मि, तन्तन्वः,
तन्तन्मः । एवमन्यदपि नेयम् । सौ वोरुण्वृहलादेर्लोरीटीति
पक्षे लारारे अतन्तनीत्, अतन्तानीत् इति । चर्करीति,
चरिकरीति, चरीकरीति, चर्कर्ति, चरिकर्ति, चरीकर्ति । वर्वर्ति,
वरिवर्ति, वरीवर्ति । गृधू अभिकांक्षायां जर्गर्धि, जर्गृधीति,
ति । लटि अजर्गृधीत् । ईडभावे ह्रस्वस्य हल इत्यर् ला इति
द्रुचि भट्टभावे अजर्घर्त्, अजर्गृहाम्, अजर्गृधुः । अजर्गृधीः

शब्दे वा भवन्ति । भावयते, भावयेते, भावयन्ते इति ।
भावे यङि णेरिक्तेत्यादिना णेर्लोपः । भाव्यते देवेन । कर्मणि
भाव्यते कम्बलो देवेन । भाव्येते मान्यन्ते इति । कर्मकर्तरि ।

७५२ । भूपार्यसन्दुहादीनां च जियक् । ४ । ३ । ४४ ।

भूपार्थानां सन्नन्तानां दुहादीनां ण्यन्तानां भित्नु इत्येतयोः
तद्व्यकर्मणाञ्च धातूनां कर्मकर्तरि निः श्रिट् यक् च प्रत्ययो
न भवतीति यकः प्रतिषेधात् ण्यन्तात् शबेच भावयते स्वय-
मेव, भावयेते, भावयन्ते इति । अभावयत्, अभावयताम्,
अभावयन् इति । अभावयत, अभावयेताम्, अभावयन्त
इति । भावे अभाव्यत देवेन । कर्मणि अभाव्यत अभावयेताम्
अभावयन्त इति । कर्मकर्तरि अभावयत, अभावयेताम्, अभा-
वयन्त स्वयमेव इति । छेदि—भावयतु भावयतात् वा
भावयताम्, भावयन्तु । भावयताम्, भावयेताम्, भावय-
न्ताम् इति । भावे भाव्यताम् देवेन । कर्मणि भाव्यताम्,
भाव्येताम् इति । कर्मकर्तरि भावयतां कम्बलः स्वयमेव
भावयेताम् भावयन्ताम् इति । छेदि—भावयेत् भावयेताम्
भावयेयुः इति । भावयेत, भावयेयाताम्, भावयेरन् इति ।
भावे भाव्येत देवेन । कर्मणि भाव्येत, भाव्येयाताम् इति ।
कर्मकर्तरि भावयेत, भावयेयातां स्वयमेवेति । छिदि कदासटि
णेर्लुक् भावयतात्, भाव्यास्ताम्, भाव्यासुरिति दीय् सटि
इट्णेः एह् अयादेशः भावयिषीष्ट, भावयिषीयास्ताम्, भाव-
यिषीरन् इति । भाषादौ यदा चिट् तदा णेरुक् अन्यत्र णेरिक्ता-

देशश्च । भावे भाविपीष्ट, भावयिपीष्ट देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च भाविपीष्ट, भाविपीयास्ताम्, भाविपीरन् इति । भावयिपीष्ट, भावयिपीयास्ताम्, भावयिपीरन् इति । लिटि— लिट आमादेशे भावयाञ्चकार, भावयाञ्चक्रुः, भावयाञ्चक्रुः इति । भावयाञ्चके, भावयाञ्चक्राते, भावयाञ्चकिरे इति । भावे भावयाञ्चके देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च भावयाञ्चके, भावयाञ्चक्राते, भावयाञ्चकिरे इति । भवस्योः भावयाम्भूव, भावयामास इत्यतद् एव कर्तरि । भावे—भावयाम्भूवे, भावयामाहे देवेन । एतिह इति हकारः । कर्मणि कर्मकर्तरि च भावयाम्भूवे, भावयाम्भूवाते इति । भावयामाहे भावयामासाते इति । लुङि—कञ्जिद्रुक्कणेर्ङः कर्तरि इति । इप्रत्ययः । हकारः द्विघातुः श्लुल्लिङ्गे इति विशेषणार्थः । भावि अत् इतिस्थिते अत्र दीर्घ इति प्राप्तस्तदपवादोऽस्ये इति यत्रादेशः प्राप्तः तदपवादो भूहल्इनोश्चेयुवाविति 'इयादेशः प्राप्तः तदपवादः प्रत्ययेऽसुधीण इति यत्रादेशः प्राप्तः तदपवादो गेर्लोपः प्राप्तः एवं प्राप्तौ द्विर्धातुरित्यादिनाचि प्राक्चनान् पूर्वमेव द्विर्वचनम् । ततो गेर्लुक् तत्र “ ओः पुयञ्ज्ये ” इत्यवर्णपरेषु पवर्गयञ्जिद्विर्भावे पूर्वस्योवर्णस्येत्वशासनात् णौ कृतस्यात्र स्थानिवत्त्वे स्थानिरूपस्य भूम् इति द्विर्वचनम् ततो णौ ओत्वादि आण्जश्चप इत्युकारवकारौ, डेऽशास्वग्नाश्चदित इत्युपान्त्यस्य ऋपरे णौ ह्रस्वशासनात् गेर्लुक् स्थानिवद्भावः तत्र लुभाव इतिस्थिते डेऽशास्वग्नाश्चदित इति ह्रस्वः ततः

सन्वद्धौ ङनग्लुचीति सन्वद्धावात्—

७५३ । ओः पुयञ्ज्ये । ४ । १ । ९७ । सन्नि परे
 द्विर्भावे पूर्वस्य उवर्णस्य पवर्णे यन्नि जकारे अवर्णपरे इकारा-
 देशो भवतीति इकारः । लघोर्दीर्घोऽनजादेरिति दीर्घः । अङागम-
 इच । अवीभवत्, अवीभवताम्, अवीभवन् । अवीभवः,
 अवीभवतम्, अवीभवत् । अवीभवम्, अवीभवाव, अवी-
 भवाम् । अवीभवत्, अवीभवेताम्, अवीभवन्त इति । भावे
 कर्मणिच ते “ कर्मभावे ” इति भिः आतामादौ सिर्लुङीति
 सिः तत्र निङ्भावाभावाभ्यां द्वैरूप्यं भावे अभावि देवेन । क-
 र्मेणि अभावि, अभावविषाताम्, अभावविषत् । अभावविष्ठाः, अभा-
 विषाथाम्, अभाविवृम्, अभाविव्यम् । अभाविपि, अभा-
 विष्वहि, अभाविवमहि इति निटि । निङ्भावे अभावविषा-
 ताम्, अभावविषत् । अभावविष्ठाः इति । कर्मकर्तरि ङ एव
 भवति । अवीभवत् कटः स्वयमेव । अवीभवेताम्, अवीभवन्त ।
 लुटि— भावयिता, भावयितारौ, भावयितारः । भाव-
 यितासि इति । भावयिता, भावयितारौ, भावयितारः भाव-
 यितासे इति । भावे भाविता, भावयिता देवेन । कर्मकर्तरि
 निश्चिन्नुतङ्कर्मणः इति नेः पृथक्प्रतिषेधात् भूषार्थसन्-
 दुहादीनां च नियगिति प्रतिषेधे निश्चिन्नुतङ्कर्मणां नि-
 प्रतिषेधो न भवति । निनिटः प्रतिषेधो न भवतीत्यर्थः यक
 एव प्रतिषेधः इति निट् भवत्येव । लुङि—अभावयिष्यत्,
 अभावयिष्यताम्, अभावयिष्यन् । अभावयिष्यत्, अभाव-

यिष्येताम्, अभावयिष्यन्त इति । भावकर्मकर्मकर्तृषु निङ्भा-
षाभावाभ्यां द्विधा नीतिः अभाविष्यत्, अनावयिष्यत् देवेन ।
अभावयिष्यत्, अभावयिष्येताम्, अभावयिष्यन्त इति ।
भावयिष्यति, भावयिष्यतः, भावयिष्यन्ति इति । भावयि-
ष्यते, भावयिष्येते, भावयिष्यन्ते इति । भावे कर्मणि कर्मकर्तरि
च निङ्भाषाभावाभ्यां द्विधा नीतिः भाविष्यते, भावयिष्यते
देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च भाविष्यते, भाविष्येते, भावि-
ष्यन्ते इति । भावयिष्यते, भावयिष्येते, भावयिष्यन्ते इति ।
तथा एधयति, एधयते, ऐदिधत् । पाचयति, अपीपचत् ।
नन्दयति, अननन्दत् । प्रध्वंसयति, प्रादध्वंसत् ।

७५४ । वेव्यापाह्वश्चाच्छासो यिक् । ४ । १ । २०० ।
वेव्यादीनां णौ विगागमो भवति । संव्याययति । नमविच्यत् ।
अदन्तं प्रयोजयति इति णिच् । आदयति, आदयते ।
भावादौ आद्यते । आदयतु, आदयत्, आदयेत्, आद्यात्
आद्यांश्चकार आद्यांश्चक्रे । कञ्निद्रुक्षुणिङः कर्तरीति कः । तत्र
ओण्यादिङ्कृदित्करणात् सत्यपि प्राक्त्वच्यप इत्यस्मिन्
द्विर्धानुरित्यादिना द्विर्वचनात् प्रागेव क्तेऽशास्वग्नाश्चृदित इत्यु-
पान्त्यस्याकारस्य ह्रस्वः अन्यथा माङ्योगे माभवानदीदत्
इति न स्यात् । तत्र ह्रस्वे कृते विदि इति द्विर्वचनं ततो
णेलुक् आरैजाश्च इत्याकारः । आदिदत्, आदि-
दताम्, आदिदन् इत्यादि । आदिदत्, आदिदेताम्,
आदिदन्त इति । कर्मकर्तार्यपि एतान्येव रूपाणि । भावे

आदि देवेन । कर्मणि आदिपाताम् , आदयिपाताम् इति ।
आदयिता, आदयिष्यत् , आदयिष्यत इति । भावे आदिष्यत,
आदयिष्यत इति । कर्मकर्मकर्त्रोः आदयिष्यत् , आदिष्यत्,
आदिष्येताम् , आदयिष्येताम् इति । आदयिष्यति, आदयिष्यते ।
अतिशाययति, अत्यशीशयत् । वाचयति, अभीवचत् ।
हावयति, अजूहवत् ।

७५५ । ङीळीरीवनूयीह्माय्यत्पीतां पक् । ४ । १ ।
२०१ । ङिह्यादेरादन्तस्य च पक् भवति । हापयति, अजी-
हपत् , अद्धापयति, अददीधपत् , देवयति । लुङि—देवि अतू
इति स्थिते ङेऽशास्वगनादयदितः इत्येकारस्य इकारः । ततो
दिक् दिक् इति द्विवचनम् हलोऽनादेरिति लुक् लघोर्दीर्घोऽन-
जादेरिति दीर्घः णेलुङ्गङागमः । अदीदिवत् । भावे अदेवि देवेन
कर्मणि अदेवि, अदेविपाताम् अदेविपत् इति । कर्मकर्तरि अदी-
दिवत् अक्षः स्वयमेव, अदीदिवेताम् , अदीदिवन्त इति ।
सावयति, असूपवत् । सज्जाहयति, समनीनहत् , सावयति,
असूपवत् , आशयति, आशिशत् ।

७५६ । चिस्फुरोर्वा । ४ । १ । १९३ । चिस्फुरोर्घात्वोः
एचः णौ आकारो वा भवति ततः पक् । निञ्चापयति,
निधाययति, निरचीचपत् निरचीचयत् ।

७५७ । क्रीड्जेः । ४ । १ । १८९ । क्रीड्जीनां णौ
परे आकारो भवति । ततः पक् क्रापयति, अक्रापयत्,
क्रापयांचकार क्रापयांचके । लुङि—ङेऽशास्वगनादयदित

इत्यकारः ततो द्विर्वचनम् हलोऽनादेरिति लृक् चुत्वम् । सन्व-
लघौ ङेऽनग्लुचीति सन्वद्भावात् सन्यत इतीत्वम् णेलुङ्गागमः,
अचिक्रवत्, अचिक्रवत् । लृङि अक्रापयिष्यत्, अक्रापयिष्यत् ।
वारयति, अवीवरत् । ग्राहयति, अन्वजिग्रहत । तोदयति,
तोदयते । लृङि ओकारस्य उकारे कृते द्विर्वचनमुकारस्य
ऊकारः अतूतुदत् अतूतुदत् । मारयति, अमीमरत् ।
मोषयति, अमृमुचत् । विद्वानयति, व्यतीतनत्,
मानयति, अमीमनत्, कारयति, अचीकरत् । रोषयति,
अरुक्षत् । भोजयति, अनुमुजत् । प्रयोजयति, प्रायूयुजत् ।
चोरि इत्यतः णिषिणिचः णेरित्तेत्यादिना लृक् चोरयति, चोर-
यते, अचूचुरत् । छादयति, अचिच्छदत् । लक्षयति, अलल-
क्षत् । योजयति, अयूयुजत्, अर्षयति आर्चिचत् । वारयति,
अवीवरत् इत्यादि नेयम् ।

७१८ । घटादिकमोवन्जनैर्हृजृक्कनसूरञ्ज्यमोऽकमिचम्य-
म्यपपरिस्वद उपान्त्यस्याचोऽणमौ तु दीर्घो वा । ४ । १ ।
२०२ । अपपरिपूर्वस्यद्वर्जिताना घटादीना कमेवन्जनैर्हृजृक्-
कनसूरञ्जिइत्येतेषां कमिचम्यमिचर्जितानाश्चामन्ताना धातूना-
मुपान्त्यस्याचो णौ अण् ह्रस्वो भवति अम्निपरे तु णौ अस्याचः
स्थाने दीर्घो वा भवति । घटिप् चेष्टायां घटयति, अघटि,
अघाटि । व्यधिप् भवचलनयोः व्यथयति, अव्यथि, अव्याधि ।
कमे इति सौत्रो धातुः कगयति, अकगि, अकागि । चनूह-
याचने तनादिः उपवनयति, उपावनि, उपावानि । जनैह प्रादु-

भीवे । जनयति, अजनि, अजानि । जृप्जृ वयोहानौ जरयति,
अजरि, अजारि । कनसू हरणदीप्त्योः । एते दिवादयः ।
कनसयति अकनसि, अकनासि । रंजि रागे ।

७५९ । णौ मृगरमणे । ४ । १ । २२६ ॥ रंजेरुपा-
न्त्यस्य नकारस्य णौ परतः मृगाणां क्रीडायामर्थे लुग्भवति ।
रंजयति मृगान् व्याधः अरजि, अरोजि । गमु गतौ, गमयति,
अंगमि, अगामि । शमू दमू उपशमे दमयति, अदमि, अदामि ।
अकन्यादेरिति किम् ? कमृब् कान्तौ कमृतेर्णिङीयङ् इति
णिङि कामयते । चमू अदने आचामयति । अमू रोने अमयति ।
स्त्वद् सन्ने अपस्त्वादयति, परिस्त्वादयति ।

७६० । णमोऽदर्दने । ४ । १ । २०३ । शमः अदर्शने
वर्तमानस्योपान्त्यस्य च णौ ह्रस्वो भवति अम्भिपरे तु दीर्घो वा
शमयति रोगान् शमयति श्लोकान् अशमि, अशामि । दर्शने नि-
शामयति । शमः दर्शने इत्येके । शासू अनुशिष्टौ अनुशासयति
अन्वशासत् । चाट् रोदने चादयति, अचचादत् । दुयाचृब्
याचने याचयति, अययाचत् । सेकृब्, सेकृब्, ढौकृब्,
त्रौकृब् गतौ । सेकयति, असिसेकत् । सेकयति, असिसेकत् ।
ढौकयति, अहुढौकत् । त्रौकयति, अतुत्रौकत् । घा गतिनिवृत्तौ
सत्त्वं प्रस्थापयति पत्वाभावे ण्त्वनिवृत्तिः ।

७६१ । तिष्ठतेः । ४ । १ । २१५ । स्थाइत्येतस्योपा-
न्त्यस्याचः ङपरे णौ परत इकारो नित्यं भवति ।

७६२ । लुक् स्वयि । ४ । १ । ८१ । द्विभीवे पूर्वस्य स्वरः

स्त्रियि परे लुगभवति । अनादिलुचोऽपवादः । प्रातिष्ठपन्
इत्यादि सर्वमुज्ञेयम् ।

इति णिष्प्रकरणम् ।

अधितुमिच्छतीति विग्रहे —

७६३ । दम्भ्येककर्तृकात् सन्नतत्सनः । ४ । १ । १६
कमेराप्याद्धातोः कमिनैककर्तृकात् कम्भ्यर्थे इच्छायां सन् प्र-
त्ययो भवति न चेत्स कमि यो विहितः सन् तदन्तो भवति ।
नकारः सन्यङ्श्चेति विशेषणार्थः ।

७६४ । न किदाद्युग्रहगुहः । ४ । २ । १६५ । किदा-
दिभ्य उगम्तात् ग्रहगुहाभ्यां च सनि इह न भवति ।

७६५ । सीकः । ४ । १ । १६० । इगन्तस्य धातोः
सकारादौ सनि परे कित्कार्यं भवतीति अकिङ्दिश्येह न भव-
ति । सन्यङ्श्चेति द्विर्भावः हलोऽनादेरिति सकारस्य लुक्
आणजश्चक्षप इत्यूकारस्य उकारः भकारस्य च वकारः शास्त्र-
सीत्यादिना पिः वुभूष इति स्थिते क्रियार्थो धातुरिति धातुसं-
ज्ञायां सत्य पूर्ववल्लडादयः शपि एदे इति लुक् । वुभूषति,
वुभूषतः, वुभूषन्ति । वुभूषसि, वुभूषथः, वुभूषथ । वुभूषामि,
वुभूषावः, वुभूषामः । व्यतिहृतेः पूर्ववत् उटः व्यतिवुभूषते,
व्यतिवुभूषेते व्यतिवुभूषन्ते । व्यतिवुभूषसे, व्यतिवुभूषेथे,
व्यतिवुभूषध्वे । व्यतिवुभूषे, व्यतिवुभूषावहे, व्यतिवुभूषामहे ।
भावे यकि अत इत्यकारस्य लुक् वुभूष्यते देवदेत्तन ।

कर्मणि—अनुबुभूष्यते, अनुबुभूष्येते, अनुबुभूष्यन्ते, इति कर्मकर्तरि-भूपार्थस्तद्बुहादीनां च भियगिति यकि प्रतिपिद्धे शयेव भवति तद् पुनरतिदेशात् भवत्येष । अनुबुभूषते कम्बलः स्वयमेव अनुबुभूषेते अनुबुभूषन्ते इति । लटि—अबुभूषत्, अबुभूषतामिति । व्यत्यबुभूषत, व्यत्यबुभूषेताम् । भावे अबुभूष्यत देवदेतेन । कर्मणि—अन्वबुभूष्यत, अन्वबुभूष्येताम् इति । कर्मकर्तरि यको निषेधः अन्वबुभूषत, अन्वबुभूषेताम् इति । लैटि—बुभूषतु बुभूषताम्, बुभूषताम्, बुभूषन्तु । बुभूष बुभूषताम् बुभूषतम्, बुभूषत । बुभूषाणि, बुभूषाव, बुभूषाम् । व्यतिबुभूषताम्, व्यतिबुभूषेताम्, व्यतिबुभूषन्ताम् इति । भावे बुभूष्यताम् देवेन । कर्मणि अन्वबुभूष्यताम्, अन्वबुभूष्येताम् इति । कर्मकर्तरि यकः प्रतिषेधः अनुबुभूषताम् कम्बलः स्वयमेव । अनुबुभूषेतामिति । लैङि—बुभूषेत, बुभूषेताम् बुभूषेयुः इति । व्यतिबुभूषेत, व्यतिबुभूषेयाताम् इति । भावे बुभूष्येत देवेन । कर्मणि अनुबुभूष्येत कम्बलो देवेन अनुबुभूष्येयाताम् इति । कर्मकर्तरि यगभावः अनुबुभूषेत कम्बलः स्वयमेव अनुबुभूषेयाताम् इति । लिङि—अत इत्यकारस्य लुक् बुभूष्यात्, बुभूष्यास्ताम्, बुभूष्यासुः इति । व्यतिबुभूषिषीष्ट, व्यतिबुभूषिषीयास्ताम्, व्यतिबुभूषिषीरन् । भावे—बुभूषिषीष्ट देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि चअनुबुभूषिषीष्ट, अनुबुभूषिषीयास्ताम् इति । लिटि—बुभूषांचकार बुभूषांचक्रतुरिति । व्यतिबुभूषांचक्रे, व्यतिबुभूषांचक्राते इति । भावे-बुभूषांचक्रे देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च

अनुबुभूषाचक्रे, अनुबुभूषाचक्राते इति । लुङि स्वर्तैस्सोलः इतीटि ईटीट इति सेः लुक् अनुबुभूषीत अनुबुभूषिष्टाम्, अनुबुभूषिषुः इति । व्यत्यनुबुभूषिष्ट, व्यत्यनुबुभूषिषातामिति । भावे अन्वबुभूषि देवेन । कर्मणि अन्वबुभूषि कम्बलो देवेन अन्वबुभूषिषाताम्, अन्वबुभूषिषत इति । कर्मकर्तरि ङिटः प्रतिषेधः सिरेव अन्वबुभूषिष्ट कटः स्वयमेव अन्वबुभूषिषातामिति । लुटि—बुभूषिता, बुभूषिताराविति, व्यतिबुभूषिता, व्यतिबुभूषिताराविति । भावे बुभूषिता देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरिच अनुबुभूषिता, अनुबुभूषिताराविति । लङि—अधुभूषिष्यत्, अनुबुभूषिष्यताम् इति । व्यत्यनुबुभूषिष्यत, व्यत्यधुभूषिष्येतामिति । भावे अधुभूषिष्यत देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरिच अन्वबुभूषिष्यत, अन्वबुभूषिष्येतामिति । लुटि—बुभूषिष्यति, बुभूषिष्यतः इति । व्यतिबुभूषिष्यते, व्यतिबुभूषिष्येते इति । भावे—धुभूषिष्यते देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरिच अनुबुभूषिष्यते, अनुबुभूषिष्येते इति द्विवचनं ।

७६६ । प्राग्वत् । सनः प्राचः प्रकृतेर्लकारस्य यथा तद्धो भवन्ति तथा सनन्तादपि लृस्तद्धो भवन्ति । एदिधिषते, एदिधिषेते, एदिधिषन्ते इति । सन्यत इतीत्वम् पिपक्षति, पिपक्षते । निनन्दिषति, दिष्वंसिषते, विव्यासति, विव्यासने । धरलज्जुवृषज्जुल्लङ्घनीति अदेर्घस्तृ इत्यादेशः तत्सित्य-दलीति सकारस्य तकारः द्विवचनादि सन्यत इतीत्वम् जिघत्सति, जिघत्सतः, जिघत्सन्ति इति । व्यतिजिघत्सते, व्यति-

जिघत्सेते, ज्यतिजिघत्सन्ते इति । भावादौ जिघत्स्यते देवेन,
जिघत्स्यते ओदनः स्वयमेव । पर्थं सर्वलकारेषु योज्यम् ।
जिघत्स्यते, विवक्षति, विवक्षते ।

७६७ । सनि । ४ । १ । १३७ । अजन्तस्य धातोर्ज-
लादौ सनि परे दीर्घो भवति जुहुपतीति नेयम् जिह्रासते ।

७६८ । घृमीमारभलभशकृपत्पदामिस् । ४ । १ । ६०
घुसंहकानां मी इत्यादीनां नाभः सकारादौ सनि परतः इसा-
देशो भवति । एषामेकाच्चनद्धिः तस्मिन्त्यङलीति तकारः
भित्सति, भित्सते । दिव् स इति स्थिते—

७६९ । अस्नृधदन्भतन्सन्पतिज्ञपिथियूर्णुमरस्वृत्रि
वृतः सनि । ४ । २ । १६३ । अञ्जेविभ्यः इन् इत्येषम-
न्तेभ्यः ऋकारान्तेभ्यश्च धातुभ्यः परस्य बलादेः ल्यप्प्रत्य-
यस्य सनि इङ् वा भवति । यदेङ् तदा ऋत्वस्य हल
इत्येङ् विदेविपति । यद्वा नेङ् तदा—

७७० । हलि । ४ । १ । १६१ । सकारादौ सनि परे
यो हल् सस्मिन् परे य इक् तस्य कित्कार्यं भवतीति एङ् न
भवति । छृच्छ्रोऽनुनासिके चेति वकारस्योचि अस्वे इति यञ्
ततो द्विर्वचनादि शास्वसीत्यादिना विः । दुधूपति, दुधूपतः,
दुधूपन्ति इति । पुरावत् इडभावः कित्वं च—

७७१ । न खिदिस्त्रदिसह्यणिस्तोः । ४ । १ । ७५ ।
खिदि र्वदि सहि इत्येतेषां ण्यन्तस्तौनिवर्जितानां च धातूनां
अजन्तस्य सनि सनि निर्भावे पूर्वात्परस्य पिर्न भवति । प्रसुसूपते,

नितत्सति, नितत्सते । मुञ्जः स्यसनीति पिर्न भवति मुसूपति,
मुसूपते—

७७२ । क्राद्यूपूर्ड्स्म्यञ्जशः । ४ । २ । १६४ । कृ वि-
क्षेपण इत्येवमादिभ्यः पठ्चभ्यः ऋपूर्ड्स्मि अञ्जि अशश्च सनः
इदन्तिभ्यं भवति । पुनर्द्विवचनं अशिशिपते, निश्चिचीपति,
निश्चिकीपति, निश्चिचीपते, निश्चिकीपते, चिकीपति, चिक्री-
पते । भृञ्जुधेत्यादिना विकल्पेनेट् तस्य ऋद्वुर्ध्वीलेत्यादिना
विकल्पेन ईट् सन्यत इतीत्वम् विवरीपते, विवरिपते । इड-
भावे सनीति दीर्घः ।

७७३ । पुषादुर् । ४ । १ । १७० । पषर्गाद् वकाराद्य
धात्ववयवात् परस्यान्त्यस्योपान्त्यस्य च ऋकारस्य उरादेशो
भवति धातो ऋगित्यादिना दीर्घः वुवूर्पते । न किबित्यादिनेट्-
प्रतिषेधः ।

७७४ । रुदिन्मुपिप्रहिष्वप्प्रच्छां सनि च । ४ । १ ।
१५९ । रुदादीनां सनि चकारात् क्त्वाप्रत्यये च कितिषत्का-
र्यं भवति यशिव्यचीत्यादिना साचो यञ् इक् पठ कस्सीति क-
कारः वशो वशो भवित्यादीनि द्विवचनादीनि च जिघृक्षनि जिघृ-
क्षते । हलीति किद्वद्भावादेङ् न भवति, वुतुत्सति । मनीति दीर्घः
पुषादुरित्युर् धातोर्नीगित्यादिना दीर्घः ततो द्विवचनादि मुसू-
र्पति मुमुक्षति, मुमुक्षते । कर्मकर्तरि—

७७५ । वीन्मुचोऽनाप्येऽचः । ४ । १ । ५९ । मुचे-
र्वातोः मकारादौ मनि परे अचः ओकारादेशो वा भवति न

चास्य द्विः न चेदाप्यं कर्म विवक्ष्यते, भूपार्थेत्यादिना यकः
प्रतिषेधः मोक्षते, मुमुक्षते वत्सः स्वयमेव । भृस्जृधेत्यादिना
पक्षे इट् तितनिपति, तितनिपते । इडभावे—

७७६ । तनो वा । ४ । १ । ११९ । तनुन्ःधातोर्योऽ-
च् सस्य जलादौ सनि परे दीर्घो वा भवति । ततिंसति, तितं-
सति, तितांससे, तितंससे । मिमनिपते सनीति दीर्घः अन्त्यो-
पान्त्यत्तामिरिति इर् तसो द्विवचनादि चिकीर्षति, चिकीर्षतः ।
हलीति किङ्कडावादेर् न भवति । रुहत्सति, रुहत्सते, युमु-
क्षति, युमुक्षते, युयुक्षति युयुक्षते । चुचोरयिपति, चिचडा-
यिपते, लिङक्षयिपति, लिङक्षयिपते, युयोजयिपति, युयुक्षति,
अचिचयिपति, अचिचिपते, विवारयिपति, वुवूर्पति, विवरि-
पति, विवरीपति इत्यादि सर्वे दशलकारेषु प्राग्विष कर्तरि कर्म-
भावयो कर्मकर्तरिच यथासंभवमुन्नेयम् ।

इति यङ्यङ्लुक्णिञ्सनन्ताश्चतस्र प्रकृतय उदाहृताः ।

पुनस्ताभ्यो णिजुदाह्रियने— बोभूयते कश्चित् तमभ्यः
प्रयुक्ते बोभूयश्चेति यङन्तात् प्रयुजि णिञ् ‘अत’ इत्यलुक्
पूर्ववत् लडादयः बोभूययति, बोभूययतः, बोभूययन्ति इति
बोभूययते, बोभूययेते, बोभूययन्ते इति । माथे बोभूययते देवेन ।
कर्मणि अनुबोभूययते, अनुबोभूययेते इति । कर्मकर्तरि यकः
प्रतिषेधः शबेच अनुबोभूययते, अनुबोभूययेते । अबोभूय-
यत्, अबोभूययनामिति । अबोभूययत, अबोभूययेताम् इति

भावे अयोभूययत देवेन । कर्मणि अन्वयोभूययत, अन्वयोभूययेता-
मिति । कर्मकर्तरि अन्वयोभूययत. अन्वयोभूययेताम् इति । छेडि
योभूययतु, योभूययताद्वा, योभूययताम् इति । योभूययताम्,
योभूययेताम् इति । भावे योभूययतां देवेन । कर्मणि अनुयोभू-
ययताम्, अनुयोभूययेतामिति । कर्मकर्तरि अनुयोभूययताम्,
अनुयोभूययेताम् । छेडि-योभूययेत्, योभूययेताम् इति । योभू-
ययेत, योभूययेताम् इति । भावे योभूययेत देवेन । कर्मणि
अनुयोभूययेताम् इति । कर्मकर्तरि यकः प्रतिषेधः अनुयोभूय-
येत, अनुयोभूययताम् इति । लिङि योभूययात्, योभूययास्ताम्
इति । योभूययिषीष्ट, योभूययिषीयास्ताम् इति । भावे योभूयि-
षीष्ट देवेन । कर्मकर्मकर्त्रोः योभूयिषीष्ट योभूयिषीयास्ताम् इति
योभूययिषीष्ट, योभूययिषीयास्ताम् इति । लिङि-योभूययांचकार
योभूययांचक्रे इति । भावे योभूययांचक्रे देवेन । कर्मणि कर्मक-
र्तरिच अनुयोभूययांचक्रे अनुयोभूययांचक्राते इति । लुङि-कंश्चि-
दुल्लुगेडः कर्तरि इति कः द्विर्भावः । हलोऽनादेरिति पूर्वमकारस्य
लुक् आणञ्जश्रवण इति ओकारस्य उकारः । नेलुङागमः अबु-
योभूयत् द्विरेकेषामिति एकेषां द्विर्वचनं न भवति सदा अबोभूय-
दित्येव नेयम् । भावे अबोभूय देवेन । कर्मकर्मकर्त्रोः अन्वयोभूयि,
अन्वयोभूयिष्ट वा । छुटि योभूययित, योभूययितारायिति ।
योभूययिता, योभूययितारौ, योभूययितारः योभूययितासे
इति । भावे-योभूयिता, योभूययिता देवेन । कर्मणि कर्मकर्तरिच
अनुयोभूययिता, अनुयोभूययितारौ, अनुयोभूययितारः अनुयो-

भूययितासे वा । लृटि-अभोभूययिष्यत्, अभोभूययिष्यत इति ।
 भावकर्मकर्मकर्तृषु त्रिङ्भाषाभावाभ्यां द्विरूप्यम् अभोभूययिष्यत्,
 अभोभूययिष्यत इति । लृटि-बोभूययिष्यति, बोभूययि-
 ष्यते इति । भाषे बोभूययिष्यते, बोभूययिष्यते देवेन । कर्मणि
 कर्मकर्तरि च अनुबोभूययिष्यते, अनुबोभूययिष्यते इति ।
 यङ्ङ्लुगन्तात् णिञि बोभाषयति, बोभाषयते, बोभाष्यते
 देवेन । पापाचयति । लिटि बोभाषयाञ्चकार, बोभाषयाञ्चके
 इत्यादि । भाषयति कश्चित् तमन्यः प्रयुक्ते इति णिञ्यन्तात्
 णिञ् पूर्वघत् णेर्लृक् भाषयति, भाषयतः, भाषयन्तीति,
 अभीभवत्, एधयति, ऐदिधत्, पाचयति, अपीपचत् ।
 बुभूषति कश्चित् तमन्यः प्रयुक्ते इति सञ्जन्तात् णिञि बुभू-
 षयति, बुभूषयाञ्चकार इति चतसृभ्यः प्रकृतिभ्यो णिञ् दर्शि-
 तः ताभ्यः सन् उदात्तिह्यते तत्र च सनन्तात् सन् नास्ति
 अतत्सन इति निषेधात् । णिञन्तणिञन्तात् सन् नोदात्तिह्यते
 णिञन्ताद्विशेषात् । सनन्तणिञन्ताच्च सन् नोदात्तिह्यते
 आचार्याणां विसंवादात् । अवशिष्टाभ्यः पंचभ्यः प्रकृति-
 भ्य उदात्तिह्यते । बोभूयितुमिञ्ङतीति यङ्ङन्तात् सन्
 तस्य यलादेरित्यादिनेट् अत इत्यकारस्य लृक् सन्यङ्-
 इचेत्येकाचो द्विर्वचनम् । प्राग्वदिति तङ् बुबोभूयिषते,
 बुबोभूयिषाचके । द्विर्वचनाभावे बोभूयिषते, बोभूयिषाचके,
 बुबोभूयिषीष्ट । पापचिषते, पापचिषीष्ट । यङ्ङ्लुगन्तात् सनि
 बुभोभविषति, बुभोभविषाचकार, बोभविषति, बोभविषा-

चकार । णिबन्तात् सनि भूभूइति द्विर्वचने ओःपुणञ्ये इती-
 त्वम् विभावयिपति, विभावयिपते, विभावयिपांचकार ।
 एदिधयिपति, पिपाचयिपति । सनन्तात् बुभूपितुमिच्छति इति
 वाक्प्रसेध भवति यङन्तणिबन्तात् सनि द्वित्वे बुधोभूययिपते,
 बुधोभूययिपयते बुधोभूययिपति । अद्वित्वे बोभूययिपति, बोभूय-
 यिपते । यङ्इलुगन्तणिबन्तात् सनि द्वित्वे बुधोभावयिपति,
 बुधोभावयिपते । अद्वित्वे बोभावयिपति, बोभावयिपते,
 इति पञ्चभ्यः प्रकृतेभ्यः सन् उदाहृतः । एताभ्यः प्रकृ-
 तिभ्यः पुनरपि णिब्रुदादिह्यते । यङन्तसनन्तात् णिबि
 बुधोभूययिपति, बुधोभूययिपयते बुधोभूययिपयांचकार, बुधो-
 भूययिपयांचके । लुङि डे द्वित्वे अबुबुधोभूययिपत् । अद्वित्वे अबु-
 बोभूययिपत् । सनि द्वित्वाभावे बोभूययिपति बोभूययिपयांचकार ।
 लुङि—बुधोभूययिपयिता, बोभूययिपयिता । लुङि डे अबुबोभू-
 ययिपत् अबोभूययिपत् । यङ्इलुगन्तसनन्तात् णिबि—बुधोभवि-
 पयति, बुधोभविपयांचकार । लुङि डे द्वित्वे अबुबुधोभविपत्
 बोभविपि इत्यस्य बोभविपयति, बोभविपयांचकार । लुङि डे
 अनुबोभविपत्, अबोभविपत् । णिबन्तसनन्तात् णिबि—
 विभावयिपयति, विभावयिपयते, विभावयिपयांचकार । लुङि
 डे द्वित्वे अविविभावयिपत्, अद्वित्वे अविभावयिपत् । यङत-
 णिबन्तसनन्तात् णिबि द्वित्वे बुधोभूययिपयति अद्वित्वे
 बोभूययिपयति । यङ्इलुगन्तणिबन्तसनन्तात् णिबि बुधो-
 भावयिपयति, बोभावयिपयति इति । पञ्च प्रकृतय उदाहृताः

इत्यादि सर्वं यथासंभवं समीक्ष्य समुन्नेयम् । अत्र संप्रदायां
पूर्वाचार्याः पठन्ति -

परमप्रकृतिर्यङ् यङ्श्लुक् णिन् सन् णिन् ततोऽसनरसंश्च ।
तस्माण्णिञिञि प्रकृतिः विज्ञेयैकान्विशतिषा ॥ १ ॥

पर्वं सर्वधातूनां एकान्विशतिप्रकृतय उदाहार्याः ।

कण्डून् शात्रविकर्षणे व्यकार इत् ।

७७७ । धातोः कण्डूवादेर्यक् । ४ । १ । ६ । कण्डून्
इत्येषमादिभ्यः धातुभ्यः यक्प्रत्ययो भवति । ककार एङ्-
भावार्थः । क्रियार्थत्वात् धातुसंज्ञायां पूर्वबलदादयः कण्डूयति,
कण्डूयतः, कण्डूयन्ति इति । कण्डूयते, कण्डूयेते, कण्डूयन्ते
इति । भावादौ यकि अत इति लुक् कण्डूयसे, कण्डूयेते
इति । लङि अकण्डूयत्, अकण्डूयत । भावादौ अकण्डूयत ।
लेटि-कण्डूयतु, कण्डूयताम् । भावादौ कण्डूयताम् । लङि-
कण्डूयेत्, कण्डूयेत । भावादौ कण्डूयेत । लिङि-कण्डूयात्,
कण्डूयिषीष्ट । लिटि-कण्डूयांचकार, कण्डूयांचक्रे । लुङि-
अकण्डूयीत्, अकण्डूयिष्याम् इति । अकण्डूयिष्ट, अकण्डूयिषा-
ताम् इति । कर्मणि अकण्डूयि अकण्डूयिषाताम् इति । लुटि-
कण्डूयिता । लृटि-अकण्डूयिष्यत्, अकण्डूयिष्येत । लृटि-
कण्डूयिष्यति, कण्डूयिष्यते । णिनि-कण्डूययति, क-
ण्डूययते, अकण्डूययत्, अकण्डूययत, कण्डूययतु कण्डू-
ययताम्, कण्डूययेत्, कण्डूययेत, कण्डूययतात् कण्डूययि-
षीष्ट । भावादौ कण्डूयिषीष्ट, कण्डूययिषीष्ट । लिटि-कण्डू-

ययांचकार, अचकण्डूयत् ।

७७८ । यकस्तृतीयः । ४ । १ । ५१ । यगन्तस्य कण्डूयादेः धातोः सन्यङन्तस्य लिङ्गेष्वपि पूर्वस्य तत आदेरचः तृतीय एकाच् धा द्विर्भवति । इत्यत्र द्विर्वचनं न भवति । तत इत्यस्याभावात्, केषांचित् तत इति नानुवर्तते तदर्शने यियि इति द्विर्वचने अकण्डूयियत् इति भवति । भावादौ अकण्डूयि । लृटि-कण्डूययिता । भावादौ कण्डूयिता, कण्डूययिता । लृटि-अकण्डूययिष्यत्, अकण्डूययिष्यत् । भावादौ अकण्डूयिष्यत्, अकण्डूययिष्यत् । लृटि-कण्डूययिष्यति, कण्डूययिष्यते । सनि-कण्डूयिष्यति । स्थिते सन्यङ्गश्चेत्यादिरेकाच् द्विर्भवतीत्येके तेषां चिकण्डूयिषति । अन्येषां यकः तृतीय इत्यत्र तत इत्यनपेक्षा नानुवर्तते तत आदेरनादेशाच्चः एतीय एकाच् द्विर्भवतीति कण्डूयियिषति, कण्डूयियिष्यते इति । एवं मन्तु रोपे वैमनस्ये च । मन्तूयति, मन्तूयतः, मन्तूयन्तीति । वल्गु माधुर्ये च वल्गूयति, वल्गूयतः, वल्गूयन्तीति । असु मानसदपतापे असूयति, असूयतः, असूयन्तीति । निजि आसूययत्, आसूययत् । सनि असूयियिषति, महीङ् वृद्धौ पूजायां च महीयते, महीयेते, महीयन्ते इति । सुख दुःख तत्क्रियायां अत इत्यनुङ् सुख्यति, सुख्यतः, सुख्यन्ति इति । निजि-सुखययति, केषांचित् कोयो वेति पाठः ककारस्य सम्बन्धिनो यकारस्य लुभयतीति सुखयतीति भवति । इति कण्डूयादयो नेतव्याः ।

अथ सुवन्तप्रकृतिकानां,

प्रकृतिमुदाहरिष्यामः । पुत्र अम् इति स्थिते आत्मनः
पुत्रं कामयते इति विमहे—

७७९ । सुपः कर्तुः काम्यः । ४।१।१७। सुवन्तात् काम्या-
प्यात् कर्तुरात्मनः कामयितुरेव सम्बन्धिनः काम्यर्थे काम्यः
प्रत्ययो वा भवति । प्रत्ययस्यच सुपः इलुगिति अम् इलुक्
क्रियार्थो धातुरिति धातुसंज्ञाया पूर्वधत् लडादयः । पुत्रकाम्यति,
एवं वल्लकाम्यति, राजकाम्यति घलादित्यात् पदसंज्ञाया न
इति नलुक् । मालाकाम्यति, कविकाम्यति, इदंकाम्यति,
स्वःकाम्यति, तत्काम्यतीति । लङि—अपुत्रकाम्यत्, पुत्रकाम्यतु
पुत्रकाम्येत् पुत्रकाम्यात् पुत्रकाम्य्यात् । हलो यमि यमो चेति
पक्षे यकारस्य लुक् पुत्रकाम्याचकार, अपुत्रकाम्यीत् । हलोय
इति हलन्तात् धातोर्यः इलुगुच्यते तेनेह न भवति, पुत्रका-
म्यता, अपुत्रकाम्यप्यत्, पुत्रकाम्यप्यतीति णिञि पुत्रका-
म्ययति । लुङि डे—

७८० । सुपः । ४।१।१६ । सुवचयवस्य धातोः सन्ध-
हन्तस्य लिङ्ङेच परतः पूर्वस्यच यः कश्चिन्देशाज्जघयवस्तस्य
द्विर्वा भवति । तत्र चातूरूप्य भवति अपुपुत्रकाम्यत्, अपुत्रत्र-
काम्यत्, अपुत्रचकाम्यत्, अपुत्रकामिम्यत् । णाचतो लोपात्
अनभ्लुधीति वचनात् सन्धद्वावो नास्ति । सन्धप्येव द्वित्वे
चातूरूप्यम्—पुपुत्रकाम्यपति, पुत्रित्रकाम्यपति पुत्रञ्चिकाम्य-
पति, पुत्रकामिम्यपति, पुत्रकाम्यपिपति । एवं वल्लकाम्यादिपु

नेयम् । एवं पुत्रअमिति स्थिते, आत्मनः पुत्रमिच्छतीति विग्रहे ।

७८१ । क्यच्चाभाव्ययात् । ४ । १ । १८ । सुव-
न्तात् कस्याप्यादात्मनः कामयितुरेव सम्बन्धितः काम्यर्थे
क्यच् प्रत्ययो भवति काम्यश्च यद्यसौ सुप् मकारान्तादव्य-
याच्च परो न भवति । ककार क्यच् क्य इति सामान्यग्रह-
णार्थः । चकारः सामान्यग्रहणविधायार्थः ।

७८२ । च्चौ चास्यानव्ययस्ये । २ । ३ । ४० ।
अवर्णस्यानव्ययस्य च्चौ क्यचि च परे ईकारो भवति ।
पूर्वबहुधादय पुत्रीयति, मालीयति ।

७८३ । नङ्क्ये । १ । १ । ६३ । नकारान्त शब्दरूप
क्ये प्रत्यये परतः पदसङ्गं भवति । क्य इति क्यङ्क्य-
पूक्यचा विशेषकरणानुबन्धानुत्सृज्य सामान्यग्रहणं । पुनः
न इति नङ्कृ तत ईत्वम् राजीयति, शमीयति,
यङ्लेङित्यादिना दीर्घः । कचीयति, शिखीयति, दन्तीयति,
तुरुणीयति, दन्तिनीयति, पुत्रिणीयति, इक्षूयति, वधूयति,
यङ्लेङित्यादिना री पित्रीयति, कर्त्रीयति ।

७८४ । ओदोताञ्चान्वि । २ । ३ । ३६ । ओकारौ-
कारयोः स्थाने यकारादौ प्रत्यय अव् आन् इत्येतौ क्रमेणा-
देशौ भवतः । गन्वति, नाव्यति, वाच्यति, स्रज्यति, सद-
स्यति, युष्मद्यति, अस्मद्यति । “त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन्”
इति त्वमौ भवतः त्वद्यति, मयति । घातोर्त्रागित्यादिना दीर्घं

गीर्यति, दीव्यति, पयस्यति, अदस्यति उपानहातीति ।
आत्मनःवाचमैषीत् इति विग्रहे—

७८५ । क्यो वा । ४ । २ । । धातोर्हल उत्तरस्य
क्यच्क्यङोर्यकारस्य ह्यश्चिप्रत्यये परे लुभभवति वा ।
अवाचीत्, अवाच्यीत् इति । सनि पुपुत्रीयिपति, पुतिग्रीयि-
पति, पुत्रीगियिपति, पुत्रीयिपति ।

७८६ । नाद्यच् । ४ । १ । ४७ । सुच्धातोरादिरच्
न द्विरुच्यते । अदिश्वीयिपति, अश्वीयिपति, अश्वीयि-
पति । प्रामादे इवाचरतीति विग्रह—

७८७ । गौणादाधाराच्चाचरि । ४ । १ । १९ ।
गौणात्सुषम्तात् अमाव्ययादाचरेराप्यादाधाराच्चाचर्येऽर्थे
क्यञ् वा भवति । पूर्वबहुदायवः प्रासादीयति कुट्याम्,
पर्यङ्कीयति मंचके, अश्वीयति वृषभे इति । पुत्रमिषाचरतीति
पुत्रीयति छात्रमाचार्यः, राजीयति सेवकम्, मालीयति
किसलयमिति । अश्व इवाचरतीति विग्रहे अश्वस् इति स्थिते—

७८८ । कर्तुःक्विप् । ४ । १ । २० । गौणादाचरेः
कर्तुः सुप् आचर्येऽर्थे क्विप् प्रत्ययो वा भवति । ससर्वोऽ-
प्रयोगीत् सुपः श्लुक् क्रियार्थत्वात् धातुसंज्ञायां लडादयः ।
अश्वति गर्दभः. गर्दभत्यश्वः, हंसति काक इति । गल्भ
इवाचरतीति विग्रहे गल्भस् इति स्थिते—

७८९ । गल्भक्लीबहोदान्दित् । ४ । १ । २१ ।
गल्भादिभ्यो गणेभ्यः आचर्ये क्विप् क्तिद्धवति । डित्वात्

तद् । गल्भते, कलीषते, होढते । श्येन इवाचरतीति विमहे-
श्येनस् इति स्थिते—

७९० । ण्यद् । ४ । १ । २२ । गौणादाचरेः कर्तुः
सुपः आचर्यर्थे ण्यद् भवति । पकारः पुंवद्भाषार्थः फकारो
नङ्क्ये इति सामान्यग्रहणार्थः, टकारस्तट्ठर्थः यङ्लेङि-
त्यादिना दीर्घः । धातुसंज्ञायां लडादयः श्येनायते फाकः,
अश्वायते गर्दभः, पित्वादतद्धितेऽपि पिति तद्धित इति
पुषद्भाषः एनीवाचरति एतायते, श्येनीय श्येतायते, कुमारीय
कुमारायते वृद्धा, तरुणीय तरुणायते जीर्णा, तण्डते, पद्यते,
त्यगते, मद्यते इति ।

७९१ । सो वा लुङ् । ४ । १ । २४ । सकारान्तस्य
गौणस्य कर्तुः सुपः आचर्यर्थे ण्यद् भवति सलोपश्च वा
पयायते पयस्यते ।

७९२ । अप्सरमः । ४ । १ । २५ । अप्सरस्य ण्यद्-
यन्नियोगे नित्यं लुग्भवति । अप्सरायते ।

७९३ । भृशादेश्चौस्त । ४ । १ । २६ । भृशादः
सुषन्तात् कर्तुञ्चव्यर्थे प्रागतत्तद्भावे ण्यद् वा भवति वस्तनि-
योगे सकारतकारान्तस्य लुग्भवति । अभृशो भृशो
भवतीति भृशायते, शीघ्रायते, उन्मनस्-उन्मनायते, वेहत्
वेहायते, अनिद्रो निद्रावान् भवतीति विमहे निद्रास् इति
स्थिते —

७९४ । निद्रादिदाज्म्यो धर्मिणि क्यप् । ४ । २ । २७ ।

निद्रादिभ्यो ङाजन्तेभ्यश्च धर्मिणि वर्तमानेभ्यः कर्तृवाचिभ्यः
ल्यर्थे क्यप् भवति ।

७९५ । क्यपो वा । १ । ४ । १७ । क्यपन्तात्लस्तङो
वा भवन्ति । निद्रायति, निद्रायते, करुणायति, करुणायते,
चर्मायति, चर्मायते इति । पठत् करोतीति पठदित्यतः—

अनेकाचोऽन्यक्तानुकरणात् कृञ्चस्तिभ्यां द्विद्भेति ङाच्
द्विर्भाजश्च । ङाजन्तात् क्यप्विधानादेव कृञ्चस्तियोगश्च
क्यप्यपि ङाच् विज्ञायते ।

७९६ । ङा-यादौ । १ । १ । १३१ । द्विरुक्तेरादौ पूर्व-
स्यामुक्तौ अतो यस्तकारस्तस्य ङाचि परसो नित्यं लुग् भवति ।
पठपटायति, सिमसिमायति, निमसिमायते इति । सूत्रं
करोतीति विग्रहे सूत्रं अम् इति स्थिते—

७९७ । णिञ्बहुलं कृञादिषु । ४ । १ । २८ । सुप-
न्तात् कृञादीनां धातूनामर्थे बहुलं णिञ् भवति । णकारो णेरि-
ङ्क्तानिङामिति सामान्यग्रहणार्थः अकारस्तद्विधातार्थः । सुपः
इलुक् इयन्त्याजादेरित्यन्त्याजादेर्लुक् धातुसंज्ञायां लडावयः
सूत्रयति व्याकरणं, मुण्डयति माणवकम्, मिश्रयत्योदनम्,
इलङ्गयति बन्धम्, लवणयति सूपम्, व्रतं करोति व्रतयति
पय एव भुङ्क्ते इत्यर्थः । सावद्यं व्रतयति सावद्यं न भुङ्क्ते
इत्यर्थः । कृतं गृह्णानि कृतयति, तूस्तानि विहन्ति वितृस्तयति
केशान् विजटीकरोतीत्यर्थः । उपसर्गसहित एव णिञ् केशभ्रंश-
नाद्यर्थमाचष्टे इति व्यालुपसर्गप्रयोगः । पाशं विमोचयति

विपाशयति, रूपं दर्शयति रूपयति, लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोम-
यति अन्वलुलोमत, पटुमाचष्टे पटयति, अपीपटत्, पृश्न-
माचष्टे पृक्षयति, मालामाचष्टे मालयति अममाळत् ।
बहिप्रापणे ततः कृक्तवस्त्विति क्तः श्रव्यादिः स्तब्धचः
फितीति साचो यञ् इप् “ ह ” इति ढकारः “ अधः ”
इति तकारस्य धकारः तस्य ण्डुस्त्वम् ढकारः ङो ङीति
लुक् ढ्रलुच्यण इति दीर्घः ऊढामाचष्टे इति णिञ् इयन्त्याजा-
देरिति लुक् ऊढयति । लुङि-ङे द्विर्वचनं प्रति ढत्वादेरसत्त्वात्
“ ततः ” इति स्तिह् तिह् इति द्विर्वचनम्, हलोऽनादेरिति
लुक् कुहोश्चुरिति झकारः आण्जभञ्जय इति जकारः आरै-
जायच इति औकारः णेर्लुक् ततो ढत्वादि पूर्ववत् ढ्रलुच्यण
इति दीर्घः आण्जभञ्जय इति जकारः गुश्चापिन्यसन्नित्यत्र
अभसन् इत्यकारप्रश्लेषात् कचिदसत्त्वाभावाधिकारे कर्तव्ये ढ-
कारादीनामसत्त्वं न भवति औजिढत् औडिढत् । तृणान्यु-
त्प्लुत्य शातयति उत्तृणयति, वस्त्रेण समाच्छादयति संवस्त्रयति,
वीणया वपगायति उपवीणयति, तूलैरनुमापयति अनुतूलयति,
श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति, सेनया अभियाति अभि-
पेणयति, स्थासेनिषेधसिञ्चसञ्चां द्वयटीति पिः । वर्षणा
संनहति संवर्मवति, चूर्णैरवकिरति अवध्वंसयति वा अवचूर्ण-
यति, वास्या छिनत्ति धासयति, अश्वेनातिक्रामति अत्यश्व-
यति, अतिहस्तयति । आख्यानमाचष्टे इत्यत्र बहुलवचनान्
न भवति । हस्तं निरस्यतीति विग्रहे हस्त अमिति स्थिते—

७९८ । निरस्यङ्गेभ्यः कर्मणो णिङ् । ४ । १ । ३२ ।
 अंगयाचिनः कर्मणो निरस्यत्यर्थे णिङ् भवति । णञ्जावितौ
 णिचोऽपवादः । हस्तयते, पादयते । सद्यं चिकीर्षतीति विग्रहे ।

७९९ । सत्रकक्षकृच्छ्रगहनात् पापे चिकीर्षौ क्यच्
 ४ । १ । ३५ । सत्रादिभ्यः कर्मभ्यः पापे वर्तमानेभ्यः
 चिकीर्षत्यर्थे क्यच् भवति । सत्रायते पापं कर्तुमिच्छती-
 त्यर्थः । एवं कक्षायते, कष्टायते, कृच्छ्रायते, गहनायते । ककारो
 यङोऽस्य भेदार्थः ।

८०० । नमोपरिवस्तपसः क्यच् । ४ । १ । ४० ।
 नमसादिभ्यः कृञर्थे क्यच् भवति । नमस्करोतीति नमस्यति
 देवान्, धरिष्यति गुरुन् पूजयतीत्यर्थः, तप-
 स्यति तपश्चरतीत्यर्थः ।

८०१ । चित्रङो विस्मये । ४ । १ । ४१ । चित्रङित्येत-
 र्मात् कर्मणो विस्मये वर्तमानात् कृञर्थे क्यच् भवति । ङकार-
 स्तङर्थः चित्रं करोतीति चित्रीयते विस्मयं करोतीत्यर्थः ।
 इत्यादि समस्त सञ्चिस्तरं योजनीयम् ।

। इति यङादिप्रत्ययान्तपरिच्छेदः पञ्चमः ।

अथ शत्रादयः कर्तृभावकर्मकर्मकर्तृषु प्रदर्श्यन्ते ।

सतीतिघातोर्विहितस्य छटो यत्र विषये तिवाद्योऽतङ्गो
 भवन्ति तत्र शतृ इत्यादेशः यत्र तादिस्तद् भवति तत्र धानश्
 इत्यादेशः । शकारौ तुप्तार्थाव्ययनिर्णायकच्छब्दानामिति

पूजाधारक्तैरिति विशेषणार्थः । ऋकार उगित्कार्यार्थः । शचोत्थादि पूर्ववत् । भवत् इति स्थिते स्वादयः शघ्राद्यन्ता आश्रयलिङ्गत्वात् त्रिष्वपि लिङ्गेषु योऽयाः । पुंसि-भवन्, भवन्तौ, भवन्तः इति । स्त्रिया भवन्ती, भवन्त्यौ, भवन्त्यः इति । नपि—भवत्, भवती, भवन्ति इति । आनशि व्यतिभू आन इति स्थिते शचोत्थावादेशेषु कृतेषु ।

८०२ । मगाने । ४ । २ । ४४ । घातोर्वहिते आने परतः अकारस्य मगागमो भवति । अकारककारावितौ व्यति-भवमान इति रिधते पूर्ववप्रीतिः । व्यतिभवमानः, व्यतिभवमानौ, व्यतिभवमानाः इति । व्यतिभवमाना, व्यतिभवमाने, व्यतिभवमानाः । व्यतिभवमान, व्यतिभवमाने, व्यतिभवमानानि इति । भावे आनशि यकि मगागम । अस्य भावस्यैकत्वात् सर्वत्रैकवचनानि भवन्ति । व्यपानवभावे इति नपुसकत्वम् । भूयमानम् । कर्मणि कर्मेकर्तरिच अनुभूयमानः, त्रिष्वपि लिङ्गेषु नेयम् । दधमेधमानः, पध्यमानम्, पचन्, पचमानः, नन्दन्, नन्दमानः, ध्वंसमानः, ध्रुस्यमानः व्ययन्, व्ययमानः, अदन्, व्यत्यदानः । अद्यमानः, श्रयानः, शस्यमानम्, द्रुवम्, पुवाणः, उच्यमानः । न नमिति नमःप्रतिषेधः । जुहत्, जुहती, जुहव शौ अज्येशशतुरिति वा नम जुहन्ति, जुहति, व्यतिजुहानः, हूयमानम्, हूयमानः लज्जिहान, हायमानः, दधत्, अभिदधानः विधीयमानः, दीव्यम्, व्यतिदीव्यमानः, दीव्यमानम्, दीव्यमानः, प्रसूयमानः, नहन्,

तद्यमानः, सुन्वन, सुन्वानः सूयमानम्, सूयमानः, अश्नु-
 वानः, अश्नमानः, चिन्वन, चिन्वानः, चीयमानः, क्रीणन्,
 क्रीणानः, क्रीयमाणम्, क्रीयमाणः, घृणानः त्रियमाणः,
 गृह्णन्, गृह्णानः, गृह्यमाणः, तुदन्, तुदमानः, तुद्यमानः,
 त्रियमाणः मुञ्चन्, मुञ्चमानः, मुच्यमानः, तन्वन्,
 तन्वानः, तायमानः तन्यमानः, कुर्वन्, कुर्वाणः, क्रिय-
 माणः, मन्यमानः, मन्यमानः, रुन्धन्, रुन्धानः, रुध्यमानः,
 मुञ्जानः मुच्यमानः, प्रयुञ्जन्, प्रयुञ्जानः, प्रयुज्यमानः,
 चोरयन्, चोर्यमाणः, छादयमानः, छाद्यमानः, लक्षयन्,
 लक्ष्यमाणः, लक्ष्यमाणः, योजयन्, योज्यमानः, योजन्,
 युज्यमानः, अर्चयन्, अर्चमाणः, अर्च्यमाणः,
 वारयन्, वार्यमाणः, वरन् वरमाणः, त्रियमाणः
 इत्यादि नेषम् । कण्डूयन्, कण्डूयमानः, कण्डूयमानः ।
 बोभूयमानः, बोभूयमानम्, अनुबोभूयमानः, बोभुवत्,
 भावयन्, भावयमानः भाव्यमानम्, भाव्यमानः, भावय-
 मानः स्वयमेव । आदयन्, आदयमानः आद्यमानः, तोद-
 यन् तोदयमानः, तोद्यमान, बोभूययन्, बोभूययमानः,
 बोभूययमानम्, बोभूययमानः स्वयमेव । बोभावयन्,
 बोभावयमानः, बोभाव्यमानम्, बोभाव्यमानः, बुभूषयन्,
 व्यतिबुभूषयमाणः, बुभूषयमाणम् अनुबुभूषयमाणः, अनु-
 बुभूषयमाणः स्वयमेव । जिघत्सन्, व्यतिजिघत्समानः,
 जिघत्सयमानम्, जिघत्सयमानः स्वयमेव । सङ्गृह्यत्यर्ह-

टो वा ऽनि ताविति लृट् शत्रादेशः भविष्यन्, व्यतिभविष्य-
माणम् अनुभविष्यमाणः । एधिष्यमाणम्, पक्ष्यन्, पक्ष्यमाणः,
तन्दिष्यन्, अस्स्यन्, व्यत्यस्स्यमानः शयिष्यमाणम्, शायि-
ष्यमाणम्, अतिशयिष्यमाणः, अतिशायिष्यमाणः, मोष्यन्
सोष्यमाणः, वोभूयिष्यमाणः, वोभूयिष्यमाणम्, अनुवोभू-
यिष्यमाणः वोभविष्यन्, आदयिष्यन्, आदयिष्यमाणः,
बुभूषिष्यन्, व्यतिबुभूषिष्यमाणः, बुभूषिष्यमाणम्, बुभू-
षिष्यमाणः । वोभूयिष्यन्, वोभूयिष्यमाणः, वोभूयि-
ष्यमाणम्, वोभूयिष्यमाणः । कण्ठयिष्यन्, कण्ठयि-
ष्यमाणः इत्यादि नेयम् ।

८०३ । लिटः कसुकानौ । १ । ४ । ७९ । लिटः
स्थाने अतद्भूतत् कसुकानौ इत्यादेशौ भवत । ककारः
किस्कार्यार्थः उकार उगित्कार्यार्थः । कवौ आदिनियमात्
प्राप्तस्येष्टः क्वस्येकाञ्चस इति क्वस्येकाञ्चस
एव बलादेरिट् नाग्यतः इति नियमान्नित्यतिः
निश्चयत्वात् द्विवचने कृते सति अनेकाप्यत्वम् ततः स्वादयः ।
बभूवान्, बभूवामौ, बभूवांसः । हे बभूवन, हे बभूवांसौ,
हे बभूवांसः । बभूवासम्, बभूवासौ । शमादावजादौ 'क्व-
स उम्' इत्युच्चारणे च कृते लुङ्लिटि सुवः,
इत्येषां तस्योकारः । बभूवुषः, बभूवुषा, बभूवुष्यामिति । बभूवुषी,
बभूवत् काने—व्यतिबभूवानः, बभूवानम्, अनुबभूवानः
त्राफलीत्यादिनैत्वम् द्वित्वाभावश्च, तत एकाच्चादित् पेचिवान्,

यलादित्वाभावे सर्वश्रेष्ठभाषः पेचुषी, पेचिवत्, पेचानः । नन-
 न्द्वात्, ननन्दुषी, ननन्द्वत् । एवं संविधिवान्, संविध्युषी,
 संविधिवत्, संविध्यानः । जक्षियान्, जक्षुषी, जक्षिवत्
 व्यतिजक्षणः, जक्षणम्, जक्षणः । यस्मादेशाभावे दीर्घं च कृते
 एकाच्चादिद् आदियान्, आदुषी, आदिवत्, व्यत्यादानः,
 आदानम्, आदानः । कृतयन्त्रिकः द्विर्यचने कृते, दीर्घे च कृते
 एकाच्चादिद् ऊचियान् ऊचुषी, ऊचिवत्, ऊचानम्, ऊचानः ।
 जुहुवान्, जुहुवुषी, जुहुवत्, व्यतिजुहुवानः, जुहुषाञ्चकृवान्,
 जुहुषाञ्चक्रुषी, जुहुषाञ्चकृवत्, जुहुषाञ्चक्राणः । इटि चातो छु-
 गिति लुक् अभिदधिवान्, अभिदधुषी, अभिदधिवत्, अभि-
 दधानम् । ष्टा गतिनिवृत्तौ वस्थिवान्, वस्थुषी, वस्थिवत्, दिदि-
 वान्, दिदिषुषी, दिदिवत्, दिदिवानः । सन्नेहिवान्, सन्नेहुषी,
 सन्नेहिवत्, सन्नेहिवानः, सुपुवान्, सुपुवुषी, सुपुवत्,
 सुपुवानः । निश्चिचिवान्, निश्चिचिवान्, निश्चिच्युषी,
 निश्चिच्युषी, निश्चिचिवत्, निश्चिचिवत्, निश्चिच्यानः,
 निश्चिच्यानः । चिक्रीवान्, चिक्रियुषी, चिक्रीवत्, चिक्रि-
 याणः, तुतुद्वात्, तुतुदुषी, तुतुद्वत्, तुतुदानः, तेनिषान्,
 तेनुषी, तेनिवत्, तेनानः, रुरुवान्, रुरुषुषी, रुरुवत्,
 रुरुवानः, चोरयाञ्चकृवान्, चोरयाञ्चक्रुषी, चोरयाञ्च-
 कृवत्, चोरयाञ्चक्राणः, अनुषोभूयाञ्चक्राणः, बोभवा-
 ञ्चकृवान्, भावयाञ्चक्राण, भावयाञ्चक्राणम्, भाव-
 याञ्चक्राणः, आदयाञ्चकृवान्, आदयाञ्चक्राणः, क्रापयाञ्च-

कृवान्, क्रापयांचक्राणः, बुभूषांचक्राणः, कण्डूयाञ्चकृवान्,
कण्डूयाञ्चक्राणः । इत्यादि चारोपनालक्ष्यम् ।

इति शत्रादिपरिच्छेदः पष्ठः ।

—०—

अथ कृत्संग्रहः ।

अथ कृत्प्रत्ययान्ताः प्रदर्शयन्ते साध्यानाप्यादित्यादिना
लक्ष्यपुस्तार्थाः अकर्मकात् भावे भवन्ति सकर्मकात् कर्मणि
भवन्ति, अविवक्षितकर्मकोऽकर्मक इति सकर्मकात् कर्म-
विवक्षायां भावेऽपि भवन्ति—

८०४ । कृद्बहुलम् ५ । ३ । ५८ । कृत्प्रत्ययो निर्दिष्टा-
र्थान्यध्याप्यर्थे बहुलं भवति ।

८०५ । प्राक्त्वि प्राप्तोऽसमः । ४ । ३ । ५८ । इत
ऊर्ध्वं स्त्रियांकिन्नित्यतः प्राक् यो विषयः तस्मिन् प्राप्तश्चासमः
औत्सर्गिकश्चासरूपः प्रत्ययो भवति । अपवादेन बाधि-
तस्योत्तमर्गस्यापवादविषयेऽनेन सूत्रेण समावेशः क्रियते ।

८०६ । घ्यण् । ४ । ३ । ६० । घातोर्ध्वण् प्रत्ययो
भवति । कृद्इत्येताभ्यां घ्यण् । घकारः “क्तेनिट् चजः कुर्षि-
तीति” कृत्वार्थः । णकारो “ङ्णित्यस्या” इत्याकारार्थः
अकिट्स्त्रुघेतावित्याकारः ततः स्वादयः । कार्यम्, हार्यम् ।
पच्युज्जुम्भ्यः घ्यण्—

८०७ क्तेनिट्चजः कुर्षिति । ४ । १ । १७१ । क्ते

धातोश्चजान्तस्य कषणविशो भवति धिति प्रत्यये परतः शेषं
पूर्ववत् । पाक्यम्, योग्यम्, भोग्यम् । वच् इत्यतो घ्यण् ।

८०८ । वाक्यार्थनिंदायावदायं नास्ति । ४ । १ । १७२ ।
वाक्यादयः शब्दाः कृतकृत्यादयो नास्ति निपात्यन्ते । वाक्यम्
अन्यत्र वाच्यम् । पच्सिच् इत्यतो घ्यण् ।

८०९ । द्यण्यावश्यके । ४ । १ । १७६ । आवश्यके
द्यणि कृत्वं न भवति । अवश्यस्य भाव आवश्यकम् । मयूरव्यं-
सकादय इति समासः । लुग्यप्यवश्यम् इति मलोपः ।
अवश्यपाठ्यम्, अवश्यसेच्यम् ।

८१० । निप्राद्युजः शकि । ४ । १ । १७७ । निप्राभ्यां
परस्य युजः शक्यर्थे गन्धमाने द्यणि कृत्वं न भवति ।
नियोज्यः, प्रयोज्यः, शकीति किम् ? नियोज्यः, प्रयोज्यः ।

८११ । भुजोद्भौ । ४ । १ । १७८ । भुजोऽयर्थे
द्यणि कृत्वं न भवति । भोग्य ओदनः । अदाविति किम् ?
भोग्यः कम्बलः ।

८१२ । त्यज्यजः । ४ । १ । १७९ । त्यज्यजोः
द्यणि कृत्वं न भवति । त्याज्यम्, योज्यम् । लृच् छेदने,
पूस् पवने, भू इत्यतः—

८१३ । ओरावश्यके । ४ । ३ । ६२ । उवर्णान्ताद्धा-
तोरवश्यभावे योत्ये घ्यण् भवतीति घ्यण् । ओदौतोऽवाव्यीति
अवादेशः पश्चादाकारः । लाज्यम्, पाज्यम्, भाज्यम्,
लाज्यमवश्यम्, पाज्यमवश्यम्, भाज्यमवश्यम्, अवश्यला-

व्यम्, अवश्यपाव्यम्, अवश्यभाव्यम् । पूर्ववत्समासः
मलोपश्च ।

८१४ । तव्यानीयौ । ४ । ३ । ६७ । धातोस्तव्या-
नीयप्रत्ययौ भवतः । भवितव्यम्, भवनीयम् पुंसा, एधि-
तव्यम्, एधनीयम्, विद्वाद्भिरित्यादि । अभिभवितव्यः,
अभिभवनीयः शत्रुः । कर्तव्यः, करणीयः कटः । भर्तव्या, भर्-
णीया भूः । दातव्यम्, दानीयं घनम् । अस्तव्यम्, अदनी-
यम् फलम् । अतिशयितव्यः, अतिशयनीयः परः । वक्तव्यम्,
वचनीयम् हितमित्यादि । स्नाति तेनेति स्नानीयं चूर्णम् । पीयते-
ऽस्मै इति दानीयोऽतिथिः । समावर्ततेऽस्मादिति समावर्तनीयो
शुरुः । उद्वेजनीयो राजा । मोहयत्यात्मानं गुह्यत्यनेनारमेति वा
मोहनीयं कर्म । अवश्यलवितव्यम्, अवश्यलवनीयम्, अवश्य-
जेतव्यम्, अवश्यजयनीयम् । पूजयितव्यः, पूजनीयः, श्रोतव्यः,
श्रवणीयः, स्तोतव्यम्, स्तवनीयमित्यादि ।

८१५ । प्वच्चत्ताकिश्कश्शसियत्सहियजोऽय्वाऽसुवप-
रपलपापत्रपडिपदभचमुयः । ४ । ३ । ६८ । पवर्गान्तादजन्ता-
न्त्व तादिभ्यश्च धातुभ्यो यः प्रत्ययो भवति य्वादीन् ऋवर्णा-
न्तांश्च वर्जयित्वा । शपि आक्रोशे शप्यम् । हुलभप् प्राप्तौ
लभ्यम्, रमु क्रीडायाम् रम्यम् । हुदाञ् दाने—

८१६ । ये । ४ । २ । ८८ । आकारान्तस्य धातोः ये प्रत्यये
परे ईकारो भवति । पुनरक्ठित्येह देयम् । हुदाञ् धारणे च
धेयम् । माह् माने अनुमेयम् । आस्थेयम् । वा अवबोधने विज्ञेय-

म् । प्रहेयम् । ओदौतोवाऽन्धीति अन्, भव्यम्, हव्यम्, श्रव्यम्, लव्यम्, पव्यमित्यादि । चतेङ् चदेङ् याचने चत्यम् । तक् सहने तक्यम् । शकल्ल शकौ शक्यम् । शसू हिंसायां शस्यम् । यतङ् प्रयत्ने यत्यम् । पहि मर्षणे सत्ये सत्यम् । यजि देवपूजायौ यज्यम् । द्यादिप्रतिषेधः किम् ? शु मिश्रणे द्यन् याव्यम्, आहपूर्वस्य पुञ् अभिषेके इत्यस्य आसाव्यम् । ङुवपि बीजसन्ताने वाप्यम् । रप लप व्यक्तायां वाचि राप्यम्, लाप्यन् । व्रपूषि लज्जायाम् अपपूर्वः अपत्राप्यम् । डिप क्षेपे डेप्यम् । दभ इति धातुरप-
ठितः दाभ्यम् । यमू लमू जमू क्षमू अदने आहपूर्वः आचा-
म्यम् । कृ-कार्यम् । वृ तार्यम् ।

८१७ । गद्यद्वयमोऽनुपसर्गात् । ४ । ३ । ६५ । गद्य-
व्यक्तायां वाचि गदी हर्णे यम उपरमे इत्येतेभ्योऽनुपसर्गे-
भ्यो यो भवति । गद्यम्, मद्यम्, यम्यम् । अन्यत्र द्यन् निगा-
द्यम्, प्रमाद्यम्, आयाम्यम् ।

८१८ । चरः । ४ । ३ । ७० । चरेरनुपसर्गात् यो
भवति । चर्यम् ।

८१९ आहोऽगुरौ । ४ । ३ । ७१ । आहः परात्
चरेः यो भवति अगुरौ । आचर्यो वेशः । गुरौ ध्यन् आचार्यो
भट्टाकलङ्कः ।

८२० । वदः सुपः क्यप् च । ४ । ३ । ७४ । अनु-
पसर्गात् सुपः परात् यदतेः क्यप् चकाराद्यश्च । ककारोऽ-
क्लिङितिवि विशेषणार्थः । पकारस्तगर्थः क्यपिश्च्यदिस्त्व-

वचः कितीति इक् स्वकृतास्युक्तमिति समासः ब्रह्मवदि-
व्यम् ब्रह्मणा वा वदितव्यम् इति । कर्मणि भावे वा प्रत्ययः
ल्लोद्यम्, ब्रह्मवद्यम्, सत्यमुद्यते इति सत्योद्यम्, सत्यवद्यम् ।

८२१ । हस्याभूयं भावे । ४ । ३ । ७५ । अनुपसर्गात्
उपन्तात् परं हस्याभूय इति भावे क्यवन्तं निपात्यते । निपा-
नात् नकारस्य तकारः । हन्तेः स्त्रीभावे ब्रम्हणो हतिः ब्रम्ह-
त्या । पूर्ववत् समासः । एवं अश्वहत्या । भयतेर्नपुंसकभावे
ब्रम्हणो भावे भयनमिति ब्रम्हभूयंगतः एवं देवभूयंगतः ।

८२२ । शास्त्रुञ्जुपस्तेत्यृदुपान्त्यादनृचकृपचृतः ।
१ । ३ । ७९ । शासादिभ्यः ऋच्-कृपि-चृति-वर्जितेभ्यश्च
ट्टकारोपान्त्येभ्यः क्यप् भवति । शास् अनुशिष्टौ ।

८२३ । शासः किङ्त्सङ्गहलीत् । ४ । १ । २४० ।
शासोधातोः अङि किङ्कति प्रत्यये च उपान्त्यस्य इकारो भवति
शास्यसीत्यादिना पत्वम् । शिष्यम् । धृष् वरणे प्राङ्पूर्वः ।

८२४ । न्हस्वस्य तक् पिति कृति । ४ । १ । ४२ ।
ह्रस्वस्य पिति कृति परे तगागमो भवति । प्रावृत्त्यम् । दृढ-
तादरे आदृत्यम् । जुषैह प्रीतिसेवनयोः जुष्यम् । षुष् स्तुतौ
जुष्यम् । इण् गतौ इत्यम् । इक् स्मरणे अधि-
र्वः अधीत्यम् । एतीत्युभयोरपि ग्रहणम् । वृत्तून् वर्तने वृत्यम् ।
धून् अधून् शब्दकृत्सायाम् ऋध्यम् अर्ध्यम् । अनृच्क्त्पचृत
ति किम् ? ऋचः अर्च्यम् । कल्पौह सामर्थ्ये आरादेशे च
पौ कृपिटादेर्विचि लत्वम् । कल्प्यम् । चृतै हिंसामन्थनयोः

अत्यमिति ध्यणेव । इत्यादि ध्यवजन्तमुदाहरणीयम् । ण्वुत्र-
 ञिह्वादिभ्यश्च इति ण्वु तृच् अच् इत्येते प्रत्यया भवन्ति ।
 ते च कृल्लोतुंत्वामिति कर्तरि भवन्ति । णकारो णिण्यस्या
 इत्याकारार्थः अकारः अचीति विशेषणार्थः ।

८२५ । वोस्कः । २ । ३ । ३४ । वु इत्येतस्य प्रत्ययस्य
 अक इत्यादेशो भवति । एङ्गरादेशे कृते आकारः भावकः,
 भविता, भवः । कारकः, कर्ता, करः । नायकः नेता नयः ।
 लिह आत्वादने लेढा लेहकः लेहः । श्लेषकः श्लेषा
 श्लेषः इत्यादि ।

८२६ । त्याऽयदाद्यतः । । । । त्यप्रत्ययान्तस्य
 यदादिवर्जितस्य च योऽकारः तस्यानितप्रत्ययावयवे ककारे
 आङ्परं परतः नित्यमिकारो भवति न चेत्स आङ् सुपः परो
 भवति । भाविका, भवित्री, नायिका, नेत्री, भावकम्, भवितृ,
 कारकम्, कर्तृ, हारकः हर्ता हरः । शक्प्रच्छीत्यादिना इह-
 प्रतिषेधः । शकल शकौ, प्रच्छ झीप्सायां मश्चभ्रजेत्यादिना प-
 त्वं ण्वुत्वंच । प्रष्टा । विदि विचारणे, विदि सप्तायां, विद्वल्न्
 लाभे इत्येतेषां वेत्ता । इन हिंसागत्योः हन्ता । वस निवासे वस्ता ।
 परल्ल अदने अदादेशः घस्ता, पाता, जेता, स्तोता इत्यादीनां
 यलादेरिट् भवत्येव । दुओदिव गतिवृद्धयोः श्वयिता । भिन्
 सेवायां श्रयिता । डीङ् विहायसागतौ ढयिता । कु रु डु धु
 शब्दे रविता क्षयिता । क्षु तेजने क्षणविता । स्तु स्रवणे प्रस्त-
 यिता । नु स्तुतौ नविता । यु मिश्रणे यविता । ऊत्-लविता, पविता ।

वृ षरिता, षरीता, प्रावरिता, प्रावरीता । ऋन्-तरिता, तरीता ।
 मुरिसिचिपयाञ्च इति इट्प्रतिषेधः । मुच्छ मोक्षणे मोचकः
 मोक्ता । रिचृष् विरेचने रेचकः, रेक्ता । पिचि क्षरणे सेक्ता,
 सेचकः । चिचृष् पृथग्भावे, विवेक्ता । डुपचिप् पाके पाचकः,
 पक्ता । यच् परिभाषणे ब्रूयादेशो वा, पाचकः यक्ता । भ्रस्मस्स्युय-
 विनित्यभुरुभाज्जः इति इट्प्रतिषेधः भस्जी पाके,

८२७ । अस्त्रसोऽट् । ४।२।९५ । भ्रस्जि इत्येतस्य
 यो रसितिभागः तस्य स्यश्चिप्रत्यये विषये अरादेशो वा भवति
 भर्जकः, भ्रज्जकः । संयोगस्यादिस्कोर्लुगिति सकारस्य लुक्
 मध्येत्यादिना पत्वं ण्दुत्वंच भ्रष्टा, भर्ष्टा । डुमस्जौ शुद्धौ नड्मस्ज-
 सोर्नभिति सकारस्य नकारः मङ्क्ता । सृजि विसर्गे इति
 दिवादितुषाद्योर्महणम् । सृज्जृह्णां जत्पकित्यम् मष्टा । युजि स-
 माधौ, युजृब् योगे इत्युभयोरपि ग्रहणम् योक्ता । यजि देव-
 पूजादौ ऋषेत्यादिना पत्वम् यष्टा । विजृब् पृथग्भावे विवेक्ता ।
 णिजृब् शौचपोषणयोः नेक्ता । त्यज हानौ त्यक्ता । मुजो कौटिल्ये
 भुज पालनाभ्यवहारयोरपि ग्रहणम् भोक्ता । रुजो भङ्गे रोक्ता ।
 भजि सेवायाम् भक्ता रभसस्वान्ज इतीट्प्रतिषेधः । रंजि रागे
 रङ्क्ता । भञ्जो आमर्दने भङ्क्ता । पञ्ज संगे सङ्क्ता । प्वञ्जि
 सङ्गे स्वङ्क्ता ।

८२८ । अमुनुतुस्कन्भिच्छित्तिश्रपसदादः । ४।२।१८० ।
 इतीट्प्रतिषेधः । अद भक्षणे अक्ता । सुदब् संपेये क्षोक्ता ।
 पुद क्षेपे नोक्ता । बुदि व्यथने तोक्ता । रुन्द गतिमापणयोः

शक्ता । भिदब् विदारणे भेत्ता । सद्दल शतने शक्ता । पदि
 गतौ प्रविपत्ता । पदल विशरणगत्यवसादनेषु सक्ता । हदि
 पुरीषोत्तमर्गे हक्ता । पन्नासायुबुक्रुशुरुशुङ्गादः इति इद-
 प्रतिषेधः । बन्ध बन्धने बन्धा । जश्त्वेन दकारः । राध धृद्धावेव,
 राध साध संसिद्धौ इत्युभयोरपि ग्रहणम्, राद्धा, साद्धा ।
 युधि संप्रहारे योद्धा । बुध अवगमने बोद्धा । धुघी मनी ज्ञाने
 इत्युभयोरपि ग्रहणं बोद्धा । क्रुध कोपे, क्रोद्धा । शुध शोके शोद्धा ।
 रुधुब् आवरणे रोद्धा । क्षुध-बुभुक्षायाम् शोद्धा । व्यध ताडने
 व्यद्धा । आवलिलुक्षिच्छुरदृष्टवतिसतात्पः इति प्रतिषेधः ।
 आप्ल व्याप्तौ आप्ल लम्बने इत्युभयोरपि ग्रहणम् आप्ला ।
 ह्रुवपि बीजसन्ताने वप्ता । लिपि उपदेहे लेप्ता । छुल्लब्
 छेदने लोप्ता । क्षिप प्रेरणे क्षिपि प्रेरणे इति विधावित्तुदाद्यो-
 ग्रहणम् क्षेप्ता । छुव स्पृश स्पर्शने छोप्ता । गम्ल सृष्ट गतौ ।

८२९ । वृत्तृप्सृपृकृषिस्पृशृमृशो वा । ४ । २ । १९५ ।

टप्, टप्, सृप्, कृप्, स्पृश्, मृश् इत्येतेषां किति जलादौ
 प्रत्यये अमागमो वा भवति । इति पक्षे अमागमः । सप्ता,
 सप्ता । निष्पृष् शये स्वप्ता । तिपृड् छिपृड् क्षरणे तेषा । शपि
 आक्रोशे सप्ता । धूप तप सन्तापे यरलाद् इतीदृप्रतिषेधः
 यम मैथुने यन्धा । रमि रामस्ये, आरब्धा । दुलभप् प्राप्तौ लब्धा
 रयनगान्मः इतीदृप्रतिषेधः । रमि क्रीडायाम् रन्ता । यम उ-
 परमे यन्ता । णम प्रहृत्य नन्ता । 'दन्टलिबिस्पृमृदिरुकुरेः शः
 इतीदृप्रतिषेधः । दंश दशने दंष्ट्रा, दृश्टृ प्रेक्षणे द्रष्टा । लिश लिप गतौ

लेष्टा । यिश प्रवेशने प्रवेष्टा । छुप, स्पृश स्पर्शने स्पृष्टा, स्पर्ष्टा ।
 मृश भामर्शने, आमृष्टा, आमर्ष्टा । दिशि अनिसर्जने देष्टा । कश,
 रिश हिसांयाम् रेष्टा, रोष्टा । क्रुश आह्वानरोदनयोः क्रोष्टा ।
 शिशुद्विरियकृपिवितुशोः य इति इट्प्रतिषेधः । शिष्ट विक्षेपणे
 शेष्टा । छुप शोषणे शोष्टा । छिप अमीतौ छेष्टा । त्विपि क्षीप्तौ
 स्वेष्टा । कृषि विलेखने इत्युभयोरपि ग्रहणम् कष्टा, कर्ष्टा । विष्ट
 संचूर्णने पेष्टा । त्रिपू, विपू, मिपू, पृपू, वृपू उश्च सेचने, विष्ट
 व्याप्तौ, विप प्रयोगे इति त्रयाणां ग्रहणम् । वेष्टा । तुष तुष्टौ,
 तोष्टा । दुष वैकृत्ये दोष्टा । घनगिदुरुदिलिदाद् टः इति इट्प्रतिषेधः
 षहि प्रापणे अतः हः इति ढकारः । अष इति तकारस्य धकारः ।
 प्लुषेन तस्य ढकारः । द्रोहीति पूर्वढकारस्य लुकि सहिवहो-
 स्योरित्यकारस्य ओकारः वोढा । णहि वन्त्रने, महो घ इति हका-
 रस्य धकारः तत भट्वादि नद्धा । मिह सेचने मेढा । दुहि प्रपू-
 रणे दादेरेधादेर्घः इति चकारः ततः भट्वादि दोग्धा । रुह
 बीजजन्मति प्रादुर्भावे आरोढा । दिहि उपदेहे देग्धा । छिदि
 आखादने लेढा । दह भस्मीकरणे दग्धा । शिवघ्नन्मिथिद्विषि-
 पुषः श्यात् इतीट्प्रतिषेधः । त्विधा गात्रप्रश्ररणे स्वेत्ता । वुधि
 मनि ज्ञाने मन्ता । विधू संग्रहौ सेद्धा । श्लिष आलिङ्गने आ-
 श्लेष्टा । पुष पुष्टौ पोष्टा ।

८३० । गाडुटाड्डिद्वज्जि । ४ । १ । १४४ । गाड्
 इत्येतस्य कृटादीनां च घातूनां ङिति प्रत्यये ङिद्वन् द्विती-
 ये कार्यं भवति । संकुटिता, संकोटकः, उत्पुटिता, उत्पोटकः ।

८३१ । इटि विजः । ४ । १ । १४५ । विजेर्धातो-
रिडादौ प्रत्यये क्त्वायं भवति । उद्विजिता ।

८३२ । घ्नोनस्तोऽग्निने । ४ । १ । २३८ । हन्तेः
क्विण्शुबर्जिते क्विणिति नकारस्य तकारो भवति ।

८३३ । हो घः । ४ । १ । २३९ । हन्तेर्ङिणिति हकारस्य
पकारो भवति । घातक, हन्ता । आतोयमिति यम् दायकः,
दाता । विधायकः, विधाता, अवसायकः, अवसाता, गायकः,
गाता ।

८३४ । मजन्यघोऽयंरंनंगंवकंचमः कुब्जौ । ४ । १ ।
२३६ । सान्तस्य यमादिवर्जितस्य घातोः जनिबध्यो-
ऽपान्त्याकारस्य कृति औच क्विणिति आकारो न भवति ।
शमकः शमिता, दमक, दमिता, जनकः, जनिता, बधकः
बधिता ।

८३५ । जभोऽचि । ४ । २ । १९९ । जभो घातो-
रजादौ प्रत्यये नम् भवति । जंभकः, जंभिता ।

८३६ । रधः । ४ । २ । २०० । रधो घातोऽरजादौ
प्रत्यये नम् भवति । रधाद्यौदिद्ध्व इति पक्षे इट् ।

८३७ । नेटथलिटि । ४ । २ । २०१ । रधः इडा-
दावलिटि नम् न भवति । रधिता ।

८३८ । रमः । ४ । २ । २०२ । रमो लिङ्बर्जितेऽ-
जादौ प्रत्यये नम् भवति । आरंभकः ।

८३९ । लमः । ४ । २ । २०३ । लभो लिङ्बर्जितेऽ-

जादौ प्रत्यये नम् भवति । लम्भकः ।

८४० । सहलुमेच्छरुपरिपस्ति । ४ । २ । १६२ ।
सहादिभ्यस्तकारे परे वलादेश्येऽलः प्रत्ययस्य इड् वा भवति ।
सहिता, लोभिता, एषिता, रोषिता रेषिता । इडभावे सोढा
ढत्वादि पूर्ववत् ।

८४१ मृजुः । ४ । १ । २३२ । मृजेर्धातोः
ऋवर्णस्य स्थाने योऽकारस्तस्य आकारो भवति । सम्मार्ष्टा,
सम्मार्जिता, सम्मार्जक इत्यादि । बोभूयकः बोभूयिता, पाप-
चक्रः, पापयिता । णिलुक् भावकः भावयिता, कारकः, का-
रयिता, बुभूयकः, बुभूयिता इत्यादि । ऊद्गुलमिति । पादाभ्यां
द्वियते इति पादहारकः । गले घुप्यते इति गलेचोपकः ।
हलतः सप्तम्याः इति सुपोऽल्लुक् । इत्यादि नेयम् ।

८४२ । नन्द्यादिभ्योऽनः । ४ । ३ । ८६ । नन्द्या-
दिभ्यः अन् प्रत्ययो भवति नन्दयतीति नन्दनः णिलुक् नाशनः
मदनः । घटादिः “ऊद्गुपोणी” इत्युकारः दूषणः, साधनः,
वर्द्धनः, शोभनः, रोचनः, अत्र ण्यन्त्येभ्योऽनः सहनः, तपनः
इत्यादि ।

८४३ । गृहादिभ्यो णिन् । ४ । ३ । ८७ । गृहादिभ्यः
णिन् प्रत्ययो भवति गृह्णातीति ग्राही, उद्गासते इत्युद्गासी,
तिष्ठतीति स्थायी, मन्त्रयतीति मन्त्री, सम्मर्दतीति सम्मर्दी
इत्यादि ।

८४४ । ज्ञाकृगृग्रीगुपान्त्यात् कः । ४ । ३ । ९४ । ज्ञादि-

भ्य इगुपान्त्येभ्यश्च धातुभ्यः कप्रत्ययो भवति । इटि चातो लुगित्याकारस्य लुक् जानातीति क्षः । कृ विश्लेषणे अन्त्यो-
पान्त्यर्ताभिरिति इर् किरः । गृ निगरणे—

८४१ । ग्र'डचि । ४ । २ । २५७ । गृ इत्यस्य धातोः
विहितेऽजादौ प्रत्यये परे रेफस्य लो वा भवति । गिरतीति गिरः,
तिगिलः । ग्रीन् तर्पणे ग्रीणातीति ग्रियः, लिख अक्षरविन्यासे
विलिप्तः, बुधः, युधः इत्यादि ।

८४६ । उपसर्गादातोऽनिक् । ४ । ३ । ९५ । उपसर्गात्प-
रादाकारान्ताद्धातोः कप्रत्ययो भवति इक् चात्र न भवति ।
प्रस्थः, ग्लै हर्षक्षये सुग्लः, म्लै गात्रक्षये सुम्लः । अनिगिति कि-
म् ? ह्येन् स्पर्धाया वा प्रहः । इव्यादिस्थादिना इग् न भवति ।
व्या वयोदानौ प्रथ्यः । तत्रवशिष्यचीत्यादिना इक् न भवति ।

८४७ । सहादिग्रहाद्वा । ४ । ३ । ९९ । सहादिभ्यः प्रहेश्च
धातोरनुपसर्गात् णो वा भवति । सहः साहः पक्षे अच् । रमः
रामः, बुधः, धोधः, ब्वल, ब्वाल, बलः, चालः, महः, माहः ।

८४८ । इयात्तन्व्यधासुसस्त्रवसावन्हतीणश्चस । ४ ।
३ । १०० । इयैड आदन्तात् तनादिभ्यश्च णो भवति ।
इयैङ् गतौ आतो यमिति यम् अवश्यायः, प्रतिश्यायः, दायः,
ग्लायः, म्लायः, तानः, चत्तानः, व्याधः । सु गतौ आस्त्रावः,
संस्त्रावः, षो अन्तर्कर्मणि अवमायः, अवहारः, अत्यायः,
श्वासः ।

८४९ । आशिपि बुन् । ४ । ३ । १०१ । अभीष्टस्य

प्रार्थना आशीः तस्यां धातोर्वुन् भवति जीवतादित्याशास्य-
मानो जीवकः, नन्दकः, भवकः । नकारः इच्छापूर्वमोक्षीत्
क्याड्यसुषः इति पर्युदासार्थः तेन त्यागदायतः इतीत्यं न भ-
वति । जीवका, नन्दका, भवका । कर्मणोऽणित्यण् कुम्भं करोती-
ति कुम्भकारः, नगरकारः, काण्डलावः, वेदाध्यायः, चर्चापा-
ठः, छत्रधारः, द्वारपालः इत्यादि । कुम्भकारी, नगरकारी
इत्याद्यपि ।

८५० । आतोऽह्वावामोऽद् । ४ । ३ । ११३ । कर्मणः
परात् व्हावामावर्जितादाकारान्तात् अनुपसर्गाद्वातोः द्विदकार-
प्रत्ययो भवति । अणोऽपवादः । गोदः कम्बलद्, तनुत्रम्, स-
र्वज्ञः, क्षितिपः, ब्रह्मज्यः, अव्हावामा इति किम् ? स्वर्गव्हायः,
तन्नुवायः, धान्यमायः । अनुपसर्गादिति किम् ? गोसन्धायः ।

८५१ । आशिपि घ्नः । ४ । ३ । ११८ । आशिपि ग-
म्यमानायां कर्मणः परात् हन्तेरद् भवति । तिमि मध्यादित्या-
शंसितः तिमिहः, शत्रुहः, पापहः ।

८५२ । अभनुष्ये टक् । ४ । ३ । ११९ । कर्मणः प-
रात् हन्तेरभनुष्ये कर्तरि टक् भवति । वातं हन्ति शमयतीति
वातघ्नमाविकं क्षीरम् । “ गमूहन्जनरत्नघसोऽनड्यचि-
लुक् किङ् ” इति अल्लुक् । पित्तघ्नं माहिपं पयः । इलेष्मघ्नः
कटुकः । शशं हन्ति मारयतीति शशघ्नी शकुनिः । टित्वाद् डी
जायां हन्तीति जायाघ्नः तिलकालकादिः, पतिघ्नी पाणिरेखा ।

८५३ । जायापतेर्लक्षणे । ४ । ३ । १२० । जाया-

तिभ्यां कर्मभ्यां परात् हन्तेर्लक्षणवति कर्तरि मनुष्ये टक् प्रत्य-
यो भवति । लक्षणे शुभाशुभसूचकं शरीरस्थं किञ्चित्तिल-
कालकादि । जायाधनः ग्राम्दणः येन तिलकालकादिना लक्षणेन
जायां हन्ति तद्युक्त इत्यर्थः । एवं पतिघ्नी कन्या ।

८५४ । हेतुतच्छीलानुकूलेऽशब्दश्लोककलहगाथावैर-
चाटुसूत्रमन्त्रपदात् । ४ । ३ । १३३ । हेतुरैकान्तिकं कार-
णम्, तच्छीलः तत्सवभावः अनुकूलः आराध्यचित्तानुवर्ती
शब्दादिवर्जितात् कर्मणः परात् कृनो हेत्वादिषु कर्तृषु टो
भवति । यश्च एव एकान्तेन करोतीति यश्चकरी विद्या, शोक-
करी कन्या, कुलहरं धनम्, तच्छीलेषु पूजाकरः, शस्त्राकरः,
अनुकूले शेषणकरः, वधनकरः । शब्दाविप्रतिषेधः किम् ?
शब्दकारः, श्लोककारः, कलहकारः, गाथाकारः, वैरकारः,
चाटुकारः, सूत्रकारः मन्त्रकारः, पदकारः ।

८५५ । कर्तुः इत्यः । ४ । ३ । १४६ । कर्मणः परात्
मन्यतेः श्लो भवति, प्रत्ययार्थः कर्तव्यं चेत् कर्म भवति । शित्वात्
दिवादिभ्यः श्य इति श्यः, शित्वात् मम्, पण्डितमात्मानं
मन्यते इति पण्डितमन्यः, सर्वज्ञमन्यः ।

८५६ । गमः खखड्ढाः । ४ । ३ । १५९ । सुवन्तात्
परात् गमेः खखड्ढाः प्रत्यया भवन्ति बहुलम् ।

८५७ । खित्यरुर्दिपतश्चानव्ययस्य २ । २ । ७८ ।
अनव्ययस्याजन्तस्य अरुस्त्विपतोश्च खिदन्त उत्तरपदे मम्
भवति । सुतं गच्छतीति सुतंगमः, गुरंगमः, भुजेन भुज इव

गच्छतीति वा भुजंगमः, प्लवंगमः, मितंगमः, अमितंगमा
हस्तिनी, हृदयंगमा वाचः । खड्गं तुरंगः, प्लवंगः, भुजंगः,
पतंगः, अन्तंगः, अत्यन्तंगः अध्वंगः, दूरंगः, पारंगः, सर्वंगः,
प्लवंगः, पतंगः, अन्तंगः, अत्यन्तंगः, अध्वंगः, दूरंगः,
पारंगः, सर्वंगः, सर्वत्रंगः, पन्नंगः, आमंगः, ख्यगारंगः, गुरुत-
रंगः । बहुलाधिकारात् यथाप्रयोगदर्शनं व्यवस्था ।

८५८ । विहायसो विहश्च । ४ । ३ । १६० । विहा-
यसः सुवन्तात् परात् गमेः खलङ्गा भयन्ति विहायसश्च
विहादेशः । विहायसं गच्छतीति विहंगमः, विहंगः, विहगः ।

८५९ । उरगः । ४ । ३ । १६१ । उरस्सञ्ज्ञात्
गमेः ङः सल्लुक्च निपात्यते, उरसा गच्छतीति उरगः ।

८६० । सुगदुर्गमाधारे । ४ । ३ । १६२ । सुग दुर्ग
इत्याधारे ङप्रत्ययान्तौ निपात्येते । सुखेन गम्यते तस्मि-
न्निति सुगो वेशः, दुःखेन गम्यते तस्मिन्निति दुर्गो वेशः ।

८६१ । स्थः कः । ४ । ३ । १७१ । सुवन्तात् परात्
तिष्ठनेः को भवति । समे तिष्ठतीति समस्थः, विपमस्थः ।

८६२ । गोऽम्बाम्बसञ्ज्ञापद्वित्रिभूम्यग्निमज्जिपुञ्जि-
शेकुशङ्कुक्कहस्युवर्हिर्दिविपरमेः ष्ठः । २ । २ । १४५ ।
गवादिभ्यः परस्य स्थ इत्युत्तरपदस्य ष्ठ इति निर्निपात्यते ।
गोष्ठम्, अम्बाष्ठः, अम्बष्ठः, सव्यष्ठः, अपष्ठः, द्विष्ठः, त्रिष्ठः,
भूमिष्ठ, अग्निष्ठः, मज्जिष्ठः, पुञ्जिष्ठः, शेकुष्ठः, शङ्कुष्ठः, कुष्ठः,
अङ्गुष्ठः, वर्हिष्ठः, दिविष्ठः, परमेष्ठः । अत एव निपातनादश्लुक् ।

८६३ । मूलविभुजादयः । ४ । ३ । १७४ । मूल-
विभुजादयोऽनियतार्थधातूपपदाः कप्रत्ययान्ता यथाशिष्टम-
योगं साधयो वेदितव्याः । मूलानि विभुजतीति मूलविभुजो
रथः । नखान् मुञ्चन्तीति नखमुचानि धनून्वि । काकेभ्यो
गूहितव्याः काकगुहास्तिलाः । कौ मोदते इति कुमुदम् । द्वा-
भ्यां पिबतीति द्विपः, अनेरुपः, कच्छपः, पादपः । धर्माय
प्रददातीति धर्मप्रदः, कामप्रदः, स्वर्गप्रदः, शास्त्रं प्रजानातीति
शास्त्रप्रहः, आगमप्रहः इत्यादि ।

८६४ । विण् भजः । ४ । ३ । १७५ । सुबन्तात् परान्
भजेः विण् प्रत्ययो भवति । णकारो णित्कार्यार्थः इकार
उच्चारणार्थः । चकारः विण्किपोः साम्यार्थः । तेनेह क्विप्
न भवति अर्द्धं भजतीति अर्द्धभाक्, पादभाक्, प्रभाक् ।

८६५ । स्पृशोऽनुदकात् क्विप् । ४ । ३ । १७६ । सुपः
स्पृशः क्विप् भवति नोदकात् । स सर्वोऽप्रयोगी कित्वावरे-
णभावः, पकारस्तगर्थः, इकार उच्चारणार्थः, चकारो विण्-
किपोः साम्यार्थः । घृतं स्पृशतीति घृतस्पृक् । अनुदुदित्यादिना
कुत्वम् । मन्त्रेण स्पृशतीति मन्त्रस्पृग् मन्वनृक्चनिब्विच्च
दृश्यते इति मनादयः प्रत्यया भवन्ति । सुष्ठु शृणातीति
सुशर्मा, न्यगिति दीर्घः न लुक् । सुष्ठु तरतीति सुतर्मा, शृणाति
दुःप्रमिति शर्म सुखम् । वृणाति शरीरमिति वर्म तनुप्रम्,
दिनोति व्यवहारमिति हेम सुवर्णम्, ददातीति दाम । दृशि-
ग्रहणात् निरुपपदादपि प्रत्ययः, विजायते इति विजावा

“ वन्यनुनासिकस्याः ” इति नकारस्याकारः। एवमग्रे गच्छतीति
 अग्रेगाया । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति अश्लुक् । कनिष्-
 पकारस्तगर्थः, कित्वादेडभावः, इकार उच्चारणार्थः प्रातरेतीति
 प्रातरित्वा, करोतीति कृत्वा, व्यायतीति धीवा, व्यायते इति
 धीवा । ध्ये चिन्तायाम् । स्वायैद् ओप्यायैद् वृद्धावित्यनयोः
 दृशिप्रहणात् साचो यञ् इक् “ दीर्घोचोवः ” इति दीर्घः ।
 विच् विशतीति वेद् सर्वोऽप्रयोगी, इकार उच्चारणार्थः चकार
 पूर्वयत् चकारः पूर्वाचार्यानुग्रन्धः, तस्मैदोषादानं तत्संयन्धि
 किञ्चिद्विहाश्रीयते इति सूचनार्थः एडि पत्यजइत्वे वेद्
 रिशित्यस्य रेद्, जागर्तेर्जागः । शुभमित्यग्न पूर्वस्य शुभं यातीति
 शुभंया, कीलाल पिद्यतीति कीलालपाः, क्विप् अन्तरिक्षं
 सीदतीति अन्तरिक्षसत् । एव प्रसत्, उपसत् । पूष् प्राणिगर्भ-
 विमोचने अण्ड सूते इत्यण्डसूः, सतसूः, प्रसूः, मित्र द्वेष्टीति
 मित्रद्विट्, जगत्त्वेन ङकारः, प्रद्विट्, द्विट्, मित्राय दुहतीति
 मित्रधुक्, प्रधुक्, गां दोग्धीति गोधुक्, कामधुक्, प्रधुक्,
 अश्नं युनक्ति युज्यते इति वा अश्वयुक्, युजि समाधौ प्रयुक्
 युजीति पूर्वयत् । विद् ज्ञाने विवि विचारणे तत्त्वं वेत्ति जा-
 नाति, विन्ते विचारयति वा तत्त्ववित्, प्रवित्, विदन्ति
 विद्यन्ते वा विदः तेषां वरः विदावरः, काष्ठ भिनत्तीति
 काष्ठमित्, प्रमित्, भित्, तमश्छित्, भवच्छित् शत्रु जयतीति
 शत्रुजित्, प्रजित्, प्रसेनजित् । तक् छिद्, विराद्, सम्राट्
 राजराट्, मित्रभूः, प्रतिभवतीति प्रतिभूः । यो धनिकाधमर्णः

योरन्तरे तिष्ठति स प्रतिमूरित्युच्यते । उल्लासत्, पर्णध्वत्, प्राङ्, सभ्यङ्, ऋत्विक्, वधृक्, परित्राडिति निपातनात् द्वित्वे कुत्वे दृशिप्रद्वणं प्रयोगानुसरणार्थम् ।

८६६ । त्यदाद्यन्यसमानात् गौणाद् दशेराप्ये किक-
द्वसाः । ४ । ३ । १८० । त्यदादेरन्यशब्दात् समानशब्दाच्च
गौणादुपमानमृतेः सुपन्तात् परात् दशेर्धातोः आप्ये कर्मणि
क्वि-कट्-कसा इत्येते प्रत्यया भवन्ति । स्य इव दृश्यते इति
कर्मणि क्विः स सर्वोऽप्रयोगी कित्वादरभावः इकार उच्चा-
रणार्थः षकारस्तान्यार्थः स्वकृतास्युक्तमिति समासे लोः
श्लुचि आद्यदृग्दृश इत्यादिना आकारः त्यादृक्, त्यादृशौ,
त्यादृशः “ टिट्ठण्टे ” इत्यादिना ली त्यादृशी । ब्रश्चभ्रजे-
त्यादिना पकारे पढः कस्सीति पकारस्य ककारः त्यादृक्षः ।
य इव दृश्यते इति यादृक्, यादृशः, यादृशी, यादृक्षः । स
इव दृश्यत इति तादृक्, तादृशः, तादृशी, यादृक्ष इत्यादि ।
अन्य इव दृश्यत इति धन्यादृगित्यादि । समान इव दृश्यत
इति सदृगित्यादि । सस्मानस्य धर्मादिषु चेति समानस्य स
इत्यादेशः ।

८६७ । कर्तुर्णिन् । ४ । ३ । १८१ । कर्तृधाचिनो
गौणात् सुपन्तात् धातोर्णिन् भवति षट् इव क्रोशतीति
षट्क्रोशी, स्वांक्षरावी, रातभरावी, लरनदी, सिहनदी ।

८६८ । शीलेऽजातेः । ४ । ३ । १८२ । शीलेऽर्थे
वर्तमानाद्धानोः सुपन्ताद्जानियाचिनः परात् णिन् भवति ।

यत्र फलनिरपेक्षः स्वभावेनैव प्रवर्तते स क्रियाविशेषः
शीलम् । उष्णं भुङ्क्ते तच्छीलश्चेति उष्णभोजी, शीतभोजी,
उदात्तरन्ति तच्छीलाश्चेति उदात्तारिण्यः, प्रत्यासारिण्यः,
प्रस्थायी, प्रतिबोधी, प्रयायी ।

८६९ । व्रताभीक्ष्ण्ये । ४ । ३ । १८३ । सुवस्तात्
परात् धातोः व्रते आभीक्ष्ण्ये च गम्यमाने णिन् भवति ।
शास्त्रचोदितः प्रोक्तो वा नियमः प्रवृत्तिनिरोधः शयनभोजनादेः
क्रियाविषयान्तरात् व्यावर्तमानं तद् व्रतम्, पुनः पुनर्यद् भवति
तत् अभीक्ष्णं तस्य भावः आभीक्ष्ण्यम् । पार्श्व एव शेते पार्श्व-
शायी, स्थण्डिल एव शेते स्थण्डिलशायी, अश्राद्धमेव भुङ्क्ते
अश्राद्धभोजी, अलवणभोजी । आभीक्ष्ण्ये-कषायमभीक्ष्णं
विषयतीति कषायपायिनो गान्धाराः क्षीरपायिण उशीनराः
सौबीरपायिणो वास्हीकाः ।

८७० । जनोऽनौढः । ४ । ३ । १९७ । कर्मणः परा-
दण्यनुपूर्वाजनेः भूतेऽर्थे ङो भवति । अणोऽपवादः । पुमां-
समनुजाता पुमनुजा, स्त्र्यनुजा, अकर्मका अपि धातवः
सोपसर्गाः सकर्मका भवन्तीति जनेः सकर्मकत्वम् ।

८७१ । सप्तम्याः । ४ । ३ । १९८ । सप्तम्यन्तात् जनेः
भूतेऽर्थे ङो भवति । उपरसे जाता उपरसजः “हलतः सप्तम्याः”
इत्यश्लुक् । अप्सु जातम् अप्सुजम्, सरसिजम् ।

८७२ । अजातेः पञ्चम्याः । ४ । ३ । १९९ । पञ्चम्य-
न्तादजातिवाचिनः जनेः ङो भवति । बुद्धेर्जातः बुद्धिजः,

संस्कारजः, शोकजः, दुःखजः ।

८७३ । कचित् । ४ । ३ । २०० । अन्यस्मिन्नपि विषये हो भवति लक्ष्यानुसारेण । किंजातेन किंजः, अलंजातेन अलंजः द्वौ धारौ जन्मनोपनयेन च जातो द्विजः, न जातः अजः, अविजः, उपजाः, परिजाः, केशजाः, प्रजाः, अनुजः, स्त्रीजमनृतम्, प्राक्षणजः पशुबंधः, क्षत्रियजं युद्धम्, अदूभ्यो जातमञ्जम् । अन्यस्मावपि धातोर्भवति, वरमाहन्ति वराहः, परिखाता परिखा, आखा, उपखा, अटत्यततीति वा अः, कायति कौति क्वति वा कः । खनति खन्यते वा खम्, भातीति भम् ।

८७४ । भस्मादयः । ४ । ३ । २०३ । भस्मन्नादि-शब्दाः मन्नादिप्रत्ययान्ता भूतेऽर्थे साधवो वेदितव्याः । भस भर्त्सनदीप्तयोः भसितं तदिति भस्म, परितं तन्नेति चर्म, मृत्तं तन्नेति वर्त्म ।

८७५ । कृक्कवत् । ४ । ३ । २०४ । धातोर्भूतेऽर्थे वर्तमानात् कृक्कवत् प्रत्ययौ भवतः । “साप्यानाप्यात्कृक्” इत्यादिना कर्त्रपवादेन साप्यात् कर्मणि भवत्यनाप्याद्वावे ‘कृक्’ कवतुस्तु कर्तरि । ककारः कित्कार्यार्थः उकार उगित्कार्यार्थः । कृतः, कृतवान्, शयितम्, शयितवान्, भूतम्, भूतवान्, भूतवती, नुतः, नुतवान्, नुतवती, णेरिक्केत्यादिना णेरुक् भावितम्, कारितम्, पाचितम्, गमितम्, जनितम्, रक्षितम् ।

८७६ । कयोः । ४ । २ । १४२ । निष्कृपः कयोः

इद् नित्यं भवति । निष्कृपितः निष्कृपितवान् ।

८७७ । न ङीयश्च्यैदिद्वेष्टऽपतः । ४ । २ । १४३ ।
ङीयश्चि इत्येताभ्यां ऐकारानुबन्धात् यत्र कचित् विकल्पिते-
ष्टश्च धातोः कयोरिङ् न भवति पति वर्जयित्वा । ङीङ्
गतौ—

८७८ । कयोर्द्रव्यौदिस्त्रयत्यादेर्दस्य चामन्मूर्छः । ४ ।
१ । २४६ । दकारान्तात् रेफान्तात् श्यायतेरौदितः सूयत्या-
देश्च मन्मूर्छिबर्जितात् धातोः तकाराद्योः कयोरादेर्नकारो भव-
ति तत्संनियोगे पूर्वदफास्य च नकारः । डीनः, डीनवान् । श्य-
निर्देशादेधादेरिङ् भवत्येव । डयितः, डयितवान् । दुओश्चि
गतिवृद्धयोः ' इत्यादिस्वव्यञ्जः किति ' इति साचो यञ इक्
' दीर्घोऽचोऽवः ' इति दीर्घः शूनः शूनवान् । ओलस्यैङ्
ग्रीहे संयोगेति लुक् लग्नः, लग्नवान् । ओविजैङ् भयचलनयोः
उद्विग्नः, उद्विग्नवान् । वेष्टः—अपरद्धः, अपरद्धवान् । रभाद्यौ-
दिद्वौजः इति विकल्पितेदृत्वम्, ' रयनगान्मः ' इतीङ् न
भवति हन्मन्यमित्यादिना लुक् रतः रतवान् । यतः, यतवान्
नतः, नतवान्, गतः, गतवान्, सोढः, सोढवान् । हृपेल्लोम-
विस्मयप्रतिघाते इतीङ् न भवति हष्टः, हष्टवान् । गंहन्निङ्-
वृश्चिसो वा इति विकल्पितेदृत्वम् विज्रः, विज्रवान् ।

८७९ । आदितः । ४ । १ । १५२ । आदितो धातोः
कयोरिङ् न भवति । निमिदा स्नेहने मिज्रः, मिज्रवान् ।
निक्षिदा मोचने क्षिण्णः क्षिण्णवान् ।

८८० । ऋत्वादेः कृत्किनान्नोऽग्रः । ४ । १ । २४५ ।
 ऋकारान्तात् त्वादिभ्यश्च परयोः कृत्कृतोः क्तिनश्चादेर्नका-
 रादेशो भवति पू इत्येतद्वर्जयित्वा । “अन्त्योपान्त्यर्तामिरि-
 तीर् ” घातोर्जिगित्यादिना दीर्घः कीर्णः, कीर्णवान्, । कीर्णः
 कीर्णवान्, निशीर्णः निशीर्णवान् । “ कित्युक्श्च्यूर्णुवः ”
 इतीङ् न भवति लूनः, लूनवान्, दूनः दूनवान्

८८१ । हलो यञ् आतोऽध्याख्यः । ४ । १ । २४७ ।
 ध्याख्यावर्जितस्य घातोः हलः परात् यञः परो य आकारः
 तस्मात् परयोस्तकाराद्योः नकारो भवति । संस्त्यानः, सं-
 स्त्यानवान्, निद्राणः, निद्राणवान्, म्लानः, म्लानवान्,
 ग्लानः, ग्लानवान् । हल इति किम् ? यातः, यातवान् । यञ्
 इति किम् ? प्रभातम्, स्नातम्, ध्यातम् । अध्याख्य इति
 किम् ? ध्यातः ध्यातवान्, स्थातवान् ।

८८२ । घादिव्यञ्जेर्नांशजिगीपापादाने । ४ । १ । २४८
 घादि वि अंघ्रि इत्येतेभ्यः यथासंख्यं नांशे अजिगीपायां
 अनपादाने च ताद्योः कयोः नकारो भवति । घानाः यथाः,
 आगूनो देवदत्तः, समकनौ शकुनेः पक्षौ । अन्यत्र घातम्,
 घान्यम्, घूतं वर्तते । उदक्तमुदकं कृपात् “शूच्छ्वोऽनुनासिके
 च ” इति शूचौ भवतः । घाव् धौतः । प्रश्नेत्यादिसूत्रेण
 पत्यम् वक्षिण्यचीत्यादिना इक् पृष्ठः पृष्ठवान्, पिक् स्यूतः
 स्यूतवान् ।

८८३ । निर्वाणोऽवाते । ४ । १ । २५० । निर्वाण

इति निस्पृषात् चातेरुत्तरस्य नत्वं निपात्यते अघाते कर्तरि ।
निर्वाणो मुनिः, निर्वाणः प्रदीपः । अन्यत्र निर्वातो घातः
निर्वातम् चातेन ।

८८४ । स्तयः प्रपूर्वस्य । ४ । ३ । १३० । प्रपूर्वा यः
स्त्या इति धातुः तस्य कयोः साचो यञ् इक् भवति ।
“ दीर्घोऽचोऽवः ” इति दीर्घः ।

८८५ । प्रस्थो मः । ४ । १ । २५५ । प्रपूर्वात् स्त्या-
यतेः कयोर्मकारो वा भवति । प्रस्तीमः, प्रस्तीमवान्,
प्रस्तीतः प्रस्तीतवान् ।

८८६ । क्षः । ४ । १ । २०६ । क्षे क्षये इत्येतस्मात्
कयोस्तकारस्य मकारो नित्यं भवति । क्षामः क्षामवान् ।

८८७ । शुष्पचः कम् । ४ । १ । २५७ । शुष्पच्योः
कयोः यथासंख्यं ककारयकारौ भवतः । शुष्कः, शुष्कवान्
पक्वः पक्ववान् ।

८८८ । शिल्पशील्स्थानुपास्वसज्जुरुहारम्भात् क्तः ।
४ । ३ । ५२ । शिल्पादिभ्यः आरंभात् आदिकर्मार्थेभ्यश्च
धातुभ्यः यः क्तः स कर्तरि वा भवति । आशिल्पः कन्या छात्रः
आशिल्पः कन्या छात्रेण । अतिशयितो गुरुं देवदत्तः, अति-
शयितो गुरुर्देवदत्तेन, अतिशयितं देवदत्तेन ।

८८९ । दोसोमास्यां क्ति । ४ । २ । १०९ ॥ यति-
स्यतिमास्यां किति तकारादौ प्रत्यये परे इकारो भवति । उप-
स्थितो गुरुं छात्रः उपस्थितो गुरुरछात्रेण, शयितो गुरुर्देवदत्तेन,

अनुजीर्णो वृषली देवदत्तः, अनुजीर्णो वृषली देवदत्तेन, उपा-
सितो गुरुं छात्रः उपासितो गुरुश्छात्रेण, उपासितं छात्रेण,
अनूपितो गुरुं देवदत्तः, अनूपितो गुरुर्देवदत्तेन, अनूपितं
देवदत्तेन ।

८९० । जन्सन्खनाम् । ४ । १ । २६७ । जलादौ
क्लिप्ति प्रत्यये आकारो भवति । अनुजातो माणविका माण-
पकः, अनुजाता माणविका माणपकेन, अनुजातं माणपकेन,
आरूढो वृक्षं देवदत्तः आरूढो वृक्षो देवदत्तेन, आरूढं देव-
दत्तेन, प्रकृतः कटं देवदत्तः प्रकृतः कटो देवदत्तेन प्रकृतम्
देवदत्तेन, प्रमुक्त ओदनं देवदत्तः प्रमुक्त ओदनो देवदत्तेन,
प्रमुक्तं देवदत्तेन ।

८९१ । गत्यकर्मण्याधारे च । ४ । ३ । ५३ । गताव-
कर्मकेऽचार्थे वर्तमानाद्धातोः क्तः आधारे चकारात् कर्तरि
च वा भवति । इदमहेस्तृप्तम् । इदं यातम्, गतं देवदत्तस्य,
गतो देवदत्तो ग्रामम्, गतो देवदत्तेन ग्रामः, गतं देवदत्तेन
इदमेपां शयितम्, आसितम्, आसितः शयितो देवदत्तः, आ-
सितं, शयितं देवदत्तेन । मुक्ता ब्राह्मणाः पीता गाव इति
भत्वर्थीयोऽकारः ।

८९२ । अदौ । ४ । ३ । ५४ । अभ्यवहारार्थाद्धातोः
क्तः प्रत्ययः आधारे च भवति ।

८९३ । जग्धदः प्येच । ४ । २ । ११८ । अदीत्यस्य
धातोः तकारादौ किति प्येच प्रत्यये, परे जग्धित्यादेशो

भवति । इदमेवां जग्धं मुक्तं पीतम्, मुक्त ओदनः पीतमुद-
कं देवदत्तेन, मुक्तं, पीतं देवदत्तेन ।

८९४ । मतिपूजार्थानिच्छील्यादिभ्यः क्तः । ४ । ३ ।

२७९ । मत्यर्थेभ्यः पूजार्थेभ्यः निद्भ्यः शील्यादिभ्यश्च षर्त्त-
मानेऽर्थे क्तो भवति । मतिरिच्छा ज्ञानं च । इच्छा-

र्थेभ्यः—राज्ञां मतः राज्ञामिष्टः । ज्ञानार्थेभ्यः— राज्ञां ज्ञातः
बुद्धः विदितस्तथापि । पूजार्थेभ्यः—राज्ञां पूजितः, राज्ञाम-

र्चितः । जितः— जिमिदा मिन्नः, जिद्धिवा दिघण्णः, जिधूवा
धुपः । शील्यादिभ्यः—

शीलितो रक्षितः क्षान्त आकृष्टो जुष्ट वयवः ।

संयतदशयितस्तुष्टो, रुष्टो रुपित आशितः ॥ १ ॥

क्रान्तोऽभिव्याहृतो हृष्टो हप्तस्त्वप्तोमृतस्तथा ।

लितः स्निग्धश्च दयित इत्याद्याः सति छक्षिताः ॥ २ ॥

८९५ । नञभावे क्तोऽभ्यादिभ्यः । ४ । २ । ८९ ।

भ्यादिवर्जितेभ्यो नपुंसके भावे क्तो भवति । यथाद्यप्यादः
हसितम्, जल्पितम्, शयितम्, आसितम्, छात्रस्य शोभनम् ।

८९६ । पूज्यजज्ञानः । ४ । ३ । २१८ । पूजो यजे-

श्च घातोः सत्यर्थे ज्ञानप्रत्ययो भवति । शयादि पूर्ववत् ।
पथमान, यजमानः । ।

८९६ । वयःशक्तिशीले । ४ । ३ । २१९ । घातोः

सत्यर्थे वर्तमानात् वयसि, शकौ शीले च गम्यमाने ज्ञानो
भवति । वयो यौवनादि, शक्तिः सामर्थ्यम्, शीलं स्वाभावि

कम् । वयसि कतीह शिखण्डं वहमानाः, कतीह कवचं पर्येयमानाः कतीह कण्डूं निघ्नाना यस्मिन् वयसि शिखण्ड-
बहनादि भवतीति तदिह वयो गम्यते । शकौ-कतीह पद्ममानाः
कतीह समश्नानाः कतीह पाके समाशे च समर्था इत्यर्थः ।
शीले-अञ्जु गतिव्यक्तिस्रक्षणेपु तसः शाने “रुवान्नमन्लुक्च”
इति नन् नकारस्य च लुक् । कतीहाञ्जानाः, कतीह मण्डयमा-
नाः, अञ्जनशीलाः मण्डनशीला इत्यर्थः ।

८९७ । सुब्द्विपाहस्तत्रपरिप्रशस्ये । ४ । ३ । २२१ ।
सुवादिभ्यः सत्यर्थे यथासंख्यं सत्र्यादौ कर्तरि शतृप्रत्ययो
भवति । सर्वे सुन्वन्तः सन्निभः यजमाना वच्यन्ते, द्विपन्
शत्रुरित्यर्थः । अर्हन् विद्याम्, अर्हन् पूजाम्, विद्यापूजार्हतया
प्रशस्यते ।

८९८ । तृ साधुधर्मशीलेषु । ४ । ३ । २२२ । साधौ
धर्मे शीलेषु सत्यर्थे वर्तमानाद्वातोः तृप्रत्ययो भवति । साधु
शोभनं सम्यक्, कुले देशे वा सन्तत्या समायातः ।
प्रवृत्तिविशेषो धर्मः । कर्ता कटं, गन्ता खेलः, साधु गच्छति,
साधु करोतीत्यर्थः । धर्मे बधूमूढां मुण्डयितारः आविष्टायनाः
मुण्डां कुर्वन्तीति निजन्तात् तृ । आत्वेऽजमपहर्तारः आह्वरकाः
मुण्डनादि येषां तेषां कुलधर्म इत्यर्थः ।

८९९ । भूवृत्तुधूभ्राजसहचररुचापत्रपालङ्कुल-
निराकृष्टप्रजनात्पचोत्पतोत्पदोन्मदादिष्णुः । ४ । ३ । २२३ ।
साध्वादौ सत्यर्थे सुवादिभ्य इष्णुप्रत्ययो-भवति । अविष्णुः,

वर्तिष्णुः, वर्धिष्णुः, भ्राजिष्णुः, सहिष्णुः, परिष्णुः, रो-
धिष्णुः, अपत्रिष्णुः, अलंकरिष्णुः, निराकरिष्णुः, प्रजनिष्णुः,
उपधिष्णुः, उत्पतिष्णुः, उन्मदिष्णुः ।

९०० । सन्भिक्षाशन्स्विन्दिच्छाडुः । ४ । ३ ।
२२७ । साध्वादौ सत्यर्थे सन्प्रत्ययान्तात् भिक्षादिभ्यश्च
उप्रत्ययो भवति । चिकीर्षुः जिहीर्षुः भिक्षुः, आशंसुः, विद्मुः
यिद् ज्ञान इत्यस्य विन्दत्यत एव निपातनात् नम् । इप्पु इच्छा-
यामित्यस्यात एव निपातनात् पकारस्य छकारः इच्छुः ।

९०१ । निद्रातन्द्राभद्रास्पृहिगृहिपतिशीब्दयादालुः ।
४ । ३ । २३० । निद्रादिभ्यः साध्वादौ सत्यर्थे आलु-
र्भवति । त्रे स्वप्ने निद्रालुः, तदो दकारस्यात एव निपात-
नाल्लकारः तन्द्रालुः, भ्रत्पूर्वः भद्रालुः । स्पृहि ईप्सायाम्, गृहि
ग्रहणे, पत गतौ चेति कथादिषु पठ्यन्ते तेभ्यो णिचि “कथा-
दिपातिस्कायोगलम्बम्” इति अगागमः तत्रातः इत्यकारलोपस्य
“परेऽचः प्राचः” इति स्थानिवद्भावात् “ह्रस्वस्य हलः”
इत्यराकारौ न भवतः । स्पृह्यालुः, गृह्यालुः, पतयालुः,
श्यालुः, द्यालुः ।

९०२ । रुचलार्थादकर्मकात् । ४ । ३ । २३६ ।
रु शब्दे चल कम्पने इत्येतदर्थेभ्योऽकर्मकेभ्यः साध्वादौ स-
त्यर्थे अनो भवति । रवणः, शब्दनः, आक्रोशनः, कथनः,
चलनः, चोपनः ।

९०३ । हलाद्यन्ताद् छिदितः । ४ । ३ । २३७ । छिः

इदितद्वच धातोः हलादेर्हलन्तात् अकर्मकात् साध्वादौ सत्यर्थे
अनो भवति । डितः—चर्वनः चर्दनः । इदितः स्पर्शन. जु-
गुप्सनः, मीमांसनः, चेतनः ।

९०४ । शमश्चकदुषष्टिपद्रुहदुहयुजत्यजरजभजाभ्याहनानु-
रुधो धिनष् । ४ । ३ । २४२ । शमादिभ्योऽष्टाभ्यः
दुपादिभ्यश्च साध्वादौ सत्यर्थे धिनष् भवति । अकार उच्चार-
णार्थः अकारो घित्कार्यार्थः अकारात् मदेर्ङित्यस्या “इत्या-
कारः, शेषाणां मजन्यध इति प्रतिषेधात् न भवति । शमी,
दमी, तमी, शमी, भ्रमी, क्षमी, कलमी, मादी, प्रमादी,
दोषी, द्वेषी, दोही, द्रोही, योगी, त्यागी, ज्ञाणत्यागी, रागी,
भागी, कल्याणभागी, अभ्याघाती, अनुरोधी । रजेतिपाठात्
नलुक् ।

९०५ । उणादयः । ४ । ३ । २८० । धातोः सत्यर्थे चर्त-
मानात् उणित्येवमादयो बहुलं भवन्ति ।

९०६ । कृवामाजिमिस्वदिसाध्यशौदशसनिजनिचरिष्ण
षट्तिभ्य उण् । १ । कृत्यादिभ्यो, धातुभ्य उण्प्रत्ययो भवति ।
कारुः, वायुः, पायुः, मायुः, स्वादु, साधुः, आशुः, दारुः,
सानुः, जानुः, चारुः, आयुः, चातुः । “गमेर्ङो” गौः ।
“अमेश्च ङः” भूः । “इकृतिपौ धातुनिर्देशे” नन्दिः, भिदिः,
ठिदिः, अत्तिः, जुहोतिः, दीव्यतिः इत्यादयः । बहुलमहणात्
ये येभ्यो धातुभ्यो यस्मिन्नर्थे यथा दृश्यन्ते ते तेभ्यस्तथा भवन्ति
इति धात्वर्थकार्यनियमः सिद्धो भवति । यदभिधेयरत्नव्याप्तं

अभिधानरत्नजातं तदजेयं उणादिसागरान्तर्गतमेव बोद्धव्यम्-

९०७ पट्रुजो घञ् । ४ । ४ । १ । पट्रिजिभ्यां घञ् प्रत्ययो भवति । पूर्वं कालविशेषे प्रत्यया उक्ताः अतः सामान्येन विधानम् । पद्यतेऽसाविति पादः कर्तरि घञ् । रुजत्यसाविति रोगः केऽनिट् चजः कुरिषि इति कुत्वम् ।

९०८ । सुः स्थिरव्याधिमत्यबले । ४ । ४ । २ । सतेर्धातोः स्थिरव्याधिमत्त्यबलेषु कर्तृषु घञ् भवति । सरतीति सारः चन्दनस्य सारः चन्दनसारः, खदिरसारः चिरस्थायिपदार्थ उच्यते ।

९०९ । घञ्युपसर्गस्य च २ । २ । ८८ । उपसर्गस्यालन्तस्य घञ् उत्तरपदे बहुलं दीर्घो भवति । अतिसरतीत्यतिसारः अतीसारो व्याधिः, सारो मत्स्यः, सारो बलम् ।

९१० । अकर्तरि । ४ । ४ । ३ । भावे कर्तृवर्जिते च कारके घञ् भवति । भवनं भावः, पचनं पाकः, त्यजनं त्यागः, रंजनं रागः । “ घञि भावकरणे ” इति नलोपः । कारके प्राश्यते इति प्रासः, प्रवृथ्यतेऽनेनेति प्रतोदः, दास्यतेऽस्मै इति दास, आहरति तस्मादित्याहारः, मुज्यतेऽस्मिन्निति मोगः इत्यादि । कृद्वाच्यो भावो लिङ्गसंख्यायोगिद्रव्यघञ् ।

९११ । घेः किः । ४ । ४ । १२ । घुसंज्ञकात् धातोः उपसर्गे अकर्तरि किर्भवति । प्रधानं प्रधीयते इति वा धात्रो वा किः, इति चातो लुगित्याकारलोपः । प्रधिः, एवं विधिः, उपधिः, निधिः, समाधिः, आशीयतेस्मादिति चतुर्णां दारूपा-

णामन्यतमस्मात् किः आदिः ।

९१२ । आप्यादाधारे । ४ । ४ । १३ । कर्मणः परात्
घोरकर्तर्याधारे किर्भवति । जलं धीयतेऽस्मिन्निति जलधिः,
“ स्वकृतास्युक्तमि ” त्ति समासः शरधिः, इपुधिः, बालधिः ।

९१३ । द्यूगंधद्वुरणद्वग्रहोऽच् । ४ । ४ । १४ ।
इदृशस्येतदन्तेभ्यः गमादिभ्यश्चाकर्तेरि अच् भवति ।
चकारो दल्लमिति विशेषणार्थः । इः—चयः, जयः, नयः,
क्षयः । उः—नवः, यवः, स्तवः, लवः, पवः । ऋः—तरः,
दरः, शरः, करः, गमः, वशः, वरः, रणः, आदरः, ग्रहः ।

९१४ । घौ प्रथनेऽशब्दे । ४ । ४ । १५ । शृत्रः
प्रथने विस्तीर्णतायामकर्तेरि घञ् भवति न चेत् तत्प्रथनं
शब्दविषयं भवति । विस्तारः पठस्य, विस्तारो ग्रहस्य । प्रथने
इति किम् ? विस्तरस्तृणस्य छादनमित्यर्थः । अशब्द इति
किम् ? अहो द्वादशाङ्गस्य विस्तरः ।

९१५ । इणोऽश्रेपे । ४ । ४ । ५४ । इणो घातोरेभ्य-
विषये - अकर्तेरि घञ् भवति । श्रेपः स्वरूपाचलनम् ।
एणोऽत्र न्यायः एतदत्र साधिवित्यर्थः । श्रेपे—न्ययं ततः पापः ।

९१६ । स्थादिभ्यः क् । ४ । ४ । ५६ । स्थाइत्येव-
मादिभ्योऽकर्तेरि को भवति । प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्निति प्रस्थः ।
“ इटि चातो लुगि ” त्याकारस्य लृक् । सन्तिष्ठन्तेऽस्यामिति
संस्था, व्यवतिष्ठन्तेऽनयेति व्यवस्था, प्रस्तात्यस्मिन्निति
प्रस्तः, प्रपिबन्त्यस्यामिति प्रपा, विध्यतेऽनेनेति विधः ।

वशिष्यचीत्यादिना साचो यञ इक् । आविध्यतेऽस्मिन्निति
आविधः, विहन्यतेस्मिन्ननेनेति वा विघ्नः । आयुध्यतेऽ-
नेनेति आयुधः ।

९१७ । दुङ्क्षितोऽयुक्त्री । ४ । ४ । ५७ । दुङ्क्षितेति
धातोर्यथासंख्यमकर्तरि अयुक्त्री प्रत्ययौ भवतः । दुवेपृङ्
वेपथुः, दुओश्चि इषयथुः, दुक्षु क्षयथुः, पाकेन निर्वृत्तमित्यस्व-
पदविग्रहे क्तः । भावादिमः इति प्रस्तुत्य —

९१८ । चित्ररिमे । ३ । २ । २० । चित्रप्रत्ययान्तं
शब्दरूपमिगप्रत्ययपरमेव प्रयोक्तव्यम् । परिति इकारस्य लुक्
दुपचिप् पक्त्रिमम्, दुकृन्-कृत्रिमम् । कित्वादेङ् न भवति ।
दुयाचुन् याचित्रिमम् ।

९१९ । यज्यत्प्रच्छस्वग्रक्षो नः । ४ । ४ । ५८ ।
यजादिभ्योऽकर्तरि नः प्रत्ययो भवति । यज्ञः, यत्नः, प्रश्नः,
शूच्छोऽनुनासिके चेति छकारस्य शकारः स्वप्नः, रक्षणः ।

९२० । विच्छेर्नङ् । ४ । ४ । ५९ । विच्छेदकर्तरि
नङ् भवति । पूर्ववत् छकारस्य शकारः । कित्वादेङ् न
भवति । विघ्नः ।

९२१ । स्त्रियां क्तिन् । ४ । ४ । ६१ । धातोरकर्तरि
स्त्रियामर्थे क्तिन् भवति । घञादेरपवादः । फकारः कित्कार्यार्थः
नकारो “ वेदक्तिनो ङी ” ति प्रतिषेधार्थः । दृशि दृष्टिः,
सृजि-सृष्टिः, चितिः, वृत्तिः । “ किञ्जलीत्यादिना आकारः
क्षान्तिः, आन्तिः, शान्तिः । कीर्णिः, शीर्णिः, लूनिः, पूनिः ।

९२२ । समजनिषदनिषद्वन्विदीण्वन्शीङः । ४ ।
 ४ । ७० । समजादिभ्योऽकर्तरि स्त्रियां क्यप् भवति नास्ति ।
 सम्जन्ति तस्यामिति समज्या, निपीदन्ति तस्यामिति
 निपद्या, निपद्यन्ते तस्यामिति निपद्या, मन्यन्ते तस्यामिति
 मन्या, विदन्ति तस्यां तया वा धर्मार्थकामानिति विद्या,
 घ्नन्ति तस्यां तयेति वा इत्या अयनमिति घा, सुन्वन्ति तस्या-
 मिति सुत्स्या, शेरतेऽस्यामिति शय्या “यय्” इतीकाट-
 स्यायादेशः । मतिः, वित्तिः, समितिः, आसुतिरिति
 बहुलाधिकारात् ।

९२३ । सम्पदादिभ्यः क्तिन् क्तिप् । ४ । ४ । ७२ ।
 सम्पदादिभ्योऽकर्तरि स्त्रियां क्तिन्निवपौ भवतः । संपत्तिः,
 विपत्तिः, आपत्तिः, प्रतिपत्तिः, संवित्तिः । संपत्, विपत्,
 आपत्, प्रतिपत्, संवित्, आशीः ।

९२४ । ग्लाज्याहो निः । ४ । ४ । ७४ । ग्लाज्या-
 हाभ्योऽकर्तरि स्त्रियां निर्भवति । ग्लानिः, हानिः, ज्यानिः ।

९२५ । णिवेत्त्यासश्रन्थघट्टवन्दोनः । ४ । ४ । ७५ ।
 ण्यन्तेभ्यो वेत्त्यादिभ्यश्चाकर्तरि स्त्रियामनो भवति ।
 णीति णिन् णिङ् णिविणीना विशेषकरानुबन्धव्युदासेन निर्देशः ।
 कृद् इत्यतः प्रयुजि णिन् ततोऽनः णेरिक्तेत्यादिना
 णेर्लुक्, कारणा, हारणा, “कर्मतेर्णिङीयङ्” इति
 णिङ् कामना, णिच्-लक्षणा । भुवेः प्राप्ताविणिरिति
 इणिः पूर्वकास्तदर्थः भावना, वेदना, आसना, श्रन्थना,

घट्टना, चन्दना ।

९२६ । प्रत्ययात् । ४ । ४ । ८० । प्रत्ययान्तात्
धातोर्कर्तरि स्त्रियामप्रत्ययो भवति । गुपौ रक्षणे अतो
गुपौधूट्टियच्छिषन्परेरायः इत्यायप्रत्ययः गोपाया । कित
निघासे । कित्तिज्गुर्भिषज्यादिक्षमानिन्दे सन् इति सन्
द्विर्बचनादि चिकित्सा, चिकीर्षा, कण्डूया, लोलूया, पुत्रीया,
पुत्रकाम्या ।

९२७ । गुरोर्हलः । ४ । ४ । ८१ । गुरुमतो हलन्तात्
धातोर्कर्तरि स्त्रियामप्रत्ययो भवति । कुडुङ् दाहे उष्णदेशा-
वस्थायामेव । उदित इति नम् एदुत्वं च । फुण्डा । हुडुङ् संपाते
हुण्डा, शिक्षा, भिक्षा, ईहा, ऊहा ।

९२८ । पिबिचन्तिपूजिकथिकुम्भिचर्पन्तर्घोऽङ् । ४ ।
४ । ८२ । पितः चित्यादिभ्यः अन्तःपूर्वाच्च घानोऽकर्तरि
स्त्रियामङ् भवति । जृपृक्कृद्दशोऽगित्यरादेशः जरा । क्षिप् टित्वा-
देडभावे इयादेशः क्षिया । घटिप्-घटा, व्यधिप् व्यधा, प्रथिप्
प्रथा । चितु चुरादिः अटि णेः लुक् चिन्ता । पूज् पूजा, कधी-
त्यसौ णिचि कथादिपातिस्कायोग्लम्बमित्यगागमे अत इति
तस्य लोपे परेऽचः प्राच इति स्थानिवद्भावात् ण्यित्यस्या इति
न भवति । कथा । कृवु कुम्वा, चर्चं चर्चा, इटि चातो लुगिति
लुक् अन्तर्धा ।

९२९ । उपसर्गादातः : ४ । ४ । ८३ । उपसर्गात्प-
रादाकारान्तात् धातोर्कर्तरि स्त्रियामङ् भवति । प्रक्षा, पूर्व-

घदाकारस्य लुक्, चपघा उपदा ।

९३० । करणाधारे चानट् । ४।१।९० । अभ्यादिभ्यः करणे आधारे अधिकरणे घकारात् नवभावे चार्थे अनङ् भवति । चपघा उपवादः स्त्रियां ङी चयनी, पृश्च्यतेऽनेनेति वृश्चनः, इध्मानां व्रश्चनः इध्मव्रश्चनः । श्मश्च कृत्यतेऽनेनेति श्मश्चकृत्तनः । आधारे-शेरतेऽस्मिन्निति शयनम्, आसतेऽस्मिन्निति आसनम्, अधिक्रियतेऽस्मिन्निति अधिकरणम्, दुह्यतेऽस्यामिति दोहनी । गोर्दोहनी गोशोहनी । तिलाः पीड्यन्तेऽस्यामिति तिलपीडनी, सक्तवो धीयन्तेऽस्यामिति सक्तुधानी, राजानो धीयन्तेऽस्यामिति राजधानी । नवभावे-हसनम्, जरूपनम्, शयनम्, आसनम्, भुज्यन्ते इति भोजनाः राक्षां भोजना राजभोजनाः शालयः । एवं राजाच्छादनानि वासांसि । संप्रदीयन्तेऽस्मै इति संप्रदानम्, अपादीयतेऽस्मादित्यपादानम् । इत्यादि बहु-साधिकारात् सिद्धम् ।

९३१ । पुनान्नि घः प्रायः । ४।१।९१ । धातोः करणाधारयोः पुल्लिङ्गे नान्नि घो भवति प्रायः क्वचिन्न भवत्यपीत्यर्थः । प्रच्छाद्यतेऽनेनेति गिजन्तात् घः ।

९३२ । घेद्वथाद्युपसर्गस्य । ४।१।२१० । धातोरुपान्त्यस्य घप्रत्यये परेणौ परतः ह्रस्वादेशो भवति न चेदस्य द्वयाद्युपसर्गा भवन्ति । इति उपान्त्यस्य ह्रस्वः प्रच्छदः, प्लवः, करः । अधिकरणे एत्यास्मिन् कुर्वन्तीत्याकरः, आलवः । प्राय इति किम् ? दोहनः, प्रमायनः ।

९३३ । हलो घञ् । ४ । ४ । ९३ । हलन्तात् धातोः
करणाधारयोः पुन्नास्ति घञ् भवति । पाषयादः । लिखन्ति
लिखयन्तेऽनेनेति वा लेखः, वेदः, चेष्टः, बन्धः, गिजृङ्
नेगः, निचैङ् वेदः, मृजो घञ्यरादेशे “मृजु” रित्यकारस्या-
कारः घञ्युपसर्गस्य चेति दीर्घः, अपागार्गः, आरामः,
प्रासादः, आपाकः ।

९३४ । तृस्त्रोऽवात् । ४ । ४ । ९४ । अवात्
तृस्तृभ्यां करणाधारयोः पुन्नास्ति घञ् भवति । अवतारः,
समवतारः, अवस्तारः ।

९३५ । समश्च हजः । ४।४।९५ । समवाभ्यां हजः
करणाधारयोः पुन्नास्ति घञ् भवति । संहारः, अवहारः ।

८९६ । खनोऽढदरेकेकवकाश्च । ४ । ४ । ९८ । खनेः
करणाधारयोः पुन्नास्ति अढ-ढर-इक-इकवक-घञ्-प्रत्यया
भवन्ति । आखनः, आख, आखरः आखनिकः, आखनि-
कवकः, आखानः, ।

९३७ । दुस्स्वीपतः कृच्छ्राकृच्छ्रे खः । ४ । ४ । ९९ ।
कृच्छ्रं दुःखं अकृच्छ्रं सुखम् कृच्छ्रार्थवृत्तेः दुरः अकृच्छ्रार्थ-
वृत्तिभ्यां स्वीपद्भ्यां परात् धातोः खप्रत्ययो भवति । घञ्
दापवादः । दुःखेन शय्यते इति दुःशयम्, सुखेन शय्यते इति
सुशयम्, ईषच्छयम् भवता, दुष्करः, सुकरः, ईषत्करः कटो
भवता, दुर्बोधं व्याकरणम्, सुबोधं वाक्यम्, ईषद्बोधं
नाटकम् ।

९३८ । च्चौ कर्त्राप्पाद् भूकृत्तः । ४ । ४ । १०० ।
 कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यः दुस्स्वीपद्भ्यः परात् कर्तृवाचिन आत्मात्
 कर्मवाचिनश्च च्च्यर्थे वर्तमानात् यथासंख्यं भवतेः कृमश्च
 खो भवति । " सित्यर्हृषितश्चानन्ययस्ये " ति सम् । दुः-
 खेनात्तादयेनादयेन वा भाव्यमिति त्रिगुह्य सः । अस्त्युक्तमिति
 जातिनिर्देशः इति दुराख्येत्यस्त्युक्तसमुदायस्य स्वकृतास्त्युक्तमिति
 समासः । दुराख्यभवम्, स्वाख्यभवम्, ईपदाख्यभव भवता,
 दुःखेनाख्यः क्रियते दुराख्यकरः, स्वाख्यकरः, ईपदाख्यकरः
 देवदत्तो भवता ।

९३९ । आतोऽनः । ४ । ४ । १०१ । कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यः
 दुस्स्वीपद्भ्यः परादाकारान्तात् धातोरनप्रत्ययो भवति ।
 प्रापवादः । दुःखेन ग्लायति दुर्ग्लानं, सुग्लानम्, ईपदुर्ग्लानम्,
 दुर्ग्लानम्, सुग्लानम्, ईपदुर्ग्लानम्, दुष्पानम्, सुपानम्,
 ईपत्पानम्, दुर्धाना ईपद्धाना गौः ।

९४० । शास्त्युघिद्विशिष्टृषिमृष । ४ । ४ । १०२ ।
 कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यः दुस्स्वीपद्भ्यः परेभ्यः शासादिभ्यः अनो
 भवति । दुश्शासनः, दुर्योधनः, दुर्दर्शनः, दुर्धर्मणः, दुर्भेधणः ।
 योगविभागो हि विकल्पार्थः दुर्दर्शो हि राजा ।

९४१ । निषेधेऽलंखली क्त्वा । ४ । ४ । १०३ । निषेधवृ-
 त्त्योरलंखत्वरूपपदयो धातो. क्त्वा वा भवति । अलंकृत्वा
 सलुकृत्वा, अलं धाते रुदित्वा रुदितेन । नञभावे कः रोदनेन
 अनट् ।

९४२ । प्राक्काले । ४ । ४ । १४४ । अपरकालेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे, वर्तमानात् धातोः क्त्वा वा भवति । मुक्त्वा प्रजति, आसित्वा मुंक्ते, स्नात्वा पीत्वा प्रजति ।

९४३ । त्व्युदितः । ४ । २ । १६१ । ऊदितो धातोः क्त्वाप्रत्यये बलादेरिङ् वा भवति ।

९४४ । चित्र । ४ । १ । १५६ । इडादौ क्त्वाप्रत्यये परे कित्कार्यं न भवति । देवित्वा, सेवित्वा, वर्तित्वा, वर्द्धित्वा, पठ्न् भवति । संसित्वा नलुग्न भवति । पक्षे-घृत्वा, स्यूत्वा, पृश्वा, स्रस्त्वा । इट्येव । कृत्वा, हृत्वा, इष्ट्वा कृन्त्वा ।

९४५ । यौ हलादेरलस्संस्तवोः । ४ । १ । १५२ । यौ इकारे उकारे न उपान्त्ये सति रलन्तस्य हलादेः धातोः इडादौ सति क्त्वायां च इडादौ क्त्वाप्रत्यये कित्कार्यं वा भवति । लिखित्वा लेखित्वा । श्रुतित्वा द्योतित्वा ।

९४६ । नश्जस्तित्त्वि न्युपान्त्ये । ४ । १ । १५० । नशो जान्तस्य च धातोः नकारे उपान्त्ये सति तकारादौ क्त्वाप्रत्यये परे कित्कार्यं वा भवति । नष्ट्वा, नष्ट्वा, रक्त्वा, रंक्त्वा, भक्त्वा, भंक्त्वा, भक्त्वा, भंक्त्वा ।

९४७ । थफवश्चिलुञ्च्युतितृपिमृषिकृश इटि । ४ । १ । १५१ । नकार उपान्त्ये सति थकारफकारान्तयोः वंचि लुंचि ऋति एपि मृषि कृश इत्येतेषां च इडादौ क्त्वाप्रत्यये परे कित्कार्यं वा भवति । स्तीतिनिषेधे विकल्पः । ग्रथित्वा, ग्रंथित्वा, गुफित्वा, गुंफित्वा, वचित्वा, वंचित्वा, लुचित्वा,

लुंचित्वा, ऋतित्वा, अर्तित्वा, हृषित्वा उर्षित्वा, मृषित्वा, गर्षित्वा, कृषित्वा, कर्षित्वा ।

९४८ । मृदमृद्गुदकुपविलिखद्वसः । ४ । १ । १५८ ।
मृदादीनामिडादौ क्त्वाप्रत्यये कित्कार्यं भवति । मृडित्वा,
मृदित्वा, गुषित्वा, कुषित्वा, विलित्वा, उदित्वा, उषित्वा ।

९४९ । रुढिन्मुपिग्रहिस्वप्प्रच्छां सनि च । ४ । १ ।
१५९ । रुदादीनां सनि क्त्वाप्रत्ययेच किद्वद् भवति ।
इति कित्त्वम् । रुदित्वा, मुषित्वा, गृहीत्वा । “ दोसोमास्थां
कित्ती ” ति इकारः । दित्वा, सित्वा, मित्वा, स्थित्वा ।

१५० । दृद्घोर्दः । ४ । २ । १६२ । दाइत्येतस्य
धातोर्धुसंज्ञकस्य तकारादौ किति प्रत्यये दृत् इत्यर्थं तकारान्त
आदेशो भवति । दृत्त्वा ।

९५१ । धाजो हिः । ४ । २ । ११६ । धाजस्तकारादौ
किति प्रत्यये परे हिरादेशो भवति । हित्वा ।

९५२ हाकस्तिव । ४ । २ । ११७ । ओहाक् त्याग
इत्येतस्य तकारादौ क्त्वाप्रत्यये परे हिर्मभवति । हित्वा राज्यं
वनं गतः । जग्धः प्ये चेति जग्ध् जग्ध्वा ।

९५३ । तत्रोऽनलः प्यः । २ । २ । १७१ । नञ्-
वर्जितादव्ययात् पूर्वपदात् परमुत्तरपदं तदवयवस्य क्त्वाप्रत्य-
यस्य प्यादेशो भवति समासे । प्ये-अभिभूयस्थितः, आदा-
यगतः । ह्रस्वस्य तक्पिपति कृनीति तक् प्रकृत्य, प्रहृत्य, अधि-
कृत्य, उच्छेदकृत्य, नानाकृत्य । अनञ् इति किम् ? अकृत्वा,

परमकृत्वा ।

९५४ । प्ये । ४।१।१६२ । हतादीनां प्ये लुभयति ।
प्रहृत्य, प्रमृत्य, प्रचृत्य, प्रक्षृत्य ।

९५५ । मो वा । ४।१।२६३ । हतादीनां मकारान्तानां
प्ये लुग् वा भवति । नियत्य नियम्य, आगत्य आगम्य,
विरत्य विरम्य ।

९५६ प्याकिङ् । ४ । १ । १८५ । दीढो घातोः नित्य-
भाकारो भयति प्ये अकिङ् इति च प्रत्यये विषयभूते । तेना-
त्वे कृते प्रत्ययो भवति । उपदाय, अवदाय ।

९५७ । मिष्मीजोस्ताचि । ४ । १ । १८६ । मिष्-
मीजोर्धात्वोः खञ्ज्जिते प्याकिङ् इति विषये आकारो भयति
निमायगतः, प्रमायगतः ।

९५८ । लीङ्गलिनात्पोर्वा । ४ । १ । १८७ । लीङ्गलिना-
त्योर्धात्वोः स्नाज्जिते प्याकिङ् इति विषयभूते आकारो भयति वा ।
विलाय, विलीय, प्रभुज्य, उपभुज्य, अनुगृह्य, अनुच, प्रोच्य,
प्रमुच्य, अन्विज्य, समीक्ष्य, उत्तीर्य, विस्तीर्य । नेरिक्तेत्या-
दिना णिलुक् उत्तार्य, विस्तार्य, उपभोज्य, अनुभोज्य, अनुमान्य,
अध्याप्य, प्रस्थाप्य, अभिज्ञाप्य, प्रतिपाद्य ।

९५९ । लघोर्हलः प्येऽम् । ४ । २ । १०३ । घातोर्धो
लघुस्ततः परो यो हल् तस्मात् परस्य णेः प्ये नित्यमयादेशो
भवति । प्रशमय्य, प्रतमय्य, प्रकथय्य, प्रगणय्य गतः ।

“ गत्वा स्नात्वा नदीतोये मुक्त्वा पीत्वाम्बु जीवन्नम् ।

कक्षे विहृत्य तत्तीरे यान मन्दागणे मुग्धम् ॥ १ ॥

९६० । पूर्वाग्नेप्रथमाभीक्ष्ण्ये खमुब् । ४ । ४ । १४५ ।
पूर्वाग्निपुष्पदेपु आभीक्ष्ण्येच घातव्योपाधी तुल्यकर्तृकेऽर्थे घातोः
खमुब् वा भवति । पूर्वंभोजम्, पूर्वं भुक्त्वा, अग्नेभोजम्,
अग्नेभुक्त्वा । प्रथमंभोजम्, प्रथम भुक्त्वा, आभीक्ष्ण्यं—

९६१ । भृशभीक्ष्ण्याविच्छेदे प्राग्द्विः । २ । ३ । २ ।
क्रियायाः साकल्यमवयवक्रियाणां वा साकल्यं कार्त्स्न्यं
भृशार्थः, यौन पुन्यमावृत्तिराभीक्ष्ण्यं सातत्यं, क्रियान्तरैरव्यव-
धानमविच्छेदः एतेषु द्योतेषु यत्पदं वाक्यं वा वर्तते तत्प्रा-
गतिशायिकादेः पूर्वमेव द्विरुच्यते । भोजंभोजम्, भुक्त्वा
भुक्त्वा व्रजति । पायपायम्, पीत्वा पीत्वा व्रजति ।

ईक्षमीक्षं तदा घाले, रोदरोद् च मामनु ।

आयमायं निवृत्ताया जीवेदेकाकिनी कथम् ॥ १ ॥

९६२ । आप्यादाक्रोशे । ४ । ४ । १४८ । कर्मणः
परात् तुल्यकर्तृकेऽर्थे करोतेः खमुब् वा भवति आक्रोशे
गम्यमाने । चोरंकारं, चोरकृत्वा आक्रोशति चोरोऽस्तीत्या-
क्रोशतीत्यर्थः ।

९६३ । तदर्थायां क्रियायां गुण् लट् च । ४ । ४ ।
१८४ । घातोः तुम्, गुण्, लट् च भवति क्रियायां तदर्था-
याम् । यस्माद्धातोः स तुम् प्रत्ययो भवति तदभिधेयार्थं चेत्
क्रियान्तरं गम्यते । कर्तुं व्रजति, हर्तुं व्रजति, भोक्तुं ददाति,
भोजको व्रजति, भोजकं कुलं व्रजति, भोक्ष्ये इति व्रजति ।

९६४ । लेङ्गुमिच्छार्थे तुल्यकर्तृके । ४ । ४ । १८६ ।
धातोर्लेङ्गुमौ भवतः, तदर्थ्यां क्रियायां वर्तमाने इच्छार्थे
तुल्यकर्तृके उपपदे, यस्माद्धातोः लेङ्गुमायुत्पद्यते तदर्थस्य
तेन कर्ता इच्छार्थस्यापि कर्ता भवति । मोक्तुमिच्छति मोक्ष-
सुखमनुभवति मयि ।

॥ इति कृदन्तपरिच्छेदः समाप्तः ॥

एष्यद्भुदिवृपुन्कीन्तुत्तन्नुच्युर्गुजादयः ।

एकादशेति शब्दानुशासने धातयो मताः ॥ १ ॥

एकादशेति शब्दानुशासनं यथा ॥
एध्यद्वह्नादयश्चैकं शपा सामान्यदर्शनात् ॥

होपास्तु धातवोऽष्टापि नधैते परिकीर्तिताः ॥ २ ॥

गहनं व्याकरणं स्यात्, तत्रापि प्रक्रिया महागहनम् ॥

लिङ्गलुङ्सन्यङ् कष्टं तस्मादपि चेत्परं महाकष्टम् ॥३॥

अर्थान् सुखेतरार्थान्, आगममानुः प्रकाशयति नित्यम्

अर्थान् सुखेतराद्योन्, आगमिनामु...
तस्याप्युदयं कुर्वद् व्याकरणं तद्वर्धमानम् ॥ ४ ॥

अथ केपांचित धातूनां प्रक्रियाविशेष उच्यते—

हन् हिंसागत्योः ततो लट् तस्य त्रिषादयः हन्नादेः इन्द्रुल्लुगिति
शपो लुक् इन्ति । “ हन्मन्यमित्यादिना नकारस्य लुक्
हतः । गंहनित्यादिनोपान्त्यस्य लुक् घ्नन्ति । हंसि, हयः,
ह्य । हन्मि, हन्वः, हन्मः ।

१६५ । यद्गन्धः स्वेज्जे चाङ्गः । १ । ४ । ५८ ।

आङ्पूर्वाद् यमेः हन्तेश्च लस्तङो भवन्ति कर्मण्यसति ।
 स्वे आत्मीये चांगे कर्तुः कर्मणि । आहते, आघ्नाते, आघ्नते,
 आहसे, आघ्नाथे, आहभ्वे, आघ्ने, आहन्वहे आहन्महे ।
 छङि— ला इति लुक् अहन्, अहताम्, अघ्नन्, अहन्,
 अहतम्, अहत, अहनम्, अहन्व, अहम्म, आहत, आघ्ना-
 ताम्, आघ्नत, आहथाः, आघ्नायाम्, आहभ्वम्, आघ्न,
 आहन्वहि, आहन्महि । लेटि—हन्तु, हताद्वा, हताम्, घ्नन्तु ।

९६६ । शाध्येभिजहि । ४ । २ । ३३ । शाध्येभिज-
 हीति निपात्यन्ते । शाधीति शास्तेः प्रकृतेर्यङ्ङुगन्तस्य च हौ
 शाभावः हो घञ्च निपात्यते । एधीति अस्तेः हौ एत्वम्
 हो घञ्च, जहि इति हन्तेर्हो जभावः, यङ्ङुगन्तस्यापि
 जहि, हताद्वा, हतम्, हत, हनानि, हनाव हनाम् । आहताम्,
 आघ्नाताम्, आघ्नताम्, आहस्व, आघ्नायाम्, आहभ्वम्,
 आहनै, आहनावहै, आहनामहै । लेटि—हन्तात्, हन्तातामि-
 त्यादि । आघ्नीत, आघ्नीयातामित्यादि । कर्मणि हन्यते इत्यादि ।

९६७ । लिङि च । ४ । २ । १२३ । हन्तेर्लुङि लिङि
 च विषये वधादेशो नित्यं भवति । अत इति लुक् वध्यात्,
 वध्यास्तामित्यादि । आवधिपीष्ट, आवधिपीयास्तामित्यादि ।
 कर्मण्यत्येवम् । वधिपीष्ट । निटि तु घानिपीष्ट, घानिपीयास्ता-
 मित्यादि । लिटि—

९६८ । हिघ्नोऽङ्गे कुः पूर्वात् । ४ । १ । ७१ । डव-
 र्जिते प्रत्यये परे हिघ्नोर्धात्वोर्द्धिर्भावे पूर्वस्मात्परगोरादे कव-

गर्दिशो भवति । जघान, जघ्नतुः, जघ्नुः, जघनिथ, जघन्थ, जघ्नथुः, जघ्न, जवन, जघान, जघ्नव, जग्निम । आजघ्ने, आजघ्नाते इत्यादि । कर्मण्यप्येवम् । लुङि—वधादेशे—अवधीत्, अवधिष्ठाभित्यादि । वङ्क्षु—

९६९ । घ्नो वधस्तङ्ङि लुङि । ४ । २ । १२२ । हन्स्तङ्ङि लुङि वधादेशो वा भवति । आवधिष्ट, आवधिषाताम्, आवधिषत इत्यादि । वधादेशाभावे—

९७० । घ्नः । २ । २ । २४५ । हन्स्तङ्ङि सकारादौ तिप्रत्यये परे क्तिर्कार्यं भवति । तेन “हन्मनित्यादि भवति । आहत, आहसाताम्, आहसत इत्यादि । कर्मणि अवधि, अवधिषातामित्यादि । अघानि अहसातामित्यादि । भिट्ति अघानि, अघानिषातामित्यादि । लुटि - हन्ता, हन्तारौ इत्यादि । कर्मण्यप्येवम् । भिट्ति तु घानिवा इत्यादि । लुटि—“अघ्नःस्ये” इतीट् हनिष्यतीत्यादि । भिट्ति—घानिष्यते इत्यादि । लङ्ङि—अहनिष्यत् इत्यादि । भिट्ति अघानिष्यत इत्यादि । लटः शतृ घनन्, घनन्तौ, घनन्तः इत्यादि । स्त्रियां घन्ती, आघ्नानः, आघ्नाना, आघ्नानाम् इत्याद्यशेषं सुबोधम् । लिटः—

९७१ । गम्हन्विट्शिविशो वा । ४ । २ । १३६ । गम्हन्विट्शिविश इत्येतेभ्यः क्त इह वा भवति । जघ्नित्वात् जघन्वान् । स्त्रियां—जघ्नुषी । यङि—

९७२ । घ्नो घ्नी हिंसायाम् । ४ । २ । ९० । हनेर्घातोः

हिसायांमर्थे त्रतमानस्य यद्धि घ्नी इति ईक् अलुक् च निपात्यने
जेनीयते । गतौ जंघन्यते । णिनि—

९७३ । घ्नो नस्तोऽञिणे । ४ । १ । २३८ । हन्तेर्भि-
णश्चर्जिते ञ्जिति नकारस्य चकारो भवति ।

९७४ । हो यः । ४ । १ । २३९ । हन्तेर्जिगिति हकारस्य
घकारो भवति । घाघयति, अजीहत्त । सनि—

९७५ । इहनः । ४ । १ । २४० । इणिगिडादेशस्य गमेः
हन्तेश्चाचो जलादौ सनि परे दीर्घो भवति । जिघांसति,
हन्ता, हतः हत्वा, उपहत्य, घातंघातमित्यादि । इण् गतौ
प्रति, इतः । द्विगोऽधीकः इलेले यञ् । ४ । २ । १ । इति
यन् । यन्ति । एपि, इधः इध, एमि, इवः इमः । लङि—पेत्,
प्रेताम् ।

९७६ । यसः । । । । इण् इकश्च अस्मुवि इत्य-
स्यच आद्यचः लङ्लुङ्लृङ् विषयेभ्योऽसन्न ऐकार आकारश्चा-
देशो भवत्यसङ्गयोगे । यञ् लुगपवादः । आयन्, ऐः ऐतम्, ऐत,
आयम्, ऐव, ऐम । लेटि—एतु इवाद्वा इताम्, यन्तु, इहि
इताद्वा, इतम्, इत, अयानि, अयाव, अयाम् । लेटि—इयात्,
इयाताम् इत्यादि । कर्मणि—ईयते इत्यादि । लिङि—ईयात्,
ईयास्तामित्यादि । कर्मणि एपीष्ट । विति—आयिषीष्ट ।
लिटि—

९७७ । पूर्वस्यास्वेऽचीयुव्योः । ४ । १७६ । द्विर्भावे
यः पूर्वस्तस्य इवर्णोवर्णयोरस्येऽचि परे यथासंख्यं इयुवौ

भवतः । इयाय । किति दीर्घ एष । ईयतुः, ईयुः इययिथ, ईययुः, ईय, इयाय, ईयिच, ईयिम । कर्मणि— ईये ईयाते इत्यादि । लुटि— एता, एतारौ इत्यादि । ञिटि आयिता । लृटि— ऐष्यति । ञिटि— आयिष्यते । लृडि— ऐष्यत्, ऐष्यतामित्यादि । ञिटि— आयिष्यत्, आयिष्येतामित्यादि ।

९७८ । गेत्स्यो । ४ । २ । ११४ । इण इकश्च लुङि गा इत्यादेशो भवति । घुपेत्स्यादिना सेर्लुक् अगात्, अगाताम्, अगुः । इत्यादि । कर्मणि— अगायि अगासाताम्, अगासत इत्यादि । ञिटि— अगायि, अगायिषाताम्, अगायिषत् इत्यादि ।

९७९ । णौ गमज्ञाने । ४ । २ । १२५ । एतयो णौ प्रत्यये परेऽज्ञानेऽर्थे गम् भवति । इदमर्थविशेषणमिण एवेकोऽसंभवात् । गमयति ग्रामम् । ज्ञाने— अर्थान् संप्रत्याययति । लुङि अजीगमत् ग्रामम्, अर्थान् संप्रत्याययत् ।

९८० । सनीळश्च । ४ । २ । १२६ । सनि इक एत्योश्च गम भवत्यज्ञाने । जिगमिषति ग्रामम्, अर्थान् प्रतीविषति । शत्रातशौ— यन्, यन्तौ, यन्नः इत्यादि । खिपां यती इत्यादि । यत् इत्यादि । इयानः इयानावित्यादि ।

९८१ । श्रुचिण्वस्सदोऽनुवचथ कर्तरि भूते । १ । ४ । ८१ । श्रुवादिभ्यः कर्तारि मृतसामान्ये लिटः क्वसुर्भवति अनुवचश्चकानः । इति कर्तरि मृतसामान्ये भवन् । क्वसुः लिटः

स्थाने भवति भूतसामान्ये लिटि अस्मादेव वचनात् भवति पूर्ववत् पश्चात् द्विर्वचनम् इयादेशो दीर्घश्च । उपेयिवान्, उपेयुषी, उपेयिवत् । एता, इतः, इतवान्, इतवती, इतवत्, उपेत्य, आयमायम् ।

९८२ । ल्येतेरित् । ४ । २ । ६ । उपसर्गात् परस्य इण्धातोरिक क्किति यकारादौ आदेशे परे इकारो भवति । “यङ्लेङीत्यादिदीर्घे ह्रस्वः । समियात्, समियास्ताम्, समियासुरित्यादि । उदियात्, उदियास्ताम्, उदियासुरित्यादि । अन्वियात्, अन्वियास्ताम्, अन्वियासुरित्यादि । अभीयात्, अभीयास्ताम्, अभीयासुरित्यादि । ह्रस्वे कृते पुनर्दीर्घ इति दीर्घः । पुनः ह्रस्वो न भवति निमित्ताभावात् । लीति किम् ? समीयते, उदीयते । इक इति किम् ? एयात्, समेयात् । इङ् अभ्ययने इङ्ङिक्कावधुपसर्गे न व्यभिचरत इति वचनादधिपूर्वः अधीते, अधीयाते, अधीयते इत्यादि । लङि—इयादेशे कृते ऐच् अभ्येत, अभ्यैयाताम्, अभ्यैयत इत्यादि । अधीताम्, अधीयाताम्, अधीयताम् इत्यादि । लेङि—अधीयीत, अधीयीयाताम्, अधीयीरन् इत्यादि । कर्मणि—अधीयते, अधीयेते, अधीयन्ते इत्यादि । लिङि—अध्येयीष्ट अध्येयीयास्ताम्, अध्येयीरन् इत्यादि । व्रिटि—अध्यायिपीष्ट, अध्यायिपीयास्ताम्, अध्यायिपीरन् इत्यादि ।

९८३ । गाह् लिटि । ४ । २ । १२७ । इङ् लिटि गाह् भवति । अधिजगे, अधिजगाते, अधिजगिरे, अधिज-

गिपे इत्यादि । लुङि—

९८४ । लुङ्लुङ्णौ सन्डे वा । ४ । २ । १२८ । इङः
लुङि लुङि सन्परे डपरे च णौ गाङ् वा भवति । ‘ गाङ्-
कुटाङ्ङिद्वद्वाङ्णि ’ इति ङिद्वद्वाङ्ः, ‘ ईहल्यप्ये ’ इति ईत्वम्
अध्यगीष्ट, अध्यगीषाताम्, अध्यगीषत इत्यादि । गाङ्भावे
अध्यैष्ट, अध्यैषाताम्, अध्यैषत इत्यादि । कर्मणि-अध्यगा-
यि, अध्यगायिषाताम्, अध्यगायिषत इत्यादि । गाङ्भावे
अध्यायि, अध्यैषाताम्, अध्यैषत । ङिटि-अध्यायि, अध्या-
यिषाताम्, अध्यायिषत इत्यादि । लुङि—अध्यगीष्यत,
अध्यगीष्येताम्, अध्यगीष्यन्त इत्यादि । गाङ्भावे—अध्यैष्यत
अध्यैष्येताम्, अध्यैष्यन्त इत्यादि । कर्मणि अध्यायिष्यत
इत्यादि । लुङि अध्येता, अध्येतारौ, अध्येतार इत्यादि । लुङि
अध्येष्यते, अध्येष्येते, अध्येष्यन्ते इत्यादि । ङिटि-अध्यायि-
ष्यते, अध्यायिष्येते, अध्यायिष्यन्ते इत्यादि । णौ सनि—
अधिजिगापयिषति, अध्यापिषति । णौ डे—अ-
ध्यजीगपत्, अध्यापिषत् । निग्रहणं किम् ? “ सनीङ्-
इचेति गमादेश, इच्च ” इति दीर्घः, अधिजि-
गांसते व्याकरणमित्यादि समस्तं सप्रपञ्चं शब्दानुशासनं
विद्वद्भिरुन्नेतव्यम् ।

इति धातुप्रत्ययसिद्धिः ।

“व्याकरणोदधिं तीर्त्वा, प्राप्तुं भाष्यशुभामृतम् ।
 बालानामृजुमार्गोऽयं संक्षेपेण प्रदर्शितः ॥ १ ॥
 दयापालकृता स्मरन् रूपसिद्धिर्विवर्द्धताम् ।
 भूमाविषं समो भेत्री विणिने भानुरदिमवत् ॥ २ ॥

॥ इति दयापालमुनिकृता रूपसिद्धिः समाप्ता ॥

